MAHZEN-ÜL ULÛM

Seyyid Abdülzâde Muhammed Tâhir

Serkiz Urpîlyân

1998
İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

MEVZÛ'LAR **SAHÎFE**

TAKRÎZLER:

Osmânlı âlimlerinden ve devlet adamlarından Ahmed Cevdet Pâşanın lutf ederek yazdığı takrîz:

Latîf, kıymetli eserlerin yazıldığı Sultân Abdülhamîd hânın gönülleri cezb eden feyzli devrinde, yeni yazılan eserlere katılan bu eser, ilmleri ve fenleri birbirinden ayırmak ve kısmlarını göstermek, müelliflerinin ismlerini bildirmek husûsunda, geçmişde yazılan eserlere güzel bir ilâvedir. Meâdin-i hey'et-i fenniyyesi başkâtibi Tâhir efendi ile Serkiz efendinin birlikde **(Mahzen-ül-ulûm)** adıyla bir kitâb yazmaya teşebbüs etdiklerine dâir matbu' ve uzun bir yazı ve kitâbın bir bölümü dikkatle okundu. Parçadan bütüne istidlâl ile takdîre şâyan görüldü ve beğenildi. Çünki, dahâ önce bu konuda **(Mevdûat-ül-ulûm)** ve **(Keşf-üz-zünûn)** gibi ilmlerin ve fenlerin mevzû'ları ve ismlerine dâir kitâblar yazılmış ise de, sonra bu sâhalar terk olundu. Nice zemândan beri gelip geçen müelliflerin terceme-i hâlleri meçhûl kalmış idi. Böyle bir zemânda müelliflerin kısaca hayâtları ve eserleri, yukarıda adı geçen kitâbların muhtevâsı ile birleşdirilerek hepsinin, bu **(Mahzen-ül-ulûm)** kitâbında toplanacağı, onlarda bulunmayan bilgiler de ilâve edileceği için, ulûm-i islâmiyyeyi [islâmî ilmleri] kendisinde toplayan çok fâideli bir eser olacağı anlaşıldı. Eser temâmlanıp önceki kitâblarla karşılaşdırıldığında, üstünlük derecesi anlaşılacak ve "Öncekiler sonrakilere ne kadar çok şeyler bırakmış" denilecekdir. Allahü teâlâ bu eseri temâmlamayı nasîb eylesin! Bu düâ, kendisine düâ etmemiz üzerimize lâzım olan pâdişâhımıza tekrâr düâ etmeye vesîle oldu.

Hakîm ve kadîr olan Rabbinin lütuflarına muhtâç;

Ahmed Cevdet.

Âlim ve fâdıllardan Gelenbevîzâde muhterem Hayrullah Efendinin ihsân buyurdukları takrîzleri:

Âlimlerin asrlardan beri, dünyâ kütübhânelerini süsleyen pekçok eserlerinden, ilmlere ve fenlere dâir bilgilerden bahs eden ve **(Mahzen-ül-ulûm)** adı verilen bu kitâbın, pâdişâhımızın terakkîyi teşvîk eden himâyelerinde yazılması teşekkürü mûcibdir.

Bu kitâbın ilm ve ma'rifet sâhiblerine, araşdırma yapanlara, talebelere büyük fâideler sağlayacağı akl sâhiblerince gâyet açıkdır.

Kitâblarla alâkalı ilmlerin ehemmiyyetini herkesden evvel takdîr eden islâm âlimleri tarafından, vaktiyle bu sâhada ba'zı kıymetli eserler yazılmışdı. Ancak, bu eserlerin tertîblerindeki fâide sınırlı kalmışdır. Ayrıca o zemândan şimdiye kadar yazılan kitâbların o eserlerde yer almadığı meydândadır. Bu bakımdan bu kitâb, o husûsdaki eksikliği gidereceğinden, müelliflerinin ortaya koydukları bu hizmetleri gerçekden takdîre lâyıkdır.

Gelenbevîzâde.

Saltânât-ı seniyyenin eski mensûblarından, fazîlet ve kemâl sâhibi Kastamonu ve Trablusgarb vilâyetleri kapı kethudâsı se'âdetli İbrâhîm Râşid Efendi hazretlerinin belâgatlı kaleminden çıkan takrîzi:

(Mahzen-ül-ulûm) ismindeki bu kitâb, takrîz ve takdîre, hazîne-i hümâyûnda ve erbâb-ı fünûn nezdinde kütübhânelerin süsü kabûl edilmeye lâyıkdır. Böyle olduğu, okuyarak istifâde edecek olan akl ve anlayış sâhibleri için âşikârdır.

Mukaddimesinde bildirildiği üzere müellifler, bu kıymetli kitâbı, böyle güzel bir şeklde yazmakla, geçmişde ve günümüzdeki ilm ve ma'rifet ehlinin fâideli eserlerini herkese tanıtmışlardır. İlm ehline göre, bu eseri, lâyık olduğu şeklde medh etmek mümkin değildir.

Kullarına çok ihsânda bulunan Rabbinin lütuflarına en çok muhtâc olan;

İbrâhîm Râşid bin Nu'mân.

Osmânlı devlet adamlarının meşhûrlarından, şûrâ-yı devlet-i bidâyet mahkemesi reîsi Sa'îd Beğ efendi hazretlerinin lutfetdikleri kıymetli takrîz:

Zâhirî ve bâtınî bütün terakkî vâsıtalarını feyzli himâyelerinde bulunduran pâdişâhımız efendimiz hazretlerinin me'ârif asrı olan devrlerinde, böyle bir **(Mahzen-ül-ulûm)** neşr olunması teşekkürlere lâyıkdır.

İlmlerin ve ma'rifetlerin kısmlarını ve bunların kollarına âid kitâbları derli toplu olarak araşdırma erbâbına takdîm eden böyle bir eserin kıymeti anlatılamaz.

Batıda bu sâhada yazılan kitâblar, her zemân âlimlerin ve dâhîlerin el kitâbıdır.

Ma'rifet feyzini şarkdan almış olan garblıların, bu sâhadaki eserlerine benzeyen yeni eserlerin bizde çıkmamış olması hiç hoş olmayan bir gecikmedir.

Öncekilerin bu sâhada yazdıkları ba'zı eserleri mevcûd ise de, onlar zemânımızda unutulmuşdur.

Kitâblardan ve müelliflerden bahs eden bu kitâb, ilm ve ma'rifetler hazînesi olduğundan, ona **(Mahzen-ül-ulûm)** ismi verilmesi son derece uygundur.

Böyle fâideli bir eseri yazmak himmetinde bulunan, Tâhir ve Serkiz efendilerin gayretleri, ayrıca takdîre şâyândır.

Bu kitâbın her sahîfesi umûmî ve husûsî bilgiler için bir aynadır. Öyle bir ayna ki küçük büyük herşeyi göstermekdedir.

Müşkillerin hazînelerini açan, zorlukların karanlığını aydınlatan akl ve zekâ ziyâsı var olsun.

Allahü teâlâ, pâdişâhımızın himâyesinde müellîflerini mükâfâta nâil eylesin diye düâ etmek, her kadîrşinâs insâf ehlinin vazîfesidir.

Şi'r:

Lâyık-ı vasf ve senâ bir eser oldu zâhir,
Yazdılar himmet ve ikdâm ile Serkiz, Tâhir.

Kulların en âcizi;

Sa'îd.

Osmânlı edîblerinin büyüklerinden, meclis-i nâfia başkâtibi, Cerîde-i bahriyye baş muharriri, muhterem Hamîd Vehbî beğefendinin i'câzlı kaleminden çıkan, seçilmiş hediyyesi olan takrîz:

Vaktiyle garbın ilmî terakkîlerine gıbta nazarıyla bakarak üzülenler, hâlen peşipeşine yazılan eşsiz eserlerimizi görüp sevindikce, şevke geliyorlar. Bu durum, asrımızdaki büyük ilerlemenin hâlen sâhib olduğu derecenin, gelecekde batılıların gözlerini kamaşdıracağını göstermekdedir.

Meselâ, memleketimizin fâdıllarının baştâcı merhûm Kâtib Çelebî **(Keşf-üz-zünûn)** adındaki çok kıymetli eseriyle, şarkın kütübhânelerini süslemişdir. Diğer ba'zı müellifler de bu sâhada birkaç eser yazmışlardır. Ancak, günümüz batı fenleri arasında "bibliyoğrafî" denilen ve husûsî bir ehemmiyyet taşıyan bu geniş ilmin, günden güne i'tibârının artması, bu konudaki noksanımızı idrâk eden ve hakîkati görenler yanında ciddî bir gıbda hissi doğurmakda idi.

Son olarak, inceleme ve araşdırma ehlinin başında gelen iki mahâretli ve gayretli zât, bu noksanımızı gidermeye önem vererek **(Mahzen-ül-ulûm)** adıyla hakîkaten ilmler hazînesi denmeye lâyık, güzel bir eser yazmışlardır. Bütün Osmânlı me'arîf ehli tarafından, gerçekden beğenilmeye mazhâr oldular.

Gayretleri bol, sa'yleri meşkûr olsun.

Yalnız şarkın değil, garbın bile kütübhânelerini tanıtacak olan bu kıymetli eser, her yönden seçkin kimselerin teşekkürlerine lâyıkdır.

Şi'r:

Gelin ikdâm-ı Serkiz ve Tâhir,
İtdi bir mahzen-i ulûm inşâ.
Oldu el-Hak mecâmi-ül-efdâl,
Dense ess-ül-esâs-ı ilm becâ.

[Bakınız! Serkiz ile Tâhir "Mahzen-ül-ulûm" kitâbını yazdı. Gerçekden bu kitâb fazîletlerin toplandığı bir kitâb oldu. Buna ilmin temelinin temeli adı verilse yerindedir.]

Kulların en aşağısı;

Hamîd Vehbî.

Osmânlı edîblerinin büyüklerinden Muallim Nâcî efendinin ihsân buyurdukları kıymetli takrîzleri:

(Mahzen-ül-ulûm) müellifleri Efendiler hazerâtına:

Efendiler hazerâtı:

(Mahzen-ül-ulûm) adıyla yazdığınız büyük eser, insanlık âlemini minnetdâr edecek fâideli eserlerdendir. Tebriklerimi arz etmekle berâber, âcizâne bana düşen teşekkürü takdîm ile iftihâr ederim.

Bu eser, muhterem nâmınızın devâmı için kâfîdir. Hattâ zemân geçdikce ehemmiyyeti artacakdır. Bugün meselâ **(Kâtib Çelebî)** adını bütün dünyâ hürmetle yâd ediyor. Muhtemeldir ki, Osmânlı âlimlerinin dâhîlerinden olan o büyük zâtın sâhib olduğu yüksek meziyyet, yaşadığı devrde şimdiki kadar takdîr edilmemişdir.

(Mahzen-ül-ulûm)un tertîbinde ne kadar zahmet çekmiş olduğunuz, az bir düşünmeyle anlaşılıyor. Bu kitâbdan büyük bir kolaylıkla istifâde edecek olanlar, size nasıl teşekkür etmesinler.

Osmânlı cem'iyyetinin, belki diğer bütün milletlerin, ma'nen muhtâc oldukları bir hizmeti, böyle mükemmel bir şeklde yerine getirmekle, aramızda mümtâz olarak, bütün Osmânlıların iftihâr vesîlesi oldunuz ve kendinizi de pâdişâhın yüksek iltifâtlarına lâyık eylediniz.

Muallim Nâcî.

Osmânlı âlim ve müderrislerinin büyüklerinden Amasyalı kâtibzâde el-Hâc Mustafâ Rif'at Efendi merhûmun vefâtından evvel hediye eylediği takrîz:

İlm ve ma'rifete çok kıymet veren pâdişâhımızın himâyesinde, bu def'a tertîb edilen ve yazılan **(Mahzen-ül-ulûm)** adındaki kitâb, ilm ve kemâl erbâbı ile, ilme hevesli olanlar için bir kitâblar aynasıdır. Bu aynadan ülemâ zümresinin kalblerinin mahbûbu olan ilmî kitâblar, iştiyâkla bakan gözlere görünerek, bundan hâsıl olacak fâide ve güzelliklerin yüksek derecesini anlatmak mümkin değildir.

Hele **(Mahzen-ül-ulûm)** kitâbının yazılışı ve tertîbi, esere ayrı bir güzellik vermekdedir. Tâhir ve Serkiz efendilerin vatana hizmet yolunda böyle fâideli bir eser için yapdıkları çalışma her bakımdan takdîr ve teşekküre lâyıkdır.

Kâtibzâde Mustafâ Rif'at.

Amasya eşrâfından ve müderrisîn-i kirâmından Kengaravî fazîletli Hâce Sâlih Sabri Efendi hazretlerinin yüksek takrîzi:

Pâdişâhımızın ilm ve ma'rifet devri olan zemânında **(Mahzen-ül-ulûm)** adlı kitâbın yazılmasının ve tertîbinin gâyesi; ülemâ-i kirâmın ve fâdılların çeşidli ilmlere âid yazdıkları kitâblara dâir kısa ve fâideli bilgiler vermekdedir. Bu eser, umûmî bir fihriste olan ihtiyâcı karşılayan yeni eserlerden sayılmakdadır. Böyle mükemmel ve güzel bir sûretle tertîb edilen bir eserin neşr edilmesi teşekkürü mûcibdir. Bu kitâbı yazan ve tertîb eden me'ârif erbâbından Tâhir ve Serkiz efendilerin bu konuda sarf etdikleri himmet ve gayret takdîre şa'yândır.

El-Fakîr Sâlih Sabri.

MAHZEN-ÜL-ULÛM

Bismillâhirrahmânirrahîm.

Elhamdülillâhi Rabbil âlemîn. Vessalâtü vesselâmü alâ resûlinâ Muhammedin ve alâ âlihî ve sahbihî ecma'în.

Yerin ve göklerin yaratıcısı olan Allahü teâlâ, hikmet ve kerâmetler sâhibi, övgüye lâyık, müstesnâ sultân, saltanât tahtının süsü, güç ve kudret sâhibi halîfe Sultân İbn-üs-sultân Sultân Gâzî Abdülhamîd Hân-ı Sânî efendimiz hazretlerine ilâ âhir-i deverân kuvvet ve şânla saltanât tahtını süslemeyi, nasîb buyursun. Âmîn.

Fazîlet ve kemâl erbâbının ma'lûmu olduğu üzere, ilmler ve ma'rifetler naklî ve aklî olarak, iki yoldan akan hâlis ve berrak bir ilm ve ma'rifet suyudur. Dünyâ ve âhıret se'âdetinin gülistânı, işte bu ilm ve ma'rifet suyu ile gelişir ve tâze kalır.

İlmler ve ma'rifetler, her şahs, her millet ve her kavm için se'âdet ve kurtuluş vesîlesi olur. Âlemin nizâmının devâmı ve insanoğlunun intizâmının bekâsı, ilmin kâidelerine uymakla hâsıl olur. Herşeyde fâideyi elde etmek, zararı uzaklaşdırmak, ilm ve ma'rifetle mümkin olur. Akl aynasının cilâsı, ilm ve ma'rifet, insanın şeref ve meziyyeti fazîletdir. Ahlâkı güzelleşdirmek ve iyi terbiye, ancak ilm ve ma'rifet ile elde edilir. İnsanoğlunun aklları hayrete düşüren bunca buluşları da, ilm ve ma'rifet sebebiyledir. Hülâsâ, ilmlerin ve ma'rifetlerin fazîletini anlatmak husûsunda, insanın dili ve kalemi âcizdir.

İlmlerin ve ma'rifetlerin uzun zemân zabt edilmesine ve korunmasına ve her asrda umûma yayılmasına hizmet eden en mühim vâsıtalardan birincisinin, yazılan kitâblar olduğu meydândadır. Binüçyüz bu kadar seneden beri ilm ve fazîlet ehli tarafından, ilm ve fenlere dâir tertîb ve te'lîf buyurulan kitâblar, gökdeki yıldızlar gibi sayısızdır.

Her asrda ve zemânda, âlimlerin dünyâ kütübhânelerine yâdigâr bırakdığı kitâbların ismlerini, mertebelerini, müelliflerinin ism ve künyelerini, memleketlerini, vefât târîhlerini, hayâtlarını bilmek, âlimler için tabi'î bir arzûdur. Bunun gibi bir ilmi öğrenmek ve o ilmde ihtisâs sâhibi olmak isteyenlerin, o ilmle alâkalı te'lîf edilen eserlerden haberdâr olmaları lâzımdır. Ayrıca bir ilme dâir kitâb yazmak istenince, o ilmle alâkalı eserlere vâkıf olmanın da, yazılacak kitâbın her bakımdan mükemmel olmasını sağlayacağı açıkdır.

Hâl böyle iken, bunca senelerden beri, islâm memleketlerinde, ilm ve fazîlet ehlinin yazdığı ilmî eserlerin temâmını mütâle'a etmek şöyle dur-

sun, sâdece bir ilm dalıyla alâkalı olarak yazılan eserleri tedkîke bile insanın ömrü kâfi gelmez. Belki sâdece bir ilm dalında yazılan eserlerin çokluğu, insanın ömrü ile aslâ kıyâs kabûl etmeyecek derecede büyük bir nisbetsizlik içinde olduğu iddia edilse, mubâleğa edilmiş olmaz. Bundan dolayı yazılmış olan kitâbların, ismleri ile, bu kitâblar hakkında ma'lûmâtı içine alan, kitâb fihristlerinin lüzûmu, vaktiyle âlimler tarafından düşünülmüş ve takdîr edilmiş ve bu mevzû'da çeşidli ve mu'teber fihristler yazılmışdır. Ancak o fihristlerin yazılış şekli ve tertîbi husûsî olup, herkes istifâde edememekdedir.

Ayrıca o fihristlerin yazıldığı devrlerden bu zemâna kadar geçen bir iki asr içinde ve bilhâssa ilm asrı olan Pâdişâhımızın (Abdülhamîd Hân-ı Sânînin) zemânında, gerek saltanât merkezinde ve gerek taşrada yazılmış olan eserler, o fihristlerin dışında kalmışdır. Bu durum göz önünde bulundurulunca, geçmişde yazılan fihristlerin kâfî gelmediği dahâ açık bir şekilde ortaya çıkar.

Yazılan eserler üzerinde bilgi sâhibi olmak husûsu, bir müddetden beri Avrupada gâyet mühim ve üzerinde durulan bir ilm hâlini almışdır. Bibliyoğrafi adıyla husûsî bir yer kazanmış; bu ilmin ehemmiyyeti dahâ çok takdîr edilmeğe başlanıp, bu husûsda birçok kitâblar yazılmış ve neşr edilmişdir.

Hülâsâ, yazılan kitâblardan bahs eden kitâb fihristlerinin fâideleri ve güzellikleri âşikârdır. Bu sebeble sırf vatana âcizâne bir hizmetde bulunmak arzûsu ile ve velîni'metimiz, şevketli pâdişâhımız hazretlerinin, ilmin ve ma'rifetin ilerlemesi husûsunda, yüksek yardımları ve devâmlı teşvikleri, bu umûmî fihristin hâzırlanmasında şevke ve gayrete sebeb oldu. Allahü teâlânın yardımıyla temâmlanıp, **(Mahzen-ül-ulûm)** ismi verildi. Bu eserin başlıca kaynakları; **(Miftâh-üs-se'âde), (Keşf-üz-zünûn)** ve diğer çeşidli mu'teber kitâblar, saltanat merkezi İstanbulda ile Mısır ve Beyrût gibi büyük yerlerde bulunan meşhûr kütübhânelerdeki fihristlerdir.

Bu kitâbı yazmaya başlamadan önce, tertîbinin aşağıda belirtilen esâslara göre yapılması düşünüldü:

a– Kitâbların ismleri yazılmadan evvel, ilm ve fenlere dâir bölümlerin yazılmasında, ilmlerin ve fenlerin aralarındaki münâsebetin gözetilmesi.

b– Eserin tertîbini güzelleştireceği için, kitâbların ismleri kısmında her kitâbın alâkalı olduğu ilme âid bölümde gösterilmesi, kitâblar ve müelliflerin ismleri hakkında kısa ve fâideli bilgiler verilmesi.

c– Bir kitâbın hangi ilmden bahsetdiğine dâir bilgileri kolayca elde etmeği sağlayacağı için, kitâbların harf sırasına göre tertîb edilmesi.

d– Her asırdaki ilmî gelişmelerin seviyesini kolaylıkla tesbît etmeği sağlayacağı için, kitâbların târîh sırasına göre tertîb edilmesi.

e– Müelliflerin ismlerinin harf sırasına göre yazılması ve her müellifin ismi altında çeşidli ilmlere dâir yazdığı kitâbların gösterilmesi.

f– Fâideli olacağı düşünülerek, müelliflerin hayâtları hakkında bilgi verilmesi.

g– Ayrıca pekçok fâideler sağlayacağı için, İstanbulda ve diğer önemli şehrlerdeki meşhûr kütübhânelerin yerleri, kitâb mevcûdları ve Avrupada kitâb ismlerine dâir yazılan kitâblardan bahs edilmesi.

İşte bunlardan dolayı bu kitâb, aşağıda yazılan altı kısm üzere tertîb olunmuşdur.

Birinci kısm: İlmlere ve fenlere dâir bölümleri içine almakdadır.

İkinci kısm: İlmlerin çeşidleri i'tibâriyle, kitâbların ismleri hakkındadır. Her bir ilme dâir yazılan eserler için, ayrı ayrı bölümler yapılmışdır. Her kitâb, âid olduğu bölümlerde gösterilmişdir. Yazılan eserlerden bahs edilirken, müelliflerinin ismi, künyesi, nisbetleri, doğum veyâ vefât târîhleri ve eserlerine âid kısa bilgiler verilmişdir.

Üçüncü kısm: Yazılmış olan eserleri harf sırasına göre gösteren fihristlerdir.

Dördüncü kısm: Yazılan kitâbları târîh i'tibâriyle gösteren fihristlerin yer aldığı kısmdır.

Beşinci kısm: Müelliflerin alfabetik ism listesi, herbir müellifin çeşidli ilm kollarında ne kadar eser yazdığı ve müelliflerin çoğunun hayâtını bildiren kısmdır.

Altıncı kısm: Merkez-i saltanât-ı seniyyede [İstanbulda] ve diğer memleketlerde bulunan çoğu kütübhâneden, bu kütübhânelerdeki kitâb mevcûdundan ve avrupada kitâblara dâir neşr olunan eserlerden ve bu konu ile alâkalı diğer ba'zı fâideli bilgilerden bahs eden kısmdır.

Dahâ önce de bahs etdiğimiz gibi, onüç asırdan beri, âlimler, fâdıllar, hükemâ, edîbler, târîhciler ve diğer ilm ve fen erbâbı tarafından yazılan kitâblar, gökdeki yıldızlar gibi sayısız olup, haddi hesâbı yokdur. Bu sebeble bu kitâbda onların hepsini anlatmak mümkin değildir. Ancak okyânusdan bir damla misâli ve her tarafı aydınlatan güneşden bir zerre kâbilinden olmak üzere, âcizâne araşdırmamız derecesinde yazılan bu kitâbı okuyuculara arz ve takdîmle iftihâr ederiz. Böyle bir kitâbı yazmak haddimizin ve gücümüzün üstünde olduğu hâlde, sâdece vatana âcizâne bir hizmetde bulunmak için hâlisâne bir niyyet ile hâzırlandı. Böyle bir eserde görülecek hatâ ve noksânların, fazîlet ve irfân erbâbı katında afva mazhâr olacağını ümîd ederiz. Muvaffâkiyet Allahü teâlâdandır.

Birinci Bölüm

İLMLERİN MENŞE'İ [KAYNAĞI]

Ma'lûm olduğu üzere insan, his, hareket, gıdâ ve sâir zarûrî ihtiyâcları bakımından, diğer hayvanlar ile müşterek olduğu hâlde, sâhib bulunduğu fikr ve idrâk ile diğer hayvanlardan mümtâzdır. Bunun gibi, insanın dünyâya ve âhırete âid işlerinde, hem cinsi ile yardımlaşmaya ihtiyâcı olduğunu bilmesi, Allahü teâlâya îmân etmesi ve Enbiyâ-ı i'zâmın [Peygamberlerin] Allahü teâlâdan teblîg buyurduğu emrleri ve nehyleri kabûl ve tasdîk etmesi, fikr nûru ile hâsıl olur.

Hayvanların hepsi, insana o fikr cevheri sebebiyle itâ'at edip, emrine girer. İnsanoğlu bu sebeble diğer mahlûkâtın pek çoğundan üstün ve fazîletlidir. Buna göre, insanın fikri, ilmlerin ve san'atların menşe'i [kaynağı] olur.

Fikr, öyle bir mutlak idrâkdir ki, o idrâk, ona sâhib olanın, eşyâyı his ve şu'ûrundan [anlamasından] ibâretdir.

Mutlak idrâk, bütün varlıklardan, hayvanlara mahsûs bir sıfat olup, bu sıfat, nebâtât [bitkiler] ve cansız varlıklarda mevcûd değildir.

Allahü teâlâ, hayvanlarda his ve idrâk için, beş adet hassâ-i zâhire [beş duyu organı] yaratmışdır. Fâideli şeyleri elde etmek ve zararlı şeylerden uzak durmak yolunu, bu hâssaların kullanılması ile ta'yîn buyurmuşdur.

Havâss-ı zâhire [beş duyu organı], semi' (işitmek), basar (görmek), şemm (koklamak), zevk (tatmak), lems (dokunmak) hâssalarından ibâretdir.

Hiss-i semi' (işitme duyusu) ile ses ve sedâlar işitilir. Hiss-i basar (görme duyusu) ile eşyâ görülür. Hiss-i şemm (koklama duyusu) ile kokular his edilir. Hiss-i zevk (tadma duyusu) ile yiyecek ve içeceklerin tatlılığı ve acılığı gibi özellikleri bilinir. Hiss-i lems (dokunma duyusu) ile de eşyânın sıcaklık ve soğukluk [yumuşaklık ve sertlik] gibi hâlleri his edilir.

İnsanın havâss-ı zâhiresinden [görünen his organlarından] başka dimâgında beş aded kuvve-i bâtınası [görünmiyen beş his organı] da vardır. Çünki, insan kendi zâhir bedeninde yerleşdirilmiş ve mevcûd his uzvlarıyla idrâk etdiği hâlleri, bâtınî kuvvetlerine teslîm edip, bildirip, bâtınî idrâkleri vâsıtasıyla eşyânın hakîkatini tanıma ma'rifetini elde eder.

Ülemâ-i muhakkıkîne [hakîkati açığa çıkaran âlimlere] ve hükemâya göre, insanın nefsi ve rûhu, madde olmayan ve kemâlâtı elde etmek-

de bedene ve bedende bulunan âlât-ı hissiyyeye [his organlarına], muhtâc olan rûhânî varlıkdır. [Nefs ve rûh ayrı ayrı varlıklardır. Nefs, bütün kötülüklerin menşe'idir.]

Rûh fermân sâhibi bir sultân derecesinde olup, beden bu sultânın memleketi gibidir. Havâss-ı zâhire [görünen his organları] ise, o memleketin a'yân ve erkânı gibidir. Havâss-ı bâtına [görünmeyen his organları], o sultânın yakınları gibidir. Sultân gibi olan rûh, a'yân ve erkânı güzel bir şeklde kullanarak, dünyâ ve âhırete âid işlerini yürütüp, se'âdet-i dâreyne [dünyâ ve âhıret se'âdetine] vâsıl ve nâil olur.

Havâss-ı bâtına hakkında, ba'zı islâm âlimleri tarafından beyân buyurulan ma'lûmâtın hulâsâsı şöyledir:

Havâss-ı bâtınanın [görünmeyen his organlarının] temâmı mahrûtî (elips) şeklinde olan dimâgda bulunur.

Başın uzunlamasına olan kısmında üç aded boş yer bulunur. Bu yerlere butûn-ı dimâg denir.

Batn-ı evvel: Başın en üst tarafında olup, diğer bâtınların en büyüğü ve en genişidir.

Batn-ı sânî: Batn-ı evvel ile batn-ı sâlisin [birinci batn ile üçüncü batnın] arasında dehlîz [iki kapı arasında olan mahâl] gibi ortadadır. Birinci ve üçüncü batndan dahâ dardır.

Batn-ı sâlis: Başın en aşağı tarafında olup, birinci batndan dahâ küçükdür.

Bu üç batnın herbiri de ayrıca üç tabaka olup, birinci tabakaya, **"mukaddime",** ikinci tabakaya, **"mutavassıt",** üçüncü tabakaya, **"muahhar"** denir.

Dimâgda sıralanmış olan üç batndan herbiri, kalbden dimâga çıkan rûh-ı nefsânî ile dolu olup, herbirinde bir çeşid his ve idrâk bulunduğundan, nefsin kuvve-i müdrikesi onlarda da mevcûddur.

Dimâgda bulunan [görünmiyen] beş kuvvetin birincisi, (hiss-i müşterek), ikincisi (hayâl), üçüncüsü, (kuvve-i vâhime), dördüncüsü, (kuvve-i hâfıza), beşincisi, (kuvve-i müfekkire) [mutasarrıfa]dır.

1– Hiss-i müşterek: Dimâgda, batn-ı evvelin önünde bulunan bir kuvvetdir. [Ya'nî, bu duygunun yeri beynin önündedir.] İnsan, beş duyu organlarından göz ile gördüğü eşyâyı, kulak ile işitdiği sesleri ve sözleri, dil ile tatdığı duyguları, burun ile kokladığı kokuları ve dokunma ile his ve idrâk etdiği eşyânın hâllerini bu kuvve-i hiss-i müşterek vâsıtasıyla idrâk eder. Zîrâ bedenin zâhirinde olan duyu organlarından her biri, sâdece bir duyuya mahsûs olan şeyin idrâkine vâsıta olur. Bir hâssa ile his olunan şey, diğer bir hâssa ile idrâk edilmez. Meselâ görme organı [göz] ile sâdece [görme sahâsındaki] şeyler [ziyâ yardımı ile] görüldüğü gibi, işit-

me kuvvetiyle [kulak ile] yalnız sesler, harfler ve kelimeler işitilir. Yoksa göz ile işitilecek şeyler, kulak ile de görülecek şeyler idrâk edilemez. Fekat batn-ı evvelin önünde bulunan kuvve-i hiss-i müşterekde bunların temâmı, bir ânda ve bir def'ada hâsıl olup, idrâk edilir. Havâss-ı zâhire [görünen his organları], sanki hiss-i müşterek denilen kuvvetin dışardaki câsûsları durumundadır. Bunlar hâriçden aldıkları, his edilen sûretleri hiss-i müştereke ulaşdırıp, teslîm ederler.

2– Kuvve-i hayâl: Dimâgda, batn-ı evvelin son tarafında [beynin birinci boşluğunda] bulunan bir kuvvetdir. Hiss-i müşterekde resm edilen hissî sûretleri kaydederek korur. Hiss-i müşterekin hazînesi durumundadır. [Görünen] Duyu organları ile elde edilen ve zemânın geçmesiyle unutulan bu sûretleri insan, ihtiyâç duyduğu zemân, kuvve-i hayâl vâsıtasıyla hâtırlar. [Hayâl olmasaydı, herkes birbirini unutur, kimse kimseyi tanımazdı.]

3– Kuvve-i vâhime: Dimâgdaki üçüncü batnın önünde ve birinci tabakasında bulunan bir kuvvetdir. Görünen his organlarıyla his edilerek bilinen eşyânın hâlleri, kendilerine mahsûs parçaları ve sıfatları bu kuvvet vâsıtasıyla idrâk edilir. Bir insanın diğer bir insandan kendine karşı muhabbet veyâ düşmanlık his etmesi, annenin babanın evlâdına ve evlâdın da anne babaya meylini ve muhabbetini idrâk etmesi, koyunun karşılaşdığı kurtdan kendisine düşmanlığı his ederek ondan sakınması, kuvve-i vâhimeye misâldir. Zîrâ, kuvve-i vâhime ile his olunanlar arasında vâki' olan ahvâl-i cüz'iyye idrâk olunduğundan, hayvanlarda da bu kuvvet vardır. Fekat insan, kuvve-i vâhime ile cüz'i ma'nâları his etdiği, anladığı gibi, nefs-i nâtıkası ve kuvve-i akliyesi ile, küllî ma'nâları da idrâk eder. Meselâ mutlak düşmanlık ve muhabbet lafzlarının küllî ma'nâlarını insan aklıyla bilir. Hayvanlar ise, bundan gâfil olup, belki rastladığı çeşidli eşyânın hâlini görerek idrâk ederler. Yoksa insan gibi küllî ma'nâları ve mutlak hükmleri idrâkden temâmen âcizdirler.

4– Kuvve-i hâfıza: Dimâgdaki üçüncü batnın sonunda bulunan bir kuvvet olup, kuvve-i vâhime ile idrâk olunan cüz'i ma'nâlar orada muhâfaza edilir. Kuvve-i hâfıza, vehmî sûretlerin hazînesi makâmındadır. Bu sebeble hâfızada resm ve nakş edilen ma'nâlar, ihtiyâc hâlinde o hazîneden alınarak îcâb etdiği şeklde kullanılır.

5– Kuvve-i müfekkîre [mutasarrıfa]**:** Dimâgın batınlarının ortasındaki ikinci batında bulunan bir kuvvetdir. Hiss-i müşterek ve kuvve-i vâhime ile idrâk olunan hissî sûretlerde ve cüz'i ma'nâlarda terkîb ve tahlîl sûretiyle tasarrûfda bulunur. Bu sebeble bu kuvvet dimâgda bulunan kuvvetlerin en üstünüdür.

İnsana mahsûs hâssalardan, özelliklerden olan fikr, üç mertebe olup, her mertebe bir netîceyi hâsıl eder.

Fikrin birinci mertebesi, hâricde tabi'î tertîb veyâ sonradan yapıl-

mış bir tertîb ile tertîb edilmiş olan işleri düşünmekdir. İnsan önce bu işleri zihnen anlar ve düşünür, sonra yapmaya başlar. Kuvve-i fikriyyenin bu mertebesi ekseriyâ tesavvurât, düşünceler hâlidir. İnsan için fâideli şeyleri elde etmeye ve zararlı şeyleri uzaklaşdırmaya yarayan **(akl-ı temyîz)** bundan ibâretdir.

Fikrin ikinci mertebesi, öyle bir fikrdir ki insan, insanlarla olan mu'âmelesine ve işlerine âid üsûl ve âdâbı o fikr ile yürütür. Kuvve-i fikriyyenin bu ikinci mertebesi, ekseriyâ tasdîki hükmler olup, tecrübe yoluyla birer birer elde edilince, tam bir fâideye ve herkesin menfe'âtine vesîle olunur. Fikrin bu mertebesine **(akl-ı tecrîbî)** denir.

Fikrin üçüncü mertebesi öyle bir fikr-i dakîkdir ki [ince bir fikrdir ki], bu da küllî bir matlûbu ya sırf ilmî veyâ sâdece zannî olarak ifâde etmekdir. Fikrin bu mertebesinin amel ile alâkası yokdur. Fikrin bu mertebesine **(akl-ı nazarî)** denir. Eşyânın hakîkatleri ve hâriçde bulunan maddelerin hakîkatde var olduğu üzere, bunların cinslerini, fasllarını ve sebeblerini ifâde eden fikrî kuvvet bu üçüncü mertebe ile temâm olur. İnsanın hakîkatının ma'nâsı olan mücerred akl, nefs-i müdrîkedir.

İnsan ve diğer hayvanlardan meydâna gelen işler ve eserler, kendi kasd ve irâdeleri ve Allahü teâlânın onlarda yaratdığı kudret ile hâsıl olur. Bu işlerin ba'zısı muntazam ve tertîbli, ba'zısı ise, muntazam ve tertîbli değildir. Muntazam ve tertîbli olan işler, özellikle insana mahsûsdur. Muntazam olmayan işler ise, diğer hayvanlara mahsûsdur.

İnsan, aklını ve fikrini kullanarak, birşey yapmak isteyince, o şeyin yakın ve uzak sebeblerini, illetlerini, parçalarını ve şartlarını ve diğer esâslarını düşünür. Sonra o şeyin başlangıcından nihâyetine kadar îcâb eden sebeb ve esâslarını tertîb ve takdîr ederek, lâyık olduğu şeklde maksadı olan işi temâmlar.

Her fi'lin [işin], meydâna gelmesi, o işin parçalarının ve esâslarının toplanıp, tertîb edilmesine bağlıdır. Bu sebeble o işin temâmlanması ve sona ermesi illet ve esbâbından [sebeblerinden] sonra gelir. O işin parçaları arasında dahî takdim ve te'hîre [öncelik ve sonralığa] riâyet lâzım olduğundan, önce olan sebebi sonraya bırakmak, sonra gelmesi îcâb eden sebebi öne almak mümkin olmaz. Bir fi'lin [işin] başlangıcı ve sebebi de başka bir başlangıc ile sebebe bağlıdır. Bu hâlde, birinci sebebin meydâna gelmesi ikinci sebebin meydâna gelmesinden sonra hâsıl olur. Aynı şeklde ikinci sebeb üçüncü sebebe, üçüncü sebeb dördüncü sebebe bağlı olur. Sebebler silsilesi iki üç mertebe veyâ dahâ çok mertebelerle illetlerin ve sebeblerin fikr vâsıtasıyla sonuna varılıp ve istenilen işin yapılmasına teşebbüs edilir. Böylece fikrin sonu olan son sebeb ile bizzat işe başlanır. Sonra son sebebin sebeb olduğu ikinci sebebe ve ondan sonra üçüncü sebebe inilerek, işin başında düşünülen ilk sebeb ile iş son bulur. Meselâ bir ev yapmak istenince, o evin meydâna gelmesinin bağlı ol-

duğu illet ve sebeblerden önce, duvarlar hâtıra gelir. Sonra duvarların temeline geçilerek düşünce sıralamasında o temel son illet ve sebeb olur. İnsan fikri evi yapma işine önce temelden, sonra duvardan başlar. Ondan sonra evin yapılması son iş olur. İşte bu ma'nâ, (fi'l ve amelin evveli, fikrin sonudur ve fikrin evveli amelin sonudur), diye ülemâ arasında meşhûr olan sözün doğru ma'nâsıdır.

İnsanın fi'l ve amelinin hâriçde meydâna gelmesi, birbirine bağlı olan illetler ve sebebler üzerinde düşünmeye bağlıdır. Düşündükden sonra o fi'l ve amele başlanır. Fikrin evveli amelin sonudur. Amelin evveli ise, fikrden sonra gelir. Bu sebeble insan rûhu, ilm ve ameli kendisinde topladığından ve ilhâma mazhâr olduğundan, illetler ve sebebler arasında tertîbe ve âlemin nizâmına vâkıfdır. Bundan dolayı insanın fi'lleri ve amelleri muntazâm olur. Hayvanlarda his ve hareket mevcûd ise de, düşünce yokdur. Bu sebeble kendilerinden meydâna gelen fi'lleri ve işleri tertîb ve tanzîm etmediklerinden, işleri kemâl üzere olmaz. Zîrâ hayvanlar, sırf işitmek, görmek ve diğer hâllerde, beş duyu organını kullanmakla yalnız his edilebilen şeyleri idrâk ederler. Akl ile anlaşılabilen şeyleri tanzîm ve tertîb etme gücüne sâhib değildirler. Bu âlemde mu'teber olan işler, bir nizâm içinde insanın fi'llerine tahsîs edilmişdir. Bu nizâmın dışında kalan işler, insanın düzenli fi'llerine bağlı olduğundan, hayvanların işleri insanların işlerinin altında kalır. Bu sebeble hayvanlar, insanların hizmetine ve emrine verildi.

Fikr ve düşünce, insana mahsûs bir sırr-ı Rabbânî ve nûr-i ruhânîdir. İnsan his ve hareket bakımından müşterek olduğu hayvanlardan, fikr ve düşünme özelliği ile ayrılır. İnsan, işte bu fikr ve düşünme ile, sebeb ve netîceler arasında bulunan irtibâta ve alâkaya vâkıf olması, temel prensibleri bilmesi ve anlaması nisbetinde kemâle erişir. Sebeblere vâkıf olmak husûsunda insanlar farklıdır. Ba'zıları birşeyin iki veyâ üç mertebe illet ve sebebine vâkıf olup, dahâ fazlasını anlamakdan âcizdir. Ba'zı kimseler de beş veyâ altı mertebe illet ve sebebe vâkıf olup, insanlığı, en yüksek derecede olur.

İşte yukarıda beyân olunduğu üzere insan nefsi, küllî hakîkatleri idrâk etmesiyle diğer hayvanlardan mümtaz olup, işlerinde tedbîr ve tesarrûfu ile şereflenmişdir. Fekat, insanın eşyânın hakîkatlerini bilmesi ve anlaması, meleklerdeki gibi doğrudan hâsıl olmadığı gibi, yine insanın aklı, bütün hâdiselerin hakîkatine de birdenbire ulaşamaz. Eşyânın hakîkatini ilm-i husûlî ile bilmek, havâss-ı zâhire ve bâtına [görünen ve görünmiyen his organları] vâsıtasıyla hâriçden elde edilen eşyânın sûretlerinin ve hâllerinin tedrîcen müşâhedesine ve düşünülmesine bağlıdır. Bu i'tibârla insan, dimâgın batnlarının ortasında bulunan kuvve-i müfekkiresini, hâriçden görüntüleri elde edilen ve bilinen eşyânın ba'zen terkîb ve tertîbi [sentezi], ba'zen tahlîl ve tefrîki [analizi] husûsunda kullanarak, elverişli olduğu ilmî kemâlâtı elde eder. Ammâ, Resûller ve Nebîler "aleyhi-

müsselâm” hazretleri, ilm nûrlarıyla nûrlanmış, eşyânın hakîkatlerinin küllî sûretleri, onların yaratılış cevherlerinde şekllenmiş ve görüntülenmişdir. Bu sebeble, Allahü teâlânın zât ve sıfatlarını, madde ve ma’nâ âleminde mevcûd olan eşyânın küllî hakîkatlerini ve hâllerini rabbânî bir feyzle ve imdâd-ı ilâhî ile bilirler. Bu i’tibârla Peygamberlerin ilmleri bahs edilen duyu organları, zâhirî ve bâtınî his kuvvetleri gibi vâsıtalara muhtâc değildir.

İlm-i ledünniyye sâhibi olan Evliyâ-i kirâmın ilmleri de, yukarıda açıklandığı gibidir. Bu ilâhî ni’metin, mü’minlerin sa’îdlerine âlem-i berzâhda hâsıl olduğu, büyük âlimler tarafından bildirilmişdir.

Diğer insanlar, rabbânî ilme ve rûhânî idrâke kendi tabi’atlarıyla kavuşmakdan âcizdirler. Beden zulmetleri, ilâhî ma’rifet nûrları ile onların arasında perdedir. Bu sebeble insan, nefs ve rûhun en aşağı tarafı olan cism ve beden tarafına meyl ve hareket eder. Duyu organlarıyla kendi dışındaki varlıklara bakıp, his ve idrâk etdiği sûretden, hayâlinde ve hâfızasında dahâ önceden muhâfaza etdiği bilgileri, kuvve-i müfekkiresi vâsıtasıyla mantık kâidelerine göre terkîb ve tertîb ederek, tasavvur ve tasdîk nev’ilerinden bilmediklerini tahsîl eder. İnsanlar için bu sûretle elde edilen ilm ve me’ârifin temâmı, his uzvları yardımıyla ve kuvve-i mutehayyile vâsıtasıyla hâriçde bulunan varlıklardan elde edilir. Bu bilgiler, husûsî kâidelere ve belli kanûnlara bağlı olduğundan, çerçevesi geniş değildir. Zîrâ, mantık kitâblarında bildirildiği üzere, bir şeyin tasavvuru veyâ bir şey ile diğer şey üzerine hükm ve tasdîk bilinmediğinde, o bilinmeyen şeyi bilmek için zihnde dahâ önce bilinen ve muhâfaza edilen esâslara [temel bilgilere] mürâce’at olunur. Tedrîcen düşünme ve sıralama ile bilinmeyen şey bilinir. Buna göre insanın ilmi, bilinmeyenleri bilmeğe elverişli olan şeyleri zihnen araşdırır. Elde etdiği bilgileri uygun bir şeklde tertîb ve terkîb edib, bütün gücünü harcayarak bilinen sebeblere ve esâslara ulaşır ve bunları aşmaz. İlmin sebeblerinden olan esâslarda veyâ bu esâsların tertîb ve terkîbinde hatâ olursa, o hatâ sebebiyle bilinende de hatâ olur. Âlimler arasında ihtilâfların ve süâllerin çokluğu, bundan meydâna gelir.

İkinci Bölüm

İLMİN MÂHİYYETİ

İlmin mâhiyetini ta'rif etmeden ve açıklamadan önce, mâhiyet kelimesinin ta'rîfi ve îzâhı yapılacakdır. Mâhiyyet-i şey [bir şeyin mâhiyyeti], başka bir ifâde ile, şeyin kendisiyle var olduğu şey; o, odur demekdir. O odur demek ise, o şey o şeyin aynısıdır demekdir. Mâhiyyet kelimesinin, mâ kelimesine mensûb demek olduğu da rivâyet edilmişdir. Buna göre, mâhiyyet kelimesinin aslı, mâiyyet olup, adı geçen kelimenin mâ lafzından alınan masdarla karışmaması için, mâiyyet kelimesindeki hemze harfi "he" harfine çevrilmişdir. Bu mâhiyyet kelimesinde tercîh edilen şekl, mâhüve kelimesine nisbetden, ya'nî mâhüve kelimesinin ismi mensûb hâline çevrilmesinden ibâretdir. Mâhüve ifâdesi mâ ve hüve kelimelerinden meydâna gelmekdedir. Fekat bu iki kelime bir kelime gibi kabûl edilmişdir.

Mâhiyyet kelimesi ekseriyâ akl ile bilinen şeyler için kullanılır. Nitekim, insan sözünden, insanın hâriçdeki varlığını göz önüne almadan, hayvân-ı nâtık [konuşan, düşünen canlı] diye düşünülmesi bunun misâlidir.

Aklî bir şeye, mâhüve [o nedir], süâline cevâb olması i'tibâriyle mâhiyyet, hâriçde bulunması bakımından hakîkat, başkalarından farklı olması i'tibâriyle hüviyyet, ona mahsûs özelliklerin kendisine nisbet edilmesi i'tibâriyle zât, lafzdan anlaşılması i'tibâriyle medlûl, hâdiselerin üzerinde cereyân etmesi i'tibâriyle cevher denir.

Mâhiyyet üç kısmdır: Birincisi; mâhiyyet-i nev'iyye, ikincisi; mâhiyyet-i cinsiyye, üçüncüsü; mâhiyyet-i i'tibâriyyedir.

Mâhiyyet-i nev'iyye, kendini taşıyan ferdlerde eşid olarak bulunur. Bu mâhiyyet, ferdlerinden birinde neyi îcâb etdirirse, diğerinde de aynı şeyi îcâb etdirir. Meselâ, insan sözü, onun ferdlerinden olan Zeydde îcâb etdirdiği şeyi Amrda da îcâb etdirir. Mâhiyyet-i nev'iyye ile mâhiyyet-i cinsiyye birbirinin zıddıdır.

Mâhiyyet-i cinsiyye, ferdlerinde eşid olarak bulunmaz. Meselâ, hayvan lafzı, insanın ta'rîfinde nâtık [düşünen] lafzıyla birlikde bulunmayı îcâb etdirir. İnsandan başkasında bunu îcâb etdirmez.

Mâhiyyet-i i'tibâriyye, bu öyle bir mâhiyyetdir ki, mevcûd bir şey değildir. Ancak onun varlığını i'tibâra alan kimsenin aklında bu i'tibâr de-

vâm etdiği müddetce vardır. Meselâ, adedin [sayının] mâhiyyetini ya'nî bir şeyin kaç dâne olduğunu öğrenmek için kem [kaç] ifâdesiyle sorulan süâle kemiyyet [sayı] ile cevâb verilir. Cevâbda bildirilen sayı, mâhiyyet-i i'tibârîden ibâretdir.

İlmin mâhiyyeti mutlak olarak, zarûrî bir tasavvur mudur? Yâhud ta'rîfi çok zor olan bir nazârî midir, yoksa zor olmayan bir nazârî midir. Bu mes'elede âlimler arasında ihtilâf vardır.

İmâm-ı Fahrüddîn Râzî hazretleri, ilmin mâhiyyetinin zarûrî bir tasavvur olduğunu, İmâm-ül Haremeyn ve İmâm-ı Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî hazretleri ise, ta'rîfi zor olan nazarî kısmından olduğunu söylemişlerdir. Ancak, ilmin mâhiyyetinin ta'rîfi zor olan nazarî kısmından olduğu âlimler arasında tercîh edilmişdir.

İlmin mâhiyyetinin ta'rîfine dâir, âlimler arasında meşhûr olan ta'rîflerden ba'zıları şunlardır:

1– "İlm, bir şeye olduğu gibi i'tikâddan [inanmakdan] **ibâret olup, o i'tikâd ise, yâ zarûrî olarak, yâhud da delîl ile hâsıl olur"** diye ta'rîf edilmişdir. Ancak, bir şeyin ta'rîfi, o şeyin efrâdını câmi' agyârını ma'nî olmak lâzım gelir. Hâlbuki, i'tikâdın buradaki ta'rîfine zarûretden yâhud delîlden hâsıl olan zan da dâhil olmakdadır. Bu sebeble ilmin mâhiyyetinin bu ta'rîfi yukarıda geçen kâideye uygun olmadığından, âlimler arasında kabûl görmemişdir.

2– "İlm, ma'lûmu olduğu gibi bilmekden ibâretdir" diye ta'rîf olunmuş ise de, Allahü teâlânın ilmine ma'rifet demek câiz değildir. Bu sebeble Allahü teâlânın ilmi bu ta'rîfin dışında kalmakdadır. Bununla berâber bu ta'rîfde ilm kelimesinden türemiş olan ma'lûm kelimesinin zikr edilmesi devri îcâb etdirdiğinden ve alâmâhüve [olduğu gibi] kelimesi de, ma'rifet ma'nâsından ibâret ve bu sebeble fazlalık olduğundan, önceki ta'rîf gibi bu ta'rîf de âlimler arasında kabûl görmemişdir.

(Devr, deverân, lügâtde çark gibi dönmek dolanmak ma'nâsınadır. Istılâh da ise devr, iki şeyden herbirinin diğerine bağlı olmasından ibâretdir. Devr birkaç kısma ayrılır: Devr-i izâfî, devr-i hükmî, devr-i müsâvî, devr-i tekaddümî.

Devr-i izâfi: İki şeyin var olmakda birbirine lâzım olmasından ibâretdir. Bu sebeble iki şeyden biri ancak diğeri ile mevcûd olur.

Devr-i hükmî: Bu devr, ikrâr ile hâsıl olur. Meselâ, vefât eden bir kimsenin birâderi, onun oğlu bulunduğunu ikrâr edince, neseb sâbit olduğundan, bu birâder vâris olamaz. Çünki, oğlun vâris olması, birâderin vârisliğine mâni' olur.

Devr-i müsâvî: Birbirine meyl eden iki şeyden herbirinin diğerine

bağlı olmasından ibâretdir.

Devr-i tekaddümî: Bir şeyin bir şeye bir veyâ birkaç mertebede bağlı olmasından ibâretdir. Bir mertebede hâsıl olan devre, devr-i musarrah [açık devr], birkaç mertebede hâsıl olan devre, devr-i muzmer [kapalı devr] denir. Güneş, gündüz görünen bir yıldızdır, gündüz de güneşin ufuk üzerinde doğmasıdır diye ta'rîf edilse, işte bu ta'rîf, devr-i musarraha misâldir. Devr-i muzmerin misâli ise şöyledir: Ma'nânın anlaşılması lafzın delâletine, lafzın delâleti ilm-i vad'a bağlıdır. İlm-i vad'ın delâleti, lafzın delâleti vâsıtasıyla ma'nânın anlaşılmasına bağlıdır. Devr-i muzmer, devrin en makbûl olmayanıdır.)

3– "İlm, öyle bir şeydir ki, kendisinde bulunduğu kimsenin âlim olmasını gerekdirir." Bu ta'rîfde âlim kelimesinin zikr edilmesi, ikinci ta'rîf gibi devri îcâb etdirdiğinden, âlimler arasında kabûl görmemişdir.

4– "İlm, ma'lûmu olduğu gibi idrâk etmekden ibâretdir." Bu ta'rîfde de devr ve haşv [fazlalık] vardır. Ayrıca idrâk kelimesi de burada mecâzî olarak ilm ma'nâsına kullanıldığından, âlimler tarafından beğenilmemişdir.

5– "İlm, ma'lûmu olduğu gibi tebyîndir, ya'nî açıklamakdır." Bu ta'rîfde de devr ve haşv [fazlalık] vardır. Ayrıca tebyîn kelimesi, kapalılıkdan sonra açıklığı ifâde eder. Buna göre, Allahü teâlânın ilmi, ta'rîfin dışında kalır. Onun için bu ta'rîf de makbûl değildir.

(Haşv kelimesi lügatda, yastık içine doldurulan pamuk veyâ benzeri şeyler ma'nâsınadır. Istılâh ma'nâsı ise, zikri, söylenmesi fâidesiz olan fazlalıkdan ibâretdir. Haşv, lafzî ve ma'nevî olmak üzere iki kısmdır. Lafzî haşv fazlalığın belli olmasından ibâretdir. Ma'nevî haşv, ma'nâyı bozabilir de bozmayabilir de.

Tadvîl [uzatma] da lafzî ve ma'nevî olmak üzere iki kısma ayrılır. Lafzî tadvîlde fazlalık belli değildir. Ma'nevî tadvîl ma'nâyı bozmaz. Buna göre, haşv ile tadvîl arasında iki bakımdan fark vardır.)

6– "İlm, ma'lûmu olduğu gibi isbâtdır." Bu ta'rîfde de devr ve haşv bulunduğundan ve ayrıca isbât kelimesi mecâzî olarak ilm ma'nâsına kullanıldığından, bir şeyin kendisiyle ta'rîfi yapılmış olduğundan, bu da diğer ta'rîfler kabilindendir.

7– "İlm, ma'lûma olduğu gibi i'timâddır." Bu ta'rîfde de devr ve haşv vardır. Ayrıca Allahü teâlânın kendi ilmine i'timâd etmesini söylemek gibi bir mahzûr da bulunmakdadır. Allahü teâlâ için böyle söylemek câiz değildir. Onun için bu ta'rîf de makbûl değildir.

8– "İlm, bir şeyin sûretinin zihnde meydâna gelmesidir." Bu

ta'rîf, zannı, cehl-i mürekkebi, taklîdi ve vehmi içine aldığından, muhakkıkîn-i hükemâya ve ba'zı mütekellimin indinde [ya'nî kelâm âlimlerine göre], en sahîh ta'rîfdir. Böyle olduğu İbni Sadrüddîn hazretlerinden rivâyet edilmişdir.

(Zan, zıddı muhtemel olmakla berâber, inanma tarafı kuvvetli ma'nâsınadır. Yakîn ve şek ma'nâlarında da kullanılır. Şek ile zan arasında fark vardır. Zanda inanma tarafı kuvvetlidir. Şek, birbirine zıt olan iki şeyden birini diğerine tercîh etmeyip, şek eden kimsede meydâna gelen tereddüd ve şübheden ibâretdir.

Yine şek, iki tarafı müsâvî tutulan iki şey arasında durmakdan ibâret olup, insan kalbi o iki şeyden birinin tercîhine meyl etmez. Eğer o iki şeyden birisi, diğerinin üzerine tercîh edilmekle berâber, tercîh olunan taraf da terk olunmazsa, ona zan denir. İki şeyden biri diğerine tercîh olunmakla berâber, tercîh olunan taraf da terk olunursa, ona (zann-ı gâlib) denir. Zann-ı gâlib yakîn mertebesindedir.

(Cehl), mutlak olarak bir şeyi bilmemekden ibâretdir. Cehl, ba'zen mevcûd olmaz. Bu durumda, (şey) olmaması lâzım gelir diye, cehlin bu ta'rîfine i'tirâz edilmişdir. Ancak bu i'tirâza, (şey) zihnde düşünülen bir varlıkdır diye cevâb verilmişdir.

(Cehl-i mürekkeb), hakîkate uygun olmadığı hâlde, bir şeye kesin bir şekilde inanmakdır. Bir şeyi bilmemek ve o şeyi bilmediği hâlde biliyorum iddiasında bulunmak olup, cehl-i mürekkebin misâlidir.

(Cehl-i basît), cehl-i mürekkeb mefhûmunun hilâfına olarak, [ya'nî cehl-i mürekkebin zıddı olup,] bilmemek demekdir. Meselâ, bir kimse birşeyi bilmez. O şeyi bilmediğini de bilir. Bu, cehl-i basîtdir.

(Taklîd), hüccet ve delîlsiz olarak, başkasının sözünü kabûl etmekdir.

(Vehm), hükmün tercîh olunmayan tarafına denir. Tercîh olunan tarafına ise, zan denir. Hükemâya göre vehm, dimâgda bulunan idrâk edici bir kuvvetdir. Bu kuvvet vâsıtasıyla husûsî ma'nâlar anlaşılır. Zeydin doğruluğu, Amrın düşmanlığı gibi.)

9– "İlm, idrâk olunan şeyin mâhiyyetinin, idrâk eden kimsenin zihninde şekllenmesidir." Bu ta'rîfin hükmü, bundan önce zikr edilen sekizinci ta'rîfin hükmü gibidir. Bu iki ta'rîf hükemânın ta'rîfi olup, ilmin zihnde düşünülen bir varlık olması i'tibâra alınarak yapılmışdır. Çünki, hükemâ indinde ilm, zihnde var olmakdan ibâretdir. Bu iki ta'rîfden birincisi, küllî ve cüz'i olan şeylerin idrâkini, bilinmesini içine alır. İkinci ta'rîf, zâhiren ilmin sâdece küllî şeylerin idrâkine, bilinmesine mahsûs olduğunu ifâde eder.

10– “İlm, ma’nâlar arasında zıddına ihtimâl bırakmayacak şekilde, yerini ayırd etmeyi, sağlayan bir sıfatdır.” Bu ta’rîf, ilmi (ilm, ma’lûm ile alâkası bulunan bir sıfatdır) diye ta’rîf edene göre, tercîh edilmiş bir ta’rîfdir. Ancak ulûm-i âdiyye denilen herkesin bildiği bilgiler, bu ta’rîfin dışında kalmakdadır. Meselâ, dahâ önce görülmüş olan bir dağ, şimdi altına dönüşmüş değilse de, hârikul’âde bir hâdise olarak bu iş câiz olduğundan, o dağın altına dönüşmesi muhtemeldir.

11– “İlm, zıddına ihtimâl bırakmayacak şekilde ma’nâları birbirinden ayırmakdan ibâretdir.” Bu ta’rîf, (ilm, âlim ile ma’lûm arasındaki husûsî alâkanın kendisidir) diye ta’rîf eden kelâm âlimleri tarafından tercîh edilmişdir.

12– “İlm, öyle bir sıfatdır ki, onunla kendisinden bahs edilen şey, bu sıfata sâhib olan kimseye, şübhe ve tereddüt bulunmayacak şekilde tam olarak açık olur.” Bu ta’rîfin, ilmin mâhiyyetinin en güzel ta’rîfi olduğunu, allâme Seyyid Şerîf Cürcânî hazretleri bildirmişdir.

13– “İlm, bir ma’nânın zihnde başka bir ma’nâya ihtimâl bırakmayacak şekilde meydâna gelmesidir.” Bu ta’rîf, kelâm âlimlerinden Âmidîye âiddir.

Üçüncü Bölüm

İLMİN MÂHİYYETİ İLE ALÂKALI İHTİLÂFLAR

Felsefecilere ve ba'zı kelâm âlimlerine göre, bir şeyi bilmek, o şeyin zihnde varlığını îcâb etdirir mi? Yâhud kelâm âlimlerinin çoğuna göre, bir şeyi bilmek, bilen ile bilinen arasında zihnde bir alâkadan mı ibâretdir? Bu mes'elede ihtilâf olundu.

Birinci görüşe göre, bir şey hakkında ilm ya'nî bilgi hâsıl olunca, o ilmden üç husûs ortaya çıkar. O husûslardan birincisi, hâsıl olan sûretin zihnde hakîkat olmasıdır. İkincisi, o sûretin zihnde şekllenmesidir. Üçüncüsü, o sûret sebebi ile nefsin te'sîr almasıdır [ya'nî etkilenmesidir]. Bu açıklamalara göre, ilmin, bu üç sûretin hangisinden ibâret olduğu hakkında ihtilâf vardır.

Ülemâ ve hükemâdan bir kısmı, ilmin, ancak yukarıda bahs edilen üç sûretden ibâret olduğunu söylemişlerdir. Bu sebeble ilmin keyfiyyet veyâ infiâl veyâ izâfe cinsinden olduğuna dâir ihtilâf edilmişdir. (Keyfiyyet, bir şeyde yerleşmiş olan hâldir. İnfiâl, başka şeyden te'sîr sebebiyle müteessîrde [te'sîr alanda] meydâna gelen durumdur. İzâfe, iki şeyden birinin düşünülmesi, ancak diğer şeyin düşünülmesiyle hâsıl olan, birbirine bağlı olarak tekrâr eden hâldir. Babalık ve oğulluk gibi, ya'nî baba düşünülünce çocuk da hâtıra gelir. Çocuk düşünülünce baba da hâtıra gelir.)

Alâkalı kitâblarda beyân olunduğu üzere, en doğrusu, ilmin keyfiyyet cinsinden olduğudur.

İlmin zihne âid bir varlık olduğunu kabûl edenlerden ba'zılarına göre, zihnde meydâna gelen sûret, ma'lûmun (bilinenin) şekli ve gölgesidir. Diğer ba'zılarına göre ise, zihnde hâsıl olan şey, ma'lûmun mâhiyyetinin kendisidir. Lâkin o şey zillî ya'nî aslî olmayan varlığı ile zihnde mevcûd olup, bu varlığı bakımından ona sûret (şekl) denilir. Bu sebeble aslî varlık üzerinde meydâna gelen eserler, aslî olmayan varlıkda meydâna gelmez. Aslî varlığa ayn [ya'nî madde] denir. Onun üzerinde eserler meydâna gelir. Zihne âid olan bu sûret, zihnin dışına göre, ayn-ül-ayn, ya'nî maddenin kendisi olur. Zihne nisbetle ayn-us-sûret, ya'nî sûretin kendisidir. Bu sûret, o ilme sâhib olanın zihninde bulunan, zıllî ve şeklîdir. Bununla ma'lûm belli olduğu için, buna ilm denir.

İlm sâhibinin öğrenerek elde etdiği ve zihninde mevcûd olan, mâhiyyete ma'lûm (bilgi) denir. İlm ile ma'lûm, mâhiyyet bakımından birbirinden ayrıdır. İlmin zihnde ma'lûma âid bir zıl ve sûret olduğunu söyle-

yenlere göre, ma'lûmun cevher [öz] veyâ başka bir cinsden, ilmin ise, keyfiyyet cinsinden olduğundan şübhe ve tereddüt yokdur. Çünki, ilm ile ma'lûm, mâhiyyet bakımından farklıdırlar. Fekat mâhiyyetin bizzat zihnde meydâna geldiğini söyleyenlere göre, cevher [öz] ve arazın [sıfatın, özelliğin] aynı şey ve ilmin ise keyfiyyet cinsinden olduğunda kapalılık vardır.

Müdekkık âlimlerden ba'zısı, mâhiyyetin değişebileceğini câiz görmüşler. Bu sebeble, bir şeyin hâriçdeki varlığı i'tibâriyle cevher olduğunu, zihndeki varlığı i'tibâriyle o cevherin keyfiyyete dönüşdüğünü bildirmişlerdir. Misâl olarak da tuz kaynağında bulunan şeyin tuza dönüşdüğünü söylemişlerdir. Bu bahsin muhâkemesi alâkalı kitâblarda büyük âlimler tarafından geniş olarak açıklanmış olduğundan, burada bu kadarıyla iktifa' edilmişdir.

Dördüncü Bölüm

İLM-İ MÜDEVVEN (Derlenen ilm)

İlm lafzı, dahâ önce zikr olunan şeyler için söylendiği gibi, nahv ve fıkh gibi, sonradan derlenip toplanmış olan ilmler için de söylenir. Aynı şekl-de, ilm lafzı, husûsî mes'eleler için de söylenir. Falan nahvı bilir denildiğinde, o kimsenin, nahv ilmine dâir mes'eleleri bilir ma'nâsı kasd edilir.

İlm, ba'zen delîllerle mes'elelerin doğruluğunu ortaya çıkarmaya denir. Ba'zen de birçok mes'elenin doğruluğunu ortaya koymakla hâsıl olan melekeye denir. Bu melekeye meleke-i isdihdâr [hâtıra getirme melekesi] denir. Meleke ise, teheyyü-i tâm demekdir. Teheyyü-i tâm da, murâd olunan birşey hakkında bilgi istendiğinde, tam cevâb olacak şeklde, bilgi sermâyesine sâhib olmakdan ibâretdir.

İlm lafzının hakîki ma'nâsı, sâdece idrâk, anlamak demekdir. Bu idrâkin alâkalı bir şey vardır ki, o da ma'lûm ya'nî bilgidir. İdrâkden sonra meydâna gelen ve devâmlı kalmasına sebeb olan şey, melekedir.

İlm lafzı, yukarıda zikr olunan şeylerin herbiri için, ya hakîkat-i örfiyye veyâhud hakîkat-i ıstılâhiyye veyâ mecâz-ı meşhûr olarak söylenir.

İlm, ba'zen mes'elelerin temâmına, tasavvur ve tasdîkle alâkalı asllara ve mevzû'lara denir. Bu sebeble âlimler tarafından ilmlerin, bu üç unsûrdan ibâret olduğu beyân buyurulmuşdur.

Hakîkat ve mecâz kelimeleri hakkında ba'zı ma'lûmât:

Hakîkat, "feîle" veznindedir. "Hakkaş 'şey'ü": Şey sâbit (mevcûd) oldu, cümlesinden alınmış olup, sâbit olmak, var olmak ma'nâsındadır. "Feîle" vezni "fâile" ma'nâsında olup, "Hakîk" demekdir. Hakîk ise, mevcûd olan ma'nâsınadır. Hakîkat kelimesinin sonundaki (ta) harfi ise, allâme kelimesinde bulunan (ta) harfi gibidir. Bu (ta) harfi kelimenin sıfatlıkdan ismliğe nakli için olup, tâ-i te'nis (müenneslik) (ta)sı değildir.

"Hakkaşşey'ü: Şey mevcûd oldu", diğer bir ifâde ile "Mâbihişşey'ü: Bir şeyin kendisi ile var olduğu şey." "Hüve, hüve: O odur" demekdir. İnsana nisbetle hayvan-ı nâtık [düşünen hayvan] gibi.

(Hak), Allahü teâlânın ism-i şerîflerindendir. Sâbit ve mevcûd ma'nâsına da kullanılır. O zemân ma'nâsı "eşşey'ül-hakku: Hakîkaten sâbit, mevcûd olan şey" demekdir.

(Hak), sıdk ve savâb kelimeleri ma'nâsına da kullanılır. Nitekim, (kavl-i hak: Hak söz) ve (kavl-i savâb: Doğru söz) denir.

(Hak), lügatda, inkârına ihtimâl ve rûhsat [izn] olmayan sâbit, var olan şey ma'nâsınadır.

Hak, ma'nâ ehli ıstılâhına göre, vâkı'a [hakîkate] uygun olan hükm demekdir. Buna göre, hükm ifâde eden sözler, i'tikâd, din ve mezhebler için, hak söz, hak i'tikâd, hak din, hak mezhebler için söylenir. Hakkın zıddı bâtıldır. Fekat sıdk [doğruluk] kelimesinin ise, bilhâssa hükm ifâde eden sözler için kullanılması yaygındır. Sıdkın zıddı kizb, yalan demekdir. Ba'zen hak kelimesinde vâkı'a uygunluk bakımından ve sıdk kelimesinde de hükme uygunluk bakımından hak ile sıdk arasında fark bulunduğu söylenmişdir. Bu hâlde, (sıdk-ul-hükm) ya'nî, hükmün doğruluğu, hükmün vâkı'a uygunluğundan ibâretdir. Hükmün hak olması da vâkı'ın hükme uygunluğu demekdir.

Hakîkat, kendisi ile asl konulduğu ma'nâ murâd olunan lafzın ismidir. Istılâhda hakîkat ise, asl konulduğu ma'nâda kullanılan kelimedir. Bir ıstılâha göre de hakîkat, konuşmada kullanılan kelimedir. Bir ıstılâha göre de, karşılıklı konuşmada kullanılan kelimedir. Bu ıstılâhdaki karşılıklı konuşma ifâdesi ile başka ıstılâhdaki asl konulduğu ma'nâda kullanılan mecâz, ta'rîfin dışında tutuldu. Salât lafzı gibi. Salât lafzı örfü şer'îde düâ ma'nâsına kullanılmakdadır. Hâlbuki şerî'at ıstılâhında nemâz ma'nâsındadır. Eğer şerî'at ıstılâhında düâ ma'nâsında kullanılırsa, o zemân salât kelimesi mecâz olur. Çünki, salât kelimesi lügatda düâ ma'nâsında olmakla berâber, şerî'at ıstılâhında belli rüknler, husûsî zikrlerden ibâret olan nemâz ma'nâsına konulmuşdur.

Hakîkat, konulduğu ma'nâ üzere kalan lafzlardır. Hakîkat, kat'î ve yakînen sâbit olan şey demekdir.

Bu kelime, yerinde, asl ma'nâsında bir şeyin ismi olarak kullanıldığında, onunla bu şeyin kendisi kasd edilir. Çünki, lügatı koyan, o kelimeyi asl olarak o şey için koymuşdur. Meselâ aslan lafzı bilinen hayvan için konulmuşdur. Bu durumda hakîkatde kelime, asl ma'nâsında kullanılmışdır. Mecâz olarak söylenildiğinde ise, asl yerinde kullanılmamış olur.

Mecâz, asl ma'nâsından başka bir ma'nâ kasd edilen lafzın ismidir. Bununla berâber, hakîkat ile mecâz arasında bir münâsebet bulunması lâzımdır. Cesûr bir kimseye aslan demek gibi. Bu misâlde bahs edilen münâsebet mevcûddur.

Mecâz, "câze: Câiz oldu" lafzından alınmışdır. "Mef'al" vezninde ism-i fâil ma'nâsına olup, müteaddîdir, ya'nî geçişlidir. "Vâlî" ma'nâsına olan "Mevlâ" kelimesi gibi.

Mecâz denilmesinin sebebi, kelimenin hakîkat mahâllinden mecâz mahâlline geçmesi sebebiyledir.

Hakîkat ma'nâsı ile mecâz ma'nâsı arasında münâsebet olmalıdır ifâdesi ile, asl konulduğu ma'nânın dışında kullanılan, fekat aralarında münâsebet olmayan kelimeler, mecâzın ta'rîfi dışında bırakıldı. Çünki, hakîkat ile mecâz arasında münâsebet olmadığı takdîrde, buna mecâz denmez. Bu irticâlen düşünmeden söylenmiş veyâ hatâlı bir söz olur.

Beşinci Bölüm

İLMİN MEVZÛ'U

İlmlerin birbirinden ayrılması, mevzû'larının birbirinden ayrılması ile hâsıl olur. Herbir ilmin mevzû'u, o ilmde araz-i zâtiyyesinden bahs olunan şeylerden ibâretdir. Araz kelimesi araz kelimesinin çoğuludur. Araz, bir mahalle, yere muhtâc olan şeydir. Renk gibi. Çünki renk, cismle berâber bulunur.

Araz, ya bir zâtda [mahâlde] yerleşmiş olur veyâ yerleşmiş olmaz. Zâtda yerleşmiş vaziyyetde olan araz, parçaları bulunduğu yerde yerleşmiş olur. Beyâz ile siyâh renkler gibi.

Zâtda [mahâlde] yerleşmemiş olan arazın parçaları mahâllinde bulunmaz. Hareket ile sükûn [hareketsizlik] gibi.

Araz-ı lâzım, mahâllinden ayrılması mümkin olmayan arazdır. Kitâbetin [yazı yazma özelliğinin] insanın mâhiyetinden [düşünen bir varlık olmasından] ayrılmasının mümkin olmaması gibi.

Araz-ı müfârık, mahâllinden ayrılması mümkin olan arazdır. Bu araz, ya sür'atle veyâ yavaş olarak mahâllinden ayrılır.

Sür'atli ayrılan araz, insanda utanmak sebebi ile meydâna gelen kırmızılık [yüz kızarması] ve korkudan meydâna gelen beniz sararması gibi.

Mahâllinden ayrılması yavaş olan araz ise, ihtiyârlık ve gençlik gibi olan arazdır.

Araz-ı zâtî, başka bir şeye katılan, ilâve olan bir şeydir. Bu katılma, araz-ı zâtînin katıldığı şeyin zâtı veyâ cüz'i umûmîsi veyâ cüz'i müsâvîsi veyâ hâriçde o şeye müsâvî olan bir şey sebebleriyledir.

Bir şeye o şeyin zâtı sebebiyle katılan araz, insanda şaşılacak işlerin idrâkının hâsıl olması gibidir. Çünki, insanda bu idrâkın meydâna gelmesi insanın zâtı vâsıtasıyla olmuşdur.

Cüz'i umûmî olmak sebebi ile bir şeye katılmış olan araz, insanın bir yerde yerleşmesi gibidir. Bu da cism olması sebebi iledir.

Mâhiyetin cüz'i müsâvîsi olmak sebebiyle, bir şeye katılan araz, insanda konuşma hâli gibidir. Bunun hâsıl olması da, insanın nâtık olması, düşünen bir varlık olması sebebiyledir.

Katıldığı şeyin, hâriçdeki müsâvîsi sebebiyle hâsıl olan araz, insan-

da teaccübün hâsıl olması gibidir. Bu da insanın şaşılacak şeyleri idrâk etmek vâsıtası ile olur.

Bu kitâbın gelecek bölümlerinde, ilmlerden ayrı ayrı bahs olunacakdır. O bölümlerde, her ilmin mevzû'u ile, her ilme âid bilgiler mümkin olduğu kadar beyân olunmuş ise de, şimdi burada yeri geldiği için, ilmlerin ekserîsinin mevzû'âtı zikr ve ta'dad olunmuşdur [ya'nî yazılmışdır].

İlm-i Tefsîr-i şerîfin tefsîr ilminin mevzû'u, Kelâmullahdır. [Allahü teâlânın kelâmıdır, ya'nî Kur'ân-ı kerîmdir.]

İlm-i kırâetin mevzû'u, Kur'ân-ı kerîmin nazmını okuma şeklleridir.

İlm-i hadîs-i şerîfin mevzû'u, akvâl ve ef'âl-i nebeviyyedir. [Resûlullahın "sallallahü aleyhi ve sellem" mübârek sözleri ve işleridir.]

İlm-i emârat-ı nübüvvetin mevzû'u, emârât-ı nübüvvetdir. [Nübüvvetin alâmet ve delîlleridir.]

İlm-i usûl-i fıkhın mevzû'u, edille-i şer'iyye-i külliyyedir. [Şer'î hükmlerin, Kitâb, sünnet, icmâ' ve kıyâs-ı fükahâdan çıkarılışıdır.]

İlm-i şurût ve sicillâtın mevzû'u, yazı ile tesbît edilmiş olan hükmlerdir.

İlm-i ferâizin mevzû'u, tereke ve vârisdir. [Meyyitin bırakdığı malın, vârislerine taksîmidir.]

İlm-i hurûf ve esmânın mevzû'u, hurûf-u hicâiyedir. [Hicâ harfleridir.]

İlm-i Tesavvufun mevzû'u, tehliyye-i zâhir ve tehliyye-i bâtındır. [Zâhirî islâmiyyete uydurmak, bâtını da ma'sivâdan kurtarmakdır.]

İlm-i bâtının mevzû'u, insanın kalbidir.

İlm-i ahlâkın mevzû'u, insanın nefsidir.

İlm-i coğrafyanın mevzû'u, arzdır. [Yer küresidir.]

İlm-i târîhin mevzû'u, ümem ve tavâîfdir. [Milletler ve tâifelerdir.]

İlm-i ensâbın mevzû'u, ensâb-ı nâsdır. [İnsanların nesebleridir.]

İlm-i edebin mevzû'u, ta'lîm ve te'âllümdür. [Öğretmek ve öğrenmekdir.]

İlm-i tasrîfin mevzû'u, sıga-i mahsûsadır. [Husûsî sıgalardır.]

İlm-i iştikâkın mevzû'u, müfredât-ı kelimâtdır. [Kelimelerdir.]

İlm-i ehâcî ve uğlûtâtın mevzû'u, zâhiren arabî kâidelere uymayan lafzlardır.

İlm-i lügatın mevzû'u, medlûlât-ı müfredâtdır. [Kelimelerin ma'nâlarıdır.]

İlm-i edebin [edebiyyât ilminin] mevzû'u, söz ve yazıda hatâdan sakınmak bakımından arabî kelâmdır.

İlm-i beyânın mevzû'u, vüdûh-ı delâlet-i haysiyyeti ile [delâletinin açıklığı bakımından] arabî lafzdır.

İlm-i bedî'in mevzû'u, mehâsin-i kelâm-ı arabîdir [arabî kelâmı güzelleşdiren şeylerdir].

İlm-i muhâdaratın mevzû'u, ma'nâ ve terkîbde hâle ve makâma uygun olarak söz söylemekdir.

İlm-i tashîfin mevzû'u, belâgat ehlinin söylediği, kelimât-ı musahhafedir. Ya'nî harflerin noktalarının değişdirilmesiyle ma'nâsı temâmen değişmiş olan kelimeler ve sözlerdir.

İlm-i mebâdi'şşi'rin mevzû'u, tergîb ve terhîb hâsıl eden mukeddemât-ı tahyîliyye ile [insanı teşvîk eden ve sakındıran] şi'rlerdir.

İlm-i kard-ı şi'rin mevzû'u, şi'rin güzelliği ve çirkinliği bakımından şi'rdeki kelimelerdir.

İlm-i kitâbetin mevzû'u, harflerin yazılışlarıdır.

İlm-i inşânın mevzû'u, belîg ve fasîh olması, makâma uygun güzel ifâdelerin seçilmesi, îcâb eden kâidelere taşıması bakımından nesir sözlerdir.

İlm-i teressülün mevzû'u, her cem'iyyetin tabi'atına uygun olan ıstılâhlar ve sakınılması îcâb eden ibâreler bakımından kâtib [yazan], mektûb [yazılmış] ve kendisine yazılandır.

İlm-i urûdun mevzû'u, vezn bakımından veznli sözlerdir.

İlm-i imlâ-yı hattın mevzû'u, arabî yazılar yazılırken ortaya çıkan durumlar bakımından harfler ve yazılış şeklleridir.

İlm-i hattın mevzû'u, tasvîr-i hurûf-ı hicâiyyedir [harflerin yazılışlarıdır].

İlm-i terkîb-i eşkâlin mevzû'u, eşkâl-i besâıd-ı hurûfdur [harflerin şeklleridir].

İlm-i mantıkın mevzû'u, bilinmeyen bir şeye ulaşdırması bakımından ma'kûlât-ı sâniyedir. Ya'nî anlaşılması başkasına muhtâç olan şeylerdir.

İlm-i münâzaranın mevzû'u, iddiâ edilen şeyin delîller ile, başkası için isbât edilmesi bakımından delîllerdir.

İlm-i hikmetin mevzû'u, zihnde ve zihnin hâricinde mevcûd olan eşyâdır.

İlm-i ilâhînin mevzû'u, hâdiselerin mevcûd olması bakımından mev-

cûddur [varlıkdır].

İlm-i ta'bîr-i rü'yânın mevzû'u, tehayyülât-ı nefsâniyye ile umûr-u gaybiyye arasındaki [hayâller ile gayba dâir işler arasındaki] münâsebetdir.

İlm-i riyâdiyyenin mevzû'u, maddeden tecrîdi, ayrılması mümkin olan maddî şeylerdir.

İlm-i aritmetikin mevzû'u, havass-ı adediyyedir [sayılara âid husûsiyyetlerdir].

İlm-i hisâbın mevzû'u, adeddir [sayılardır].

İlm-i hendesenin mevzû'u, mikdârdır, ölçüdür.

İlm-i ta'dîlin mevzû'u, tedâhulü sâatdir [zemânın iç içe oluşu, vaktlerdir].

İlm-i tabîıyyenin mevzû'u, cismdir.

İlm-i hayevânın mevzû'u, hayvanlardır.

İlm-i nebâtâtın mevzû'u, nebâtâtdır [bitkilerdir].

İlm-i tıbbın mevzû'u, insan bedenidir.

İlm-i etımmenin mevzû'u, ta'âmdır [yiyeceklerdir].

İlm-i teşrîhın mevzû'u, eczâ-ı bedendir [bedeni meydâna getiren parçalardır, ya'nî organlardır].

İlm-i kehâlenin mevzû'u, çeşm-i insandır [insan gözüdür].

İlm-i evzânın mevzû'u, dirhemler, ûkıyye ve rıtldır.

İlm-i riyâfenin mevzû'u, su akıtmak, su getirmekdir.

İlm-i kıyâfetin mevzû'u, kıyâfet-i insandır [insanın kıyâfetidir].

İlm-i ihtilâcın mevzû'u, insan bedeninin çalışması, hareketidir.

İlm-i ıyâfenin mevzû'u, kaçan hayvanın izidir.

İlm-i milâhanın mevzû'u, gemi ve denizdir.

İlm-i firâsenin mevzû'u, a'zâların şeklleridir.

İlm-i âlât-ı zılliyenin mevzû'u, gölgelerin mikdârlarıdır.

İlm-i tedbîr-i menzîlin mevzû'u, müşterek hâllerde, birlikde yaşamakda i'tidâldir.

İlm-i teâbînin mevzû'u, askerlerin eğitimidir.

İlm-i ihtisâbın mevzû'u, şehr halkının idâresidir.

İlm-i mûsıkînin mevzû'u, nâmelerdir.

İlmlerin mevzû'larının temel kâideleri konusuna gelince, insanların se'âdeti, her şeyin hakîkatini ve hâllerini, beşerî tâkatın elverdiği [insan gücünün yetdiği] kadar anlamaya ve öğrenmeye bağlıdır. Eşyânın, hakîkatleri ve hâlleri ise, pekçok ve çeşidlidir. Bu sebeble, ilk zemânlarda âlimler tarafından eşyânın hakîkatlerinin ve hâllerinin tesbîtine ve bunların kolayca öğretilmesine ehemmiyyet verilmişdir. Bu bakımdan bir veyâ birkaç şeye uygun olan hâller gurub gurub tedvîn olunarak [derlenerek] herbiri ayrı bir ilm kabûl edilmişdir. Bu ilmlerin her birinde ahvâl-i zâtiyesinden [özelliklerinden] bahs edilen şeyler, o ilmin mevzû'u kabûl edilmişdir. Çünki, bir ilmin mes'eleleri o ilmin mevzû'u ile alâkalıdır. Bu durumda ilmin mevzû'u demek, ilmin mes'eleleri demekdir.

Âlimler, ilmin mevzû'unu, kendisinde ilmin mâhiyetine âid özelliklerden bahs edilen şey diye ta'rîf etmişlerdir. Bundan maksad, ilmin mevzû'unun, ilmin mes'elelerinin ilmin aslı olmasıdır. Buna göre, aynı mevzû'a âid olan hâller, ayrı bir ilm dalı teşkîl eder. Bu ilm, ortak yönleri bulunan, diğer ilmlerden mevzû' bakımından ayrılır.

Aynı şekilde, her ilm, gâyesi bakımından birbirinden ayrılır.

Her ilmin yukarıda bahs edildiği gibi, birbirinden ayrılması güzel görülmüşdür. Yoksa her mes'eleyi ayrı bir ilm dalı sayarak, derleyip toplamak ve bunları öğretmek aklî olarak uygundur. Yine mevzû'da ortak olmasalar bile, aynı ilm kabûl edilmesinde de aklî bir mâni' yokdur.

Birden fazla mes'elenin, mevzû'da ortak olmasının başka bir misâli, ba'zı husûsların diğer ba'zı husûslara isnâd edilmesidir.

Yukarıdaki îzâhlardan anlaşıldığına göre, müşterek mes'eleleri derlenen her ilmin hakîkati aynı mevzû'da olduğu gibi, her ilm için ayrı bir mevzû' ve gâye de vardır.

Mevzû' ve gâye bakımından her ilm için bir çok mes'eleyi bir araya getiren ortak bir husûs vardır. Buna cihet-i vahde denir. Bir çok mes'ele bu cihet-i vahde sebebi ile tek bir ilm sayılır. İlmlerin mevzû'larına âid ve gâyelerine âid ortak noktaları vardır.

Bu sebeble ilmler ba'zen mevzû'u ve ba'zen gâyesi i'tibâriyle ta'rîf olunur.

Mevzû' i'tibâriyle olan ta'rîf, ilm-i mantığın: "Mantık kendisinde ma'lûmâtın hâllerinden bahs olunan bir ilmdir" diye ta'rîfi gibidir. Ya'nî mantık bir ilmdir ki, o ilmde ma'lûmâtın ahvâlinden bahs olunur, demek olup, bu hâlde ilm-i mantıkın mevzû'u ma'lûmât olur.

Gâye bakımından olan ta'rîf: "Mantık ilmi, zihni düşünürken hatâya düşmekden koruyan bir kanûndur. Buna göre, mantık ilminin gâyesi, zihni hatâya düşmekden korumakdır."

Bir veyâ birkaç şeye âid ve mu'teber bir uygunluk ile, birbirine uy-

gun olan hâller, o bir veyâ birkaç şeyin mâhiyetinde ortak iseler, zâtî olurlar. Ortak değil iseler, arazî olurlar.

Zâtî olan hâller, mutlak mikdârda ortaklığı olan hat, satıh ve cism-i ta'lîmîdir. Bu hat, satıh ve cism ta'lîm-i zâtiyyeden olan mikdâr-ı mutlak ile ortak olduğundan, hendese ilminin mevzû'u olan mutlak olarak, mikdârın zâtî hâllerinden olur.

Arazî hâllerin misâli ise, ahkâm-ı şer'iyyeyi elde etdirme husûsunda, usûl-i fıkh ilmi ile müşterek olan kitâb, sünnet, icma' ve kıyâsdır. Çünki bu hâller yabancı, hâricî bir şey vâsıta olmadan doğrudan mâhiyyete dâhil olan zâtî hâllerdir. Ya'nî usûlü fıkhın mevzû'u olan ahkâm-ı şer'iyyenin zâtına âid hâllerdendir.

İlmin bütün mevzû'larına âid hâller ya nefs-ül'emre [hakîkate] âid olur. Yâhud nefs-ül'emrin altında cüz'i, [ona âid bir parça] olur. Yâhud da nefs-ül'emrin araz-i zâtîsi [kendisine âid bir hâl] olur.

Nefs-ül'emre âid olan hâllerin beyânı için, hesâb ilminde sayı, yâ çift yâ tek olur diye ilm-i hesâbdan bir misâl verildiğinde, çiftlik ve teklik sayının zâtına, kendisine âid hâllerinden olur. Burada zât olan şeyin, ya'nî sayının çift ve tek olması adedin ahvâli olur [hâllerindendir].

Nefs-ül'emrin altında cüz'i olan ahvâlin beyânı için, üç sayısı tekdir diye bir misâl verildikde, üçün tek olması adedin ahvâli olur. Teklik de sayının altındaki ferdlerindendir. Buna göre sayı küllî olur.

Nefs-ül'emrin araz-i zâtîsini beyân etmek [açıklamak] için, "müfred yâ evveldir yâ mürekkebdir" diye bir misâl getirilince, müfredin evvel veyâ mürekkeb olması hâlleri araz-i zâtîdir.

Araz-i garîb denilen araza gelince, bu şaşılacak bir şey vâsıtasıyla mâhiyete dâhil olan arazdan [hâlden] ibâretdir. O araz ya mâhiyyetin dışında ve mâhiyetden dahâ umûmî olur. Yâhud mâhiyyetden dahâ husûsî olur ki, ilmlerde bu arazlardan bahs olunmaz. Misâli şudur ki: mühendis, yuvarlak olan çizgi mi güzeldir, veyâ düz olan çizgi mi dahâ güzeldir, yâhud dâire düz çizginin benzeri midir, yoksa dâire düz çizginin zıddı mıdır diye bakmaz. Çünki, güzellik ve zıdlık hendesenin mevzû'u olan mikdârdan ayrı bir şeydir. Ya'nî mikdârın araz-i bâididir (uzak hâlidir). O araz ya'nî güzellik ve zıdlık mikdâra dâhil olan bir arazdır. Lâkin bu arazın mikdâra araz (hâl) olması, mikdâr olmasından dolayı değildir. Belki bu araz, ya'nî güzellik ve zıdlık mikdârın umûmî olan vasfıdır ki, mikdârda bulunduğu gibi diğer zâtıyâtda da bulunur. Bunun diğer bir misâli de, tabîb tarafından yaranın yuvarlak olup olmamasına bakılmaması gibidir. Çünki, cismde yuvarlaklığın meydâna gelmesi, o cismde yara bulunması sebebiyle değildir. Bilâkis yuvarlaklık yaradan umûmî olup, yarada bulunduğu gibi, yaradan başka şeyde de bulunur.

Bir ilmin mevzû'u başka bir ilme de mevzû' olabildiği gibi, bir ilmin

mevzû'u diğer ilmin mevzû'undan dahâ husûsî veyâ dahâ umûmî olabilir. Aynı şekilde, bir ilmin mevzû'u diğer ilmin mevzû'una zıd olabilir ve üçüncü bir şeye dâhil olur veyâ bunun tersi de olabilir. Lâkin, iki ayrı ilmin mevzû'ları birbirine mutlak olarak zıd, fekat bir bakımdan ortak yönleri olabilir.

Bu açıklamalara göre, ilmin mevzû'u altı kısma ayrılır.

Birinci kısm: Bir ilmin mevzû'u diğer ilmin mevzû'u ile aynı olur. Ancak, mevzû'lardan herbiri farklı kaydlarla kaydlanması îcâb eder. Âlem gibi. Âlem şekl bakımından hey'et ilminin [astronominin] mevzû'udur. Tabi'at bakımından ilm-i semâ ve ilm-i âlemin mevzû'udur. Bahs edilen kaydlarla bu ilmler birbirinden ayrılmakdadır.

İkinci ve üçüncü kısm: Bir ilmin mevzû'u diğer bir ilmin mevzû'undan ya dahâ husûsî yâhud dahâ umûmîdir. Mevzû'lar arasında umûmîlik ve husûsîlik, ya emr-i zâtîdir veyâ emr-i arazîdir. Ya'nî ya zâta âid ya da o zâtın hâline âid bir husûsdur. Emr-i zâtî, umûmî olanın husûsî olana cins olmasından ibâretdir. Bunun misâlî, mikdâr ile cism-i ta'lîmidir ki, cism ta'lîmî dahâ husûsî olup, mikdâr da cism ta'lîminin cinsi ve ilm-i hendesenin mevzû'udur. Cism-i ta'lîmî, cismi olan varlıkların mevzû'udur. Başka bir misâl de, tıbbın mevzû'u gösterilir. Tıbbın mevzû'u insan bedenidir. İnsan bedeni ise ilm-i tabî'înin mevzû'undan bir çeşiddir. Çünki ilm-i tabî'înin mevzû'u mutlak cismdir.

Emr-i arazînin misâli, mevcûd [varlık] ile mikdârdır. Mevcûd, ilm-i ilâhînin mevzû'u olup, mikdâr da ilm-i hendesenin mevzû'udur. Mikdâr mevcûddan dahâ husûsî, mevcûd ise mikdârdan dahâ umûmîdir. Mikdârın mevcûddan dahâ husûsî olması, mevcûdun mikdâra araz-i âmm olması [umûmî hâl] olması sebebiyledir.

Dördüncü kısm: Mevzû'ların birbirlerine zıd olup, lâkin üçüncü bir şeye dâhil olmasından ibâretdir. İlm-i hendese ile ilm-i hesâbın mevzû'ları böyledir. Bu mevzû'ların ikisi de mikdârın içine dâhil olarak, birbirine eşid mevzû'lar diye ism verilir.

Beşinci kısm: Mevzû'ların bir bakımdan ortak olmalarından ibâretdir. İlm-i tıb ile ilm-i ahlâkın mevzû'ları gibi. Bu ilmlerin mevzû'ları, insanda bulunan kuvvetler, kabiliyyetler husûsunda ortakdırlar.

Altıncı kısm: Mevzû'lar arasında zıdlık bulunmasıdır. Hesâb ilmi ile tıb ilminin mevzû'ları gibi. Sayı ile insan bedeni arasında ortaklık olmadığı gibi, berâberlik de yokdur.

Tenbîh: Bir ilmde mevzû' olan şey burhân [delîl] ile taleb ve tahsîl olunmaz [elde edilmez]. Çünki, her ilmde matlûb olan [ele geçirilmek istenen] şey, mevzû'un zâtına âid hâllerden ibâretdir. Bir şey kendisine araz [hâl] olamaz. Bilâkis zâtda görünür. Yâhud kendisinin üstünde olan başka bir ilm için delîl olur.

Altıncı Bölüm

İLMLERİN MES'ELELERİ

İlmlerin mes'eleleri, hükmlerden ibâretdir. Her bir ilmde o hükmlerin mahmûlâtı [yüklemleri] delîl ile mevzû'atına nisbet etmekle meydâna gelir. Ortak mes'eleleri müdevvin [derlenmiş] olan bütün ilmlerin mevzû'ları aynıdır. Bu hâlde ilmin mevzû'u mes'elelerdir. O mes'eleler ise, ilmin hey'et-i basîtasından [en sâde şeklinden] ibâretdir.

Mes'elenin mevzû'u ba'zı def'a bizzat ilmin mevzû'u olur.

Kelâmın küllîsi, ya'nî bütün sözler iki ismden veyâhud bir ismle bir fi'lden meydâna gelir denildiğinde, bu söz nahv ilminin mevzû'u olur.

Ba'zı mes'elenin mevzû'u, o mes'elenin araz-i zâtîsi ile ilme mevzû' olur. İlm-i hendesede, bir şeye zıd olan mikdâr, o şeye ortak olan bütün mikdârlara zıddır diye bir misâl söylenildiğinde, mes'elenin mevzû'u zıd olan mikdârdır. Zıd olan mikdâr da mes'elenin araz-i zâtîsidir, ya'nî zâtına âid bir hâldir.

Ba'zan ilmin mevzû'u, nev'i olur ve mes'elenin mevzû'u olur. Sarf ilminde; İsm ya sülâsîdir, yâhud da sülâsî meziddir [üç harfli veyâ üç harfden fazla olur] diye bir misâl söylenildikde, burada sarf ilminin mevzû'u kelime olup, ism ise, kelimenin nev'idir. Ba'zan de mes'elenin mevzû'u ilme araz-i zâtîsi ile mevzû' olur. Hendese ilminde, doğru üzerine çizilen herbir doğru çizgi ile meydâna gelen açılar, ya dik olur veyâ dik açıya denk olurlar, diye bir misâl söylenildikde, buradaki çizgi, mikdârın nev'i, doğru ise, onun araz-i zâtîsi olur.

Ba'zan mes'elenin mevzû'u ilmin mevzû'unun araz-i zâtîsidir. İlm-i hendesede, her üçgenin açıları iki dik açıya eşiddir denildiğinde, üçgen mikdârın araz-i zâtiyesinden olur.

Yedinci Bölüm

İLMLERİN GÂYESİ

Bir fi'lden [işden] bir eser meydâna gelirse, o eser o fi'lin [işin] netîce ve semeresi olur. Bu esere fâide denildiği gibi, fi'lin [işin] sonunda olması bakımından da gâye denir.

Fi'lin [İşin] fâidesi ve gâyesi aynı şey olmakla berâber, i'tibâr bakımından farklıdır. Fi'lin [İşin] netîcesinde ortaya çıkan eser, fâilin [işi yapanın] o işe yönelmesine sebeb olursa, buna, o fâil [işi yapan] için garaz ve maksûd denir. Fâilin Fi'line [işi yapanın işine] nisbetle ise illet-i gâiyye denir.

Garaz ve illet-i gâiyye aynı şey iseler de, i'tibâr bakımından farklıdırlar.

Fi'lin [İşin] netîcesinde ortaya çıkan eser, fâilin [işi yapanın] o işe yönelmesine sebeb olmazsa, yalnız fâide ve gâye olur. Bu hâlde gâye, illet-i gâiyyeden dahâ umûmîdir. Buna göre ilmin gâyesi, ilmin öğrenilmesine sebeb olan şeydir.

Âlet ilmlerinin dışındaki ilmlerin gâyesi, bu ilmlerin bizzat kendilerinin elde edilmesinden ibâretdir. Çünki âlet ilmlerinin dışındaki ilmlerden, başka fâideler de elde edilse bile, bu ilmlerin bizzat kendilerinin elde edilmesi maksaddır. Fekat, âlet ilmlerinin gâyesi ise, kendileri değil, kendilerinden başka ilmlerin elde edilmesidir. Çünki, âlet ilmlerinin keyfiyyeti, amele müteallıkdır, ya'nî amel ile alâkalıdır. Bundan maksad ise işin meydâna gelmesidir. O amel [iş] ister kendisi maksad olsun, ister maksad olmayıp başka bir iş için olsun, ilmlerin son gâyesi olur.

Sekizinci Bölüm

İLMLERİN TAKSÎMÂTI

İlm, tek ma'nâ ve hakîkatden ibâret ise de, çeşidli bakımlardan bir çok kısma ayrılır.

İlm, bir bakımdan kadîm ve muhdes [başlangıcı olmıyan ve sonradan yaratılan] ve bir bakımdan tasavvur ve tasdîk [hükm ifâde etmiyen ve hükm ifâde eden] kısmlarına ayrılır.

İlm, bir bakımdan da üç kısma ayrılır. Bu üç kısm şunlardır: Bir kısmı bizzat sâbitdir, vardır. Bir kısmı his ile idrâk olunur, bilinir. Bir kısmı da kıyâs ile bilinir.

İlm-i kadîm, Allahü teâlânın zâtı ile bulunup, kulların sonradan öğrendikleri ilmlerine benzemez.

İlm-i muhdes üç kısma ayrılır. Birinci kısm, ilm-i bedîhî, ikinci kısm, ilm-i zarûrî, üçüncü kısm, ilm-i istidlâlîdir.

İlm-i bedîhî, takdîm-i mukaddemeye [delîle] muhtâç olmayan ilmdir. İnsanın kendi varlığını bilmesi, bütünün parçasından dahâ büyük olduğunu bilmek gibi ki, bunlar ilm-i bedîhinin misâlidir.

İlm-i zarûrî, takdîm-i mukaddemeye muhtâc olmayan ilmdir [bu ilmde de delîle ihtiyâç yokdur]. Beş duyu organı ile elde edilen ilmden ibâretdir.

İlm-i istidlâlî, takdîm-i mukaddemeye muhtâc olan ilmdir [delîl ile bilinen ilmdir]. Bir yaratıcının varlığını ve diğer varlıkların ise sonradan yaratıldıklarını delîllerle bilmek gibi.

Aynı şeklde ilm, mevzû'ların ihtilâfları cihetinden [konularının farklılığı bakımından] da birçok kısma ayrılır. Bu kısmların ba'zısına ilm, ba'zısına san'at denir. Büyük âlimlerin yapmış oldukları bu taksîmât şöyledir:

1– **Allâme Hafîd hazretlerinin taksîmi olup,** o da ulûm-u müdevvenenin [derlenip toplanmış olan ilmlerin] iki kısma ayrılmasından ibâretdir.

Birinci kısm: Kur'ân-ı kerîmin lafzları, lafz ve isnâd bakımından sünnet-i nebeviyyenin beyânı, Kur'ân-ı kerîmin tefsîr ve te'vîli, Kur'ân-ı kerîm ile sünnet-i nebeviyyeden elde edilen ahkâm-ı asliyye-i i'tikâdiyye [temel i'tikâd bilgileri] ile, ahkâm-ı fürûiyye-i ameliyyenin [fıkh bilgilerinin] isbâtı, veyâhud usûlden [edille-i şer'iyyeden], fürû'un [fıkh bilgilerinin] is-

tinbâtına [çıkarılmasına] esâs olan küllî kâideler, usûl ve fürû' bilgilerini kitâb ve sünnetden çıkarmaya yardımcı olan edebî ilmlere dâir ülemâ-i kirâm hazretleri [âlimler] tarafından derlenen ilmlerdir.

İkinci kısm: Eşyânın mâhiyyetini ve nasıl kullanılacaklarını kendi akllarına göre araşdırmak için, felsefecilerin derledikleri ilmdir.

Allâme Hafîd hazretleri tarafından, ilm-i kırâet, ilm-i hadîs-i şerîf, ilm-i usûl-i hadîs, ilm-i tefsîr-i şerîf, ilm-i kelâm, ilm-i fıkh, ilm-i usûl-i fıkh, ilm-i edeb, şer'î ilmler olarak sayılmışdır. İlm-i tasavvuf ise, tâife-i sôfiyyeden seçilmişler için, husûsî bir ilmdir diye beyân edilmişdir. İlm-i münâzara, ilm-i hilâf, ilm-i cedel, şer'î ilmler arasında sayılmadığı gibi, felsefecilerin ilmleri arasında da gösterilmemişdir. Münâzaradan maksad, doğruyu ortaya çıkarmak olduğu gibi, cedel ve hilâfdan maksad da, muhâtabı ilzâm etmek, ya'nî iknâ edici delîller ile susdurmakdır. Bu sebeble fıkh âlimleri tarafından hilâf ilmine dâir kitâblar yazılmış ve fıkh mes'elelerinde bu ilmden fâidelenilmişdir. Hükemânın ilm-i hilâfa dâir kitâb yazdıkları ma'lûm olmadığından [bilinmediğinden] ilm-i hilâfı, şer'î ilmlerden saymak münâsib görülmüşdür. Hükemâ, hikmete dâir bahsleri ilm-i münâzara üzerine binâ etmişler ise de, aralarında ilm-i münâzarayı tedvîn etmemişlerdir.

2– **(Fevâid-i hâkâniyye)** adı ile ma'lûm olan kitâbda beyân edildiğine göre, ilm, iki meşhûr kısmdan ibâretdir.

Birinci kısm: İlmlerin, nazarî ve amelî olmasından ibâretdir. Nazarî, amelin keyfiyyeti ile alâkalı değildir. Amelî ise, amelin keyfiyyeti ile alâkalıdır.

İkinci kısm: Âlet ilmi olan ve olmayan ilmlerden ibâretdir. Başka bir şeyin elde edilmesine âlet olmayıp, kendisi maksad olan ilmlere, **(âlet olmayan)** ilmler denir. Başka bir şeyin elde edilmesine âlet olan ve kendisi maksad olmayan ilmlere, **(âlet ilmleri)** denir.

Kendisi başka şeyin elde edilmesine âlet olan ilmin, işin keyfiyyeti ile alâkalı olması ve işin keyfiyyeti ile alâkalı olan ilmin de bizzat başka şeyin elde edilmesine âlet olması lâzımdır. Âlet olmak demek, bir işin yapılmasına yardımcı olmak ma'nâsınadır. Yine bizzat başka şeyin elde edilmesine âlet, ya'nî yardımcı olmayan ilm, amelin keyfiyyeti ile alâkalı değildir. Bizzat amelin keyfiyyetine âid olmayan ilm, başka şeyin elde edilmesine âlet olamaz. Buna göre, nazarî ve âlet olmamak ifâdeleri aynı ma'nâdadır.

Nazarî ve amelî kelimeleri üç ma'nâda kullanılır.

Birincisi, ilmlerin mutlak taksîminde zikr olunan şekılden, ma'nâdan ibâretdir. Mantık, hikmet-i ameliyye ve tıbb-ı amelî ve ilm-i hıyâta [terzilik ilmi] temâmen işin keyfiyyeti ile alâkalı uygulamaya bağlı, olduğundan, ilmlerin amelî kısmına dâhildir. İlmin amelî kısmı, yâ zihne âid yâhud da

zihnin dışına âid olur. Meselâ, ilm-i mantık zihnîdir ve ilm-i tıb ise, zihnin dışında uygulamaya bağlı bir ilmdir.

İkinci kısm, hikmetin taksîminde kullanılan ma'nâdan ibâretdir. Hükemâ, ilm-i hikmeti, cismlerin hâllerini olduğu gibi, beşer tâkâti nisbetinde bilmekdir, diye ta'rîf etmişlerdir. Sonra bu cismlerin, iş ve amel cinsinden olup, zikr olunan ef'al ve amelin [iş ve amelin] beşer kudreti ve ihtiyârıyla meydâna geldiğini veyâ gelmediğini beyân etmişler. Birincisine, hikmet-i ameliye, ikincisine, hikmet-i nazariye demişlerdir. Hikmet-i ameliye denmesi dünyâ ve âhiretin nizâmına ve salâhına sebeb olmasından dolayıdır.

Üçüncü kısm, san'atın taksîminde kullanılan ma'nâdır. Ya'nî amel ile alâkalı olan ilm, yâ amelî veyâ nazarîdir. Amelî olan ilm, iş yapmaya ve çalışmaya bağlıdır. Nazarî ilm ise böyle değildir. Buna göre fıkh, nahv, mantık, hikmet-i ameliyye ve tıbb-ı amelî ilmleri, ilmlerin ameli kısmından değildir. Çünki, bunların meydâna gelmesi, iş yapmaya bağlı değildir. İlm-i hıyâta [terzilik], ilm-i hıyâke [dokumacılık] ve ilm-i hacamât ise, iş yapmaya bağlı olduğundan, ilmin amelî kısmındandır.

3– **(Fevâid-i hâkâniyye)**de beyân edildiği üzere, ilm, hükmî ve gayr-i hükmî olarak iki kısma ayrılır.

Gayr-i hükmî olan ilmler, dînî ilmler ve dînî olmayan diye iki kısma ayrılır. Dînî ilmler de mahmûd, mezmûm ve mübâh kısmlarına ayrılır.

İlmin bu şeklde taksîm edilmesinin sebebine gelince, ilm, zemânların ve mekânların değişmesi veyâ devletlerin ve milletlerin değişmesi ile değişmez. Yâhud zikr olunan değişikliklerle değişir.

Bahs edilen değişikliklerden etkilenmeyen ilmlere ulûm-i hikemiyye denildiği gibi, zemânın geçmesiyle aynen devâm etmeleri bakımından da ulûm-i hakîkıyye denir.

Zemânların ve mekânların, devletlerin ve milletlerin değişmesi ile değişen ilmler, yâ tecribeye ve işiterek öğrenmeye ve bunlardan başkasına bağlı olmaksızın, vahy-i ilâhîye âid ve Peygamberlerden "aleyhimüsselâm" öğrenilir ki, böyle ilmlere, ulûm-i dîniyye denildiği gibi, ulûm-i şer'iyye de denilir. Yâhud ilmler, tecribe ve işiterek öğrenmeye ve bunlardan başkasına bağlıdır. Böyle ilmler, ilm-i tıb ve hesâb gibi ulûm-i gayr-i dîniyyeden sayılır.

İlm-i tıb, bedenlerin sıhhati için ve ilm-i hesâb da mu'âmeleler, vasiyyetlerin yerine getirilmesi ve mîrâsların taksîmi için zarûrî olduğundan mahmûddur [övülmüşdür]. Eğer ilm netîcesi medh edilmeyen bir ilm olursa, mezmûm [zemmedilen] ilm olur. Sihr, tılsımât, şa'beze [hokkabazlık] ilmleri gibi ilmler, böyledir. Ulûm-i gayr-i dîniyyeden mübâh olan ilmler ise, yalan bulunmayan ilmlerdir. Bunlar şi'r ve peygamberler târîhi ve benzeri ilmlerdir.

İlmlerde bahs edilen bu farklılıklar, ilmlerin gâyeleri bakımındandır. Yoksa ilm, aslında ilm olması bakımından zem ve inkâr edilmez. Çünki bir şeyi bilmek, o şeyi bilmemekden evlâdır.

4– **(Şifâ-i müteellim)** sâhibinin zikr ve beyân etdiğine göre, her bir ilm yâ doğrudan maksaddır veyâhud doğrudan maksad değildir.

Bizzat [doğrudan] maksad olan ilm, ulûm-i hikemiyyedir. Bu da yâ i'tikâd yâ da amel ile alâkalıdır. İ'tikâd ile alâkalı olan ilm, hikmet-i nazariyyedir. Amel ile alâkalı olan ilm ise, hikmet-i ameliyyedir.

(Hikmet-i nazariyye), a'lâ ve ednâ ve evsat olmak üzere üç kısma ayrılır.

Birinci kısm, ilm-i ilâhî, ikinci kısm, ilm-i tabî'î, üçüncü kısm, ilm-i rıyâdîdir. Nazar [düşünme, inceleme], yâ maddesiz olan şeylerle veyâ zihnde ve hâricde maddî olan şeylerle alâkalıdır. Buna ilm-i tabî'î denir. Yâhud nazar, sâdece zihnde maddelerden ayrılabilen şeylerle alâkalıdır. Buna da ilm-i riyâdî denir. İlm-i riyâdî dört kısma ayrılır. Çünki, nazar-ı riyâdîde ortak noktada birleşen bir takım parçaların takdîri, yâ mümkin olur yâ mümkin olmaz. Bunlardan herbirisi de, yâ o şeyde yerleşmiş olur yâhud da olmaz.

İlm-i riyâdînin bahs edilen dört kısmından birincisi, hendese, ikincisi, hey'et, üçüncüsü, aded, dördüncüsü mûsîkî ilmleridir.

(Hikmet-i ameliyye) iki kısmdır. Birisi ilm-i siyâsî, diğeri ilm-i ahlâkdır. Çünki nazar, yâ insanın hâline mahsûs olur, yâ da olmaz. İnsanın hâline mahsûs olmayan nazar, ilm-i siyâsîdir. Bu ilm yâ dünyâ ve âhıret işlerinde herkesin ıslâhı ile alâkalıdır. Bu da ilm-i şerî'at ile alâkalıdır. Yâ da insanların işlerinin yürütülmesi ve herkesin sözbirliğidir ki, bu da ahkâm-ı siyâsiyyeden ve diğer bir ta'birle, ahkâm-ı sultâniyyeden ibâretdir.

Nazar, belli bir topluluğa mahsûs olur ise, buna **(tedbîr-i menzîl)** denir.

Kendisi maksad olmayan ilm, diğer ilmlerde hatâdan korunmaya ve doğruya ulaşmaya bir âletdir. Bu âlet ile yâ ma'nâlarda hatâdan korunmak istenir, yâhud da lafz (söz) veyâ yazı bakımından ma'nânın idrâki elde edilir. Birincisi, ilm-i mantıkdır. İkincisi, ilm-i edeb ile kendisinde delâlet-i lisâniyye ile delâlet-i beyâniyyeden bahs olunan ilmdir. Delâlet-i lisâniyye yâ delâlet-i ifrâdiyye ile delâlet-i terkîbiyyeye mahsûs olur. Veyâhud ifrâd (kelime) ve terkîb (cümle) arasında müşterek olur. Delâlet-i ifrâdiyye yâ kelimelerden bahs eder ise, ilm-i lügatdır. Yâhud da kelimelerin sıgalarından bahs eder, bu da ilm-i sarfdır.

Delâlât-i terkîbiyye, yâ veznli söze mahsûsdur yâ da veznli söze mahsûs değildir. Veznli söze âid olan ilm, eğer beytlerin sonlarına mahsûs olursa, ilm-i kâfiye, eğer beytlerin sonlarına mahsûs olmazsa,

ilm-i arûz adı verilir.

Veznli [ölçülü] söze mahsûs olmayan ilm, ma'nânın aslını ifâde etme husûsunda, yâ hatâdan korunmayı îcâb etdirir ki, bu **(ilm-i nahv)**dir. Yâhud da asl ma'nânın ifâdesinde hatâdan korunmaya te'sîri olmaz ki, bu da **(ilm-i belâgat)**dır. Zikri geçen ifrâd (kelime) ve terkîb (cümle) arasında müşterek olan ilme, **(ilm-i fesâhat)** denir. Sözün, hâlin îcâb etdirdiği duruma tatbîkinde hatâdan korunmaya vâsıta olan ilme **(ilm-i me'ânî)** denir. Delâletin çeşidleriyle sözün açık ve kapalı olduğundan bahs eden ilme **(ilm-i beyân)** denir. Fekat ilm-i fesâhat, kelimeler bir araya getirilirken, güzellik bakımından hatâdan korunma maksadını da taşırsa, o zemân buna **(ilm-i bedi')** denir.

5– **(Miftâh-üs-se'âde)** sâhibinin zikr ve beyân etdiği taksîmdir: Şöyle ki, eşyâ için dört mertebede ya'nî "kitâbet (yazmak)", "İbâre (söz, ifâde)", "ezhân (zihnler)", "a'yân (gözle görülen maddeler)"de mevcûd olup, bu dört mertebeden hepsi birbirine vesîle olur. Çünki hat (yazı) lafzlara, lafzlar, zihnlerdeki ma'nâya, zihndeki ma'nâlar da eşyâya delâlet eder. Vücûd aynî ise [Varlık gözle görülür ise], aslî ve hakîkîdir. Zihndeki varlığın hakîkî veyâ mecâzî olduğunda ihtilâf olunmuş ise de, vücûd-i lafzî ve vücûd-i zihnî kat'î olarak mecâzîdir. O hâlde kitâbet, elfâz ve ezhâna [yazı, söz ve zihne] âid olan ilmler, âlet ilmleridir. Eşyâ [zihnin dışındaki şeyler] ile alâkalı olan ilm, yâ amelî ve yâhud nazarîdir. Amelî olan ilm, kendisinin elde edilmesi maksad olmayan başka bir ilmin elde edilmesi maksad edilen ilmdir. Nazarî olan ilm ise, kendisinin elde edilmesi maksad olunan ilmdir. İlmin amelî ve nazarî kısmlarından herbiri yâ şerî'atden alınmışdır. Buna ilm-i şer'î denir. Veyâhud sâdece aklın muktezâsı bakımındandır ki, buna da ilm-i hikemî denir.

Bu ta'rîflere göre, ilmler için asllar ve her aslın çeşidleri ve bu çeşidlerin kolları vardır. Bütün ilmler, ister usûl, ister fürû' olsun, mevzû'ları ve ismleri bakımından pekçok nev'lere ayrılır. **(Miftâh-üs-se'âde)** sâhibi, ilmleri geniş bir şekilde kısmlara ayırdıkdan sonra, ilmlerin usûl ve fürû'unu, [asllarını ve kollarını] aşağıdaki şekilde sıralamışdır.

I– Ulûm-i hattıyye [Hat ilmleri]:

1– İlm-i edevât-i hat,

2– İlm-i kavânîn-i kitâbet,

3– İlm-i tahsîn-i hurûf,

4– İlm-i keyfiyet-i tevellüd-i hutût an usûlihâ,

5– İlm-i tertîb-i hurûf-i teheccî,

6– İlm-i terkîb-i eşkâl-i besâit-i hurûf,

7– İlm-i imlâyı hatt-ı arabî,

8– İlm-i hatt-ı mushaf,

9– İlm-i hatt-i arûz.

II– Lafzlar ile alâkalı ilmler:

10– İlm-i mehâric-i hurûf,

11– İlm-i lügat,

12– İlm-i vad’,

13– İlm-i iştikâk,

14– İlm-i tasrîf,

15– İlm-i nahv,

16– İlm-i me’ânî,

17– İlm-i beyân,

18– İlm-i bedi’,

19– İlm-i arûz,

20– İlm-i kavâfî,

21– İlm-i karz-i şi’r,

22– İlm-i mebâdi-i şi’r,

23– İlm-i inşâ,

24– İlm-i mebâdi-i inşâ ve edevâtihî,

25– İlm-i muhâdara,

26– İlm-i devâvîn,

27– İlm-i tevârîh,

(Ulûm-i arabiyyenin kollarından sayılan ilmler)

28– İlm-i emsâl,

29– İlm-i vakâyı-i ümem ve rusûmihim,

30– İlm-i isti’malat-i elfâz,

31– İlm-i teressül,

32– İlm-i şurût ve sicillât,

33– İlm-i ehâcî ve uğlûtât,

34– İlm-i elgâz,

35– İlm-i mu’ammâ,

36– İlm-i tashîf,

37– İlm-i maklûb,

38– İlm-i cinâs,

39– İlm-i müsâmerât-i mülûk,

40– İlm-i hikâyât-i sâlihîn,
41– İlm-i ahbâr-i enbiyâ aleyhimüsselâm,
42– İlm-i megâzî ve siyer,
43– İlm-i târih-i hülefâ,
44– İlm-i tabakât-i kurrâ,
45– İlm-i tabakât-i müfessirîn,
46– İlm-i tabakât-i muhaddisîn,
47– İlm-i siyer-i sahâbeti,
48– İlm-i tabakât-i şâfi'iyye,
49– İlm-i tabakât-i hanefiyye,
50– İlm-i tabakât-i mâlikiyye,
51– İlm-i tabakât-i hanâbile,
52– İlm-i tabakât-i nuhât,
53– İlm-i tabakât-i etıbbâ.

III– Zihnde ma'kulâtı sâniyeden bahs eden ilmler:

54– İlm-i mantık,
55– İlm-i âdâb-i ders,
56– İlm-i nazar,
57– İlm-i cedel,
58– İlm-i hilâf.

IV– Maddeye âid ilmler:

59– İlm-i ilâhî,
60– İlm-i tabî'î,
61– Ulûm-i riyâdiyye,

Aksâm-ı ulûm-ı riyâdıyye [Ulûm-i riyâdiyyenin kısmları]:

62– İlm-i aded,
63– İlm-i hendese,
64– İlm-i hey'et,
65– İlm-i mûsikî,

Fürû'-i ilm-i ilâhî [İlm-i ilâhînin kolları]:

66– İlm-i ma'rifet-i nefs-i insâniyye,
67– İlm-i ma'rifet-i nefs-i melekiyye,
68– İlm-i ma'rifet-i me'âd,

69– İlm-i emârât-i nübüvvet,

70– İlm-i makâlât-i firak,

Fürû'-i ilm-i tabî'î [İlm-i tabî'în kolları]:

71– İlm-i tıb,

72– İlm-i baytara,

73– İlm-i beyzera,

74– İlm-i nebât,

75– İlm-i hayevân,

76– İlm-i fellâha,

77– İlm-i me'âdin,

78– İlm-i cevâhir,

79– İlm-i kevni ve fesâd,

80– İlm-i kavs-i kuzah,

81– İlm-i firâset,

82– İlm-i ta'bîr-i rü'yâ,

83– İlm-i ahkâm-ı nücûm,

84– İlm-i sihr,

85– İlm-i tılsımât,

86– İlm-i simyâ,

87– İlm-i kimyâ,

Fürû'-i ilm-i tıb [Tıb ilminin kolları]:

88– İlm-i teşrîh,

89– İlm-i kehhâle,

90– İlm-i etıme,

91– İlm-i saydele,

92– İlm-i tabh-i eşribe ve me'âcîn,

93– İlm-i kal-i âsâr min-es-siyâb,

94– İlm-i terkîb-i envâ-i midâd,

95– İlm-i cerrâha,

96– İlm-i fasd,

97– İlm-i hacâmat,

98– İlm-i mekâdîr ve evzân,

Fürû'-i ilm-i firâset [İlm-i firâsetin kolları]:

99– İlm-i şâmât ve hıylân,

100– İlm-i esârîr,

101– İlm-i ektâf,

102– İlm-i ıyâfet-i eser,

103– İlm-i kıyâfet-i beşer,

104– İlm-i ihtidâ bil-berârî ve akfâr,

105– İlm-i riyâfe,

106– İlm-i istinbât,

107– İlm-i nüzûl-i gays,

108– İlm-i ırâfe,

109– İlm-i ihtilâc,

Fürû'-i ilm-i ahkâm-ı nücûm [Ahkâm-ı nücûm ilminin kolları]:

110– İlm-i ihtiyârât,

111– İlm-i reml,

112– İlm-i fâl,

113– İlm-i kur'a,

114– İlm-i tayere,

Fürû'-i ilm-i sihr [Sihr ilminin kolları]:

115– İlm-i kehânet,

116– İlm-i neyrencât,

117– İlm-i havâs,

118– İlm-i rukâ,

119– İlm-i azâim,

120– İlm-i istihdâr,

121– İlm-i da'vet-i kevâkib,

122– İlm-i kalfetîrât,

123– İlm-i hafâ,

124– İlm-i hıyel-i sâsâniyye,

125– İlm-i keşf-i dek,

126– İlm-i şa'beze,

127– İlm-i taalluk-i kalb,

128– İlm-i istiâne bihâvâss-i edviye,

Fürû'-i ilm-i hendese [İlm-i hendesenin kolları]:

129– İlm-i ukûd-i ebniye,

130– İlm-i münâzara,

131– İlm-i merâyâ'l-muhrika,

132– İlm-i merâkiz-i eskâl,

133– İlm-i cerr-i eskâl,

134– İlm-i mesâha,

135– İlm-i istinbât-i miyâh,

136– İlm-i âlât-i harbiyye,

137– İlm-i remy,

138– İlm-i ta'dîl,

139– İlm-i benkemât,

140– İlm-i milâha,

141– İlm-i sebâha,

142– İlm-i evzân ve mevâzîn,

143– İlm-i alât-i mebniyye âla zarûreti adem-i halâ,

Fürû'-i ilm-i hey'et [İlm-i hey'etin kolları]:

144– İlm-i zîcât ve takvîm,

145– İlm-i hisâb-i nücûm,

146– İlm-i kitâbet-i takâvîm,

147– İlm-i keyfiyet-i irsâd,

148– İlm-i âlât-i rasadiyye,

149– İlm-i mevâkît,

150– İlm-i alât-i zıllıyye,

151– İlm-i ekr,

152– İlm-i ekr-i müteharrike,

153– İlm-i tasdîh-i küre,

154– İlm-i suver-i kevâkib,

155– İlm-i mekâdir-i uluviyât,

156– İlm-i menâzil-i kamer,

157– İlm-i coğrafyâ,

158– İlm-i mesâlik-i büldân,

159– İlm-i bürüd ve mesâfâtihâ,

160– İlm-i havâss-i ekâlîm,

161– İlm-i edvâr ve ekvâr,

162– İlm-i kurânât,

163– İlm-i melâhim,

164– İlm-i mevâsim,

165– İlm-i mevâkît-i salât,

166– İlm-i vad-i usturlâb,

167– İlm-i amel-i usturlâb,

168– İlm-i vad-ür-rub-i muceyyeb ve mukantarât,

169– İlm-i amelü rub-i dâire,

170– İlm-i âlât-i sâat,

Fürû'-i ilm-i aded [İlm-i adedin kolları]:

171– İlm-i hisâb-i taht ve meyl,

172– İlm-i cebr ve mukâbele,

173– İlm-i hisâb-i hattâeyn,

174– İlm-i hisâb-i devr ve vesâyâ,

175– İlm-i hisâb-i derâhîm ve denânîr,

176– İlm-i hisâb-i ferâiz,

177– İlm-i hisâb-i hevâ,

178– İlm-i hisâb-i ukûd bil-esâbi',

179– İlm-i a'dâd el-vefk,

180– İlm-i havâss-i a'dâd,

181– İlm-i teâbiyy-i adediyye,

Fürû'-i ilm-i mûsikî [İlm-i mûsikînin kolları]:

182– İlm-i âlât-i acîbe,

183– İlm-i raks,

184– İlm-i gabh.

V– İlm-i hikemiyye-i ameliyye:

185– İlm-i ahlâk,

186– İlm-i tedbîr-i menzîl,

187– İlm-i siyâset,

Fürû'-i hikmet-i ameliyye [İlm-i hikmet-i ameliyyenin kolları]:

188– İlm-i âdâb-i mülûk,

189– İlm-i âdâb-i vezâre,

190– İlm-i ihtisâb,

191– İlm-i kavd-i asâkîr ve cüyûş,

(İlm-i şer'iyye):

192– İlm-i kırâet,

193– İlm-i tefsîr-i Kur'ân,

194– İlm-i rivâyet-i hadîs,

195– İlm-i dirâyet-i hadîs,

196– İlm-i usûl-i din el müsemâbil-kelâm,

197– İlm-i usûl-i fıkh,

198– İlm-i fıkh,

Fürû'-i ilm-i kırâ'et [İlm-i kırâetin kolları]:

199– İlm-i şevâz,

200– İlm-i mehâric-i hurûf,

201– İlm-i mehâric-i elfâz,

202– İlm-i vukûf,

203– İlm-i ılel-i Kur'ân,

204– İlm-i resm-i kitâbet-i Kur'ân,

205– İlm-i âdâb-i kitâbet-i mushaf,

Fürû'-i ilm-i hadîs [İlm-i hadîsin kolları]:

206– İlm-i şerh-i hadîs,

207– İlm-i esbâb-ı vurûd-i hadîs ve ezminetihî,

208– İlm-i nâsih-i hadîs ve mensûhıhî,

209– İlm-i te'vîlü akvâl-i nebî aleyhissalâtü vesselâm,

210– İlm-i rumuz-i hadîs ve işârâtihî,

211– İlm-i garâib-i lügat-i hadîs,

212– İlm-i def-i ta'n an-i hadîs,

213– İlm-i telfîk-i ehâdîs,

214– İlm-i ahvâl-i ruvât-i ehâdîs,

215– İlm-i tıbb-ı nebî aleyhissalâtü vesselâm,

Fürû'-i ilm-i tefsîr-i şerîf [İlm-i tefsîr-i-şerîfin kolları]:

216– İlm-i mekkî ve medenî,

217– İlm-i hadarî ve seferî,

218– İlm-i nehârî ve leylî,

219– İlm-i sayfî ve şitâî,

220– İlm-i firâşî ve nevmî,

221– İlm-i aradî ve semâî,

222– İlm-i evvel-i mâ neze ve âhirî mâ nezel,

223– İlm-i sebeb-i nüzûl,

224– İlm-i mâ nezel alâ lisânî ba'd-ı sahâbe radıyallahü anhüm,

225– İlm-i mâ tekerrere nüzûlühû,

226– İlm-i mâ teahhara hukmühû an nuzûlihî ve mâteahhara nüzûlühû an hukmihî,

227– İlm-i mâ nezel müferrekan ve mâ nezel cem'an,

228– İlm-i mâ nezel müşîan ve mâ nezel müfreden,

229– İlm-i mâ ünzele minhû alâ ba'd-ı enbiyâ ve mâ lem yünzel,

230– İlm-i keyfiyeti inzâl-i Kur'ân,

231– İlm-i esmâ-i Kur'ân ve esmâi suverihî,

232– İlm-i cemihî ve tertîbihî,

233– İlm-i aded-i suverihî ve âyâtihî ve kelimâtihî ve hurûfihî,

234– İlm-i huffâzıhî ve ruvâtihî,

235– İlm-i âlî ve nâzil min esânîdihî,

236– İlm-i mütevâtir ve meşhûr,

237– İlm-i beyân-i mevsûl lafzân ve mevsûl ma'nen,

238– İlm-i imâle ve feth,

239– İlm-i idgâm ve izhâr ve ihfâ ve iklâb,

240– İlm-i med ve kasr,

241– İlm-i tahfîf-i hemze,

242– İlm-i keyfiyet-i tahmîl-i Kur'ân,

243– İlm-i âdâb-ı tilâvetihi ve tâlîhi,

244– İlm-i cevâz-i iktibâs,

245– İlm-i mâ vakaa fîhi bi gayr-i lügat-i hicâz,

246– İlm-i mâ vakaa fîhi min gayr-i lügat-i arab,

247– İlm-i garîb-i Kur'ân,

248– İlm-i vücûh ve nazâir,

249– İlm-i meânî-i edevâtilletî yahtâcü ileyh-el-müfessîr,

250– İlm-i muhkem ve müteşâbih,
251– İlm-i mukaddem-i Kur'ân ve muahhirihî,
252– İlm-i âmm-i Kur'ân ve hâssıhî,
253– İlm-i nâsih-i Kur'ân ve mensûhıhî,
254– İlm-i müşkül-i Kur'ân,
255– İlm-i mutlak-i Kur'ân ve mukayyedihî,
256– İlm-i mantûk-ı Kur'ân ve mefhûmihî,
257– İlm-i vücûh-i muhâtabâtihî,
258– İlm-i hakîkat-i elfâz-i Kur'ân ve mecâzihâ,
259– İlm-i teşbîh-i Kur'ân ve istiârâtihî,
260– İlm-i kinayât-i Kur'ân ve ta'rîdâtihî,
261– İlm-i hasr ve ihtisâs,
262– İlm-i îcâz ve ıtnâb,
263– İlm-i haber ve inşâ,
264– İlm-i bedâi-i Kur'ân,
265– İlm-i fevâsil-i ây,
266– İlm-i havâtim-i suver,
267– İlm-i münâsebet-i âyât ves suver,
268– İlm-i âyât-i müteşâbihât,
269– İlm-i i'câz-i Kur'ân,
270– İlm-i ulûm-i müstenbata min-el-Kur'ân,
271– İlm-i aksâm-i Kur'ân,
272– İlm-i cedel-i Kur'ân,
273– İlm-i mâ vakaa fi'l-Kur'ân min-el-esmâ ve künâ ve elkâb,
274– İlm-i mübhemât-i Kur'ân,
275– İlm-i fadâil-i Kur'ân,
276– İlm-i efdâl-i Kur'ân ve fâdılihi,
277– İlm-i müfredât-i Kur'ân,
278– İlm-i havâss-i Kur'ân,
279– İlm-i mersûm-i hattı ve âdâb-ı kitâbetihî,
280– İlm-i tefsîrihî ve te'vîlihî ve beyâni şerefihî,
281– İlm-i şurût-i müfessir ve âdâbihî,
282– İlm-i garâib-i tefsîr,

283– İlm-i tabakât-i müfessirîn,

284– İlm-i havâss-i hurûf,

285– İlm-i havâss-i rûhâniyyeti minel-evfâk,

286– İlm-i tasrîf bi'l-hurûf ve esmâ,

287– İlm-i hurûf-i nûrâniyye ve zulmâniyye,

288– İlm-i tasrîf bil-ism-i a'zam,

289– İlm-i kesr ve bast,

290– İlm-i zâyirce,

291– İlm-i cefr ve câmia,

292– İlm-i def-i matâ in-i Kur'ân,

Fürû'-i ilm-i hadîs [İlm-i hadîsin kolları]:

293– İlm-i mevâiz,

294– İlm-i ediyye,

295– İlm-i âsâr,

296– İlm-i zühd ve vera',

297– İlm-i salât-i hâcât,

298– İlm-i megâzî,

Fürû'-i ilm-i üsûlü fıkh [Usûl-ü fıkh ilminin kolları]:

299– İlm-i nazar,

300– İlm-i münâzara,

301– İlm-i cedel,

Fürû'-i ilm-i fıkh [Fıkh ilminin kolları]:

302– İlm-i ferâiz,

303– İlm-i şurût ve sicillât,

304– İlm-i kazâ,

305– İlm-i hükm-i teşrî',

306– İlm-i fetâvâ.

Dokuzuncu Bölüm

İLMİN FAZÎLETİ VE ŞEREFİ

İlmin fazîleti ve şerefi, Kur'ân-ı kerîmde âyet-i kerîmeler ile ve Peygamberimizin "sallallahü aleyhi ve sellem" hadîs-i şerîfleri ile meşhûr olmuşdur. Büyük müctehîdlerden imâm-ı Şâfi'î hazretleri, "İlmin öyle bir şerefi vardır ki, her kimde o şerefden az bir şey bile bulunsa, o kimse mesrûr ve memnûn olur. Eğer o nisbet bulunmasa, kederli ve mahzûn olur," buyurmuşdur.

İlmlerin şerefi, mevzû', gâye, ihtiyâc, delîllerinin sağlamlığı ve güvenilirliği bakımından farklıdır. Meselâ tıb ilminin mevzû'u insan bedenidir. Tefsîr ilminin mevzû'u Allahü teâlânın kelâmıdır. Bu iki ilmin sâhib olduğu şeref gâyet açıkdır.

İlm-i ahlâkın gâyesi, insana âid fazîletleri bilmek olması bakımından, bu ilmin şerefi de meydândadır.

İhtiyâc bakımından şerefli olan ilm, fıkh ilmidir. Bu ilmin öğrenilmesine ihtiyâc olduğu âşikârdır.

Delîlinin sağlamlığı ve güvenilirliği bakımından şerefi olan ilm, ulûm-i riyâziyyedir.

İlm-i ilâhînin mevzû'u ve gâyesi, şerefli olup, öğrenilmesi lâzımdır. Ba'zan netîcesi veyâ delîllerinin sağlamlığı ve güvenilirliği veyâ gâyesi bakımından iki ilmden biri diğerinden dahâ şerefli olur.

Netîcenin şerefi, delîllerin kuvvetli oluşundan dahâ üstündür.

İlmlerin en şereflisi, Allahü teâlâ, melâike-i kirâm ve Peygamberlerle "aleyhimüsselâm" alâkalı olan ilmdir. Çünki bu ilmin netîcesi, semeresi, se'âdet-i ebediyyeden ibâretdir.

İlm, herşeyden dahâ lezzetli ve dahâ fâidelidir.

Bilindiği gibi, bir şeyin şerefi yâ zâtı sebebiyle veyâ zâtından başka bir şey sebebiyledir. İlm, bu iki şerefe de sâhibdir. Çünki ilm, kendisi lezzetli olduğu için, lezzetli olduğu öğrenildiği gibi, başka bir şey için de lezzetli olduğundan, o başka şey için de öğrenilir.

İlmin kendisinin lezzetli olmasına gelince, ilm ehlinin ma'lûmu olduğu üzere, ilmin üstünde başka bir lezzet yokdur. Çünki, ilmin lezzeti, lezzet-i rûhânî ve hâlis, husûsî bir lezzetdir. Cismânî lezzet hakîkatde, elemin giderilmesinden ibâretdir. Nitekim, yime lezzeti, açlık eleminin giderilmesidir. Bu lezzet, rûhânî lezzetin zıddı olup, rûhânî lezzet, cismânî lez-

zetlerden dahâ lezzetli ve dahâ rağbetlidir. Bunun için, ikinci imâm Muhammed bin Hasen Şeybânî hazretleri, ilmî müşkillerin çözülmesini müteakiben hâsıl olan rûhânî lezzet ile mütelezzîz olduklarında [bu lezzeti taddıklarında], “Sultânların oğulları nerede! İşte lezzet budur. Bilhâssa bu lezzet, melekûta âid hakîkatler ve ilâhî sırlara dâir tefekkür olunca!” buyurarak, neş’esini ve sevinçlerini izhâr ederdi.

İmâm-ı Muhammed hazretlerinin, sevinç ifâde eden bu sözleri, rûhânî lezzetin cismânî lezzetlerden dahâ tatlı ve dahâ zevkli olduğunu bildirmekdedir.

İlmin, başkası tarafından elden alınması ve verilmesi ve devâmına hiç kimsenin müdâhalesi bulunmaması gibi bir şeref, meziyet ve lezzeti dahâ vardır.

Câhillerin çoğu, ülemânın mazhar olduğu [kavuşduğu] şerefe nâil olmak azminde bulunur ise de, bedenî arzû ve istekleri ile alâkalı mâni’ler, onların bu maksada kavuşmalarına mâni’ olur.

İlmin, kendisinden başka şeylere âid lezzetlere gelince, bu lezzetler yâ âhıretle yâhud dünyâ ile alâkalı olur. Uhrevî olan lezzet, ilmin âhıretle alâkalı lezzetlerinin büyüğü ve se’âdet-i ebediyyenin elde edilmesine vesîle olmasından ibâretdir.

Se’âdet iki kısma ayrılır: Birincisi, bir fâidenin elde edilmesidir. İkincisi, zararın giderilmesidir.

Menfe’at te’mîni ve zararın giderilmesi, yâ dînî ve yâhud dünyevî olur. Bu durumda dört kısm ortaya çıkar ki, bunlar ilm vâsıtasıyla elde edilir.

İlm öğrenmek ve öğretmenin dînî fâideleri olduğu gibi, dünyevî fâideleri de vardır. Bunlar, insanın sıkıntılı zemânlarında dostu, gurbetde arkadaşı, yalnızlıkda sohbet etdiği, her işte müşâviri, her hayra rehberi, düşmanlarına karşı silâhı olması ve diğer mühim fâidelerdir.

İnsanı yüksek derecelere ve üstün mevkı’lere ve herkesin kabûlüne kavuşduran ilm ve kemâldir.

İlm, dînî zararları da giderir. Dînî zarar iki kısmdır: Birincisi, yasakları işlemekdir. İkincisi, emrleri terk etmekdir. Yasakları işlemek, nefsin zararlı arzû ve isteklerine dalmakdır. Emrleri terk etmek ise, emrleri yapmakda tenbellik ve kusûr etmekdir.

Aynı şeklde ilm, dünyevî zararı da giderir. Dünyevî zarar iki çeşiddir: Birincisi, maksadları elden kaçırmak ve kötülüklere düşmekdir. İkincisi, kanûn-ı şer’î şerîfe [islâmiyyetin emrlerine] uygun hareket etmemekden meydâna gelen kötülüklerin zararıdır.

İlm, yukarıda bahs edildiği gibi, dünyevî ve uhrevî zararlardan insanı korur.

Onuncu Bölüm

İLMİN MERTEBELERİ

İlm öğretilirken, ilmlerin mertebelerine [sırasına] riâyet edilir. İlmde ve her şeyde emr-i ehem, emr-i mühim üzerine takdîm olunur [ya'nî çok mühim olan şey, mühim olan şeyden öne alınır]. İlmde ehem [en mühim] olan şey, maksada götüren şeydir. Buna göre lafzla alâkalı bahsler, ma'nâ ile alâkalı bahslerden öne alınır. Çünki lafzlar ma'nânın mukaddimesi olarak, ma'nânın fehm ve idrâkına [anlaşılmasına] vesîledir. Bu durumda ilm-i edeb, ilm-i mantıkdan önce gelir. Sonra her ikisi de, usûl-i fıkhdan, usûl-i fıkh da ilm-i hilâfdan önce öğretilir.

İlm öğretilirken, bir ilmin diğer ilmden önce öğretilmesi üç sebebden dolayıdır.

Birinci sebeb: Önce öğretilen ilmin, sonraki ilmden dahâ mühim olmasından ibâretdir. Farz-ı aynın farz-ı kifâyeden önce öğretilmesi, buna misâldir ki, farz-ı ayn, farz-ı kifâyeden dahâ ehemmiyyetlidir.

İkinci sebeb: Önce öğretilen ilmin, sonraki ilme vesîle olmasıdır. Nahv ilminin mantık ilminden önce öğretilmesi, buna misâldir.

Üçüncü sebeb: Önce öğretilen ilmin mevzû'unun, sonra öğretilen ilmin mevzû'unun cüz'ü, parçası olmasıdır. Çünki cüz', bütünden önce gelir. Bu bakımdan sarf ilmi, nahv ilminden önce öğretilir.

Ekseriyâ aralarında öncelik sebeblerinden birşey bulunmadığı hâlde, bir ilmin diğer ilmden önce öğretilmesi, aklî şeylerin anlaşılması için alıştırma yapma maksadıyladır. Nitekim, önceki âlimlerden bir kısmı, hesâb ilmini diğer ilmlerden önce öğretmişlerdir. Ekserîyâ, öğrenilmesi çok ihtiyâç olan bir ilmin, diğer ilmlerden önce öğretildiği çok vâkidir. Ekserî musannîf-i kirâm hazerâtı [kitâb yazan büyüklerin ekserîsi] nahv ilmine sarf ilminden dahâ çok ihtiyâç olduğunu düşündüklerinden, eserlerinde nahv ilmini sarf ilminden öne almışlardır.

Farz-ı kifâyelerin öğretilmesi asrların ve şehrlerin âlimlerine göre farklı olmuşdur. Meselâ bir beldede, mîrâsı taksîm etmeyi [ferâiz ilmini] bilen bir veyâ iki âlim bulunup da, yirmi kadar fakîh mevcûd ise, o beldede hesâb ilminin öğretilmesi usûl-i fıkh ilminin öğretilmesinden dahâ mühimdir. Öğrenilmesi lâzım olan ilm, farz-ı ayndır. **(Farz-ı ayn)** ise, islâmiyyetin, herkesin ayrı ayrı öğrenmesini bildirdiği şeylerdir. İslâmiyyetin cemâ'at tarafından yapılmasını emretdiği şeylere gelince, cemâ'at arasında o şeyi bilen bir şahs bulunup, onu yapınca, o farzlar o cemâ'atin diğer fertlerinden sâkıt olur [düşer]. Böyle şeylere **(farz-ı kifâye)** denir. Farz-ı ki-

fâye olan ilmler, dünyâ işlerinin muntazam olması için, lâzım olan ilmlerdir. Bunlar da, Kur'ân-ı kerîmi ve sünnet-i nebeviyyeyi anlayarak, onları tahrîfâtdan korumak, i'tikâd bilgilerini delîlleriyle öğrenip, bunlar hakkındaki şübheleri giderebilmek, vaktlere, farzlara, fer'î hükmlere [fıkh ilmine], sıhhatin ve ahlâkın korunmasına ve idârî işlere vâkıf olmak, yukarıda sayılan ilmlerden herbirinin tahsîline vâsıta olan lügat, sarf, nahv, meânî, beyân, mantık, ensâb ve hesâb ilmleriyle, bunlardan başka maksadın hâsıl olması için önemli vâsıtalar olan diğer ilmleri elde edip, onlara vâkıf olmak ve bunlarda mahâret kazanmakdır.

Bu ilmlerin birbirine göre önem derecesi, ihtiyâca göre değişir.

İşte öğrenilmesi farz-ı kifâye olan bu ilmleri bilen ve onlarla amel eden bir âlimin bir cemâ'at içinde bulunmasıyla bu farz o cemâ'atin diğer ferdlerinden düşer.

Onbirinci Bölüm

İSLÂMİYYETİN İLK ZEMÂNLARI

Arab kavmi, islâmiyyetin zuhûrundan evvel, dağınık bir takım ehâlîden ibâretdi. Ba'zısı at ve kısrak üzerinde dolaşarak yaşar, ba'zıları da ellerindeki deve, koyun, keçi sütleriyle râhat bir hâlde geçinirlerdi.

Arab kavmi, harfleri birleşdirip yazmayı bilmedikleri hâlde, lisanlarındaki genişlik, hayâl kuvvetlerindeki sağlamlık sebebiyle, aralarında meşhûr şâirler vardı. Aynı şekilde, medenî esâsları ve insânî hâlleri hiçbir kavmden öğrenmemiş oldukları hâlde, şecâ'at ve cömertlik ile aralarında ünlü kimseler bulunurdu. Misâfirperverliğe, garîblere yardım etmeye son derece riâyet ederlerdi. Yol kesicilikle geçinenler bile, çadırlarına gelen garîblere çok iltifât ederlerdi. Hülâsa, insânî fazîletler onlarda âdet hâline gelmiş olup, bu hâl üzere yaşarlarken, Mekkeden doğan islâm güneşi, mukaddes Hicâz bölgesini ve kısa zemânda pek çok belde ve şehrleri aydınlatıp, milletler arasında islâmın esâsları yayılıp, yerleşdi.

İslâmiyyetin ilk zemânlarında, âlimler, ihtiyâç sebebiyle ilm-i ahkâm-ı şerî'ate, ilm-i lügat ve ilm-i tıbba ehemmiyyet verdiler.

Onikinci Bölüm

İLK İSLÂM MUSANNİFLERİ

Tedvîn-i ilm ve tasnîf-i kitâb [İlmi toplayan ve kitâb tasnîf] eden zâtların ilki kimin olduğunda, âlimler arasında ihtilâf vardır. Bir rivâyete göre musannîf-i kirâmın evveli [kitâb yazanların ilki], hicretin yüzellibeşinci senesinde vefât eden, imâm-ı Abdülmelik bin Abdül'azîz bin Cüreyc el-Basrî hazretleri olduğu gibi, hicretin yüzelli altıncı senesinde vefât eden Ebü'n-Nasr Sa'îd bin Ebî Arûbe hazretlerinin ilk müellif olduğu da rivâyet edilmişdir. Bu iki rivâyeti, Hatîb-i Bağdâdî hazretleri bildirmişdir.

Yine musannîf-i kirâmın evveli [ilk müellif], hicretin yüzaltmışıncı senesinde hayâta vedâ etmiş olan [vefât eden] Rebi' bin Sabîh hazretleri olduğu Ebû Muhammed Râmhürmüzî hazretleri tarafından rivâyet edilmişdir. Rebi' bin Sabîh hazretlerinden sonra, Süfyân ibni Üyeyne ve Mâlik bin Enes Medîne-i münevverede, Abdüllah bin Vehb Mısrda, Muammer ile Abdürrezzâk Yemende, Süfyân-ı Sevrî ile Muhammed bin Fudayl bin Gazevân Kûfede, Hammâd bin Seleme ile Ravh bin Ubâde Basrada, Huşeym Vâsıtda, Abdüllah bin Mubârek Horâsânda, mühim bir iş olan ilmleri toplamak ve kitâblar yazmak husûsunda büyük gayret göstermişlerdir. "Rahimehümullahü teâlâ."

Kitâb te'lîf eden büyük zâtlar, gayret ve himmetlerini, Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîflerdeki kapalı yerleri ve ma'nâlarını tesbît etmek cihetine sarf etmişlerdi. Allahü teâlânın yardımıyla bu yüksek maksadlar güzel bir şeklde hâsıl oldu.

Onüçüncü Bölüm

İSLÂMÎ İLMLERİN ÖNCEKİ İLMLER İLE KARIŞMASI

Emevî devleti zemânında, önceki ilmler nazara alınmamış ve onlara i'tibâr edilmemişdir. Abbâsî devletinin kurulmasından sonra, Abbâsî halîfelerinden ikinci halîfe Ebû Ca'fer Mansûr zemânında, önceki ilmlere rağbet gösterildi. Çünki, ikinci Abbâsî halîfesi fıkh ilminde mâhir ve kâmil olduğu gibi, felsefe ilmine ve bilhâssa ilm-i nücûma rağbeti vardı. Bu ilmlerin erbâbını seviyordu.

Abbâsî halîfelerinden yedinci halîfe Abdüllah Me'mûn bin Reşîd dedelerinin yolunu tutup, önceki ilmlere pek ziyâde rağbet gösterdi. Büyük dedesinin açdığı yolu tahsîl ve tevsi' ve itmâm ile, temâmladı. Îcâb eden mahallerden Eflâtun, Aristo, Calinus, Oklides, Batlamyus ve diğer meşhûr hükemânın [filozofların] felsefe kitâblarını getirtip, mahâretli mütercimlere arabcaya terceme etdirdi. Sonra bunların ders olarak okutulmasını ve öğretilmesini sağlamışdır. Müslimânlar da bunları öğrenmeye rağbet etmişdir. Çünki, ilk zemânlarda müslimânların islâmiyyetden önceki bilgileri öğrenmekden men' olunmalarının sebebi, islâmiyyet akâidinin ve diğer kâidelerinin yerleşmesi için idi. [İslâmî akâid ve kâideleri yerleşmeden, felsefî mes'eleler ile meşgûl olmak, insanların bozuk i'tikâdlı olmasına sebeb olur. Nitekim, sonraları bilhâssa Endülüsde, İbni Rüşd, İbni Hazm müslimânların birçoğunun doğru i'tikâdının bozulmasına sebeb olmuşlardır.] Bu maksad o zemânlarda hâsıl olmuşdu. Bununla berâber felsefe ilmlerinin mes'elelerinin çoğu da, diyânâta müteallık olmadığından, ikinci Abbâsî halîfesi zemânında rağbet görmeye başladı. Yedinci Abbâsî halîfesi zemânında ise felsefe ilmlerinin tahsîl edilmesini gerekdiren sebebler temâmlanıp, müslimânlardan pek çok hakîm yetişmiş ve böylece islâmî ilmlerin yanında diğer ilmler de şöhret kazanmışdır.

Ondördüncü Bölüm

TEDVÎN VE MÜDEVVENÂTIN KISMLARI

Fazîlet ve kemâl erbâbının ma'lûmu olduğu üzere, kitâb yazma husûsunda musannifîn-i kirâm hazretlerinin [müelliflerin] görüşlerinin ve gâyelerinin farklı olması, ilmî kitâbların çoğalmasına sebeb olmuşdur. Fekat ma'nâ bakımından kitâblar ikiye ayrılır: Birinci kısm, ahbâr-ı mürseleyi [naklen gelen haberleri], ikinci kısm, ilmî kâideleri ihtivâ eden kitâblardır.

Naklen gelen haberleri ihtivâ eden kitâblar, târih kitâblarıdır. Bunlar nazm hâlinde olduklarından, şâirlerin dîvânlarında toplanmışdır.

İlmî kâideleri ihtivâ eden kitâblar, mikdâr bakımından üç kısma ayrılır:

Birinci kısm, muhtasar kitâblardır. Bu cins kitâblar, tahsîlini temâmlamış olanlar ile, keskin zekâya sâhib olan ve ilme yeni başlayan zekî talebelere fâideli olur.

İkinci kısm, geniş ve büyük kitâblardır. Bunlar mütâle'a için fâidelidir.

Üçüncü kısm, vasat kitâblardır. Bunlar ne kısa ne de genişdir. Orta hâlde olan kitâblardır. Böyle kitâbların herkese fâidesi çokdur.

Te'lîfât [yazılan eserler] **yedi kısma ayrılır:**

Birinci kısm, dahâ önce te'lîf edilmemiş olan mes'elelerin ilk olarak toplanması ve yazılmasıdır.

İkinci kısm, eksik olan bir kitâbın temâmlanmasıdır.

Üçüncü kısm, ifâdeleri ve mes'eleleri kapalı olan bir kitâb için şerh yazılmasıdır.

Dördüncü kısm, bir büyük kitâbın ma'nâsı bozulmaksızın kısaltılmasıdır.

Beşinci kısm, çeşidli mes'elelerin toplanıp, dikkatli bir şeklde muhâfaza edilmesidir.

Altıncı kısm, çeşidli mes'eleleri fazlalıklarını atarak tertîb etmekdir.

Yedinci kısm, sehv ve hatâsı görülen bir kitâbın düzeltilmesidir.

İşte te'lîf işi, yukarıda beyân edilen kısmlar çerçevesi içerisinde yapılır.

Her bir müellifin te'lîf edeceği kitâbın, beş fâideden hâlî [uzak], olmaması lâzımdır.

Bu fâideler şunlardır: Birincisi, müşkil mes'elelerin istinbâtıdır. İkincisi, çeşidli mes'elelerin toplanmasıdır. Üçüncüsü, anlaşılması güç ve kapalı mes'elelerin şerhi, açıklanmasıdır. Dördüncüsü, nazmın ve te'lîfin şeklini güzelleşdirmekdir. Beşincisi, fazlalık ve uzunluğun giderilmesidir.

Bir kitâbı te'lîfden, yazmakdan maksad ne ise, fazlalık yapmadan ve noksan bırakmadan yazılması, garîb lafzlar ve çeşidli mecâzlar kullanmakdan sakınılması, bir ilmin diğer ilmle karışdırılmaması, delîl göstermekden uzak kalınmaması, tertîbinin güzel olması, ifâdelerinin kısa, delîllerinin açık ve zemânın insanlarının ihtiyâcına münâsib, kısa yazılması îcâb eden yerde kısa, uzun yazılması îcâb eden yerde uzun olması, îzâhı îcâb eden yerlerde îzâhların ve ta'rîflerin lâyık olduğu üzere icrâsı ve bunlara benzer durumlara dikkat ve i'tinâ edilmesi kitâb te'lîf etme işinin şartlarındandır.

Her kitâbın baş tarafında, o kitâbı yazmakdan maksadın ne olduğunu, neden bahs etdiğinin güzelce ifâdesi, kitâbda bahs edilen ilmin çeşidini ve mertebesini, müellifin ismini, öğrenme ve öğretme usûlünü açıklamak, müelliflerin güzel âdetlerindendir.

Garaz, netîce ma'nâsınadır. Tasavvurda önce, fi'lden sonra olur.

Fâide ve menfeat, tabî'atı teşvîk eder.

Kitâbın baş tarafına yazılan mukaddime, kitâbın tafsilâtını kısaca ifâde eder. Bu mukaddime ba'zan besmele ile ba'zan da o ilme âid lafz ve ifâdelerle olur.

Mukaddimede, kitâbda yer alan ilmin nev'ini beyân etmek kitâbın güzelliklerindendir ki, bu mevzû' demekdir. Bundan bahs etmek, kitâbın mertebesinin bilinmesi maksadındandır.

Kitâbın müellifinin isminin yazılması, müellifinin kadrini bildirmek maksadındandır.

Kitâb, ba'zan ilmin bir çeşidini, ba'zan da ilmin bölümlerinden bir bölümü içine alır.

Mukaddimede, ilmin mertebesinden, tertîb ediliş şeklinden ve öğrenilmesi usûlü gibi şeylerden bahs etmek de, birçok fâideden hâlî değildir.

Onbeşinci Bölüm

KİTÂBLARIN ŞERHİ

Ma'lûm olduğu üzere herbir müellif, yazdığı kitâbını açıklamaya ihtiyâç bırakmadan, ma'nâlarının ve mes'elelerinin anlaşılması maksadıyla te'lîf etmiş olacağı tabi'î ve ma'lûm ise de, aşağıda açıklanacak olan üç sebebden dolayı, kitâblara şerh yazılmağa lüzûm ve ihtiyâç olduğu görülmüşdür.

Birincisi, müellifin ilmde sâhib olduğu mertebeye göre, te'lîf etdiği kitâb, latîf ve kısa ibârelerle arzû edilen ma'nâlara temâmen delâlet eder. Ancak, müellifin bulunduğu yüksek derecede bulunmayan kimselere o kitâbı anlamak ve öğrenmek zor gelir. İşte bu zorluğun ortadan kaldırılması için, gerek kitâbın kendi mü'ellifi tarafından, gerek diğer âlimler tarafından şerhler yazılmışdır.

İkincisi, kitâblarda kıyâsların ba'zı mukaddimeleri açık olması sebebiyle zikr edilmemişdir. Yâhud ba'zı kıyâsların tertîbi terk edilmiş ve ba'zı hükmlerin illetlerinin beyânı dikkatden kaçmışdır. Bu sebeblerle önemli mukaddimelerin zikr ve beyânı ve kitâbın bahs etdiği ilmde ta'rif olunması lâzım gelen bahslerin anlatılması, mukaddimelerin ve kıyâsların tertîbi ve musannifin göstermediği illetlerin gösterilmesi îcâb etmişdir. Hulâsa kitâbın te'lîfinden maksad olan fâidenin güzel bir tarzda hâsıl olması için, gerekli bilgilerin beyânı husûslarında görülen lüzûm üzerine, âlimler tarafından kitâblara şerhler yazılarak, en açık şekilde kolayca anlaşılmalarına önem verilmişdir.

Üçüncüsü, te'lîf edilen kitâblarda, ba'zı lafzlar te'vîl gerekdiren ma'nâlar ihtivâ edebilir. Yâhud mecâzî lafzlar ve delâlet-i iltizâmiye bulunabilir. Ba'zı kitâblarda ise, insanlık îcâbı sehv ve galat bulunması, ba'zı mühim hükmlerin terk edilmesi yâhud zarûretsiz tekrârların bulunması gibi noksanlıkların giderilmesi için şerhler yazılmağa lüzûm görülmüşdür.

Şerhlerin tertîbi ve yazılması üç kısma ayrılır:

Birinci kısm, ifâdesi tatlı olan arabî lisanı ile te'lîf edilen kitâblar üzerine "kâle (dedi)" ve "ekûlü (derim)" kelimeleri ile yazılan şerhlerdir. **(Şerh-i mekâsıd)**, **(Şerh-i tavâli')** ve **(Şerh-i adûd)** kitâbları böyle şerhlerdendir. Kitâbın metni ba'zı şerhlerde yazılmış ve ba'zılarında yazılmamışdır. Ba'zı şerhlerde kitâbların metninin yazılmamasının sebebi, metnin ayrılmadan şerhin içinde yazılmasındandır.

İkinci kısm, "kavlühû (onun sözü)" ifâdesiyle yazılan şerhlerdir.

İbn-i Hacer ve Kirmânî hazretleri ve bu zâtların emsâli olan âlimlerin, **(Buhârîyi şerîf)** üzerine yazdıkları şerhler böyledir. Böyle şerh yazan âlimler, kitâbın metnini almayıp, sâdece açıklanacak yerleri almışdır. Bununla berâber bu çeşid kitâbların nüshâlarını çoğaltanlar tarafından kitâbın metni de şerhden ayrı bir bölümde yazılmışdır.

Üçüncü kısm, metnin ibâresi ile karışmış, içiçe girmiş olan şerhlerdir. Böyle şerhlere "Şerh-i memzûc" denir. Bu şekIde yazılan şerhlerde metnin ibâresi ile şerhin ibâresi birlikde yazılıp, sonra metnin ibâresi şerhin ibâresinden metin anlamına gelen "mim" harfi ile ve şerh anlamına gelen "şın" harfi ile ayrılır. Yâhud da metnin üzerine bir çizgi çekilerek, şerhle metin birbirinden ayrılır. Muhakkik âlimlerden ekserî şârîhlerin şerh işinde âdetleri bu şekldedir. Fekat bu tarz şerhde metnin ibâresi ile şerhin ibâresinin karışdırılmasından ve galat vukû' bulmasından korunulamadığı âlimler tarafından beyân edilmişdir.

Kitâblara şerh yazmak husûsunda âlimlerin koydukları âdâb ve şartlardan birisi, kitâbı şerh eden zâtın, şerh husûsunda bütün gayretini sarf ederek, noksansız bir şerh edici olmasıdır. Fekat sahîh ma'nâyı bulmak mümkin olmayan bir ibâreye rastlanınca, o şeyi sâdece açıklayıp düzeltmekle müellif hakkında hiçbir sûretle riâyetsizlikde bulunmamak lâzımdır. Çünki insan, unutmaya ma'rûz kalabileceğinden, hatâ ve noksandan ârî değildir [korunmuş değildir]. İnsanın hatâsı, sâhib olduğu fazîletlerin ve kemâlâtın inkârını gerekdirmez. Bu cihetle selef için uygunsuz sözler söylemekden sakınmak, halef olanların edebinin îcâbıdır. Kitâbın metninde rastlanan böyle noksanları şerhlerde "Kîle (denildi)", "zanne (zan etdi)", "veheme (vehmetdi)" ve "i'terada (i'tirâz etdi)" ve "ucîbe (cevâb verildi)", "ba'd-ış-şurrâh ve'l-muhaşşî (şerh ve hâşiye yazanlardan ba'zısı)", "ba'd-uş-şurûh ve'l-havâşî (ba'zı şerhler ve hâşiyeler) gibi, kinâyeli ifâdelerle temâmlamak, sonra gelen fazîlet sâhibi âlimlerin güzel âdetlerindendir. Sonra gelen âlimler, önce gelen âlimler hakkında i'tirâzı uygun görmeyip, son derece ta'zîm ile edeb yolunu gösterdiler. Böyle yanılmaları, hattatların, kitâbın nüshâsını çoğaltanların hatâsına atf ederek, büyük ve derin âlimleri hatâ isnâd edilmekden muhâfaza etmişlerdir. Ba'zı yanılmaları da önceki âlimlerin bahs ve ifâdeye (konunun iyi anlaşılması için hassâsiyet gösterirken), son derece önem vermelerine hamletdiler. Çünki, önceki âlimlerin kitâblarında görülen ba'zı yanılmaların, ülemânın hâşâ ilmdeki iktidârsızlıklarına bağlanması hiçbir sûretle câiz olmadığından, ilm ehline uygunsuz söz söylenmesi, onların kötülenmesi temâmen yersizdir. Bu husûsda aslâ insâfdan uzaklaşmamak âlimler arasında ilmin âdâblarından sayılmışdır.

Onaltıncı Bölüm

İSLÂM MÜELLİFLERİNİN KISMLARI VE HÂLLERİ

İlm ve kemâl sâhiblerinin ma'lûmu olduğu üzere, mu'teber eserlerin erbâbından olan müellifler iki kısmdır:

Birinci kısm, ilmde tam bir melekeye, kâfi dirâyete, sağlam tecribelere, doğru ve isâbetli görüşe ve keskin bir anlayışa sâhib olan müelliflerdir. Böyle müelliflerin tasnîf etdikleri eserleri, basîret, keskin fikr ve isâbetli görüşlerin mahsûlü olması sebebiyle, i'tibâr ve şöhret kazanmışdır. Bu kısm âlimler Nasîr, Adud, Seyyid Şerîf Cürcânî, Sa'deddîn Teftazânî ve Celâl gibi mu'teber zâtlardır. Bu zâtların her birinin eserleri, gerek lafzlar, gerek ma'nâlar bakımından, âlimler ve fâdıllar tarafından hüsn-ü kabûle mazhâr olmuşdur.

İkinci kısm, bu müellifler de, önceki asrlarda geçen müelliflerden olup, mu'teber kitâblardan istinbâta ve istihrâca [hükm çıkarmaya] muvaffak oldukları mes'eleleri, güzel bir tarzda tertîb etmişlerdir. Bu konuda sarf etdikleri ilmle alâkalı husûsî himmet ve gayretleri sonra gelenlere istifâde için misâl olmuşdur. Bu kısm müelliflerden ba'zıları yazdığı ilmî eserini başkaları için değil, kendi husûsî istifâdesi için, tertîb etmiş ve yazmışdır. Ancak böyle te'lîf edilen eserler, başka ilm erbâbının da istifâdesine hizmet etmişdir.

İlm talebelerine, anlayabildikleri ve idrâk edebildikleri ilmî mes'eleleri zemânın ihtiyâcına göre te'lîfine âlimler tarafından izn verilmişdir. Fekat bu çeşid te'lîf edilen eserlerin güzel tertîb edilerek, yazılmasına ve okunması sırasında noksanlık veyâ fazlalık görüldüğü takdîrde düzeltilmesine dikkat ve i'tinâ gösterdikden sonra, neşr edilebileceği şartını koymuşlardır.

Dahâ önceleri ba'zı kimseler, tasnîf ve te'lîfin lüzûmunu kabûl etmemişler ise de, bunun hased sebebiyle olduğu anlaşılmışdır. Aşağıda yazılan şi'r, tasnifin lüzûmunu kabûl etmeyen bu kimselere cevâb olmuşdur.

Arabî şi'r tercemesi:

Muâsır için hiçbir şey görmeyen,
Öncekileri takdîm eden kimseye de.
Bu takdîm yeni ortaya çıkdı,
Böylece devâm edip gidecekdir.

Fazîlet ve ilm erbâbının ma'lûmu olduğu üzere, fikrler ve nazarlar için belli bir sınır yokdur. Her âlim ve her talebe [ilm öğrenen] bunlardan bir paya sâhibdir. Takdîr edilen zemân gelince, herkesin nasîbine kavuşması ve istifâde etmesi tabi'îdir. Akllar ve fikrler husûsunda, hiçbir kimse ile iddiâya girmek insâfa muvâfık olamaz. Çünki âlem-i ma'nevî, coşan bir deryâ gibi geniş olup, ilâhî feyzler için kesilme ve nihâyet yokdur.

İlmler ve ma'rîfetler, ilâhî mevhîbelerden, ihsânlardandır. Allahü teâlânın sonra gelen ülemâdan ba'zısına ihsân buyurduğu kemâlâtı, önceki ülemâdan birçok zâta ihsân buyurmamış olduğu inkâr olunamaz. Bu sebebden, "Önce gelen sonra gelene birşey bırakmadı" sözüne dayanarak aldanmamalıdır. Bilâkis doğru sözün, "Öncekiler sonrakiler için nice şeyler bırakdı" sözü olduğu, ba'zı âlimler tarafından beyân buyurulmuşdur. Çünki birşey, zâtı i'tibâriyle mu'teberdir. Yoksa önceliği ve sonralığı i'tibâriyle değildir. "Önce gelen sonra gelene birşey bırakmadı" sözü, ilm ehlinin ilmleri tahsîline olan meylini ve rağbetlerini kırarak, ilmi sâdece öncekilerin eserleriyle sınırlamaya işâret etmekdedir. Bu sebeble önceki âlimler tarafından bu söz kabûl edilmemişdir.

Önceki âlimler, ilmin usûllerini tesbît edip, yayma husûsûnda, husûsî bir yere sâhib oldukları gibi, sonra gelen âlimler de ilmin usûllerini kollara ayırma şerefine kavuşarak, meşhûr olmuşlardır. Ba'zı âlimler, (hikmetleri ortaya koyanlar, edebleri yazanlar, sonra gelen âlimlerdir. Onların eserleri lafz bakımından dahâ güzel, lügat bakımından dahâ kolay, ta'kîb etdikleri tarz bakımından dahâ sağlam ve dahâ açıkdır,) demişlerdir.

Büyük islâm âlimlerinden ve müteahhirîn âlimlerin meşhûrlarından allâme Seyyid Şerîf Cürcânî hazretlerinin kıymetli eserlerini, Osmânlı âlimlerinden merhûm Hâce-zâdenin dâimâ medh etdiği ve sitâyiş ile yâd etdiği bildirilmekdedir. Seyyid Şerîf Cürcânî hazretlerinin te'lîf etdiği eserler, ülemânın en büyük mürâce'at ve istifâde kaynağı olduğu ittifâkla kabûl edilmişdir. [Seyyid Şerîf Cürcânî "rahmetullahi teâlâ aleyh" 740 [m. 1339]da tevellüd, 816 [m. 1413]da vefât etdi. Hâce-zâde Muslih-uddîn Mustafâ bin Yûsüf, 893 [m. 1487]de Bursada vefât etdi. Fâtih Sultân Muhammed hânın hocası ve İstanbul kâdîsi idi.]

Âlimlerin büyüklerinden mevlânâ Şemseddîn Fenârî hazretlerinin zemânına kadar, Osmânlı medreselerinde ilm talebesinin istirahâtı ve husûsî işlerini görmeleri için ayrılan ta'til günleri, Cum'a ve Salı günleri idi. Mevlânâ Şemseddîn Fenârî hazretleri, Pazartesi gününü de ta'til etmişdir. Pazartesi gününü, müteahhirîn âlimlerin büyüklerinden olan Sa'deddîn Teftazânî hazretlerinin eserlerini, ilm talebelerinin yazmak ve okumak sûretiyle öğrenmelerine ayırmışdır. [Molla Fenârî, Osmânlı şeyh-ül-islâmlarının birincisidir. 751 de tevellüd, 834 [m. 1431]de vefât etdi. Bursadadır. Teftâzânî 722 [m. 1322]de tevellüd, 792 [m. 1389]da Semerkândda vefât etdi.]

Âlimlerin büyüklerinden Ebülleys "rahimehullah" hazretlerinin beyân buyurduğu üzere, ilm ehli, Allahü teâlâdan havf ve haşyet üzere olmalıdır. Allahü teâlânın yaratdıklarına karşı merhametli ve şefkatli olmalıdır. Belâlara tahammül edip, sabrı huy hâline getirmeli, yumuşaklığı tabi'at, tevâzû'u âdet edinmelidir. İffet ve istikâmetden ayrılmayıp, ilmleri ve kitâbları mütale'a husûsunda devâm üzere olmalıdır. Hakkın ve doğrunun ortaya çıkmasında güzel mu'âmele edip, insanlarla münâzea, mücâdele ve husûmete düşmemelidir. Kendi işleri ile meşgûl olup, hasmından intikâm almak fikrinde ve kasdında bulunmamak lâzım ve mühimdir. Hasmı mağlûb etmek, ilm ve kemâl ile olur. Âlimler için, yimekde, giyinmekde ve ev kurmakda ve diğer bütün işlerde selef-i sâlihînin yolunu tutmak lâzımdır. Çünki mubâh ile zînetlenmek her ne kadar harâm olan işlerden değil ise de, mubâhları kullanarak râhat etmek ve mubâhlara çok dalmak âlimler için uygun değildir. İslâmiyyetin beyân buyurduğu şeklde kesb ve ticâret yapmak, mekân ve yimekde, giyinmekde ve nikâhda vasat hâli geçmemek de ilmî âdâblardandır. [Ebülleys "rahimehullah" 373 [m. 983]de vefât etdi.]

Onyedinci Bölüm

İSLÂMÎ İLMLER

Şehrlerde ve beldelerde tedâvülde olan ilmler iki kısmdır: Birinci kısm, tabi'î ilmlerdir. İkinci kısm, naklî ilmlerdir.

Tabi'î olan ilmler, insanın fikr ve nazar [düşünme, inceleme] kuvveti ile hâsıl olur. Bu ilmlere, ulûm-i hikemiyye denir.

Naklî olan ilmler, şer-i şerîfin vad'ından alınmış olan ilmlerdir. Bu ilmlere ulûm-i vad'ıyye-i nakliyye denir. Bu ilmlerin hepsi şerî'atin vad'ına, bildirmesine dayanır. Bu ilmlerde aklın dahli yokdur. Fekat, bu ilmleri kaynaklarından istinbât ve istihrâç ederken [çıkarırken] fer'î mes'elelerde aklın dahli vardır. Çünki, birbirini ta'kîb eden hâdiseler, sâdece şerî'atin vad'ıyla nakl-i küllînin içinde yer almaz. Bu hâdiseler için çeşidli kıyâsların yapılmasına ihtiyâcın lüzûmu açıkdır. Lâkin, bu kıyâs haberden çıkar. Ya'nî vad'î olan asl hükme dayanır ve nakldan doğduğu için nakle bağlı olur.

Arabî ilmler, şer'î ilmlere tâbi' ve o ilmlere yardımcıdır. Çünki, lisan-ı arabî, arab kavminin ana lisanı olup, Kur'ân-ı kerîm, en üstün ve en güzel lisan olan bu lisanda nâzil olmuşdur.

Ulûm-i nakliyyenin pekçok kısmları vardır. Her mükellef olan, ya'nî âkıl ve bâlig olan kimsenin, kendisi ile çoluk-çocuğu üzerine farz olan ahkâm-ı ilâhiyyeyi bilmesi lâzımdır.

Ahkâm-ı ilâhiyye, nâs veyâ icmâ' veyâhud ilhâk ile, kitâb ve sünnetden alınır. Bu hâlde kitâbdan ya'nî Kur'ân-ı kerîmden hükmlerin çıkarılması, önce Kur'ân-ı kerîmin lafzlarının beyânına bağlıdır. Bunu te'mîn eden ilm **(ilm-i tefsîr-i şerîf)**dir.

Kur'ân-ı kerîmin nakl ve rivâyetini Resûl-i ekrem "sallallahü aleyhi ve sellem" hazretlerine isnâdından ve kırâetinde kurrânın değişik rivâyetlerinden bahs eden ilm ise, **(ilm-i kırâet)**dir.

Sünnet-i seniyyenin Resûl-i muhterem "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" hazretlerine isnâdından ve haberlerine i'timâdın hâsıl olması için, sünnet-i nebeviyyeyi nakl ve rivâyet eden zâtların hâllerinden bahs eden ilm de **(ilm-i hadîs-i şerîf)**dir.

Ahkâmın [hükmlerin] kaynaklarından, istinbât ve istihrâcını [çıkarılmasını] gösteren ilm, **(ilm-i usûl-i fıkh)**dır.

Ahkâm-ı ilâhiyyeye vâkıf olmanın netîcesi olmak üzere, ef'âl-i mü-

kellefîne âid, furûat-ı şer'iyyeden bahs eden ilm, **(ilm-i fıkh-ı şerîf)**dir.

Şer'î emrler, hâricî işlerle alâkalı olduğu gibi, kalbe âid işlerle de alâkalıdır.

Kalbin fi'llerine âid olan teklîf [emr], îmân ve i'tikâd edilmesi lâzım olan şeylere inanmakdır. Bu da Allahü teâlânın zât ve sıfatına, nübüvvete, âhırete ve kaderle alâkalı i'tikâd bilgilerine inanmakdan ibâretdir. Bu i'tikâd bilgilerinin aklî delîller ile isbâtından bahs eden ilm, **(akâid ilmi)**dir. Bu ilme, **(ilm-i kelâm)** da denir.

Kur'ân-ı kerîmi ve hadîs-i şerîfleri bilmek, arabî ilmlerde tam bir mahâret sâhibi olmağa bağlı olduğundan, bu durum arabî ilmlerin öncelikle öğrenilmesine sebeb olmuşdur. Arabî ilmler, ilm-i lügat, ilm-i nahv, ilm-i beyân ve bunların benzerleri olan ilmlerdir.

Şer'î ilmler, müslimânlar arasında son derece ilerlemiş ve bu yolda âlimler ve sultânlar tarafından pekçok fedâkarlıklar yapılmışdır.

Arab kavmi, islâmın başlangıcında ve dahâ evvelki zemânlarda ilme ve san'ata âşinâ değillerdi. Asr-ı se'âdetden tâbi'în asrının sonuna kadar, ahkâm-ı şer'iyyeyi, nübüvvetin kaynağından [Resûlullahdan "sallallahü aleyhi ve sellem"] ve Eshâb-ı kirâmın ağızlarından almışlar ve zapt ve muhâfaza etmişlerdir. Böylece, din ve dünyâ işlerini gâyet güzel bir şeklde yürüterek, ilm öğretme ve tedvîn işine ihtiyâcları yokdu. Dahâ sonra Kur'ân-ı kerîmin tefsîrlerinin ve hadîs-i şerîflerin yazılmasına ve hadîs isnâdlarının bilinmesine ve râvîlerinin ta'dîline lüzûm ve ihtiyâc görüldü. Bu ihtiyâc, ahkâm-ı şer'iyyenin farklı zemânlar ve hâdiseler arasında zâyı' olmaması maksadına bağlı idi. Dahâ sonra kitâb ve sünnetden ahkâmın istinbât ve istihrâcı hâdiselere bağlı olarak çoğaldı. Lisan ve lügatda bozukluk emâreleri ortaya çıkınca, nahv kâidelerinin yazılmasına şiddetle lüzûm hâsıl oldu. Ulûm-i şer'iyyenin temâmı, istinbât ve kıyâsda melekelerden ibâretdir. Bu melekelerin güzel bir şeklde hâsıl olmasını te'mîn eden diğer ilmlerin, ya'nî arabî ilmlerle, istinbât ve kıyâsla alâkalı kâidelerin ve ilm-i kelâmın ortaya konmasına lüzûm görüldü. Bunların diğer san'atlarla birlikde öğrenilmesine ihtiyâç duyulmuş ise de, bu ilmlerin öğretilmesi ve öğrenilmesine arabların o zemân bedevî hayâtları müsâid değildi. Bundan dolayı bu ilmler, zarûrî olarak göçebe olmayanlara ve şehrde oturanlara âid olmuşdur. O zemânlarda şehrde yaşayanlar, fâris ehli ve diğer göçebe olmayanlardı. Bu i'tibârla, şehrde yaşayanlar ilm ve fende, o devrlerde bedevîlerden dahâ çok ilerlemişdir. Bu sebeble nahv ilmi imâmlarının meşhûrlarının ekserîsi ve hadîs-i şerîf âlimleri ve hâfızları, usûl-i fıkh ülemâsı, ilm-i kelâmda mütehassıs ve mâhir olan zâtların hepsi ve büyük müfessirlerin ekserîsi, diğer ilm ve fen sâhibi meşhûr âlimlerin temâmı şehrde yaşayanlardan ve fâris ehlinden idi.

Arabî ilmler, şer'î ilmlerin anahtârı ve bunların öğrenilme vâsıtasıdır. Aynı şeklde, ulûm-i akliyye ve hikemiyyenin de öğrenilmesine vâsı-

tadır. Çünki ulûm-i akliyye vaktiyle islâm âlimleri tarafından arabîye mükemmel bir şekilde terceme edilmişdi. Böylece islâm beldelerinde ulûm-i hikemiyyât ve akliyyât da ziyâdesiyle terakkî etmişdir. Bundan dolayı ulûm-i hikemiyyenin öğrenilmesi de arabî ilmlerin öğrenilmesine bağlı olmuşdur.

Arabî lisanının temelleri dörtdür: Birincisi, ilm-i lügat, ikincisi, ilm-i nahv, üçüncüsü, ilm-i beyân, dördüncüsü, ilm-i edebdir. Bu dört temel ilmi bilmek zarûrîdir. Çünki ahkâm-ı şer'iyyenin kaynağı olan kitâblar arabî olduğundan, arabî ilmleri öğrenmek lâzımdır.

Arabî ilmlerin [âlet ilmlerinin] en mühimi ve en başta geleni nahv ilmidir. Hadîs-i şerîfde bildirildiği üzere, her mükellefin öğrenmesi farz-ı ayn olan ilmin hangisi olduğu husûsunda, âlimler arasında ihtilâf meydâna geldi.

Müfessirlere ve muhaddislere kavline göre farz-ı ayn olan ilm, ilm-i kitâb ve ilm-i sünnetdir. Fıkh âlimlerine göre ise, farz-ı ayn olan ilm, harâm ve halâl ilmidir.

Mütekellimîn [Kelâm âlimleri], ya'nî akâid âlimleri tarafından farz-ı ayn olan ilm, ilm-i tevhîd ve sıfat diye beyân edilmişdir. Tesavvuf ehli tarafından ilm-i kalb, ehl-i hak tarafından ise, ilm-i mükâşefedir, denilmişdir. Fekat işin hakîkatına en yakın olan, **"İslâmiyyet beş temel üzerine kurulmuşdur"** hadîs-i şerîfinde bildirilen farzlardan ibâret olduğu beyân edilmişdir. Bu hadîs-i şerîf, tevhîd [îmân], nemâz, zekât, Ramezân-ı şerîf orucu ve Hacc-ı beyt farzlarının beyânından ibâretdir. Bunlar bütün müslimânlara farzdır. Bütün müslimânlar tarafından öğrenilmesi farz-ı ayn olan ilmin, islâmın bu beş şartı olduğu, âlimlerin büyüklerinden Şeyh Ebû Tâlib-i Mekkî tarafından tercîh olunmuşdur. [Ebû Tâlib-i Mekkî, Sôfiyye-i aliyyenin meşhûrlarından olup, 386 [m. 996]da Bağdâdda vefât etdi.]

Ba'zı âlimler tarafından, bahs olunan bu beş farzın, ancak ihtiyâç ve lâzım olduğu kadar öğrenilmesinin farz olduğu kaydedilmişdir. Buna göre bir kimse, dahve [kuşluk] vakti bülûga erse, o kimsenin, Allahü teâlâyı sıfatları ile delîllerini düşünerek bilmek ve kelime-i şehâdeti ma'nâsı ile berâber öğrenmesi, öğle vaktine kadar yaşarsa tahâret ve nemâzla alâkalı hükmleri, eğer Ramezâna kadar yaşarsa oruca âid hükmleri, mala sâhib ise, zengin ise zekât bilgilerini, hac yapmaya gücü yetiyorsa, hac bilgilerini öğrenmek farzdır diye beyân etmişler ve bunun **(Fetâvâ-ı Tâtârhâniyye)**den nakl olunduğunu söylemişlerdir. [**(Tâtârhâniyye)** fetvâ kitâbını, hanefî fıkh âlimlerinden Âlim bin Alâ, büyük tâtâr hânı için hâzırlamışdır. Âlim bin Alâ 688 [m. 1289]da vefât etdi.]

Onsekizinci Bölüm

İLM MELEKESİ

Ma'lûm olduğu üzere, ilmde derinleşmek, ilmî kâideleri öğrenip, iyice kavramakla ve ilmî mes'elelere vâkıf olmak ve kaynaklardan mes'elesinin hükmlerini istinbât ve istihrâç [çıkarmak] husûsunda kuvvetli bir melekenin hâsıl olması ile mümkin olur.

Meleke denilen şey, fehmin gayridir [anlamak ve bilmekden başka bir şeydir]. Melekelerin hepsi, cisme bağlı şeylerdir. Cismânî şeylerin hepsi duyu organlarıyla his edilir. Bu durumda ilmler, öğretilerek elde edildikleri için, sınâîdirler ya'nî öğretim usûlleri ile öğrenilir. Bütün ilmler san'atla ya'nî usûl ve kâidelerle öğretildiklerinden, bunlarda sened ve delîller mu'teberdir.

İlm ve san'at adı verilen şeylerin hepsi, meleke-i nefsâniyyeden ya'nî nefsde iyice yerleşmesinden ibâretdir.

İlm ve san'at ismi ile ta'bîr edilen şeylerin temâmı meleke-i nefsâniyyeden ibâret olur.

İlm, kalb ve lisana mahsûs olur. San'at da, terzilik gibi el ile iş yapmayı gerekdirir.

Ba'zı âlimlerin beyânına göre, bahs edilen melekeye sâhib olan kimse için, hâsıl olan ma'lûmât, yâ araşdırmakla veyâ nazar ve istidlâl ile [delîl ile] elde edilir.

Araşdırma ile elde edilen bilgiler, nahv ve san'atlar, fesâhat ve bedi' gibi ilmlerdir. Nazar ve istidlâl ile elde edilen ma'lûmât da, ilm-i kelâmdır.

Yukarıda geçdiği gibi, iki şeklde elde edilen ma'lûmâtın, birincisine "sınâ'at" [san'at], ikincisine "ilm" ismi verilir.

Allâme Zemâhşerî, Tefsîr-i kebîrinin baş tarafında, bunun aksini söyleyerek, meânî ile beyân için "ilm" ta'bîrini kullanmış, ilm-i kelâma da "sınâ'at" ismini vermişdir. Bu mevzû'da dahâ başka muhtelîf sözler var ise de, bahs etmekde fâide görülmediği için burada yazılmadı. [Zemâhşerî, **(Keşşâf tefsîri)**nin müellîfidir. 467 [m. 1074]de tevellüd, 538 [m. 1144]de vefât etdi. Tefsîri, Kur'ân-ı kerîmin belâgatini göstermekde şâheserdir. Kendisi, mu'tezîli idi.]

Ma'lûm olduğu üzere, ilmi hıfz ve ezberlemeye gayret edenler, ilmde meleke kazanmaya gayret edenlerden çokdur. Hâlbuki, ilmleri

öğrenmekden maksad, ilmlerde fâideli ve derin bir meleke kazanmakdır. İlmleri, hıfz ve ezberlemekle tam bir meleke hâsıl olmaz. Ezberlemekle ilmî bir meleke hâsıl olsa bile, bu meleke tam bir meleke olma özelliğini taşımayıp, noksan melekeler kabîlindendir. "Meleke-i ilmiyyeden maksad, hıfz ve ezberdir" diye zan edenlerin bu düşüncelerinde isâbet etmedikleri kabûl edilmişdir. İlmleri öğrenmekden maksad, ancak meleke-i istihrâc ve meleke-i istinbâtdan ve delîllerden medlûle sur'ati intikâlden ibâretdir. Meleke-i istihdârdan [hâfızada tutup, hâtırlamak] ibâret olan hıfz ve ezber, meleke-i istihrâca ilâve edilince, gâyet makbûl ve mu'teber olduğu, sâdece ezber ile ilmde istenen istinbât melekesinin hâsıl olmayacağı açıkdır. Hıfz ve ezber, hâfızadakileri hâtırlamakdan ibâret olup, hâfızanın kuvvetli ve za'îf olmasıyla alâkalıdır. Hâfıza za'îfliği ve kuvvetliliği insanların mi'zâclarına âid hâllerdendir.

Ondokuzuncu Bölüm

İLM TAHSÎLİNİN MÂNİ'LERİ (Engelleri)

Her hayrlı iş için bir mâni' olduğu hâlde, ilm öğrenmek için, bir çok mâni'ler, engeller olduğu âşikârdır.

İlm tahsîline mâni' olan şeyler, ileride öğrenirim demek ve zekâya güvenmek, bir ilmi öğrenmeden diğer ilme geçmek, bir kitâbı bitirmeden başka bir kitâbı öğrenmeye ve mütale'aya başlamak veyâ şiddetli zarûret ve ihtiyâç içinde olmak [hastalık ve fakîrlik gibi], ilm öğrenecek olan kimsenin yanında, kısa ve geniş pekçok kitâbın bulunması gibi benzeri sebeblerdir.

İlmi ileride öğreneceğine güvenmek, akllı kimse için uygun bir düşünce değildir. Çünki her günün kendine mahsûs bir meşgâlesi vardır. Bu günün meşgâlesini yarına bırakıp, te'hîr etmek doğru değildir.

Zekâya i'timâd etmek ise, cehâlet alâmetindendir. Çünki zekî olanlardan pek çok kimseler, zekâsının kuvvetine güvenmesi sebebiyle ilm tahsîli yapamamış ve ilmî kemâlâtı elde edememişlerdir.

Bir ilmi öğrenip, o ilm hakkında ma'lûmât edinmeden, o ilmi bırakıp, başka bir ilmi öğrenmeye başlamak [sırayı gözetmemek], bütün ilmleri öğrenmekden mahrûm olmaya sebebdir. Bir kitâbı bırakıp, başka bir kitâba başlamak da bunun gibidir.

Şiddetli geçim sıkıntısı içerisinde olmak, ilm tahsîlinin ve kemâle ermenin en büyük mâni'lerindendir. Çünki böyle zarûrî hâlde olanlar, dâimâ gamlı ve kalbleri meşgûldür.

Dünyâ işleriyle fazla meşgûl olmak da, ilm öğretmeye ve öğrenmeye mâni' olan şeylerdendir. Çünki, insanın çok dünyâlığa, mala, mülke kavuşmasından, halkın işlerini üzerine almakdan dolayı hâsıl olan fazla meşgûliyyetler, ilm ve kemâl elde etmeye mâni'dir.

İlmlerde eserlerin, kitâbların çokluğu, ta'lîmde farklı ıstılâhlar, ilm öğrenenleri tahsîlden alıkoymakdadır. Çünki insanın ömrü, bir ilme âid kitâbları okuyup öğrenmeye bile kâfi değildir. Meselâ, fıkh ilminde, gerek metin, gerek şerh olarak yazılmış olan kitâbların mütâle'asını bir ilm talebesi arzû etse, bu arzûsuna istediği gibi kavuşamaz. Aynı şeklde arabî ilmlere dâir yazılmış olan kitâbların mütâle'asına çalışılsa ömrü yetmez. Aynı şeklde o kitâbların temâmen mütâle'ası mümkin olmaz. Bu yolda olan mütâle'a sevdâsı, lâzım olanlara yapışmamak kabilinden olup, âlimlerin gösterdikleri şeklde öğrenmeye, öğretmeye ve fazîlet-

lerin kazanılmasına mâni'dir.

Muhtasar kitâbların çok olması da öğrenmeye ve öğretmeye mâni' olur. Ya'nî ilmî mes'eleleri az ve kısa lafzlarla anlatan kitâblar, ilm tahsîlinin engellerinden sayıldı. Bu çeşid kitâbları, ilme yeni başlayanların anlaması kolay değil, zordur. "İbni Hâcib" ile "İbni Mâlik" ve sonra gelen âlimlerden ekserîsi, muhtasar kitâb yazmayı benimsemiş ve kısa yazmışlardır. Fekat bu şekilde kitâb hâzırlamak ilme yeni başlayanlar için zorluk teşkîl etmişdir. Böyle kısa yazılan kitâblardan hâsıl olan meleke, geniş yazılmış kitâblardan kazanılan meleke gibi tam olmayıp, noksandır. Geniş yazılmış olan kitâblar, mes'eleleri çokca tekrâr etdiğinden ve ibârelerinin dar ve kapalı olmaması gibi fâideleri taşıdığından, bu çeşid geniş kitâblardan ilm öğrenen için tam bir meleke hâsıl olacağı âşikârdır. Muhtasar kitâblar, ezberlenmelerini kolaylaşdırmak maksadıyla yazılmış ise de, bu maksad için, ilmlerden beklenen fâideli melekelerin kazanılmasını fedâ etmek, hikmete muvâfık görülmemişdir.

Yirminci Bölüm

İLM TAHSÎLİNİN ŞARTLARI

1– İlm tahsîlinin şartlarının çoğunun, meşhûr filozof "Sokrat"dan nakl ve rivâyet edilen bir sözde toplandığı, ba'zı âlimler tarafından beyân edilmişdir.

Sokratın bu sözü şu ma'nâdadır: "İlm öğrenmek isteyen kimsenin, genç, kalbi düşüncelerden uzak, ilmi seven, doğrulukdan ayrılmayan, insâflı, dînine bağlı, emîn, dînin emrlerini terk etmeyen, harâmlardan sakınan, zemânın örf ve âdetine vâkıf olan ve bunlara muhâlif olmayan, güzel ahlâk sâhibi, şefkatli ve merhametli olması, çok yimemesi ve hayâsız olmaması, ölümden ifrâd derecesinde korkmaması ve ihtiyâcından fazla mal toplamaması" maddelerinden ibâretdir.

2– İlm tahsîlinin şartlarından biri de, ilm öğrenen kimsenin, kötü ahlâkdan uzak olmasıdır. Bu şart, ilm tahsîlinin ilk ve en başta gelen şartıdır. Ülemâ-i mütekaddimîn [Önce geçen âlimler] ilm öğrenmek isteyenlerin ahlâkını araşdırır ve tecrîbe ederlerdi. Eğer ilm öğrenecek olanları kötü ahlâklı bulurlarsa, böyle kimselere, halk arasında şerre ve fesada âlet olmamaları için, ilm öğretmezlerdi. Eğer tecrîbe netîcesinde ilm öğrenmek isteyen kimseleri güzel ahlâklı bulurlar ise, böyle kimselere ilm öğretirler ve ders verirler, onları tahsîllerini temâmlamadan nâkıs olarak bırakmazlardı "rahimehümullah".

3– İlm tahsîlinin şartlarından birisi de, talebenin muhlis, ihlâslı olmasıdır. Ya'nî ilm öğrenen kimsenin, ilmi öğrendikden sonra, ilmiyle amel etmek ve câhil olanlara öğretmek, gafletde olanları uyarmak, irşâda muhtâç olanları irşâd etmek gibi, hayrlı niyyetlerde bulunması lâzımdır. Yine ilm öğrendikden sonra, herkes tarafından hürmet görmeyi istemek, tekebbür etmek, halkın mallarını herhangi bir yolla almak gibi aklen ve dînen kötü niyyet ve düşüncelerde bulunmamalıdır.

4– İlm öğrenmenin şartlarından biri de, ilme mâni' olan şeyleri azaltmakdır. İlme mâni' olan şeylerin azaltılmasına ne kadar dikkat edilirse, ilmden o nisbet haz ve nasîb hâsıl olur. Çünki, fikr güneşi hâricî meşgûliyyet bulutları altında perdelendikce, hakîkatleri anlamak, karanlık gecede zerreleri görmek gibi müşkildir, zordur.

5– İlm tahsîlinin şartlarından biri de tenbelliği terk etmekdir. Tenbelliğin sebeblerinden biri, ölümün hâtırlanması ile hâsıl olan korkudur. Hâlbuki tezekkür-i mevt [ölümün hâtırlanması], ilm tahsîlinin sebeblerinden biri olmaya lâyıkdır. Çünki âhıret için hâzırlanmak, ilm ve amelden

başka birşey ile hâsıl olamaz. Buna göre, ölüme ve âhırete hâzır bir hâlde olmak için, ilm öğrenmeye, ilm ile hayrlı işler yapmaya gayretde kusûr etmemelidir. Bu durumda, ölümden çok korkarak, bahs edilen hâzırlığın yapılmasına dikkat etmemek, akllı kimsenin yapacağı bir iş değildir. Ölümü çok hâtırlamak, fânî, geçici lezzetlerin kesilmesine sebeb olup, ebedî lezzetlerin kesilmesine sebeb değildir. [Tenbelliğin ilâcı, çalışkanlar ile konuşmak, tenbel, uyuşuk kimselerden kaçınmak, Allahü teâlâdan hayâ etmek lâzım geldiğini ve azâbının şiddetli olduğunu düşünmekdir.]

6– İlm tahsîlinin şartlarından biri de, ömrün sonuna kadar ilm öğrenmeye niyyetli ve karârlı olup, devâm etmekdir. Vakti ilm öğrenmeye sarf etmenin çâresi, âlimler tarafından şöyle beyân edilmişdir. Bir ilm ile meşgûliyyetden gevşeklik ve yorgunluk hâsıl olunca, başka bir ilmle meşgûl olmalıdır. Rivâyet olunmuşdur ki, Abdüllah ibni Abbâs "radıyallahü anh" hazretleri, talebelere ilm öğretmekle meşgûl olmakdan dolayı, kendisinde yorgunluk his etdiği zemân, şâirlerin dîvânlarını isterdi.

7– İlm tahsîlinin şartlarından biri de, ilm öğrenmek için takvâ ve asâlet sâhibi, yaşlı ve nasîhat eden bir hocayı tercîh etmekdir. İlk zemânlarda, ilm talebelerinin hoca bulmak için en uzak beldelere gitmeleri bu maksadla idi. Çünki talebeye önce hocası sorulur. Talebenin, üstün sıfatlı âlim bir zât bulup, ilm öğrenmeye başlaması ve o zât hakkında lâzım ve lâyık olan ta'zîm ve hürmetde bulunması, onun emrlerini ve nasîhatlarını güzelce kabûl edip, red etmemesi ve hocasının hukûkunu ana ve babasının ve diğer müslimânların hukûkundan önce geldiğini bilmesi, hocaların evlâdını, akrâbalarını ve komşularını gözetip, hurmetde kusûr etmemesi de ilmin edeblerindendir. Bu edeblere riâyet etmemenin ilm ni'metinden mahrûm kalmaya sebeb olacağı, âlimler tarafından kesin olarak beyân edilmişdir.

8– Öğrenilen bir ilmin başkasına öğretilmesi ve anlatılması, yâhud başka bir şekilde tekrâr edilmesi ve o ilme âid yazılmış olan fâideli kitâbları mütâle'a ederek, derin bir meleke kazanmaya ehemmiyyet verilmesi de ilm tahsîlinin şartlarındandır. İlm öğrenen kimsenin öğrendiği ilmde hâsıl olan melekesinden dahâ fazla meleke elde edemeyeceğini düşünmesi de, ilm ni'metinden mahrûm olmanın kuvvetli sebeblerindendir.

9– İlmlerin gâyelerine bakılıp, bunlardan birinin bütün mes'eleleri veyâ ekserîsi kısaca mütâle'a edildikden sonra, eğer tabi'atı diğer bir ilmin mütâle'asına meyl ederse, onun da tahsîline başlanması, meyl etmezse o yolda sıkıntıya girilmemesi ilm tahsîlinin şartlarındandır. Çünki her insan ilm öğrenmeye elverişli değildir. Bir ilmi öğrenmeye elverişli olanların temâmı da, bütün ilmleri öğrenmeye elverişli değildir. Eğer ilm öğrenmek isteyen kimse, sebeblerin uygunluğu, zemânın elverişli olması ile, bütün ilmlerde derinleşmeyi isterse, bütün ilmler birbirine yardımcı ve biri diğeriyle irtibâtlı olduğundan, böyle bir arzûnun hâsıl olacağı meydândadır. Fekat bir ilmde fâideli bir meleke hâsıl olmadan önce, başka bir ilmi

öğrenmeye başlamak, bütün ilmlerde derinleşmek arzûsuna mâni' olan sebeblerden ve bütün ilmlerden mahrûmiyyeti îcâb etdiren hâllerdendir. Bir ilme meyl edip, diğer ilmlere düşmanlık etmek cehâlet sebebiyledir. İnsana lâzım olan şey, her ilmden ve fenden bir mikdâr ma'lûmâtı elde etmeye gayret etmekdir. Aynı şekilde ba'zı ilmleri kötülemek de câiz değildir. Ba'zı kimseler her ilmin aslı ve mîzânı ve her zihnin açılma sebebi olan ilm-i mantık ile mutlak olarak ulûm-i hikemiyyeyi kötülediler. İlm-i nücûmun [astronominin] ba'zı kısmları farz-ı kifâye, ba'zı kısmları da mubâh olduğu hâlde, onu da kötülediler. Tesavvuf ehlinin, kalbleri saf ve pâk olan kalb ehlinin sözlerini dahî hedef aldılar. Hâlbuki böyle red ve inkârın hiç birisi câiz değildir. O şekilde ba'zı ilmleri red ve inkâr edenlerin iddiâsına göre, bir ilmin kendisi kötülenmiş olsa bile, öğrenilmesi fâideden hâli değildir. Bu fâidelerden biri, kötülenen ilmi öğrenerek o ilmin sâhiblerini red ve inkâr edebilmekdir.

Tenbîh: Felsefî ilmlerin mütâle'ası iki şart ile halâl olur. Birinci şart, akâid-i islâmiyyeden habersiz olmamak ve şer'î ilmlerde derinleşen âlimlerden olmakdır. İkinci şart, felsefe ilmlerinde şer'î kâidelere uygun olmayan mes'elelere rastlanınca, geçilmeyip, o mes'elelerin reddine ve atılmasına önem vermekdir. Çünki şer'î şerîfin esâslarına uymayan ilmlerin mütâle'ası ancak red ve tezyîf içindir. Felsefî ilmler, zekâ yardımıyla ve zemânla elde edilir. Zekâ ve zemân imkânına sâhib olmayanların, dünyâ ve âhırete yarayan, mu'âmelâta, ibâdetlere ve ahlâka âid bilgileri öğrenmekle ve fâideli işleri yapmakla iktifâ etmeleri evlâdır.

10– Akran ve emsâl ile müzâkere ve münâzara da tahsîlin ve ilm öğrenmenin mu'teber şartlarındandır. Çünki âlimler, "İlm fidanının büyümesine sebeb olan âb-ı zülâl [en tatlı su] müzâkere ve münâzaradır" diye buyurmuşlardır. Fekat, müzâkere ve münâzaranın, doğrunun ortaya çıkması maksadıyla yapılması şartdır. Selîm tabi'atlı olan kimselerle yapılan az bir müzâkerenin, çok fâideler sağladığı, herkes tarafından kabûl edilmişdir. İlm öğrenmek isteyen kimse için, ilmin inceliklerini dikkatle düşünüp, tefekkür etmesi ve bunu âdet hâline getirmesi lâzımdır. Çünki ilmî fâidelerin hâsıl olmasında ve müşkillerin halli husûsunda dikkatle düşünmenin ve tefekkürün güzellikleri inkâr olunamaz.

11– İlmde gayret ve himmet de tahsîlin şartlarındandır. İnsan, gayret ve himmet kanatlarıyla, kemâlâtın zirvesine uçar. İlmi zabt ve kayd etmek ve bir günün ilmî meşgûliyyetini ertesi güne bırakmamak, ilmî mes'elelerden yazdığı şeyleri ezberlemek, gayret ve himmet olan hâllerdendir.

12– İlmlerin mertebelerine, sırasına riâyet etmek de tahsîlin şartlarındandır. Her ilm için bir sınır ve sıra vardır. İlmlerin sırasını bilmek ve her ilmin sınırını geçmemek lâzımdır.

13– İlm tahsîlinin şartlarından biri de âlet ilmleridir. Ma'lûm olduğu

üzere, ilmler iki kısma ayrılır: Birinci kısm, ulûm-i şer'iyye ve hikemiyye gibi kendisi maksad olan ilmlerdir. İkinci kısm, ulûm-i arabiyye ve mantık gibi, kendisi maksad olmayan ilmlerdir. Zâtı [kendisi] maksad olmayan ilmlere âlet ilmleri denir. Âlet ilmleri şer'î ve hikemî ilmlerin elde edilmesine vesîledirler. Kendisi maksad olan ilmlerde sözü genişletmek ve mes'eleleri kollara ayırmak ve delîller ortaya koymakla, fâideli meleke elde edileceği için, bir çok fâidenin hâsıl olacağı inkâr olunamaz. Arabî ilmler, kendisi maksad olan ilmlerden sayılmadığından, arabî ilmlerde sözü o kadar uzatmaya ve mes'elelerin teferruâtına girmeye ihtiyâc yokdur. Arabî ilmlerde derinleşmeyi istemek ve ömrü nahv ile zâyı' eylemek doğru değildir. İlm öğrenmek isteyen kimse, âlet ilmlerinden maksadın hâsıl olmasına yetecek kadar ma'lûmât elde etdikden sonra, boş düşüncelerle vakti zâyı' etmemelidir. Asl maksad olan ilmleri öğrenmeye çalışmak lâzımdır. Bu bakımdan arabî ilmler ile çok meşgûl olmak, asl öğrenilmesi maksad olan ilmlerin öğrenilmesine engellerden sayılmışdır.

İlmleri aslları ve kollarıyla tahsîl etmek, her ne kadar zahmetli görünür ise de, elde edilmesinde zahmet çekilen şeyin, insan için büyük bir şerefe sebeb olacağı açıkdır. Bugün ilmî eserleri istifâde kaynağı olan zâtlar, sâhib oldukları büyük şerefleri râhatlık içinde elde etmemişlerdir. Malları ile ve bedenen çok fedâkârlıklar yapmışlardır. Yazın ve kışın zahmetlerine ve çeşidli müşkillere katlanarak, uzak beldelere gitmişlerdir. Oralarda meşhûr âlimlere kavuşmakla şereflenip, ilm ve ma'rifet tahsîlini temâmlamışlardır. Sonra da vaktlerini zâyı' etmeyip, bir tarafdan ilmi yaymışlar ve bir tarafdan da kendilerinden sonrakilerin istifâde etmeleri için kitâblar yazmışlardır. Bu uğurda gayret göstermişler ve mal sarf etmişlerdir.

İşte ilmlerde, meleke ve mahâret kazanmak ve üstün derecelere ulaşmanın, sonrakilere ilmî eserler bırakmanın, yukarıda anlatılan şekllerde hâsıl olacağı meydândadır.

Yirmibirinci Bölüm

İLM ÖĞRENMENİN EDEBİ

İnsanın mâhiyyetinde, yaratılışında bulunan meziyyet ve fazîlet, ilm ve ma'rifet ile meydâna çıkar.

Allahü teâlânın, insanın mâhiyyetine emânet etdiği fazîletin ortaya çıkmasına vesîle olan ilmin, edeblerini kazanmakdan yüz çevirmek gibi, çirkin bir şey yokdur. Bu sebebden dolayı, Resûlullah "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem", insanları ilm öğrenmeye teşvîk buyurmuşlardır.

İnsan, ilm öğrenmeye kâbiliyyetlidir. Çünki insan, fikr ve idrâk sâhibi olmasından dolayı, diğer hayvanlardan ayrılır. İnsan tabi'î olarak öğrenmeye ve anlamaya merâklı bir varlık olduğundan, kendisine lâzım olan ilmlerden başlayıp bunları birer birer öğrenir. Bu ilmleri öğrenirken de tenbellik ve ihmâlkârlık yapmaz. Böylece insana mahsûs fazîletlere kavuşur. Yaratılışında bulunan isti'dât ve fazîletin kıymetini bilmeyenler de, ilm öğrenmek husûsunda fikr yormayıp, o şerefden mahrûm olurlar. Çünki şeref ve fazîlet ancak kemâlâtı tahsîl etmekle hâsıl olur.

İlm öğrenmek ve öğretmek, zihnle alâkalı işlerdendir. Zemânın hâdiselerinden istifâde ederek kazanılan ilme **"İlm-i tecrübî"** denir. Çalışarak fikr ve nazar [düşünmek ve incelemek] yoluyla elde edilen ilme de **"İlm-i kıyâs"** denir.

Önceki âlimler, ba'zı sebeblerden dolayı ilmi şifâhen (ağızdan) öğretirlerdi. Zemânla görülen lüzûm ve ihtiyâcdan dolayı, ilmin yazılarak derlenip toplanmasına büyük gayret göstermişlerdir.

Ma'lûmâtın temâmı üç şey ile bilinir: Birincisi, "İşâret", ikincisi, "Lafz", üçüncüsü, "Hat [yazı, kitâb]"dır.

"İşâret", müşâhedeye, gözle görmeye, "lafz", muhâtabın hâzır olmasına ve işitmeye bağlıdır. "Hat", müşâhedeye, hâzır bulunmaya ve işitmeye bağlı değildir. Fâide bakımından bunlardan dahâ umûmî ve dahâ şerefli olup, insana mahsûsdur. Bu sebebden dolayı, ilm öğrenen kimsenin, yazı çeşidlerinden hiç olmazsa bir çeşid hattı güzelce bilmesi çok önemli ve çok lâzımdır. Çünki "hat" ve "kırâet" ile insanın, insanlık özelliği ortaya çıkar. İnsan bu özelliğinin bilfi'l ortaya çıkmasıyla, diğer hayvanlardan ayrılır. Bu özelliğiyle ilmleri öğrenir ve kemâlâtı elde eder. Bir zemândan diğer zemâna, haberleri, hâdiseleri ve vak'aları nakl eder.

İnsanın aslında, kırâete [okumaya] ve kitâbete [yazmaya] kâbiliyyeti olduğu biliniyor ise de, meleke kazanmak için çalışmak ve gayret lâzım-

dır. Bu gayret, ehlinden ve erbâbından öğrenerek, âşinâ olmak ve alışkanlık elde etmekden ibâretdir.

İnsanda kuvve [güc, kâbiliyyet] hâlinde mevcûd olan fazîletler ve kemâlât, ilmlere ve san'atlara, tedrîcen hâsıl olan ma'lûmât ile, kuvve hâlinden kurtulur. Akl ve duyu organlarıyla anlaşılan şeyleri idrâk etmekde, kuvvetli melekeler elde edilerek, o fazîletlerden tam istifâde olunur. İnsanda kuvve hâlinde mevcûd olan kemâlâtın, bilfi'l hâsıl olması, ancak ilm öğrenmeye ve çalışarak kazanmaya bağlıdır. Bu durumda şeref ve fazîletler, ilm öğrenmenin ve çalışarak kazanmanın netîcesi olur.

İlmden, ilm öğretmek ve öğrenmekden maksad, ma'rifetullahdır. Ma'rifetullahın en son gâye ve bütün se'âdetlerin başı olduğu, herkesin ma'lûmudur. Buna "ilm-ül-yakîn" denir. Kerâmet sâhibi olan meşâyıh-ı sôfiyye, bu ilme sarılmışlardır. İlmlerden en son maksadın ma'rifetullah olmasından dolayı, bu mes'eleden bahs edip, teşvik etmişlerdir.

Selefden rivâyet olunduğu üzere, büyük zâtların çoğu kendilerince en son ve yüksek maksad olan ma'rifetullaha kavuşdukdan sonra, ilmlerle meşgûl olmayı terk ve ta'dîl etmişlerdir.

Yirmiikinci Bölüm

İLMLERİN NEŞRİNİN ŞARTLARI

Ma'lûm olduğu üzere, ilmi yaymak, en fazîletli ve en üstün ibâdetdir.

İlmi yayan zâtın müşfik [şefkatli], nasihât edici olması, talebeleri kötü ahlâkdan koruması ve lâyık olduğundan dahâ fazla bir şerefe âid olmak şevk ve arzûsundan, gücünün üstünde bir çalışmakdan sakındırması, ilm öğrenmekle [hizmet etmek maksadı ile] başa geçmeyi ve öğünmeyi düşünen talebeleri böyle düşüncelerden men' etmeyip, riyâset ve iftihârın ancak ilm ve kemâl ile edileceğini bildirerek, talebeleri ilm ve kemâl elde etmeye teşvîk etmesi, ilmi yaymanın âdâbındandır. Allahü teâlâ riyâseti, başa geçmeyi, dînin ve ilmin muhâfazası için yaratmışdır. Bu sebeble, "riyâset olmasaydı, ilm metâı, i'tibâr ve terakki pazarında lâyık olduğu değeri bulamazdı" denilmişdir. Talebenin sakındırılması lâzım gelen şeylerden men' edilmesi istenince, açıkdan men' edilmeyip, dolaylı olarak men' edilmesi de, ilmi yaymanın ve öğretmenin şartlarından ve âdâbındandır.

İlm öğrenmek isteyenlere, önce din ve dünyâları için en çok muhtâç oldukları ilmlerin öğretilmesi ve öğretirken, zekâ ve kâbiliyyetlerine göre en güzel tertîbe ri'âyet edilmesi, rüşd ve isti'dât sâhibi olanlardan ilmi esirgememek ve ehl olmayanlara ilm öğreterek ilmi zâyı' etmemek, ilmi yaymanın şartlarından ve âdâbındandır.

Beyt:

Câhillere ilm öğreten ilmi zâyı' eder,
lâyık olanlardan ilmi esirgeyen zulm eder.

Bu beytde ifâde edildiğine göre, ehl olmayanlara ilm öğreterek cömertlik edilmesi, ilmi zâyı' eylemek olduğunun, şer'an kötülendiği gibi, ilme lâyık olanlara da ilmi öğretmemek, onlara zulm etmek olacağından, bu da şer'an kötülenmişdir.

Tesavvuf ehlinin sözlerini, insanların avâmına yaymakdan sakınmak da, ilmi yaymanın âdâblarındandır. Çünki, tesavvuf ehlinin sözlerini dînin esâslarına uygun olarak anlamakdaki avâmın ma'lûm olan aczleri ve noksanlıkları i'tikâdlarının bozulmasına, ilhâda ve zındıklığa sebeb olur. Buna göre avâmı, zâhir ibâdetleri öğrenmeye teşvik, irşâd etmelidir. Onlarda herhangi bir sûretle meydâna gelen şübheyi iknâ edici sözlerle gidermelidir. Kendilerine ince ve derin bilgilerden bahs etmemelidir. Din bilgilerini çok iyi öğrenmiş olan zekî kimselere, zekâları def'alarca tecri-

be edildikden sonra, ince ve derin bilgileri açmak câizdir.

Tenbîh: İlm talebelerinin karşısında, tesavvuf ehlinin ma'nâsı kapalı sözlerinden, onların garîb ve şaşılacak hâllerinden, anlayış ve idrâklerinin kavrayamayacağı şeyleri inkâr etmekden ziyâdesiyle sakınmalıdır.

İlmi yayanların, öğretenlerin, sözleri işlerine muhâlif olmamalıdır, ya'nî ters düşmemelidir. Sözleri işlerine uymayan kimselerden herkes nefret eder. Çünki insanların çoğu, sözü söyleyenin hâllerine dikkat eder. Her ne kadar muhakkıkîn ve akllı kimseler, sözü söyleyenin hâline değil, sözüne bakar ise de, böyle kimseler cem'iyyet içinde çok nâdirdir. Buna göre ilmi yayan zâtın sözü işine uygun ve güzel sıfatlara sâhib olmasının lüzûmu açıkdır.

Âlim olan zâtın takvâ sâhibi olması, ya'nî işlerinde ve hareketlerinde islâmiyyete tam uyması lâzımdır. İlmi öğreten ve yayanların, takvâ üzere olmaları, talebelerin zâhiren ve bâtınen [bedenen ve rûhen] tam istifâde etmelerini sağlar.

Muallim ve müderris olan zât [İlm öğreten hoca], ilm öğretirken, kızgınlığını söndürmesi, ya'nî ders sırasında meydâna gelen gadab ve hiddetini teskîn etmesi, ciddiyetden uzak sözlerden, lüzûmsuz tavır ve hareketden, kahkaha ile gülmek gibi hâllerden sakınması lâzımdır.

Muallimin, talebenin anlayış ve dirâyetini imtihân maksadıyla, uygun latîfeler yapmasında mahzûr olmadığı, âlimler tarafından bildirilmişdir.

İlmde mücâdele ve hakkı kabûl etmek husûsunda büyüklenmek, aslâ câiz olmadığı gibi, gerek ilm öğretirken ve gerek karşılıklı konuşmalarda ve münâzaralarda bir ilmi diğer ilme karışdırmak da doğru değildir.

Yaşı küçük olanları ilm öğrenmeye, bilhâssa ezbere teşvîk etmek, bunlara anlayabilecekleri kadar ilm öğretmek ve ilme yeni başlayanlara zor olan mes'eleleri anlatmamak, ilm tahsîlini temâmlamak üzere olanlara ise, açık ve anlaşılır mes'eleleri anlatmamak, süâllere şiddet ve hiddet ile cevâb vermemek, talebeye karşı mugâlata yapmamak, talebenin müşkil mes'eleleri anlamaya gücünün yeteceği bilindiği hâlde, böyle mes'eleler üzerinde çok durarak anlatmak, kâbiliyyetleri ilmî inceliklere yetmeyenlere din ve dünyâları için en mühim olan bilgiler öğretilerek, böylelere ticâretle ve nâfile ibâdet ve ta'âtlarla meşgûl olmalarını tavsiye etmek, ilmi yaymanın, ilm öğretmenin mühim şartlarındandır. Fekat talebelerin sâhib oldukları kâbiliyyeti ve öğrenme gücünü tam anlayabilmek için, tecribe ve imtihân müddetini üç sene kadar uzatmalıdır.

İlmi yaymanın edeblerinden biri de, ilm öğreten zâtdan bir mes'ele sorulduğunda, şâyet o âlimin o mes'elede şübhesi varsa, "Lâ edrî: bilmiyorum" diye cevâb vermelidir. "Lâ edrî" sözü ilmin yarısıdır. Çünki cehl bilmemek demekdir. Bilmediğini bilmek ise ilmden sayıldığından, "Lâ edrî" diyene ilmin yarısını nisbet etmek doğru olur.

Yirmiüçüncü Bölüm

İLM-İ KIRÂET

Kırâet ilmi, Allahü teâlânın kelâmı Kur'ân-ı kerîmin nazmının şekllerinden bahs eden bir ilmdir. Tevâtür hâlinde gelen farklı okuyuşları bildirir. Arabî ilmlerden de fâidelenir.

Kırâet ilminin temeli, Kur'ân-ı kerîmin tevâtür yoluyla gelen okunuş şeklleridir.

Kırâet ilminin gâyesi, Kur'ân-ı kerîmin okunuşu ile alâkalı olarak tevâtür yoluyla gelen farklılıkların zabtına, elde edilmesine meleke kazanmakdır.

Kırâet ilmin fâidesi: Allahü teâlânın kelâmının tahrîf ve tagyîrden [değişdirilmekden] mâsûn ve mahfûz olmasıdır [korunmasıdır]. Yine kırâet ilmi, şöhret derecesinde olan ve tevâtür mertebesine ulaşmayan farklı okuyuşlar bakımından da, Allahü teâlânın kelâmının nazmının şekllerinden bahs eder. Buna göre kırâet ilminin esâsları, yâ şöhret derecesine ulaşmış olan kırâetlerdir veyâhud güvenilir bir râvî tarafından rivâyet edilen kırâetlerden ibâretdir.

Kur'ân-ı kerîm, Allahü teâlânın kelâm-ı kadîmi olup, Rûhul-emîn, ya'nî Cebrâîl aleyhisselâm vâsıtasıyla Seyyidil Mürselîn "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" efendimize indirilen, mushaf-ı şerîfde yazılmış, kalblerde muhâfaza edilmiş, ümmet arasında Peygamber efendimizin bi'setinden günümüze kadar tevâtür yoluyla nakl edile gelmişdir.

Eshâb-ı kirâm "rıdvânullahi teâlâ aleyhim ecma'în", Peygamber efendimizden "sallallahü aleyhi ve sellem" Kur'ân-ı kerîmin ba'zı lafzlarını ve harflerinin okunuşlarını almışlardır. Böylece "kırâet-i seb'a" adıyla bilinen yedi kırâet, ümmet arasında güvenilir zâtlar tarafından tevâtür yoluyla nakl edilerek gelmişdir. Bu yedi kırâet yolu, Eshâb-ı kirâmdan "radıyallahü anhüm" nakl ve rivâyet edilerek, meşhûr olan âlimlerden büyük bir topluluk tarafından nakl edilmişdir ve kırâet ilminin temeli olmuşdur.

Bundan sonra kırâet-i seb'a üzerine başka kırâetler de ilâve edilmişdir. Fekat bunlar, nakl ve rivâyetindeki kuvvetlilik bakımından kırâet-i seb'a derecesine ulaşmamışdır.

Ba'zı âlimler, yedi kırâetin tevâtür yoluyla gelmesi husûsunda cumhûra [âlimlerin çoğunluğuna] muhâlefet etdiler. Bu yedi kırâetin, harflerin okunuşlarından ibâret olması sebebiyle, bunları dinleyerek öğrenip, rivâyet etmenin mümkin olmadığını bildirdiler. Fekat okumakda tevâtürün kesilmesini Kur'ân-ı kerîmin nazmının tevâtürüne mâni' saymadılar.

Âlimlerin çoğu bu görüşü kabûl etmeyip, Kur'ân-ı kerîm lafzlarıyla ve okunuşu ile mütevâtirdir, dediler. Âlimlerden başka bir topluluk da kırâet-i seb'adan, med ve teshîl gibi harflerin okunuşlarıyla alâkalı olmayan rivâyetlerin tevâtür yoluyla geldiğini kabûl etdiler. Okuma keyfiyetine dinlemek ile vukûf mümkin olmadığından, okunuş şekli tevâtür yoluyla gelmemişdir, dediler. Bu sözün doğru olduğuna ba'zı âlimler işâret buyurmuşdur.

Kurrâlar ve hâfızlar, kırâet tarîklerini [yollarını] nakl edip, her asrda birbirlerine ulaştırdılar. Ne zemân ki ilmler, südûrdan sütûra [gönüllerden satırlara], nakl edilerek derlenip toplanınca, kırâet ilmi de husûsî bir ilm sayıldı ve diğer ilmler gibi yazılarak kayd edilmekle, yüksek ilmlerden müstakil bir ilm oldu.

Benî Âmir kabîlesinin mevâlisinden olan Mücâhid "rahmetullahi aleyh" kırâet ilminde mâhir ve kâmil idi. Bunun gibi Ebû Amr Dânî de kırâet ilminde kemâl derecesine ulaşdı. Onun bu ilme dâir te'lîf ve tasnîf etdiği kitâblardan "Teysîr" adlı kitâbı, son derece fâideli olduğundan, kırâet âlimleri o kitâbı kaynak olarak aldılar. Ebû Amrın zemânına yakın asrda Şatıba beldesinde Ebûl Kâsım bin Feyre yetişdi ve Ebû Amr Dânînin kitâblarını büyük gayret sarf ederek kısaltdı. Hâlen kırâet âlimleri arasında "Hırz-ül-emânî" adıyla bilinen meşhûr imâm-ı Şâtıbî, Kasîde-i Lâmiyesinde kırâet ilminin kâidelerini şi'r hâlinde yazmış, kırâet-i seb'anın râvîlerinin ve mütehassıslarının ismlerine de işâret etmişdir.

İmâm-ı Şâtıbî hazretlerinin zikr olunan kasîdesi, kırâet ilminin kâidelerini ihtivâ etdiğinden, bu ilmle meşgûl olanlar, onu ezberlemeye ehemmiyyet verdi.

Ba'zı zemânlarda, Kur'ân-ı kerîm ilmine "hat (yazı)" ilmi de ilâve edilerek, nazm ve nesir kitâblar te'lîf olundu.

Hat ilmi, Kur'ân-ı kerîme mahsûs yüksek bir ilmdir. Mushaf-ı şerîfde, Kur'ân-ı kerîmin harflerinin yazılış şeklleri bu ilm ile bilinir. Zîrâ husûsî yerlerde birçok harfler, hat ilminin kâidelerinin dışında yazılmışdır.

Kur'ân-ı kerîmin ba'zı kelimelerinin yazılışı hat kâidelerine uymadığından, bunların ayrıca yazılmasına ihtiyâç hâsıl oldu. Bu sebeble âlimler, Kur'ân-ı kerîm ilmlerini derleyip topladıkları sırada, Kur'ân-ı kerîme âid olan hat ilmini de derlediler.

Magrib diyârında, Kur'ân-ı kerîm ilminin reîsliği, Ebû Amr Dânîye ulaşınca, bu zât Kur'ân-ı kerîmin hattı ilmine dâir kitâblar yazmaya büyük gayret gösterdi. Onun yazdığı kitâbların en meşhûru **(Kitâb-ı Mukni')**dir. Bu kitâb herkes tarafından kabûl görüp, münderecâtına [içindeki bilgilere] i'timâd olunmuşdur.

Dahâ sonra "Ebûl Kâsım Şâtıbî" hazretleri **(Kitâb-ı Mukni')**yi, **(Râiye)** ismiyle bilinen, meşhûr kasîdesinde şi'r hâlinde yazmışdır. Bu kasîdenin ezberlenmesine, herkes tarafından çok önem verildi.

Yirmidördüncü Bölüm

İLMİ-İ TECVÎD

Tecvîd ilmi, Kur'ân-ı kerîmin harflerinin mahreçleri ve sıfatları bakımından, güzel okunmasından ve harflerin sıfatlarının hakkını yerine getirmekle, Kur'ân-ı kerîmi tertîl üzere okumakdan bahs eder.

(Tecvîd, lügatda bir nesneyi güzel hâle koymak demekdir. Kırâet ve tecvîd âlimlerinin ıstılâhına göre, harflerin hakkını edâ eylemek ma'nâsınadır.

Tertîl, harfleri ve kelimeleri açık bir şeklde okumak ma'nâsınadır. Tertîl üzere okumak, lafzların ma'nâsını kolaylıkla anlamayı sağlar. Sür'atli okumakdan bu fâide hâsıl olmaz.)

Harflerin sıfatları, "tefhîm", "terkîk", "idgâm", "vakf", "izhâr", "ihfâ" ve benzerleri olan sıfatlardan ibâretdir.

(Tefhîm, lügatda ta'zîm (büyültmek) ma'nâsınadır. Tecvîd âlimleri ıstılâhında ise, harfi kalın okumak ma'nâsına kullanılır.

Terkîk, lügatda bir şeyi yumuşatmak ve kelâmı güzel bir sûretle okumakdır. Tecvîd âlimleri ıstılâhında ise, harfi ince okumak ma'nâsında kullanılır.

İdgâm, lügatda birşeyi birşeye dâhil etmek ma'nâsınadır. Istılâhda sâkin harfi harekeli harfe bitişdirmek ma'nâsınadır.

Vakf, lügatda habs ve imsak [alıkoymak, tutmak], ıstılâhda sesi kesmek ma'nâsınadır.

İzhâr, lügatda bir şeyi âşikâr eylemek ma'nâsınadır. Tecvîd âlimleri ıstılâhına göre, iki harfin arasının birbirinden ayrılmasıdır.

İhfâ, lügatda bir şeyi setr etmek, gizlemek ma'nâsınadır. Tecvîd âlimlerine göre, izhâr ile idgâm arasında bir hâldir.)

Tecvîd ilmi, kırâet ilminin semeresi ve netîcesidir. Bu ilme vâkıf olmak, mûsikî gibi, dil ile tekrâr etmek ve hocanın ağzından işiterek almak ve alışdırma yapmak ile elde edilen melekeden ibâretdir.

Harflerin mahreçlerinin aslları üç uzvdan ibâretdir. Bu üç uzv, boğaz, dil ve dudakdır. Bunlardan herbirinin evveli, ortası ve sonu bakımından, âlimlerin seçilen kavline göre, harflerin mahreçleri onyediye ulaşır.

Boğazdan çıkan harfler altı tânedir. Boğazın en aşağısından "he" ve "hemze" harfleri, boğazın ortasından "ayn" ve "ha" harfleri, boğazın ev-

velinden de “gayn” ve “hı” harfleri çıkar. Bu altı harfe boğaz harfleri denir. Bu harfler hançerenin başında bulunan küçük dilin boğaza vurmasından hâsıl olur.

Ba’zı harfler de, dilin yanlarını, edrâs [öğütücü] denilen yan dişlere vurmakdan meydâna gelir. “dâd” harfi gibi.

Ba’zı harfler, dilin ortasının üst çeneye [damağa] vurulmasından meydâna gelir. “cim, şın, yâ” harfleri gibi.

Ba’zı harfler, iki dudağın yumulmasıyla meydâna gelir. “mim ve bâ” harfleri gibi.

Bir harfin mahrecini bilip okumakda kâide şudur: Okunacak harfin başına, esreli bir hemze getirilip, o harfin sonu sâkin yapıldığında, hangi yere rastlarsa mahreci orasıdır. Meselâ “bâ” harfi okunurken “ib” demek gibi. Bu harfin dudağa isâbet etmesinden dudak harfi olduğu anlaşılır.

Boğaz, dil ve dudakdan herbirinin önü, ortası ve sonunun ve yanlarının birer yere rastlaması sebebiyle, insan seslerinde çeşidli hâller meydâna gelir. Bu sebeble çeşidli harfler hâsıl olup, işitilirken birbirinden ayrılırlar.

Harfleri söylerken bütün insanlar aynı olmayıp, bir tâifeye âid olan ba’zı özel harfleri, diğer tâife telaffûz etmez.

Yirmibeşinci Bölüm

İLM-İ TEFSÎR-İ ŞERÎF

(Tefsîr) kelimesi, “fesere” kelimesinden alınmışdır. “Fesere” kelimesi de “sefere” kelimesinden çevrilmiş olup, keşf ve izhâr [açmak ve ortaya çıkarmak] ma’nâsınadır.

Ba’zı edebiyyâtcıların beyânına göre, “fesere” ve “sefere” kelimeleri lafz bakımından birbirine yakın olduğu gibi, lügat bakımından da birbirine yakındır. Fekat “fesere” akl ile anlaşılan ma’nâları, “sefere” ise, gözle görülen şeyleri ortaya çıkarmakda kullanılır.

Ba’zı âlimlerin beyânına göre, “tefsîr” ve “te’vîl” kelimeleri aynı ma’nâya olup, müşkîl [kapalı] lafzdan murâd olunan ma’nâyı açıklamak demekdir.

(Te’vîl) kelimesi “evl” kelimesinden alınmış olup, dönmek ma’nâsınadır. Bu kelimeden alınmasının sebebi, te’vîl sâhibinin âyet-i kerîmeyi muhtemel olduğu ma’nâ tarafına döndürmesindendir.

Te’vîl kelimesinin siyâset ma’nâsına olan, “iyâle” kelimesinden alındığı da rivâyet olunmuşdur. Bunun sebebi, te’vîl yapan âlimin sözde tasarruf yapmak sûretiyle, kelâmın ma’nâsını yerine koymasından ibâretdir.

Bir rivâyete göre, te’vîl kelimesi dirâyetle, tefsîr kelimesi ise rivâyetle alâkalıdır.

(Dirâyet; nahv ve aklî ilmlerin kâidelerinden elde edilen ilmdir.

Rivâyet; nakle ve işitmeye dayanarak açıklamak ma’nâsınadır. Âyet-i kerîmenin nüzûl sebebinin haber verilmesi gibi ki, bu haber ancak, Eshâb-ı kirâmdan işitmeye ve nakletmeye bağlıdır. Böyle haberlere **(rivâyet ilmi)** denir.)

Tefsîr kelimesi dahâ çok lafz ve müfredatda ve te’vîl kelimesi ise ekseriyetle, ma’nâlarda ve cümlelerde kullanılır. Yine tefsîr kelimesinin ilâhî ve ilâhî olmayan kitâblar için, te’vîl kelimesinin ise ilâhî kitâblar için kullanıldığı bildirilmişdir.

Ba’zı âlimlerin ta’rîflerine göre, tefsîr kelimesi, bir ma’nâdan başka ma’nâya çevrilmeye ihtiyâcı olmayan bir lafzı açıklamakdan ibâretdir. Te’vîl kelimesi ise, muhtelîf ma’nâları bulunan bir lafzı, delîl ile bu ma’nâlardan birine çevirmekdir.

Ba’zı âlimlerin ta’rîflerine göre ise, tefsîr kelimesi, ma’nâyı kesin ola-

rak açıklamakdır. Te'vîl ise, kesinlik bulunmaksızın, muhtelîf ma'nâlardan birini tercîh etmekdir.

(İlm-i tefsîr-i şerîf), insan takâtının yetdiği kadar, arabî kâidelere göre, Kur'ân-ı kerîmin nazmının ma'nâsından bahs eden yüce bir ilmdir.

Tefsîr ilminin temelleri: İlm-i lügat, ilm-i nahv, ilm-i tasrîf, ilm-i iştikâk, ilm-i meânî, ilm-i beyân, ilm-i bedi' gibi arabî ilmler ile, ilm-i kırâet, usûl-i din ya'nî usûl-i kelâm, usûl-i fıkh, ilm-i cedel, ilm-i esbâb-ı nüzûl, ilm-i fıkh ve Kur'ân-ı kerîmin âyetlerini tefsîr eden hadîs-i şerîfler ve benzeri ilmlerdir.

Tefsîr ilminin maksadı: İnsan gücünün yetdiği kadar ve arabî ilmlerin elverdiği kadar, nazm-ı celîlin, ya'nî Kur'ân-ı kerîmin ma'nâsına vâkıf olmakdan ve bilmekden ibâretdir.

Tefsîr ilminin fâidesi: Ahkâm-ı şer'iyyenin doğru olarak istinbâtına güç ve meleke hâsıl olmasıdır.

Tefsîr ilminin mevzû'u: Hikmet menbâ'ı ve fazîlet kaynağı olan "Kelâmullah"dır. [Ya'nî Kur'ân-ı kerîmdir.]

Tefsîr ilminin gâyesi: Dünyâ ve âhıret se'âdetine kavuşmak için, Kur'ân-ı kerîmin ma'nâ-i şerîfesini fehm etmeğe [anlamaya] ve hükm-i celîlini istinbâta ulaşmakdır.

İlmin şerefi ve üstünlüğü, mevzû'unun ve gâyesinin şerefi ile ölçülür. O hâlde tefsîr ilminin mevzû'u ve gâyesinin şerefi i'tibâri ile, bütün ilmlerden dahâ şerefli ve dahâ yüksek olduğu kesindir.

Kur'ân-ı kerîm, Cenâb-ı Hakkın Kelâm-ı kadîmi olup, Rûh-ül-Emîn ya'nî Cibrîl aleyhisselâm vâsıtasıyla, Fahr-i Kâinât aleyhi efdalüttehıyyât hazretlerine nâzil olmuş ve mushaf-ı şerîfde iki kapak arasında yazılmış, göğüslerde [kalblerde] hıfz edilmiş ve korunmuşdur.

Kur'ân-ı kerîm, ümmet arasında mütevâtir olup, bî'seti Nebî "sallallahü aleyhi ve sellem" hazretlerinden günümüze kadar tevâtür yoluyla nakl edilmişdir.

Kur'ân-ı kerîm, Adnân oğulları kabîlesinin belîglerine ve Kahtân kabîlesinin fasîhlerine mahsûs olan üslûblardaki belâgat üzere nâzil olmuşdur. Bütün arab kabîleleri, onun kelime ve cümlelerinin latîf ma'nâlarını anlarlardı.

Kur'ân-ı kerîm, önceki ümmetlere nâzil olan ba'zı ilâhî kitâblar gibi, bir def'ada nâzil olmayıp, hâdiselere göre, âyet âyet, sûre sûre tedrîcen nâzil olmuşdur.

Kur'ân-ı kerîmin âyetlerinin ba'zısı akâid-i îmâniyyeye [îmân bilgilerine] ve ba'zısı ef'âl-i mükellefîne [amel bilgilerine] mahsûs açık hükmler ile alâkalıdır.

Fahr-i kâinât "sallallahü aleyhi ve sellem" efendimiz hazretleri, mücmel, müşkîl [kapalı ve anlaşılması zor] olan Kur'ân-ı kerîm âyetlerinin ma'nâyı celîlesini, Eshâb-ı kirâma ta'rîf buyurmuşlar idi.

Sahâbe-i kirâm "rıdvânullahi teâlâ aleyhim ecma'în" hazretleri de, murâd olunan ma'nâyı ve âyet-i kerîmelerin nüzûl sebeblerini, hangi şartlarda indiğini bilip, bunları Resûlullahın "sallallahü aleyhi ve sellem" mubârek lisanından nakl ederek, Tâbi'în-i kirâma bildirirlerdi.

(Sahâbe kelimesi, aslen masdardır. Resûl-i ekrem "sallallahü aleyhi ve sellem" hazretlerinin Eshâb-ı kirâmına verilen ismdir. Lâkin, sahâbe kelimesi, eshâb kelimesinden dahâ husûsî bir ma'nâ ifâde eder. Çünki Sahâbe kelimesi dahâ ziyâde Resûlullahın "sallallahü aleyhi ve sellem" eshâbı hakkında kullanılır. Resûlullahın "sallallahü aleyhi ve sellem" eshâbı için özel bir ism gibi olmuşdur. Bu sebeble Sahâbe kelimesi, Eshâb-ı kirâma mahsûs olmuşdur. **(Sahâbî)** demek, Resûlullahı "sallallahü aleyhi ve sellem" nübüvvetinden sonra hayâtda iken görmek şerefine kavuşmuş ve Onun Peygamberliğine îmân etmiş ve dünyâdan îmânla âhırete göçmüş olan kadri yüce zât demekdir.

Tâbi'în kelimesi tâbi' kelimesinin çoğuludur. Istılâhda **(tâbi')**, Resûlullahın "sallallahü aleyhi ve sellem" Eshâb-ı kirâmı ile görüşmüş olan bir zâta denir.)

Tâbi'în-i kirâm hazretleri de, Eshâb-ı kirâmdan aldıkları Kur'ân-ı kerîm ile alâkalı bilgileri, tebe-i tâbi'îne nakl ve rivâyet ederlerdi.

Eshâb-ı kirâmdan ve tâbi'înden nakledilen pekçok haber ve isnâd silsilesi kitâblara yazılıncaya kadar, Kur'ân-ı kerîmin ma'nâları âlimlerin ağzından işitilerek selefden halefe nakl edildi.

Kur'ân-ı kerîmin ma'nâları ile alâkalı naklller ve haberler, kitâblara yazılınca, İmâm-ı Taberî, Vâkidî, Sa'lebî ve bunların emsâli, büyük müfessirler, bu haberleri nakl ederek tefsîr yazmaya başladılar.

Bundan sonra, arabî ilmler de toplanıp, lügat, i'râb ve belâgata dâir kitâblar yazıldı.

İlk asrda arabî lisanı, tabi'î olarak arablara mahsûs bir meleke olduğundan, lügat, i'râb ve belâgat husûsunda, nakle ve kitâbdan öğrenmeye ihtiyâç yokdu. Dahâ sonra arab olmayan kavmlerin karışması sebebiyle, arabî lisanının yanlış kullanılma durumları ortaya çıkdı. Bu sebeble arabînin lisan âlimlerinden öğrenilmesi lüzûmu görüldü. Kur'ân-ı kerîmin tefsîrinde lisan ile alâkalı bilgilere ihtiyâç duyuldu.

Tefsîr ilmi iki kısma ayrılır:

Birinci kısm, naklî tefsîrlerdir. Bunlar selefden [ya'nî Eshâb-ı kirâm, tâbi'în ve tebe-i tâbi'în] nakl edilen haberlere dayanan tefsîrlerdir. Böyle tefsîrlerde nakl ve rivâyet olunan haberler i'tikâd ve amelle alâkalı dî-

nî hükmlerden olmadığından, sâdece nakl ve rivâyetle iktifâ olundu. Dahâ sonra gelen müfessirler de, nakl edilen bu haberleri isnâdlarını tahkîk etmeden, sâdece yazarak nakl etdiler. Âlimler haberleri tahkîka ve isnâdları tashîhe başlayınca, garb memleketlerinde müteahhirîn âlimlerinden, Ebû Muhammed bin Atıyye bütün mutekaddimîn tefsîrlerinde nakl olunan haberleri tam bir tahkîkatdan geçirerek, geniş lafzları ve isâbetli ma'nâları toplayan meşhûr tefsîrini yazdı. Bilinen meşhûr haberleri o tefsîrinde topladı. Ondan sonra gelen İmâm-ı Kurtubî de tahkîk husûsunda İbni Atıyyenin yolunu ta'kîb ederek bir tefsîr yazmışdır.

Tefsîr ilminin ikinci kısmı, rivâyetlere ve nakllere mahsûs olmayıp, lisanda mahâret kazanarak ve hâlin şartlarına riâyet ederek, ma'nânın ifâdesinde belâgat kâidelerini taşıyan ve lisan-ı arabîye âid olan bilgileri açıklar. Tefsîrin bu kısmı her ne kadar arabî lisan ile alâkalı olan ilmler toplanıp yazıldıkdan sonra yapılmış ise de, böyle tefsîrler asl maksad olan nakllerden ve rivâyetlerden temâmen uzak kalmamışdır.

Tefsîrin ikinci kısmına dâhil olan tefsîrlerin en güzeli, Irâk âlimlerinden allâme Zemâhşerînin Tefsîr-i Keşşâfıdır. Bu tefsîr, tefsîrlerin en meşhûru ve [belâgati ise] büyük âlimlerin makbûlüdür.

Tebrîz şehri ülemâsından Şerefüddîn Tayyibî, Tefsîr-i Keşşâfı şerh ederek ve hâşiyeler yaparak kıymetli bir eser yazmışdır. Bu zât, Keşşâf tefsîrinde mu'tezîle mezhebi ile alâkalı olan bilgileri düzeltmiş, âyet-i kerîmelerdeki i'câz ve belâgatı ehl-i sünnet i'tikâdına uygun şeklde îzâh etmişdir. [Çünki, Zemâhşerî ehl-i sünnet olmayıp, mu'tezîle i'tikâdındadır.] Böylece bu kitâbın arabî ilmlerde ve belâgat ilmlerinde emsâlinden üstün olduğu, delîlleri ve ifâdeleri bakımından kemâl derecesine ulaşdığı muhakkık âlimler tarafından bildirilmişdir.

TABAKÂT-ÜL-MÜFESSİRÎN

Tefsîr âlimleri birçok tabakalara ayrılır:

Birinci tabaka: Eshâb-ı güzîn "rıdvânullahi teâlâ aleyhim ecmaîn" hazretleridir. Hulefâ-i râşidîn ya'nî hazret-i Ebû Bekr, hazret-i Ömer, hazret-i Osmân, hazret-i Alî "rıdvânullahi teâlâ aleyhim ecma'în" ile İbni Mes'ûd, İbni Abbâs, Übey bin Ka'b, Zeyd bin Sâbit, Ebû Mûsel-Eş'arî, Abdüllah bin Zübeyr, Enes bin Mâlik, Ebû Hüreyre, Ca'bir bin Abdüllah, Abdüllah bin Amr-ibnül-Âs "rıdvânullahi teâlâ aleyhim ecma'în" hazretleri, tefsîr âlimlerinin birinci tabakasından olan zâtlardır.

Hulefâ-i râşidînden Alî bin Ebî Tâlib "radıyallahü teâlâ anh" hazretlerinden tefsîr ile alâkalı olan rivâyet, diğer hulefâ-i kirâm hazretlerinden "radıyallahü teâlâ anhüm ecma'în" vâki' olan rivâyetlerden dahâ çokdur.

İbni Mes'ûddan "radıyallahü teâlâ anh" tefsîr ile alâkalı yapılan rivâyetler ise, hazret-i Alîden "radıyallahü anh" rivâyet edilenlerden dahâ çokdur.

Eshâb-ı kirâmdan İbni Abbâs "radıyallahü anhümâ" hazretleri, tercümân-ül-Kur'ân, hıbr-ul-ümme, reîs-ül-müfessirîn olup, ondan tefsîr-i şerîfe dâir yapılan rivâyetler ise dahâ çokdur. Fekat rivâyet yollarının en güzeli, hicrî 143 senesinde vefât eden Alî bin Ebî Talhâ el-Hâşimî hazretlerinin rivâyet yoludur. İmâm-ı Buhârî hazretleri, Sahîh-i Buhârî adıyla meşhûr olan hadîs-i şerîf kitâbında bu rivâyet yolunu esâs almışdır.

Kendisinden tefsîr rivâyeti yapılan Eshâb-ı kirâmdan biri de Enes bin Mâlik bin Nadr "radıyallahü teâlâ anh" hazretleridir. Hicrî (91) senesinde Basrada vefât etmişdir.

Hicrî (73) senesinde Mekke-i mükerremede vefât eden Abdüllah bin Ömer bin Hattâb "radıyallahü teâlâ anh" hazretleri, hicrî 84 senesinde Medîne-i münevverede vefât eden Câbir bin Abdüllah el-Ensârî "radıyallahü teâlâ anh hazretleri, hicrî (44) senesinde vefât eden Ebû Mûsâ Abdürrahmân bin Kays el-Eş'arî "radıyallahü teâlâ anh" hazretleri, hicrî (63)de vefât eden Abdüllah bin Amr bin Âs es-Sehmî "radıyallahü teâlâ anh" hazretleri, hicrî (45) senesinde vefât eden ve Resûlullahın "sallallahü aleyhi ve sellem" kâtibi olan Zeyd bin Sâbit el-Ensârî "radıyallahü teâlâ anh" hazretleri, birinci tabaka müfessîrlerindendirler.

İkinci tabaka: Tâbi'în-i kirâmdan olan ehl-i tefsîrdir [müfessîrlerdir]. Tâbi'în-i kirâmdan ehl-i tefsîr olan zevâtın bir kısmı Abdüllah ibni Abbâs hazretlerinin talebeleri ve Mekke-i mükerreme ülemâsı idi. Hicrî (103) senesinde vefât eden Mücâhid bin Cebr el-Mekkî hazretleri, tâbi'în-i kirâm müfessîrlerindendir. İmâm-ı Şâfi'î ve İmâm-ı Buhârî hazretleri Mücâhid hazretlerinin tefsîrlerine i'timâd ve i'tibâr buyurmuşlardır.

Tâbi'în-i kirâmdan hicrî (94) senesinde vefât eden Sa'îd bin Cübeyr hazretleri, hicrî (105) senesinde Mekke-i mükerremede vefât eden ve İbni Abbâsın azâdlı kölesi olan Mükrime hazretleri, hicrî (106) senesinde Mekke-i mükerremede vefât eden Tâvûs bin Keysân el Yemânî hazretleri, hicrî (114) senesinde vefât eden Atâ bin Ebî Rebâh el-Mekkî hazretleri de tefsîr âlimlerindendir. "Radıyallahü teâlâ aleyhim ecmaîn."

Tâbi'în-i kirâmdan ve tefsîr âlimlerinden olan büyük zâtların bir kısmı da Abdüllah ibni Mes'ûd "radıyallahü anh" hazretlerinin talebesi ve Kûfe âlimleri idi. Hicrî (102) senesinde vefât eden Alkame bin Kays hazretleri, hicrî (75) senesinde vefât eden Esved bin Yezîd hazretleri, hicrî (95) senesinde vefât eden İbrâhîm Nehâî hazretleri, hicrî (105) senesinde vefât eden Şa'bî hazretleri de Abdüllah ibni Mes'ûd hazretlerinin talebelerindendir.

Tâbi'în-i kirâmdan ve tefsîr âlimlerinden olan zâtların bir kısmı da Zeyd bin Eslem hazretlerinin talebeleridir. Abdürrahmân bin Zeyd ve Mâlik bin Enes hazretleri gibi.

Hicrî (121) senesinde vefât eden Hasen-i Basrî hazretleri, Atâ bin

Ebî Seleme, hicrî (117) senesinde vefât eden Muhammed bin Ka'b el-Kurâzî hazretleri ve yine hicrî (90) senesinde vefât eden Ebü'l-Âliye Refi' bin er-Rebâhî hazretleri, Dahhâk bin Müzâhim, hicrî (111) senesinde vefât eden Atıyye bin Sa'îd el-Evfâ hazretleri, hicrî (117) senesinde vefât eden Katâde bin Diâme es-Sedûsî hazretleri ve Rebi' bin Enes hazretleri, tâbi'în-i kirâm müfessîrlerindendir.

Üçüncü tabaka: Sahâbe-i kirâmın ve Tâbi'în-i i'zâmın sözlerini toplayıp, tefsîr kitâbları yazmış olan, Süfyân bin Üyeyne, Veki' bin Cerrâh, Şu'be bin Haccâc, Yezîd bin Hârûn, Abdürrezzâk, Âdem bin Ebî Iyâs, Ishak bin Râheveyh, Ravh bin Ubâde, Abdüllah bin Humeyd, Ebû Bekr bin Ebî Şeybe ve diğer zâtlar, üçüncü tabaka tefsîr âlimleridir.

Dördüncü tabaka: Abdürrezzâk, Alî bin Ebî Talhâ, İbni Cerîr, İbni Ebî Hâtim, İbni Mâce, Hâkim, İbni Merdeveyh, Ebûş'şeyh bin Hibbân, İbni Münzîr hazretleri gibi zâtlar, dördüncü tabaka tefsîr âlimleridir.

Tefsîr-i şerîf ile alâkalı fâideli bilgileri toplayıp, isnâdlarını kaydetmeden, tefsîr kitâbları yazmış olan zâtlardan bir kısmı da, Ebû İshak ez-Zeccâc, Ebû Alî Fârisî, Mekkî bin Ebî Tâlib, Ebül-Abbâs el-Mehdevî hazretleri gibi zâtlardır.

Müteahhirîn âlimlerinden de pekçok tefsîr ehli vardır. Bunlardan ba'zıları, rivâyetlerin nakli ve isnâdların kısaltılması yolunu, ba'zıları da arabî kâideler ve edebî ilmler yolunu tercîh ederek, Kur'ân-ı kerîmi tefsîr etmişlerdir.

Müfessîr olmanın şartları ve âdâbı ilmi:

Bu ilm, Kur'ân-ı kerîmin tefsîri ile alâkalı şartlardan ve edeblerden bahs eden bir ilm olup, âlimler tarafından ehemmiyyet verilmiş ve tefsîr-i şerîf kitâblarında bu husûsda mühim bilgiler yazılmışdır.

Müfessîre lâzım olan edâtların ma'nâlarına âid ilm:

Bu ilm, müfessîrlere lâzım olan edâtların ma'nâlarından bahs eder. Burada edâtlardan maksadın, harfler ve harflere benzeyen ismler, fi'ller ve zarflar olduğu âlimler tarafından beyân edilmiş ve bu husûs ile alâkalı kitâblar yazılmışdır.

Âyet-i kerîmelerin mekkî ve medenî olmalarından bahs eden ilm:

Bu ilm, Kur'ân-ı kerîm âyetlerinin, nâzil olduğu yerlerden ve bununla alâkalı ba'zı bilgilerden bahs eder.

Ma'lûm olduğu üzere, âyet-i kerîmeler ya mekkî ya medenî olur. Ya'nî Kur'ân-ı kerîm âyetleri, Cebrâîl aleyhisselâm vâsıtasıyla Resûlullaha "sallallahü aleyhi ve sellem" yâ Mekke-i mükerremede, yâ Medîne-i münevverede nâzil olmuşdur.

Tefsîr kitâblarından çıkararak Kur'ân-ı kerîmin nüzûl, iniş sırasına

göre, mekkî ve medenî olan sûreler aşağıda gösterilmişdir.

Mekkî, [Mekke-i mükerremede nâzil olan] **sûreler:**

Sûrenin İsmi	**Âyet sayısı**
1– Alak Sûresi	(19)
2– Nûn [Kalem] Sûresi	(52)
3– Müzemmîl Sûresi	(20)
4– Müddessîr Sûresi	(56)
5– Tebbet Sûresi	(5)
6– Şems Sûresi	(15)
7– A'lâ Sûresi	(19)
8– Leyl Sûresi	(21)
9– Fecr Sûresi	(30)
10– Duhâ Sûresi	(11)
11– İnşirâh Sûresi	(8)
12– Asr Sûresi	(3)
13– Âdiyât Sûresi	(11)
14– Kevser Sûresi	(3)
15– Tekâsür Sûresi	(8)
16– Mâûn Sûresi	(7)
17– Kâfirûn Sûresi	(6)
18– Fîl Sûresi	(5)
19– İhlâs Sûresi	(4)
20– Necm Sûresi	(62)
21– Abese Sûresi	(41)
22– Kadr Sûresi	(5)
23– Bürûc Sûresi	(22)
24– Tîn Sûresi	(8)
25– Kureyş Sûresi	(4)
26– Kâria Sûresi	(11)
27– Kıyâme Sûresi	(40)
28– Hümeze Sûresi	(9)
29– Mürselât Sûresi	(50)
30– Kâf Sûresi	(45)
31– Beled Sûresi	(20)
32– Târık Sûresi	(17)
33– Kamer Sûresi	(55)
34– Sâd Sûresi	(88)
35– A'râf Sûresi	(206)
36– Cin Sûresi	(28)
37– Yâsîn Sûresi	(83)
38– Fürkân Sûresi	(77)
39– Fâtır Sûresi	(45)
40– Meryem Sûresi	(98)

41– Tâhâ Sûresi	(135)
42– Vâkıa Sûresi	(96)
43– Şuârâ Sûresi	(227)
44– Neml Sûresi	(93)
45– Kasâs Sûresi	(88)
46– İsrâ Sûresi	(111)
47– Yûnüs Sûresi	(109)
48– Hûd Sûresi	(123)
49– Yûsüf Sûresi	(111)
50– Hicr Sûresi	(99)
51– En’âm Sûresi	(165)
52– Saffât Sûresi	(182)
53– Lokmân Sûresi	(34)
54– Sebe’ Sûresi	(54)
55– Zümer Sûresi	(75)
56– Mü’min Sûresi	(85)
57– Fussilet (Hâ-mîm) Sûresi	(54)
58– Şûrâ sûresi	(53)
59– Fâtiha Sûresi	(7)
60– Zuhrûf Sûresi	(89)
61– Duhân Sûresi	(59)
62– Câsiye Sûresi	(37)
63– Ahkâf Sûresi	(35)
64– Zâriyât Sûresi	(60)
65– Gâşiye Sûresi	(26)
66– Kehf Sûresi	(110)
67– Nahl Sûresi	(128)
68– Nûh “aleyhisselâm” Sûresi	(28)
69– İbrâhîm “aleyhisselâm” Sûresi	(52)
70– Enbiyâ “aleyhimüsselâm” Sûresi	(112)
71– Mü’minûn Sûresi	(118)
72– Secde Sûresi	(30)
73– Tûr Sûresi	(49)
74– Mülk Sûresi	(30)
75– El-Hâkka Sûresi	(52)
76– Meâric Sûresi	(44)
77– Nebe’ Sûresi	(40)
78– Nâziât Sûresi	(46)
79– İnfitâr Sûresi	(19)
80– İnşikâk Sûresi	(25)
81– Rûm Sûresi	(60)
82– Ankebût Sûresi	(69)
83– Mutaffifîn Sûresi	(36)
84– Tekvîr Sûresi	(29)

Medenî [Medîne-i münevverede nâzil olan] **sûreler:**

Sûrenin İsmi	**Âyet sayısı**
1– Bekara Sûresi	(286)
2– Enfâl Sûresi	(75)
3– Âl-i İmrân Sûresi	(200)
4– Ahzâb Sûresi	(73)
5– Mümtehıne Sûresi	(13)
6– Nisâ Sûresi	(176)
7– Zilzâl Sûresi	(8)
8– Hadîd Sûresi	(29)
9– Muhammed “sallallahü aleyhi ve sellem” Sûresi	(38)
10– Ra’d Sûresi	(43)
11– Rahmân Sûresi	(78)
12– Heletâ ale’l-insân Sûresi	(31)
13– Talâk Sûresi	(12)
14– Beyyine Sûresi	(8)
15– Haşr Sûresi	(24)
16– Felak Sûresi	(5)
17– Nâs Sûresi	(6)
18– İzâcâe Sûresi	(3)
19– Nûr Sûresi	(64)
20– Hac Sûresi	(78)
21– Münâfikûn Sûresi	(11)
22– Mücâdele Sûresi	(22)
23– Hucûrât Sûresi	(18)
24– Tahrîm Sûresi	(12)
25– Saf Sûresi	(14)
26– Cum’a Sûresi	(11)
27– Tegâbün Sûresi	(18)
28– Feth Sûresi	(29)
29– Tevbe Sûresi	(129)
30– Mâide Sûresi	(120)

Mekke-i mükerremede Resûl-i muhterem “sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem” hazretlerine en son, hangi sûre-i şerîfenin nâzil olduğu husûsunda büyük âlimler arasında ihtilâf olundu.

(Sûre) kelimesinin, hemze ile veyâ hemzesiz olarak yazılması câizdir. Bir rivâyete göre, hemze konması “süûr” lafzından alınmış olması i’tibâriyledir. “Süûr” kâsede kalan su ma’nâsınadır. Buna göre, Kur’ân-ı azîmüşşândan bir bölüm ma’nâsına gelir. “Sûre” kelimesinin hemzesiz yazılması da “sûr-ül-medîne” ifâdesinden alınmış olması i’tibâriyledir. Böyle bir münâsebet kurulması, şehrin sûrları şehri kuşatdığı gibi, Kur’ân-ı kerîmin sûreleri de Kur’ân-ı kerîmin âyetlerinden bir kısmını kuşatıp, içine alması bakımındandır. Kur’ân-ı kerîmin sûrelerinden en kısası üç âyetdir.

Âyet, Kur'ân-ı kerîmden bir bölüm olup, en kısa âyet altı harfdir.)

Büyük âlimlerden Dahhâk ve Atâ hazretlerinin bildirdiklerine göre, Mekke-i mükerremede nâzil olan sûrelerden, en son nâzil olan sûre, "Mü'minûn" sûresidir.

Yine büyük âlimlerden Mücâhid hazretlerinin bildirdiğine göre, Mekke-i mükerremede en son nâzil olan sûre, "Mutaffifîn" sûresidir.

Mekke-i mükerremede nâzil olan sûrelerin temâmı, seksenüç sûredir. [Ba'zılarına göre seksendörtdür.]

Müfessîrlerden ba'zılarının bildirdiğine göre, "Mâide" sûresi, "Tevbe" sûresinden dahâ önce nâzil olmuşdur.

Ba'zı rivâyetlere göre "Fâtiha sûresi", bir def'a Mekke-i mükerremede, bir def'a da Medîne-i münevverede nâzil olmuşdur.

Fâtiha-i şerîfe sûresinin bir çok ismi olup, bir kısmı şunlardır: Fâtihat-ül-kitâb, Fâtihat-ül-Kur'ân, Ümm-ül kitâb, Ümm-ül Kur'ân, El-Kur'ân-ül-azîm, Seb-ul-mesânî, El-Vâfiye, El-Kenz, El-Kâfiye, El-Esâs, En-nûr, Sûret-ül-hamd, Sûret-üş-Şükr, Eş-Şifâ, Eş-Şâfiye, Sûret-üd-Düâ, Sûret-üs-Salât, Sûret-ü ta'lîm-ül-mes'ele, Sûret-ül-münâcât, Sûret-üt-tefvîz.

Yerde ve gökde nâzil olan âyetler ile alâkalı ilm:

Bu ilm, tefsîr ilminin kollarından olup, yerde ve gökde nâzil olan âyet-i kerîmelerden bahs eder.

Yerde nâzil olan âyet-i kerîmeler Mekkî ve Medenî olan sûrelerdir. Gökde nâzil olan âyet-i kerîmeler, Bekara sûresinin sonundaki âyet-i kerîmelerdir. Bu âyet-i kerîmeler, Resûlü Ekreme "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem", Mi'râc gecesinde nâzil olmuşdur.

Önce ve sonra nâzil olan âyetler ilmi:

Bu ilm, tefsîr ilminin kollarından olup, Kur'ân-ı kerîmin âyetlerinin nâzil olmalarının öncelik ve sonralıklarından bahs eder.

Kur'ân-ı kerîmin nüzûl sebebleri ilmi:

Bu ilm, tefsîr ilminin kolları olan ilmlerdendir. Sûrelerin ve âyet-i kerîmelerin nüzûl sebeblerinden, vakti ve mekânı ile alâkalı diğer hâllerden bahs eder.

Bu ilmin temeli, selefden nakl edilen meşhûr ilk bilgilerdir. Bu ilmin maksadı, âyet-i kerîmelerin nüzûl sebebleri ile alâkalı ve sâir hâllerini zabt etmekden ibâretdir. Bu ilmin fâidesi ise, Kur'ân-ı kerîmin ma'nâ-ı şerîfesine ve ma'nâ-ı Kur'âniyyeden ahkâm-ı şer'iyyenin istihrâc ve istinbâtına vukûfiyet kazanmakdır.

Kur'ân-ı kerîm âyetlerinin nüzûl sebeblerini ve diğer hâllerini bilmeden tefsîr etmenin mümkin olamayacağı âlimler tarafından beyân buyu-

rulmuşdur.

Ba'zı Sahâbenin "radıyallahü teâlâ anhüm" lisanı üzere nâzil olan âyetleri bilme ilmi:

İlm-i tefsîr-i şerîfin kollarından olan bu ilm, ba'zı Sahâbe-i kirâm hazretlerinin lisanı üzere nâzil olan âyet-i kerîmelerden bahs eder.

Tekrâr nâzil olan âyetleri bilme ilmi:

Kur'ân-ı kerîmin tekrâr nâzil olan ba'zı âyet-i kerîmelerinden bahs eden bu ilm de, tefsîr ilminin kollarındandır.

Hükmü nüzûlünden sonra ve nüzûlü hükmünden sonra olan âyetler ilmi:

Bu ilm de tefsîr ilminin kollarındandır. Hükmü nâzil olmasından sonra ve nüzûlü hükmünden sonra olan âyet-i kerîmelerden bahs eden bir ilmdir.

Müstakil ve cem'an nâzil olan âyetler ilmi:

Kur'ân-ı kerîmin âyetlerinden, müstakil olarak ve toplu olarak nâzil olan âyetlerinden bahs eden ilmdir.

Cebrâîl aleyhisselâmın yalnız olarak ve diğer meleklerle birlikde getirdiği âyetleri bilme ilmi:

Tefsîr ilminin kollarından biri olan bu ilm, Resûl-i Ekreme "sallallahü aleyhi ve sellem" Cebrâîl aleyhisselâmın tek başına veyâ meleklerden bir cemâ'at ile getirmesiyle nâzil olan âyet-i kerîmelerden bahs eder.

Ba'zı Peygamberlere de nâzil olan ve olmayan âyetler ilmi:

Bu ilm, Peygamberlerden "aleyhimüsselâm" ba'zılarına da nâzil olan âyet-i kerîmelerden ve Peygamber efendimizin "sallallahü aleyhi ve sellem" nübüvvetinden önce hiçbir Peygambere nâzil olmayan âyet-i kerîmelerden bahs eder.

Âyet-i kerîmelerin fâsılaları ilmi:

Bu ilm, tefsîr-i şerîf ilminin kollarından olup, âyet-i kerîmelerin fâsılalarından, birbirinden ayrılma yerlerinden bahs eder.

Ba'zı âlimler tarafından açıklandığına göre, fâsıla, âyet-i kerîmelerin sonlarında bulunan kelimelerdir. Şi'rdeki kâfiye gibi. Fâsıla ile âyet başı arasında fark vardır.

Fâsıla kendinden sonraki kelâmdan ayrılmış olan kelâm demekdir. Bu kelâm ba'zan âyet-i kerîmenin başı olur, ba'zan da olmaz. Âyet-i kerîmelerin başları ba'zan kendinden sonraki kelâmdan ayrı olur, ba'zan da ayrı bir kelâm olmaz.

Müteşâbih âyetler ilmi:

Müteşâbih âyetlerden bahs eden bu ilm de, tefsîr ilminin kollarından bir ilmdir. Bu ilme dâir ilk kitâb yazan âlim İmâm-ı Kisâî hazretleridir. İmâm-ı Sehâvînin de bu ilmle alâkalı manzûm bir eseri vardır. Diğer âlimler tarafından da bu ilmle alâkalı kitâblar yazılmışdır.

Hazârda ve seferde nâzil olan âyetler ilmi:

Peygamber efendimiz "sallallahü aleyhi ve sellem" ikâmet hâlinde iken ve seferde bulunduğu sırada, nâzil olan âyetlerden bahs eden bu ilm de, tefsîr ilminin kollarındandır. (Hazarî); belde ve vatanda ikâmet eden kimse için kullanılır. (Seferî), belde ve vatandan başka bir yere sefer eden kimse için kullanılır. (Âyet-i hazarî ve seferîden murâd, Resûl-i ekrem "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" hazretlerine, hazâr ve seferde nâzil olan âyet-i celîlelerdir.)

İkâmet hâlinde nâzil olan âyetler çoğunlukdadır. Seferde iken (40) kadar âyet-i kerîmenin nâzil olduğunu İmâm-ı Süyûtî hazretleri **(Itkân)** adındaki eserinde bildirmişdir.

Gündüz ve gece nâzil olan âyetler ilmi:

İlmi tefsîrin kollarından olan bu ilm, âyet-i kerîmelerin gündüz veyâ gece nâzil olmalarından bahs eder.

Âlimler tarafından bildirildiği ve açıklandığına göre, Kur'ânı kerîmin âyetlerinin ekserîsi gündüz nâzil olmuşdur. Gece nâzil olan âyet-i kerîme sayısının onbeşe ulaşdığını İmâm-ı Süyûtî **(Itkân)** adlı eserinde bildirmişdir.

Yazın ve kışın nâzil olan âyetler ilmi:

Kur'ân-ı kerîmin, yaz mevsiminde ve kış mevsiminde nâzil olan âyetlerinden bahs eden bir ilm olup, tefsîr ilminin kollarındandır.

Yatakda ve uykuda nâzil olan âyetler ilmi:

Tefsîr ilminin kollarından olan bu ilm, Resûlullah "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" yatakda ve uykuda iken, ba'zı âyet-i kerîmelerin nâzil oluş sûretlerinden bahs eder.

Lafz bakımından bitişen, ma'nâ bakımından ayrılan âyetler ilmi:

Tefsîr ilminin kollarından bir ilmdir. Bu ilm, lafz bakımından bitişen ve ma'nâ bakımından ayrılan âyet-i kerîmeler ile alâkalı müşkilleri hâlletme husûsunda son derece fâideli olduğundan, tefsîr âlimlerince mühim ve i'tinâ gösterilen kıymetli bir ilmdir.

Âyet-i kerîmelerin ve sûrelerin münâsebeti ilmi:

Kur'ân-ı azîmüşşân, i'câz tarzlarını ve belâgat üslûblerini taşıdığı gi-

bi, sûrelerinin ve âyetlerinin birbiriyle münâsebetleri, tertîbleri ve aralarındaki irtibât da i'câz üslûbu üzeredir. Bu sebeble âlimler, Kur'ân-ı kerîmin bu mühim husûsiyyetinin beyânına da i'tinâ göstererek, bu konuda kitâblar yazmışlardır.

Sûrelerin başlangıçları ilmi:

Tefsîr ilminin kollarından olan bu ilm, Kur'ân-ı kerîmin sûrelerinin başlangıçlarından bahs eder.

Beyân ilmi âlimlerine göre, "hüsnü ibtidâ [güzel başlangıç]" belâgatdan sayılmışdır. Bu sebeble kelâmın, sözün, nazm ve kalıb bakımından en tatlı ve en akıcı, ma'nâ bakımından da en doğru ve en açık olması ve her bakımdan belâgat ilmine tam uygun düşmesi aranır. Kur'ân-ı kerîmin sûrelerinin başlangıçları ise, en güzel, en belîg ve en mükemmel şeklde olduğu âşikârdır.

Kur'ân-ı kerîmde başlangıçlar ve bilhâssa Fâtiha sûresinin temâmı, belâgatın her çeşidini taşımakdadır.

Fâtiha-ı şerîfe, ilm-i zât ve sıfat, ilm-i nübüvvet ve ilm-i meâd ve ibâdât, ilm-i sülûk ve ilm-i kasâs gibi Kur'ân-ı kerîmde bildirilen ilmleri en güzel lafzlarla ve duraklarla bütün yüksek maksadları şâmildir. Ya'nî bu özellikleri taşımakdadır.

Büyük âlimlerden İbni Ebî Esba' hazretleri, sûrelerin başlangıçları ilmine dâir **(el-Havâtır-üs-savânih fî esrâr-il fevâtıh)** adındaki kitâbı yazmış ve sûrelerin başlangıçlarının çeşidlerini bildirmiş, bu konu ile alâkalı fâideli bilgiler vermişdir.

Sûrelerin sonları ilmi:

Bu ilm de sûrelerin başlangıçları ilmi gibi, bedi' ma'nâları, düâları, nasîhatları, farzları, tahmîd ve tehlîli, mevâız, va'd ve vaîdi şâmildir. Bu sebeble âlimler, Kur'ân-ı kerîm ile alâkalı mühim bahsleri anlatırken, sûrelerin hâtimelerinden, sonlarından da bahs etmişlerdir. (Allahü teâlâ onların kabrlerini kıyâmete kadar nûrlandırsın!)

Muhkem ve müteşâbihât ilmi:

Bu ilm, muhkem ve müteşâbih olan âyet-i kerîmelerden bahs eden bir ilm olup, tefsîr ilminin kollarındandır.

"Muhkem", ma'nâsı açık olan âyet-i kerîmelere denir.

"Müteşâbih", ma'nâsı kapalı olup, murâd olan ma'nâ anlaşılamadığından, hakîkatı Allahü teâlânın ilmine havâle olunan âyet-i kerîmelere denir.

Vücûh ve nezâir ilmi:

Bu ilm, tefsîr ilminin kollarındandır.

(Vücûh) kelimesi, çeşidli ma'nâlarda kullanılan müşterek lafza denir. "Emr" sözü gibi. Bir rivâyete göre "nezâir" lafzlarda, "vücûh" ise ma'nâda kullanılır.

Ba'zı âlimler, bir kelimenin yirmi veyâ yirmiden az veyâ çok ma'nâ taşıması bakımından "vücûh" ve "nezâir"in, i'câzın delîllerinden olduğunu ve böyle çok ma'nâ taşıyan lafzların beşer sözünde bulunmadığını bildirmişlerdir.

"Vücûh" ve "nezâir" kelimeleri, bir lafzı sâdece bir ma'nâya tahsîs etmeyip, birbirine zıd olmayan çeşidli ma'nâlara haml etmekdir, diye açıklanmışdır.

"Vücûh" kelimesine misâl, "Hedy" kelimesinin Kur'ân-ı kerîmde onyedi ayrı ma'nâda geçmesidir. Bu ma'nâlar şöyledir: 1- Sebât, 2- Beyân, 3- Din, 4- Îmân, 5- Düâ, 6- Rüsûl-i kirâm "aleyhimüsselâm", 7- Kitâb, 8- Ma'rifet, 9- Nebî, 10- Kur'ân, 11- İstircâ', 12- Huccet, 13- Tevhîd, 14- Sünnet, 15- Islâh, 16- İlhâm, 17- İrşâd.

"Nezâr" kelimesinin misâli de, Kur'ân-ı kerîmde geçen her "burûc" kelimesi olup, yıldız ma'nâsınadır. Fekat âyet-i kerîmede geçen "fî bürûcin müşeyyedetin" lafzındaki "bürûc" kelimesi, yıldız ma'nâsına olmayıp, müstesnâ olarak "Kusûrun hasînetin" (sağlam köşkler) diye tefsîr edilmişdir.

İkinci olarak, Kur'ân-ı kerîmdeki her "salât" kelime-i celîlesi "İbâdet ve rahmet" ma'nâsınadır. Fekat "salevât ve mesâcid" lafzları istisnâ olarak "emâkin" (mekânlar) diye tefsîr edilmişdir.

Üçüncü olarak, "Kunût" lafz-ı celîli, "tâ'at" ma'nâsınadır. Fekat "küllün lehû kânitûn" âyet-i kerîmesindeki "kânitûn" lafzı, "makrûn", yakındırlar diye tefsîr edilmişdir. Bunların benzerleri olan lafzlar da böyledir.

Mütekaddimîn âlimlerinin büyüklerinden, Mukâtil bin Süleymân ve müteahhirîn âlimlerin büyüklerinden, İbni Cevzî, İbni Dâmigânî, EbulHasen Muhammed bin Abdüssamed Mısrî ve İbni Fâris hazretleriyle diğer âlimler, ilm-i vücûh ve nezâir ile alâkalı kitâb te'lîf buyurmuşlardır.

Mütevâtir ve meşhûr kırâetler ilmi:

Bu ilm, Kur'ân-ı kerîmin kırâetinin kısmlarından bahs eden bir ilm olup, tefsîr ilminin kollarındandır.

Kırâet ilmine dâir kitâblarda bildirildiğine göre, büyük âlimlerden Kâdî Celâleddîn Belkînî hazretlerinin rivâyetine göre kırâetin, (mütevâtir, meşhûr, âhât ve şâz) kısmlarına ayrıldığı bildirilmişdir.

Mütevâtir kırâet, kırâet-i seb'adır. Bu kırâetler, Nâfi', İbni Kesîr, Ebû Amr, İbni Amr, Âsım, Hamze ve Kisâî kırâetleridir. Bu zâtlardan her birinin kırâetlerini rivâyet eden ikişer râvi'leri vardır.

İmâm-ı Nâfi'in râvi'leri, Kâlûn ve Verş, İbni Kesîrin râvi'leri, Bezzî ve Kunbüldir. Ebû Amrın râvi'leri Dûrî ve Sûsîdir. İbni Amrın râvi'leri, Hişâm ve İbni Zekvândır. İmâm-ı Âsımın râvi'leri, Şu'be ve Hafsdır. İmâm-ı Hamzenin râvi'leri, Halef ve Halladdır. İmâm-ı Kisâînin râvi'leri, Ebü'l-Hars ve Dûrîdir.

Kırâet âlimlerinin başka râvi'leri de varsa da, her kırâet âlimi için ikişer râvi' tercîh edilmişdir.

Meşhûr kırâet, senedi sahîh olup, tevâtür derecesine ulaşmayan kırâetdir.

Ahâd kırâet, senedi sahîh olup, arabî kâidelere uymayan kırâetdir.

Şâz kırâet, tâbi'înin kırâetidir. A'meş, Yahyâ bin Vessâb, İbni Cübeyr hazretleri ve benzerlerinin kırâetleri gibi.

İlm-ü müfredât-ül-Kur'ân:

Bu ilm, âyet-i kerîmelerin ahkâm-ı celîle [hükmleri] ve ma'nâları gibi hâllerinden bahs eden bir ilm olup, tefsîr ilminin kollarındandır.

İlm-ü bedâi'ıl-Kur'ân:

Bu ilm, büyük âlimlerden Ebü'l-Hayr hazretleri tarafından tefsîr ilminin kolları arasında zikr ve beyân edilmişdir.

Yine büyük âlimlerden Ebü'l-Esba' hazretleri, bedâi-ıl-Kur'âna dâir müstakil bir eser te'lîf etmişdir. Bu eserinde Kur'ân-ı kerîmin âyetlerinden çok bedi' şeyleri anlatmışdır. Dahâ sonra müteahhirîn âlimleri, Ebü'l-Esba' hazretlerinin bildirdiklerinden başka bedi' çeşidleri de bildirmişlerdir.

Kur'ân-ı kerîmin i'câzı ilmi:

Bu ilm, tefsîr ilminin kollarından olup, Kur'ân-ı azîm-ül bürhânın i'câzından bahs eder.

Büyük âlimler tarafından, bu ilme dâir kitâblar te'lîf buyurulmuşdur.

Mu'cize, hârikul'âde olan şeylere denir. Âlimler tarafından, mu'cizenin hissî veyâ aklî olduğu zikr ve beyân buyurulmuşdur.

Hissî mu'cizeler, Benî İsrâile gösterilen mu'cizeler gibidir. Çünki Benî İsrâil kavminin basîretleri az olduğundan, hissî mu'cizeler [duyu organlarıyla anlaşılan mu'cizeler] onların hâllerine uygun idi.

Aklî mu'cizeler [aklla anlaşılan mu'cizeler], Muhammed aleyhisselâmın ümmetine gösterilen mu'cizeler gibidir. Çünki, Muhammed aleyhisselâmın ümmetinin akllarının çokluğu sebebiyle, aklî mu'cizeler hâllerine uygundur.

Muhammed aleyhisselâmın şerî'ati olan islâmiyyet, kıyâmete kadar

devâm edeceğinden, aklî mu’cizelerin, idrâkı ve anlaşılması, Onun basîret sâhibi ümmetine ya’nî ümmet-i Muhammede mahsûsdur.

Kur’ân-ı kerîmin i’câzı ile alâkalı mes’eleler ve bahsler, tefsîr kitâblarında ve bu konu ile alâkalı kitâblarda gâyet mükemmel bir şeklde geniş olarak anlatılmışdır.

Kur’ân-ı kerîme karşı ta’nları def’i ilmi:

Tefsîr ilminin kollarından olan bu ilm, dalâlet erbâbı tarafından, Kur’ân-ı kerîme karşı lafz ve ma’nâ bakımından ileri sürülen, şübhelerin ortadan kaldırılmasından bahs eden bir ilmdir.

Bu ilmin temelleri, arabî ilmlerden ve üsûl-i kelâm ilminden alınmışdır.

Bu ilmin maksadı, Kur’ân-ı kerîme karşı yapılan ta’nların giderilmesi husûsunda meleke kazanmakdır.

Bu ilmin fâidesi ise, akâidi [i’tikâdı] za’îf olan kimselerin, vehmlerini gidermekdir.

Kur’ân-ı kerîmin havâssı ilmi:

Bu ilm, Kur’ân-ı kerîmin âyetlerinin havâssından [âyet-i kerîmelere âid özelliklerden] bahs eder. Tefsîr ilminin kollarındandır.

Büyük âlimlerden Temîmî ve İmâm-ı Gazâlî ve müteahhirîn âlimlerinden Yâfiî hazretleri gibi meşhûr âlimler, Kur’ân-ı kerîmin havâssına dâir kitâblar te’lîf etmişlerdir. Bu eserlerinde Kur’ân-ı kerîmin havâssını, yüce fâidelerini ve bu bahsle alâkalı diğer fâideli ma’lûmâtı bildirmişlerdir.

Hâssanın sahîh senedi, sâlihlerin tecrübeleridir. (Hâssa: Sâdece bir şeyde bulunan ve onun dışında başka şeylerde bulunmayan özellik demekdir.)

Kur’ân-ı azîmüşşânın hâssalarıyla alâkalı olan ba’zı hadîs-i şerîfleri, İmâm-ı Süyûtî hazretleri **(Itkân)** adlı eserinde zikr ve beyân buyurmuşdur. İmâm-ı Yâfiî hazretlerinin **(Dürrün-nazîm fî havâss-il-Kur’ân-il-azîm)** ismli eserinde de Kur’ân-ı kerîmin havâssına dâir fâideli bilgiler yazılmışdır.

İlm-ü cedel-il-Kur’ân:

Âlimler tarafından beyân edildiği üzere, Kur’ân-ı azîmüşşân çeşidli delîlleri taşımakdadır.

Büyük âlimlerden Necmüddîn Tûfî hazretleri gibi ba’zı zâtlar tarafından, bu ilm ile alâkalı müstakil kitâblar te’lîf buyurulmuş ve bu kitâblarda delîller tafsilâtıyla zikr ve beyân olunmuşdur.

İlm-ü mukaddem-il-Kur’ân ve muahharihî:

Tefsîr ilminin kollarından olan bu ilm, Kur’ân-ı kerîmin ba’zı lafzla-

rının mukaddem (önce), ba'zı lafzlarının da muahhar (sonra) zikr edilmesi husûsundaki münâsebetlerin yönlerinden, takdîm ve te'hîr sebeblerinden bahs eder.

İlm-ü aksâm-il-Kur'ân:

Aksâm kelimesi, kasem kelimesinin çoğulu olup, yemîn ma'nâsınadır.

Kasem [yemîn], bir haberin doğruluğunu kuvvetlendirmek için yapılır. İnandırmak istedikleri sözler için kasem kelimesini kullanarak, yemîn etmeleri, arabların âdetleri idi. Kur'ân-ı kerîm de arabî lügat üzere nâzil olduğundan, Kur'ân-ı kerîmde dahî, kasem zikr ve beyân buyurulmuş ve büyük âlimler Kur'ân-ı kerîmde geçen kasemleri [yemînleri] toplayıp yazmışlar ve bunları Kur'ân-ı kerîm ile alâkalı ilmlerden saymışlardır.

İlm-ü efdâl-il-Kur'ân ve fâdilihî:

Bu ilm de, tefsîr ilminin kollarındandır. Kur'ân-ı kerîmin efdâl ve fedâilinden bahs eder.

Âlimlerden bir kısmı, ba'zı sûrelerin, ba'zı sûrelerden efdâl olduğunu bildirmişler ve o sûrelerin fazîletlerine dâir hadîs-i şerîfler nakl etmişlerdir.

İmâm-ı Ebü'l-Hasen Eş'arî, Kâdî Ebû Bekr Bâkıllânî ve diğer ba'zı zâtlar, Kur'ân-ı azîmüşşânın temâmının Allahü teâlânın kelâmı olmasından dolayı, ba'zı sûrelerin diğerlerinden fazîletli olduğunu bildirmekle, fazîleti bildirilmeyen sûrelerde noksanlık vehm olunacağını söyleyerek, Kur'ân-ı kerîmdeki sûreleri fazîletli ve en fazîletli sûreler diye zikr edilmesinin men' edilmesini söylemişlerdir.

Kur'ân-ı kerîmin fazîletleri ilmi:

Kur'ân-ı kerîmin fazîletlerinden bahs eden bu ilm de, tefsîr ilminin kollarındandır.

Kur'ân-ı kerîmin fazîletlerine dâir büyük âlimler tarafından husûsî kitâblar yazılmışdır. Bu kitâblar da Kur'ân-ı kerîmin fazîletleri ile alâkalı hadîs-i şerîfler bildirilmişdir.

İlm-ü mübhemât-il-Kur'ân:

Bu ilm, tefsîr ilminin kollarındandır. Mübhemât [Kur'ân-ı kerîmdeki kapalı lafzlar] sâdece nakle dayanır. Bu konuda rey'e yer yokdur. Mübhemât-ül-Kur'ân için sebebler bulunduğu, âlimler tarafından bildirilmişdir. Ümmetin büyüklerinden Süheyl "radıyallahü anh", İbni Asâkir ve Kâdî İzzeddîn bin Cemâa hazretleri gibi zâtlar, bu ilmi tedvîn ve tasnîf buyurmuşlardır [toplamışlar ve yazmışlardır].

İlm-ü mantûk-il-Kur'ân ve mefhûmihî:

Bu ilm, tefsîr ilminin kollarındandır.

“Mantûk”, lafzın nutk [konuşma] mahallinde delâlet etdiği şeyden ibâretdir.

“Mefhûm” bunun tersinedir. Ya’nî nutkda olmaksızın lafzın delâlet etdiği şeyden ibâretdir.

Ba’zı âlimlerin beyânına göre lafz, ya kendi mantûkuna delâlet eder ki, buna “delâlet-i mantûk” denir. Yâhud mefhûmuna delâlet eder, buna da “delâlet-i mefhûm” denir. Yâhud da mefhûma delâlet eder ki, ona da “delâlet-i mefhûm” denir. Yâhud, iktizâ eylediği şeye delâlet eder ki, ona “delâlet-i iktizâ” denir. Yâhud mekûlüne delâlet eder, ona ise “delâlet-i işâret” denir.

Kur’ân-ı kerîmin mutlak ve mukayyedi ilmi:

Bu ilm, tefsîr ilminin kollarındandır.

“Mutlak” öyle bir şeydir ki, mâhiyyet o şeye kaydsız şartsız delâlet eder. “Mukayyed” ise, bunun zıddıdır.

İlm-ü müşkil-il-Kur’ân:

Bu ilm, tefsîr ilminin kollarındandır.

Allahü teâlânın kelâm-ı şerîfi, ihtilâfdan ve tenâkuzdan münezzeh ve uzakdır. Fekat anlayışı kıt olan ba’zı kimselerin, böyle durumun olabileceğini düşünmeleri mümkindir. Âlimler, böyle yersiz ve boş düşünceleri ortadan kaldırmak için, husûsî kitâblar te’lîf buyurmuşlardır.

İlm-ü garîb-il-Kur’ân:

Bu ilm, Kur’ân-ı kerîmin garîb lafzlarından bahs eder. Bu ilm, tefsîr âlimleri için, zarûrî ilmlerden sayılmışdır.

Bu ilme vâkıf olmak için, lügat ilminde vukûfiyyet kazanmaya ihtiyâç vardır.

Ülemâ-i kirâmdan Ebû Ubeyde ve Ebû Amr Zâhid, İbni Düreyd, Azîzî, bu ilmi kitâblara yazmışlardır.

(Müfredât-ı Râgıb) kitâbı, garîb lafzlar ile alâkalı olarak yazılan kitâbların en güzelidir.

Ebû Hibbân hazretlerinin de bu ilme dâir eseri vardır.

İlm-ü i’râb-il-Kur’ân:

Bu ilm, **(Miftâh-üs-se’âde)** kitâbında, tefsîr ilminin kollarından sayılmışdır. Ba’zı âlimler ise, bu ilmin nahv ilmine dâhil olduğunu söylemişlerdir.

İ’râb, ma’nâları birbirinden ayırdığından, bu ilm ile ma’nâlara vukûf hâsıl olur. Kur’ân-ı kerîmin ma’nâsına vâkıf olmak için, kelimelerine, sîgalarına, mübtedâ, haber, fâil, mef’ûl ve mebâdi-i kelâm, cevâb gibi

hâllere vukûfiyyet ve ma'rifet kazanmak lâzımdır.

Büyük âlimlerden Ebü'l-Bekâ el-Akberî, Ebû Hibbân ile diğer meşhûr âlimlerden ba'zıları, Kur'ân-ı kerîmin i'râbı gibi mühim bir konusuna i'tinâ göstererek, kitâblar te'lîf buyurmuşlardır.

İlm-ü keyfiyyet-i tehammül-il-Kur'ân:

Bu ilm, Kur'ân-ı kerîmin hıfzı, öğretilmesi ve öğrenilmesinin lüzûmundan ve bununla alâkalı mühim mes'elelerden bahs eder.

Âlimler tarafından beyân edildiği gibi, Kur'ân-ı kerîmi tahrîfden korumak ve tevâtür silsilesinin kopmaması için, hıfzı, ezberlenmesi, bu ümmeti merhûme üzerine farz-ı kifâye olduğu gibi, öğretilmesi de farz-ı kifâyedir.

İlm-ü keyfiyyet-i inzâl-il-Kur'ân:

Kur'ân-ı kerîmin nâzil olmasından bahs eden bu ilm, tefsîr ilminin kollarındandır.

Kur'ân-ı kerîmin nâzil olması hakkında olan rivâyetlerin en doğrusu ve en meşhûru, Kur'ân-ı kerîmin Kadr gecesinde hepsinin dünyâ semâsına ve sonra da çeşidli hâdiselere göre farklı zemânlarda Peygamber efendimize "sallallahü aleyhi ve sellem" parça parça inmesidir.

Kur'ân-ı kerîmin cem'i ve tertîbi ilmi:

Bu ilm, tefsîr ilminin kollarından olup, Kur'ân-ı kerîmin cem'i ve tertîbinden bahs eder.

Âlimler, Resûlullahın "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" vefâtından sonra, Kur'ân-ı kerîmi husûsî ve makbûl bir tertîb üzere biraraya toplayanın, Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden Ebû Bekr-i Sıddîk "radıyallahü teâlâ anh" hazretleri olduğunu bildirmişlerdir. Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden Osmân bin Affân "radıyallahü teâlâ anh" hazretleri de insanlar arasında Kur'ân-ı kerîmi toplayan diye meşhûr ise de, ilk toplayan hazret-i Ebû Bekr-i Sıddîkdır "radıyallahü teâlâ anh".

Kur'ân-ı kerîmin cem'i ve tertîbi tevkîfîdir. Ma'lûm olduğu üzere bu tertîb, Resûl-i ekrem "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" hazretleri tarafından semâdan indiği gibi yapılmışdır. Ya'nî, Resûlullahın "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" bu tertîbi Cebrâîl aleyhisselâmdan aldığını, ümmetin güvenilir âlimleri bildirmişlerdir.

Mushaf-ı şerîfe nokta koyan zâtın kim olduğu hakkında âlimler arasında ihtilâf olundu. Ba'zı âlimlere göre, Ebü'l Esved Düelî, bir kavle göre Hasen-i Basrî ve Yahyâ bin Ya'mer ve Nasr bin Âsım el-Leysî hazretleridir.

Âlimler, Kur'ân-ı kerîme ilk def'a mushaf ismini verenin Ebû Bekr-i Sıddîk "radıyallahü teâlâ anh" olduğunu bildirmişlerdir.

Eshâb-ı kirâmın ve hülefâ-i râşidînden olan hazret-i Osmân bin Affânın "radıyallahü teâlâ anh", islâm beldelerine beş adet mushaf-ı şerîf gönderdiği meşhûrdur. Bir rivâyete göre ise, hazret-i Osmân "radıyallahü anh" yedi adet mushaf-ı şerîfi yazdırmış, Mekke-i mükerremeye, Şâm-ı şerîfe, Yemene, Bahreyne, Basraya ve Kûfeye birer mushaf-ı şerîf göndermiş, bir adet mushaf-ı şerîfi de, Medîne-i münevverede muhâfaza etmişdir.

KUR'ÂN-I KERÎMİN SÛRELERİNİN CEM'İ VE TERTÎBİ

1– Fâtiha Sûresi,
2– Bekara Sûresi,
3– Âl-i İmrân Sûresi,
4– Nisâ Sûresi,
5– Mâide Sûresi,
6– En'âm Sûresi,
7– A'râf Sûresi,
8– Enfâl Sûresi,
9– Tevbe Sûresi,
10– Yûnüs "aleyhisselâm" Sûresi,
11– Hûd "aleyhisselâm" Sûresi,
12– Yûsüf "aleyhisselâm" Sûresi,
13– Ra'd Sûresi,
14– İbrâhîm "aleyhisselâm" Sûresi,
15– Hicr Sûresi,
16– Nahl Sûresi,
17– İsrâ Sûresi,
18– Kehf Sûresi,
19– Meryem Sûresi,
20– Tâhâ Sûresi,
21– Enbiyâ "aleyhimüsselâm" Sûresi,
22– Hac Sûresi,
23– Mü'minûn Sûresi,
24– Nûr Sûresi,
25– Furkân Sûresi,
26– Şu'ârâ Sûresi,
27– Neml Sûresi,
28– Kasas Sûresi,
29– Ankebût Sûresi,
30– Rûm Sûresi,
31– Lokmân Sûresi,
32– Secde Sûresi,
33– Ahzâb Sûresi,
34– Sebe' Sûresi,

35– Fâtır Sûresi,
36– Yâsîn Sûresi,
37– Sâffât Sûresi,
38– Sâd Sûresi,
39– Zümer Sûresi,
40– Mü’min Sûresi,
41– Hâ-mîm Secde Sûresi,
42– Şûrâ Sûresi,
43– Zuhrûf Sûresi,
44– Duhân Sûresi,
45– Câsiye Sûresi,
46– Ahkâf Sûresi,
47– Muhammed “aleyhisselâm” Sûresi,
48– Feth Sûresi,
49– Hucûrât Sûresi,
50– Kâf Sûresi,
51– Zâriyât Sûresi,
52– Tûr Sûresi,
53– Necm Sûresi,
54– Kamer Sûresi,
55– Rahmân Sûresi,
56– Vakı’a Sûresi,
57– Hadîd Sûresi,
58– Mücâdele Sûresi,
59– Haşr Sûresi,
60– Mümtehine Sûresi,
61– Saf Sûresi,
62– Cum’a Sûresi,
63– Münâfikûn Sûresi,
64– Tegâbün Sûresi,
65– Talâk Sûresi,
66– Tahrîm Sûresi,
67– Mülk Sûresi,
68– Nûn Sûresi,
69– Hâkka Sûresi,
70– Meâric Sûresi,
71– Nûh “aleyhisselâm” Sûresi,
72– Cin Sûresi,
73– Müzzemmil Sûresi,
74– Müddessir Sûresi,
75– Kıyâme Sûresi,
76– Hel-etâ ale’l-insân Sûresi,
77– Mürselât Sûresi,

78– Nebe’ Sûresi,
79– Nâziât Sûresi,
80– Abese Sûresi,
81– Tekvîr Sûresi,
82– İnfitâr Sûresi,
83– Mutaffifîn Sûresi,
84– İnşikâk Sûresi,
85– Bürûc Sûresi,
86– Târık Sûresi,
87– A’lâ Sûresi,
88– Gâşiye Sûresi,
89– Fecr Sûresi,
90– Beled Sûresi,
91– Şems Sûresi,
92– Leyl Sûresi,
93– Duhâ Sûresi,
94– İnşirâh Sûresi,
95– Tîn Sûresi,
96– Alak Sûresi,
97– Kadr Sûresi,
98– Beyyîne Sûresi,
99– Zilzâl Sûresi,
100– Âdiyât Sûresi,
101– Kâria Sûresi,
102– Tekâsür Sûresi,
103– Asr Sûresi,
104– Hümeze Sûresi,
105– Fîl Sûresi,
106– Kureyş Sûresi,
107– Mâûn Sûresi,
108– Kevser Sûresi,
109– Kâfirûn Sûresi,
110– İzâcâe Sûresi,
111– Tebbet Sûresi,
112– İhlâs Sûresi,
113– Felâk Sûresi,
114– Nâs Sûresi.

Kur’ân-ı kerîmde Hicâz lügatı dışında bulunan lügatlara dâir ilm:

Bu ilm, tefsîr ilminin kollarındandır. Kur’ân-ı kerîmde Hicâz lügatının dışında bulunan diğer ba’zı lügatlardan bahs eder.

İmâm-ı Süyûtî hazretleri **(Itkan)** ismli kitâbında, ba’zı âlimlerin bu ilme dâir kitâb te’lîf etdiklerini bildirmişdir.

Kur'ân-ı kerîmde arab lügatı dışında bulunan ba'zı lügatlara dâir ilm:

Ba'zı âlimler, Kur'ân-ı kerîmde bulunan ba'zı lügatların arab lügatı olmadığını söylemişlerdir. Ancak, İmâm-ı Şâfi'î, İbni Cerîr, Ebû Ubeyde, Kâdî Ebû Bekr ve İbni Fâris gibi ümmetin büyük âlimleri bunu kesinlikle red etmişler ve Kur'ân-ı kerîmde arab lügatından başka lügatların bulunmadığını âyet-i kerîmelerden delîller getirerek bildirmişlerdir.

İlm-üt-tasrîf bil-ism-il-a'zam:

Ba'zı âlimler, bu ilmi tefsîr ilminin kolları arasında saymışlardır. Bu ilmin Peygamberlere "aleyhimüsselâm" ve Evliyâ-ı kirâma mahsûs olduğunu ve âlemin nizâmının fesaddan, bozuklukdan muhâfazası için ism-i a'zamın diğer insanlara açıklanmasının halâl olmadığını, bu sebeble bu ilme dâir kitâb yazılmadığını bildirmişlerdir.

Kur'ân-ı kerîm tilâveti âdâbı ilmi:

Bu ilm, tefsîr ilminin kollarındandır. Âlimler tarafından, Kur'ân-ı kerîmi okumakla alâkalı pekçok edeb bildirmişlerdir.

Bu edeblerden ba'zıları şöyledir:

1– Kur'ân-ı kerîmi çok okumak.

2– Kur'ân-ı kerîmi ezberledikden sonra, unutmamak.

3– Kırâet için abdest almak.

4– Kur'ân-ı kerîmi temiz olan yerde okumak.

5– Kur'ân-ı kerîmi kıbleye dönerek okumak.

6– Okurken, huşu' [tevâzu'], sekînet ve vakâr üzere olmak.

7– Kur'ân-ı kerîmi okumaya başlamadan önce, ağzı misvâklamak.

8– Kırâetden önce, E'ûzüyü, ya'nî E'ûzü billâhi mineşşeytânirracîm okumak.

9– Her sûre-i celîlenin başında, Besmele-i şerîfe okumak.

10– Kur'ân-ı kerîmi, tefekkür ederek ve ma'nâsını düşünerek okumak.

11– Güzel sesle okumak.

12– Kur'ân-ı kerîmi mushaf-ı şerîfe bakarak okumak. Böyle okumak efdâldir.

13– Kırâet sırasında, bir kimse ile konuşmak için okumayı kesmemek.

14– Okurken, gülmemek ve boş şeylerle meşgûl olmamak.

15– Kur'ân-ı kerîm okunurken, dinlemek.

16– Kur'ân-ı kerîm okunurken, konuşmayı terk etmek, ya'nî konuşmamak.

17– Her secde âyeti okununca, tilâvet secdesini hemen yapmak.

18– Kıymetli vaktlerde ve günlerde okumayı tercîh etmek de Kur'ân-ı kerîmin tilâveti âdâbındandır.

Kur'ân-ı kerîmi okumanın en kıymetli zemânı; önce nemâz kılarkendir. Sonra, gece, sonra gecenin ikinci yarısı, sonra da akşam ile yatsı vakti arasında olan zemândır.

Kur'ân-ı kerîmi gündüz okumak için en kıymetli vaktler; sabâh vakti, Arefe günü, Cum'a günü, Pazartesi ve Perşembe günleri, Ramezân-ı şerîf ayının son on günü, Zilhicce ayının başı ve Ramezân-ı şerîf ayıdır.

Kur'ân-ı kerîm okumaya Cum'a gecesi başlanır ve hatminin de Cum'a gecesi yapılması tercîh edilir. Hatm-i şerîfin gündüzün ve gecenin evvelinde olması efdâldir.

Büyük âlimlerden İbni Mubârek hazretlerinden rivâyet edildiğine göre, Kur'ân-ı kerîm okumaya kışın gecenin evvelinde, yazın da gündüzün evvelinde başlamak dahâ güzeldir.

Hatmin temâmlandığı gün oruçlu olmak, güzel âdetlerdendir.

Hatm-i şerîf okurken, Duhâ sûresinden Kur'ân-ı kerîmin sonuna kadar tekbîr okumak müstehabdır. Hatmin akâbinde düâ yapmak sünnetdir. Hatm-i şerîf bitdikden sonra, hemen yeni bir hatme başlamak sünnet ve müstehabdır. Hatm ederken, İhlâs sûresinin tekrâr okunması, ba'zı kırâet âlimleri tarafından men' edildiği rivâyet olunmuşdur. Fekat insanlar bunun aksine hareket etmekdedirler. Böyle yapmaları, haberde İhlâs sûresinin Kur'ân-ı kerîmin üçde birine muâdil olduğu bildirildiğinden, tekrâr [üç def'a] okumakla bir hatm sevâbı kazanmak içindir.

Mushafın yazılması âdâbı ilmi:

Bu ilm, islâmiyyetde bildirilen ve selefin güzel gördüğü edeblere uygun olarak, mushaf-ı şerîfin nasıl yazılacağından bahs eder.

Ba'zı âlimlere göre bu ilm, tefsîr ilminin kollarından, ba'zı âlimlere göre ise, hat ilminin kollarından sayılmışdır.

Kur'ân-ı kerîmin ve sûrelerinin ismleri ilmi:

Bu ilm, Kur'ân-ı azîmüşşânın ve sûre-i şerîfenin ismlerinden bahs eder.

Ma'lûm olduğu üzere, bir şeyin isminin çokluğu o şeyin şerefini gösterir. Bu sebeble Kur'ân-ı kerîmin pekçok ismleri vardır.

Bu ismler şunlardır:

“Kitâb, Kur’ân, Furkân, Zikr, Tezkîre, Zikrâ, Tenzîl, Ahsen-ül-hadîs, Mev’ıze, Hükm, Hikmet, Hakîm, Muhkem, Şifâ, Hüdâ, Hâdî, Sırat-ı müstekîm, Habl, Rahmet, Rûh, Kasas, Beyân, Tibyân, Mübîn, Besâir, Fasl, Nucûm, Mesânî, Ni’met, Burhân, Beşîr, Nezîr, Kayyım, Müheymîn, Nûr, Hak, Azîz, Kerîm, Azîm, Mubârek.”

1– **“Kitâb”** lafz-ı şerîfi, kıyâm ve sıyâm kelimeleri gibi masdardır. Bu kelimenin “fiâl” vezninde ism-i mef’ûl ma’nâsında kullanıldığı da rivâyet olunmuşdur. Melbûs ma’nâsına kullanılan libâs lafzı gibi. Âlimler, âyet-i kerîmede geçen “kitâb” lafz-ı şerîfini delîl göstererek, “kitâb” lafzından murâdın Kur’ân-ı kerîm olduğu husûsunda ittifâk etmişlerdir. “Kitâb” lafz-ı şerîfi, Kur’ân-ı kerîmde çeşidli ma’nâlarda gelmişdir. “Kitâb” kelimesi, farz ma’nâsında geldiği gibi, huccet, burhân ve ecel ma’nâlarında da gelir. Yine “kitâb” lafzı, bir şeyi toplamak ma’nâsında da gelir. Askere “ketîbe” denir. Bunun sebebi, askerlerin toplu hâlde bulunmasıdır. Yine kitâba “kitâb” denilmesi, ilmlerin ve mes’elelerin kitâbda toplanması sebebiyledir.

2– **“Kur’ân”** lafz-ı celîli, âyet-i kerîmelerde çok geçmekdedir. İbni Abbâs “radıyallahü anh” hazretlerinin beyân etdiğine göre, “Kur’ân” ve “kırâet” kelimeleri aynı ma’nâdır. Ba’zı âlimlere göre ise, “Kur’ân” kelime-i şerîfesi, “Kara’t-ül-mâe fi’l-havzi izâ cema’tehû [suyu havuzda topladığında, suyu havuzda topladım]” derken, bu cümlede geçen (kara’tü) kelimesinin masdarı olup, “toplamak” ma’nâsını ifâde eder. Süfyân bin Uyeyne hazretlerinin kavline göre, Kur’ân-ı kerîme, “Kur’ân” denilmesi, harflerin toplanmasından kelimelerin, kelimelerin toplanmasından âyet-i kerîmelerin, âyet-i kerîmelerin biraraya gelmesinden sûrelerin ve sûrelerin biraraya gelmesinden de Kur’ân-ı kerîmin meydâna gelmesi sebebiyledir. Kur’ân-ı kerîm, öncekilerin ve sonrakilerin ilmlerini kendisinde toplar. Hülâsâ “Kur’ân” lafz-ı celîli, tilâvet veyâ toplamak ma’nâsına olan kırâet lafzından alınmışdır.

3– **“Furkân”** kelime-i şerîfesi, âyet-i kerîmede geçdiği üzere, Kur’ân-ı kerîmin ismlerindendir. Âlimler bu kelimenin tefsîrinde ihtilâf etdiler. Kur’ân-ı kerîmin yirmi küsûr sene içinde parça parça nâzil olması sebebiyle, “furkân” diye ismlendirildiği rivâyet edilmiş ve bu husûsda âyet-i kerîmeden delîl getirilmişdir. Kur’ân-ı kerîme “furkân” denilmesinin sebebini bildiren rivâyetlerden biri de, Kur’ân-ı kerîmin hak ile bâtılı, halâl ile harâmı, mücmel (kapalı) ile mübeyyeni (açığı), muhkem ile müevveli, birbirinden ayırmasından dolayıdır. Diğer bir rivâyete göre ise “furkân”, necât ma’nâsına olup, mahlûkâtın dalâlet zulmetinden Kur’ân-ı kerîm vâsıtasıyla kurtulmaları sebebiyle ona, “furkân” adı verilmişdir.

4– **“Zikr”** iki ma’nâda kullanılır. Birincisi, bir şeyi telaffuz etmek, söylemek ma’nâsınadır. İkincisi, hâtırlamak, hâtırda tutmak olup, unutmanın

zıddıdır. Zikr kelimesi, zükr şeklinde okunursa, hâtırlamak ma'nâsında kullanılır. Zikr kelimesi "alâ" harfi cer'î ile kullanıldığında dil ile, "alâ" harfi cer'i getirmeden kullanıldığında ise kalb ile zikr ma'nâsına gelir. Âyet-i kerîmelerde geçdiği üzere "zikr" lafzı, Kur'ân-ı kerîmin ismlerindendir.

5– **"Tezkire"**, tecribe vezninde maksad olan şeyi hâtırlamaya vesîle olan şeye denir. Bu kelime aslında "tekmile" lafzı gibi masdar olup, sonra ism olmuşdur. Haberleşmeye vâsıta olan varakaya [kâğıda] "tezkere" denmesi, bu kelimenin o kâğıda ism olmasından dolayıdır. Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîme takvâ sâhibleri için "tezkîre"dir buyurduğundan, bu kelime Kur'ân-ı kerîmin ismlerinden olmuşdur.

6– **"Zikrâ"** "tezkîr" kelimesinden alınan bir ism olup, yâd etmek [hâtırlamak] ma'nâsınadır. Bu kelime, Kur'ân-ı kerîmde geçdiğinden, onun ismlerinden olmuşdur.

7– **"Tenzîl"** ve **"inzâl"** kelimeleri, bir şeyi yukardan hareket etdirmek ma'nâsına kullanılır. Bu iki kelime arasında fark vardır. "Tenzîl" tedrîcen nüzûl, inme ma'nâsına olup, inzâl de bir def'ada inme ma'nâsınadır. Çünki "tef'il" bâbının binâsı çokluk içindir. Nüzûlün çokluğu da tedrîcî olmakla hâsıl olur. Âyet-i kerîmede geçdiği üzere "tenzîl" kelimesi, Kur'ân-ı kerîmin yüce ismlerindendir.

8– **"Hadîs"** kelimesi "tahdîs" kelimesinden alınmış bir ism olup, ahbâr [haberler] ma'nâsınadır. Âyet-i kerîmede geçdiği üzere, "hadîs" lafzı, Kur'ân-ı kerîmin yüce ismlerindendir.

9– **"Mev'izâ"**, katı kalbleri yumuşatmak, donmuş gözleri ağlatıp yaş akıtmak, bozuk işleri ıslâh etmek ma'nâsına kullanılır. Çoğulu "mevâız"dır. Âyet-i kerîmede geçdiği üzere "mev'izâ" lafzı, Kur'ân-ı kerîmin ismlerindendir.

10– **"Hükm"**, emr etmek ve men' etmek ma'nâsınadır. Âyet-i kerîmede geçdiği üzere, Kur'ân-ı kerîmin ismlerindendir.

11– **"Hakîm"**, âlim ve hikmet sâhibi ma'nâsınadır. İşlerini sağlam yapan kimseye de "hakîm" denir. Âyet-i kerîmede geçdiği üzere "hakîm" lafzı, Kur'ân-ı kerîmin esmâ-i celîlesindendir.

12– **"Hikmet"** kelimesinin ma'nâsı husûsunda âlimler arasında ihtilâf vardır. Ba'zı âlimlere göre "hikmet" lafzı, "ihkâm" [sağlam yapmak] ve "ilzâm" [iknâ edici delîl ile susdurmak] lafzından alınmışdır. Diğer bir rivâyete göre ise, gemi [ağızlığı] sağlam tutmak ma'nâsında olan "hikmet-ül-licâm" ifâdesinden alınmışdır. Çünki "licâm, (gem)" binek hayvanını zabt etdiği gibi, hikmet de insanı sefâhetden, aklsızca hareketden korur.

13– **"Şifâ"**, devâ ve ilâç ma'nâsınadır. Şifâ lafzı, âyet-i kerîmede geçdiği üzere, Kur'ân-ı kerîmin yüce ismlerindendir. Âlimler, Kur'ân-ı kerîmin kalbdeki şek ve şübhe hastalığına devâ ve şifâ olması sebebiyle, şifâ is-

miyle ismlendirildiğini bildirmişlerdir.

14– **“Hüdâ”** delâlet etmek, yol göstermek ma’nâsına kullanılır. Bunun zıddı dalâlet, doğrulukdan şaşmakdır. “Hüdâ” kelimesi âyet-i kerîmede geçmekde olup, Kur’ân-ı kerîmin ismlerindendir.

15– **“Hâdî”**, tarîk-ı müstekîme [doğru yola] ulaşdırıcı demekdir. Mürşîde [rehbere] de hâdî denir. Âyet-i kerîmede geçdiği üzere, bu da Kur’ân-ı kerîmin yüce ismlerindendir.

16– **“Sırat”** kelimesi, tarîk-ı vâsı’ [geniş yol] ma’nâsınadır. Sin harfi ile “sirât” ve ze harfi ile de “zirât” şeklinde de telaffûz edilmişdir. Âyet-i kerîmede geçdiği üzere, “sırât” lafzı da Kur’ân-ı kerîmin ismlerindendir.

17– **“Habl”** kelimesi, urgan [ip] ma’nâsına olup, ahd ve emân ma’nâlarında da kullanılır. Çoğulu hibâl ve ahbüldir. Boyun damarlarına da habl-ül-verîd denir. Habl lafzı da âyet-i kerîmede geçmekdedir ve Kur’ân-ı kerîmin ismlerindendir. İpe tutunan kimsenin denizde boğulmakdan ve benzeri tehlikelerden kurtulup, selâmete erdiği gibi, Kur’ân-ı kerîme iyice sarılan kimse de, dünyâ ve âhıretdeki sıkıntılardan ve azablardan kurtulur. Bu sebeble âlimler, Kur’ân-ı kerîme “habl” isminin verildiğini bildirmişlerdir. Resûlullah “sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem” Kur’ân-ı kerîme “ismet” ismini vermişlerdir. “İsmet”, men’ etmek ve hıfz etmek [korumak] ma’nâlarınadır. Âlimler Kur’ân-ı kerîme “ismet” isminin verilmesinin sebebi, halkı ma’siyyetden koruduğu için, demişlerdir.

18– **“Rahmet”** ve **“Rûh”** lafzları da, Kur’ân-ı kerîmin ismlerindendir. Kur’ân-ı kerîm, halkı cehâletden ve dalâletden kurtardığı için, Allahü teâlâdan bir ni’met ve rahmet olduğu gibi, rûhların hayâtına sebeb olduğu için de, ona “rûh” isminin verildiği âlimler tarafından beyân buyurulmuşdur. Kur’ân-ı kerîme “rûh” ismi verildiği gibi, Cebrâîl aleyhisselâma ve Îsâ aleyhisselâma da “rûh” ismi verilmişdir.

19– **“Beyân”**, **“Tebyîn”** ve **Mübîn”** kelimeleri de âyet-i kerîmelerde geçmekdedir ve Kur’ân-ı kerîmin ismlerindendir. “Beyân” kelimesi, kalbde olan şeyi ortaya koyan fasîh konuşma demekdir. “Tibyân” kelimesi, âşikâr olmak, “tebyîn” kelimesi âşikâr eylemek, “mübîn” kelimesi ise, açık ve âşikâr olmak, ma’nâlarınadır.

20– **“Kasâs”**, kıssa kelimesinin çoğuludur. Kıssa haber ma’nâsınadır. Âyet-i kerîmede geçdiği üzere “kasâs”, Kur’ân-ı kerîmin yüce ismlerindendir. Âlimler, Kur’ân-ı kerîmin önce geçen ümmetlerin kıssalarını da bildirmesi bakımından “kasâs” kelimesinin Kur’ân-ı kerîme ism olduğunu zikr ve beyân buyurmuşlardır.

21– **“Besâir”**, basîret lafzının çoğulu olup, idrâk etmek ma’nâsına geldiği gibi, hakkı gösteren delîller ma’nâsında da kullanılır. Besâir lafzı, âyet-i kerîmede geçmekde olup, Kur’ân-ı kerîmin ismlerindendir.

22– **“Fasl”** lafz-ı şerîfi, âyet-i kerîmede geçmekde olup, Kur’ân-ı kerîmin ismlerindendir. Allahü teâlânın, Kur’ân-ı kerîm ile insanlar arasında hak üzere hükm buyurması sebebiyle, “fasl” kelimesi kazâ ma’nâsına geldiği, ya’nî hükm ma’nâsında olduğu rivâyet olunduğu gibi, yine kıyâmet gününde Kur’ân-ı kerîmin insanlar arasını ayırması sebebiyle de, fasl kelimesinin tefrîk edici ma’nâsında olduğu rivâyet edilmişdir.

23– **“Nücûm”**, necm kelimesinin çoğuludur. Necm lügatda, yıldız, vakt ve asl, ma’nâlarında kullanılır. Nücûm kelimesi âyet-i kerîmede geçmekde olup, Kur’ân-ı kerîmin ismlerindendir.

24– **“Mesânî”**, mesnâ kelimesinin çoğuludur. Mesnâ ikişer ikişer ya’nî çift çift olan şeyler ma’nâsınadır. Mesnâ kelimesi, âyet-i kerîmede geçmekdedir. Kur’ân-ı kerîme verilen ismlerdendir. Kur’ân-ı kerîmde kasâs ve ahbârın mesânî şeklinde geçmesi sebebiyle, Kur’ân-ı kerîme bu ismin verildiği âlimler tarafından bildirilmişdir.

25– **“Ni’met”**, kendisiyle garazsız ivazsız ihsân kasd olunan şeye denir. Âyet-i kerîmede geçdiği üzere, Kur’ân-ı kerîme ni’met ismi de verilmişdir.

26– **“Burhân”**, bu kelime hüccet ve delîl ma’nâsınadır. Çoğulu berâhîndir. Burhân kelimesi, âyet-i kerîmede geçmekde ve Kur’ân-ı kerîmin ismlerindendir. Kur’ân-ı kerîm, burhân-ı kâtı’ [kat’î delîl] olup, arabların fasîhleri onun benzerini söylemekden âciz kalmışlardır.

27– **“Beşîr”** kelimesi, tebşîr edici [müjdeleyici] ve “nezîr” kelimesi tahvîf edici [korkutucu] demekdir. Âyet-i kerîmede bildirildiği üzere, Kur’ân-ı kerîme beşîr ve nezîr buyurulmuşdur. Kur’ân-ı kerîm, îmân ve itâ’at ehlini Cennet ile müjdeleyici ve ısyân ve dalâlet ehlini de Cehennem azâbı ile korkutucu olduğundan, bu ismlerin verildiği âşikârdır. Allahü teâlâ, Resûlleri de “aleyhimüsselâm” mübeşşirîn ve münzirîn sıfatlarıyla sıfatlandırmışdır.

28– **“Kayyim”** kelimesi, lügatda, işleri düzene koyan ve yürüten kimse demekdir. Vakfın mütevellîsi gibi. “Kayyım” lafzı, âyet-i kerîmede geçmekdedir ve Kur’ân-ı kerîmin ismlerindendir. Âlimler, Kur’ân-ı kerîmin beyân ve ifâdede bizâtihî kâim olması [başkasına muhtâc olmaması] sebebiyle, bu ismin verildiğini bildirmişlerdir.

29– **“Müheymin”**, emîn lafzından alınmış ve Kur’ân-ı kerîm “müheymin” kelimesi ile vasflandırılmışdır. Âlimler, Kur’ân-ı kerîme sarılanların, dünyâ ve âhıret zararlarından emîn olmaları sebebiyle ona bu ismin verildiğini bildirmişlerdir.

30– **“Nûr”** lafzı, ziyâ gibi aydınlık ma’nâsınadır. Ziyâ nûrdan dahâ kuvvetli ve dahâ tamdır. Allahü teâlânın yüce kelâmında ziyâ lafzı güneş için, nûr lafzı da ay için buyurulmuşdur. “Nûr” kelimesinin çoğulu ef’âl vezninde “envâr” şeklinde gelir. Nûr lafzı, Kur’ân-ı kerîmin ismlerinden oldu-

ğu gibi, Resûlullaha "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem", dîn-i islâma, Tevrât-ı şerîfe, İncîl-i şerîfe ve îmâna da nûr adı verildiği âyet-i kerîmelerde geçmekdedir.

31– **"Hak"** kelimesi, bâtılın zıddı olup, bâtılı giderir, ortadan kaldırır. "Hak" lafzı, Kur'ân-ı kerîmin ismlerinden olduğu gibi, Allahü teâlânın da esmâ-i hüsnâsındandır.

32– **"Azîz"** kelimesi, iki ma'nâda kullanılır. Birisi kâhir (gâlib)dir, diğeri bî hemtâ ve bî misl (benzersiz) ma'nâsındadır. Âyet-i kerîmede vârid olduğu üzere "azîz" lafz-ı celîli, Kur'ân-ı kerîmin esmâ-i şerîfesindendir. Âlimler, bu ismin verilmesinin sebebini, Kur'ân-ı kerîmin düşmanlarına gâlib gelerek susdurması ve mu'ârızlarını karşı koyamaz hâle getirmesindendir, diye bildirmişlerdir.

33– **"Kerîm"** lafzı, öyle bir zât için kullanılır ki, o zât, menfe'âtini, hiçbir karşılık beklemeden başka bir kimse için kullanır. Kerîm, lâyık olan şeyi karşılık beklemeden ihsân etmek ma'nâsınadır. Bir kimse malını menfe'ât bekleyerek ve ayblanmakdan kurtulmak maksadıyla başkasına verse, o kimse "kerîm" denmeye lâyık olamaz. Allahü teâlâ, kendi yüce zâtı, Kur'ân-ı kerîm, Mûsâ aleyhisselâm, amellerin sevâbı, Arş-ı a'zam, Cibrîl aleyhisselâm ve Süleymân aleyhisselâmın kitâbı için, "kerîm" buyurmuşdur.

34– **"Azîm"** lafz-ı şerîfi, Kur'ân-ı kerîmin ismlerindendir. Âyet-i kerîmelerde geçdiği üzere, Allahü teâlâ, kendi zâtı için ve Arş, Kur'ân-ı kerîm, kıyâmet günü, kıyâmet günün sarsıntısı, Resûlullahın "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" ahlâkı ve ilmi, kadınların hîlesi, Fir'avnın sihrbâzlarının sihri, ecr ve sevâb ve münâfıklara yapılacak azâb için "azîm" buyurmuşdur.

35– **"Mubârek"**lafz-ı şerîfi de, Kur'ân-ı kerîmin ismlerindendir. Allahü teâlâ, Mûsâ aleyhisselâma hitâb buyurduğu yer, zeytin ağacı, Îsâ aleyhisselâm, Yağmûr ve Kadr gecesi için "mubârek" kelimesi ile tesmiye buyurmuşdur [adlandırmışdır].

Kur'ân-ı kerîmden çıkarılan ilmleri bilme ilmi:

Bu ilm, Kur'ân-ı azîmüşşândan istinbât edilen, alınan ilmlerden bahs eder. Tefsîr ilminin kollarındandır.

Âlimler, Kur'ân-ı kerîmin, önce ve sonra gelen haberleri içine alması bakımından ilmlerin aslı, kaynağıdır, buyurmuşlardır. İbni Mes'ûd "radıyallahü anh", ilm öğrenmek isteyen kimse için, Kur'ân-ı kerîmin kâfi' olduğunu beyân buyurmuşdur.

Beyt tercemesi:

Bütün ilmler Kur'ân-ı kerîmdedir,
Lâkin insanlar, anlamakdan âcizdir.

Bu güzel beytde ifâde edildiği şekilde, işin hakîkati budur.

Âlimler, Kur'ân-ı kerîmin şâmil olduğu ilmleri, kısmlara ayırmışlardır. Ba'zı âlimler tarafından, Kur'ân-ı kerîmin lügatının zabtına ve kelimelerinin yazılmasına, harflerinin mahreçlerinin beyânına, âyet-i kerîmelerinin sayısına, Kur'ân-ı kerîm ile alâkalı diğer îcâb eden ilmlerin açıklanmasına i'tinâ gösterilmişdir. Böyle âlimlere "kurrâ" ismi verilir.

Ba'zı âlimler de, Kur'ân-ı kerîmde bulunan ismlerin, fi'llerin ve harflerin i'râb ve binâlarını, kelimelerinin yazılışını, hulâsâ Kur'ân-ı kerîmin kelime ve lafzlarıyla alâkalı bütün hâllerini beyân etmek için, büyük gayret göstermişlerdir.

Ba'zı âlimler ise, Kur'ân-ı kerîmi kâidelere ve islâmın esâslarına uygun olarak tefsîr etmeye i'tinâ buyurmuşlardır.

Âlimlerden bir kısmı da, aklî, aslî ve nazarî delîlleri taşıyan âyet-i kerîmelerden, Allahü teâlânın Vahdâniyyetine, birliğine, varlığına, bekâsına, kıdem, kudret ve ilmine, zât ve sıfatlarının noksanlıklardan tenzîh ve takdîsine âid delîlleri çıkardılar. Bunlara "usûliyyûn" denir. Ya'nî usûl-i dînin âlimleridir.

Yine âlimlerden bir kısmı, Kur'ân-ı kerîmin umûmîlik ve husûsîlik ifâde eden hitâbına, hakîkat, mecâz, sarîh ve kinâye gibi lügatlarına i'tinâ göstererek, tahsîs, ahbâr, nâs, zâhir, mücmel, muhkem, müteşâbih, emr, nehy ve nesh gibi kısmlarından ve bunların benzerlerinden bahs etmişlerdir. Böyle âlimlere **(usûl-i fıkh âlimi)** denir.

Bir sınıf âlimler de halâl ve harâmı ve diğer ahkâm-ı şer'iyyeyi bildiren âyet-i kerîmeler üzerinde dikkatle durarak, hükmlerin esâslarını ve dallarını tesbît etdiler. Bu ilme **(fıkh ilmi)** denir.

Âlimlerden bir kısmı ise, Kur'ân-ı kerîmden geçmiş asrlara ve önceki ümmetlere âid haberleri bildiren âyet-i kerîmeler üzerinde durarak, haberlerin nakline, hâdiselerin derlenip toplanmasına i'tinâ göstermişlerdir. Bu ilme **(târîh)** ve **(ilm-i kasâs)** ismini vermişlerdir.

Bir kısm âlimler de, hikmetler, darb-ı mes'eller ve nasîhatları bildiren âyet-i kerîmeler üzerinde durarak, "Va'd, vaîd, tahzîr [sakındırma], tebşîr [müjdeleme], zikr-i mevt [ölümü hâtırlama], meâd, neşr, haşr, hesâb, ikâb, Cennet ve Cehennem" ile alâkalı bahsleri incelemişlerdir. Böyle âlimlere "hutabâ" ve "vu'âz (vâizler)" denir.

Âlimlerden bir kısmı da, Yûsüf aleyhisselâmın kıssâsı ile alâkalı âyet-i kerîmelerden, rü'yâ ta'bîr ilmini çıkarmışlardır.

Âlimlerden bir kısmı da, mîrâs ile alâkalı âyet-i kerîmelerden ferâiz ilmi, ferâiz hesâbları ve vasiyyetlere âid hükmleri çıkardılar.

Âlimlerden bir kısmı da, âyet-i kerîmelerden ilm-i mevâkîti [vaktleri bildiren ilmi] çıkardılar.

Âlimlerden bir kısmı da, Kur'ân-ı kerîm âyetlerinden, ilm-i me'ânî ve ilm-i bedi' ve ilm-i beyânı çıkarmışlardır.

Erbâb-ı işârât ve eshâb-ı hakîkât da, Kur'ân-ı kerîmin lafzlarından ince ve derin ma'nâlara vâkıf olarak, ba'zı ıstılâhlar tertîb etdiler. Bu ıstılâhlar, "fenâ, bekâ, hudûr, havf, heybet, üns, vahşet [korku, üzüntü], kabz, bast" ve benzeri ıstılâhlardır.

Yine Kur'ân-ı kerîm, tıb, cedel, münâzara, hey'et, hendese, cebir ve mukâbele gibi önceki ilmleri de bildirdiğinden, bu ilmler de âyet-i kerîmelerden elde edilmişdir.

Büyük âlimlerden Kâdî Ebû Bekr bin Arabî hazretleri **(Kanûn-üt-te'vîl)** adlı kitâbında, Kur'ân-ı kerîmin (77450) kadar ilm çeşidini ihtivâ etdiğini bildirmişdir.

Kur'ân-ı kerîmde bildirilen ilmlerin en şereflisi ve en büyüğü ilm-i emsâldir. Âlimler, bu emsâl ve durûbdan [ibret verici hâdiselerden misâller] çok çeşidli ma'nâların çıkarıldığını bildirmişlerdir.

Hülâsâ âlimler, Kur'ân-ı kerîmin bütün ilmleri kendinde topladığını bildirmişlerdir. Kur'ân-ı kerîmin esrârını ve ondaki şaşılacak bilgileri anlamakda, insan aklı âcizdir. Bunları ancak Allahü teâlâ bilir.

Kur'ân-ı kerîmde hakîkat ve mecâz ilmi:

Bu ilm, tefsîr ilminin kollarındandır. Kur'ân-ı kerîmin yüce lafzlarının hakîkat ve mecâzından bahs eder.

Kur'ân-ı kerîmin lafzlarının hakîkat ve mecâzında cumhûr-u ülemâ arasında ihtilâf yokdur.

Şâfi'î âlimlerinden İbn-ül-Gâvs ve ba'zı malikî âlimleri, Kur'ân-ı kerîmde mecâzın bulunmadığını söylemişler ise de, âlimler, mecâzın hakîkatden dahâ belli olması sebebiyle, bu görüşün doğru olmadığını bildirmişlerdir.

Büyük âlimlerden İzzeddîn bin Abdüsselâm hazretleri, Kur'ân-ı kerîmin yüce lafzlarının hakîkat ve mecâzına dâir bir kitâb te'lîf buyurmuşdur. Âlimlerden Celâlüddîn Süyûtî hazretleri de bu kitâbı **(Mecâz-ül-fürsân ilâ mecâz-il-Kur'ân)** adlı kitâbında özetlemişdir.

Kur'ân-ı kerîmde teşbîh ve istiâre ilmi:

Bu ilm, Kur'ân-ı kerîmdeki teşbîhlerden ve istiârelerden bahs eder.

Ba'zı âlimler bu ilmi, tefsîr ilminin kollarından saymışlardır.

Teşbîh, lügatda bir şeyin diğer bir şeyle ma'nâ bakımından ortak olmasını göstermekdir. Birinci şeye (müşebbeh) [teşbîh edilmiş, benzer], ikincisine (müşebbehün bîh) [kendisine benzetilen], aralarındaki ortak ma'nâya ise vech-i şebeh (benzeme yönü) denir. Beyân ilmi âlimlerinin

ıstılâhına göre teşbîh, bir şeyin zâtında olan sıfatlardan birinde iki şeyin ortak olmasını göstermekdir.

Teşbîh edatları “ke (gibi) keen (sanki), misil ve şibh (benzer) ve bunlar gibi harf ve ismlerdir.

Fi’llerin teşbîh edâtı olduğu da bildirilmekde ise de, en sahîh olan söz, fi’llerin teşbîh harflerinden olmayıp, teşbîh alâmeti taşımalarıdır.

Teşbîh, belâgat çeşidlerinin en üstünüdür. İmâm-ı Müberred hazretlerinin **(Kâmil)** ismli kitâbında zikr ve beyân olunduğu üzere, kelâm-ı arabînin ekserîsi teşbîhden ibâretdir.

Teşbîhin ve istiârenin kısmları, beyân ilminde bildirilmişdir. Ebül-Kâsım Hendâd Bağdâdî hazretleri, Kur’ân-ı kerîmdeki teşbîhler ile alâkalı olarak **(Cemmân)** adlı bir kitâb te’lîf buyurmuşdur.

Kur’ân-ı kerîmin hitâb çeşidleri ilmi:

Bu ilm tefsîr ilminin kollarındandır. Âlimlerin büyüklerinden İbn-ül-Cevzî “rahmetullahi aleyh” hazretlerinin beyânına göre, Kur’ân-ı kerîmde onbeş çeşid hitâb şekli bulunmakdadır. Bir rivâyete göre ise, otuzdan fazladır. Bu hitâb şeklleri, Kur’ân-ı kerîm ile alâkalı ilmlerden bahs eden eserlerde ve tefsîr kitâblarında bildirilmişdir.

Kur’ân-ı kerîmde geçen künyeler ve lakablar ile alâkalı ilm:

Bu ilm, Kur’ân-ı kerîmde adı geçen Peygamberlerin “aleyhimüsselâm” ve meleklerin ismlerinden ve diğer ismlerden bahs eder. Tafsilâtı tefsîr kitâblarında ve Kur’ân-ı kerîm ile alâkalı ilmlerden bahs eden kitâblarda yazılmışdır.

Kur’ân-ı kerîmdeki hasr ve ihtisâsı bilme ilmi:

Tefsîr ilminin kollarından olan bu ilm, Kur’ân-ı kerîmdeki hasr ve kasr ifâde eden âyet-i kerîmelerden, hasr ve kasrın kısmlarından bahs eder.

(Hasr), Bir şeyi husûsî bir yol ile başka birşeye tahsîs etmek ma’nâsına olup, kasr da denir.

Hasr üç kısma ayrılır: Birincisi, “hasr-ı aklî”, ikincisi, “hasr-ı istikrâî”, üçüncüsü “hasr-ı ca’lî”dir.

(Hasr-ı aklî), sayıların teklik ve çiftliğe hasrı gibidir.

(Hasr-ı istikrâî), kelimenin, ism, fi’l ve harf olarak üç kısma hasrı gibidir.

(Hasr-ı ca’lî), bir kitâbın bir mukaddime (giriş) ile üç makâleye (bölüme) ve bir hâtimeye (sonuç kısmına) hasrı gibidir.

Kur’ân-ı kerîmde hasr ve tahsîs ifâde eden harfler, kelimeler ve terkîbler, tefsîr kitâblarında husûsî bölümlerde bildirilmiş ve açıklanmışdır.

Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmi her dürlü değişiklikden koruyacağını bildirmişdir. Bu sebeble Eshâb-ı kirâm, tâbi'în-i i'zam ve müctehîd imâmlar "rıdvânullahi teâlâ aleyhim ecma'în" ve ilm ve fazîlet sâhibi büyük islâm âlimleri, zemân içinde geçen pek çok hâdiseler ve değişikliklere rağmen, Kur'ân-ı kerîmin muhâfazasına, tefsîrine, ma'nâlarının açıklanmasına, her dürlü değişiklikden korunmasına, ancak Allahü teâlânın tevfîki ve yardımı ile muvaffak olmuşlardır.

Kur'ân-ı kerîmin yüce vasflarını lâyıkıyle anlatmakdan diller ve kalemler âcizdir. Bu sebeble bu bölümde güneşe nisbetle zerre gibi olan ve tefsîr ilmine dâir tam bir acziyyetle verilen bu kısa bilgilerle iktifâ olundu.

Yirmialtıncı Bölüm

HADÎS-İ ŞERÎF İLMİ

(Hadîs) lafzı lügatda (kadîm) lafzının zıddıdır. Bunun gibi (hudûs) ve (hadâset) lafzları da (kıdem) lafzının zıddıdır.

(Hudsân) ve (hadâset), bir şeyin evveli ma'nâsında kullanılır. "Hadâset-üs-sinni" lafzı, gençlik zemânı ve ömrün ilk dönemlerinden kinâyedir. Ba'zı rivâyete göre "hudsân" lafzı, "hades" lafzının tesniyesi olup, "hudsân" lafzından cedîdân ve mülevvân lafzları gibi, gece ve gündüz kasd olunur.

"Hadîs" lafzı, tahdîs lafzından ism olup, haber ma'nâsında da kullanılır.

Resûlullah "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" hazretlerine nisbet olunan kavl, fi'l ve takrîr, "hadîs" lafzı ile tesmiye olunur.

(Hadîs) lafzının cem'i, şâz olarak ehâdîsdir.

Allâme Zemahşerînin **(Tefsîr-i keşşâf)** adlı eserinde, ehâdîs lafzı ism-i cem' olarak bildirilmişdir. **(Bahr)** kitâbında "ehâdîs" lafzı, ism-i cem' olmayıp, "ebâtîl" lafzı gibi kâideye aykırı olarak "hadîs" lafzının cem'i mükesseri olduğu ve arabî kelimelerde "efâil" vezni üzere ism-i cem' gelmediği söylenmişdir.

Ehl-i hadîs ıstılâhında "haber" lafzı, "hadîs" lafzının mürâdifi [eş anlamı]dır. Bir rivâyete göre "hadîs" lafz-ı şerîfi, "Resûlullahdan "sallallahü aleyhi ve sellem" gelen, "haber" lafzı da, başkasından gelen diye ta'rîf olunmuşdur. Resûlullahdan "sallallahü aleyhi ve sellem" gelen sözünün ma'nâsı, Resûlullahdan nakl ve rivâyet olunan sözler, işler ve hâllerdir. "Ondan başkasından gelen" sözünün ma'nâsı, diğer büyük zâtlardan nakl ve rivâyet olunan sözler ve işlerden ibâretdir. Bu sebeble târîh ve benzerleri ile meşgûl olan kimselere **(Ahbârî)** denilmişdir. Sünnet-i Nebeviyye ile meşgûl olan kimseye **(Muhaddis)** denilmişdir.

Bir rivâyete göre de "hadîs" lafzı ile "haber" lafzı arasında mutlak umûm ve husûs vardır. Buna göre her "hadîs" haberdir. Her "haber" hadîs değildir. Bu durumda "hadîs" lafz-ı şerîfi umûmiyyet, "haber" husûsiyyet ma'nâsı ifâde eder.

"Eser" lafzı, Sahâbe-i kirâm "radıyallahü teâlâ anhüm" hazretlerinden rivâyet olunan mubârek sözlere ve güzel hâllere denir. "Eser" lafzının Resûl-i muhterem "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" hazretlerinin kelâm-ı şerîfine de denilmesinin câiz olduğu rivâyet edilmişdir.

İlm-i hadîs-i şerîf, **(Fevâid-i Hâkâniyye)** adlı kitâbda, Resûlullahın “sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem” mubârek sözleri, işleri ve hâllerinden bahs eden ilmdir diye ta’rîf edilmişdir. Bu ilmin konusu, Resûlullahın “sallallahü aleyhi ve sellem” akvâl-i celîle, ef’âl-i şerîfe ve ahvâl-i hasenesi, ya’nî mubârek sözleri, işleri ve hâlleridir. Bu ilmin mevzû’u ef’al, akval ve ahvâl-i şerîfe-i Nebeviyyedir. Gâyesi, dünyâ ve âhıret se’âdetine kavuşmakdır.

(Miftâh-üs-se’âde) kitâbında ta’rîf olunduğu üzere, hadîs-i şerîf ilmi, “ilm-ü rivâyet-il-hadîs ve ilm-ü dirâyet-il-hadîs” diye iki kısma ayrılmışdır.

(İlm-i rivâyet-i hadîs), hadîs-i şerîf râvîlerinin zabt ve adâlet bakımından hâlleri ve hadîs-i şerîflerin senedinin ittisâl ve ınkıta’ bakımından Peygamber efendimize “sallallahü aleyhi ve sellem” kadar ulaşmasından bahs eder. Bu ilm, **(ilm-i usûl-i hadîs)** adıyla meşhûr olmuşdur.

(İlm-ü dirâyet-il-hadîs), arabî kâidelere ve şer’î esâslara dayanarak ve Resûl-i ekrem “sallallahü aleyhi ve sellem” hazretlerinin mubârek hâllerine uygun olarak, hadîs-i şerîfin lafzlarında kasd edilen ve bu lafzlardan anlaşılan ma’nâdan bahs eder.

Mevzû’u: Dirâyet-i hadîs ilminin mevzû’u, lafzların anlaşılan ma’nâya veyâ kasd edilen ma’nâya delâleti bakımından hadîs-i şerîflerdir.

Gâyesi: Bu ilmin gâyesi, âdâb-ı nebeviyye ile tehallî [süslenmek] ve mekrûhâtdan, beğenilmeyen şeylerden ve menhıyyâtdan, yasaklardan tehallî etmekdir. Ya’nî arınmakdır.

Tehallî [noktasız hâ ile] tezyîn etmek, ya’nî donatmak ma’nâsınadır. Bu kelime zâhir için kullanılır ve “tahliye-i zâhir” denir. Bu da zâhirî, âdâb-ı şerî’at ile süslemekden ibâretdir.

Tehallî [noktalı hâ ile] hâlî kılmak, boşaltmak ma’nâsınadır. Bâtın için kullanılır ve “tahliye-i bâtın” denir. Bu da kalbi fenâ şeylerden boşaltıp, zikr ve fikr nûruyla süslemek, nûrlandırmakdan ibâretdir.

Fâidesi: Dirâyet-i hadîs ilminin fâidesi, en büyük fâidelerdendir.

Mebâdî: Dirâyet-i hadîs ilminin temelleri, arabî ilmler, Resûlullah “sallallahü aleyhi ve sellem” ile alâkalı kıssalar, haberler ve benzeri bilgilerdir.

Hadîs lafzı, umûmî bir lafz olup, kavl, fi’l ve takrîri şâmildir. **(Fevâid-i Hâkâniyye)** kitâbında yapılan ta’rîf, bu ma’nâları içine aldığından, ba’zı âlimler tarafından ilm-i hadîs-i şerîfin en güzel ta’rîfidir diye bildirilmişdir.

Hadîs âlimlerinin büyüklerinden İbni Esîr diye meşhûr olan Ebusse’âdât Mubârek bin Muhammed Cezerî hazretleri, **(Câmi’-ul-usûl)** adındaki kitâbında, şer’î ilmlerin (farz) ve (nâfile) kısmlarına ayrıldığını bildirmişdir.

(Farz) iki kısma ayrılır: Birincisi, “farz-ı ayn”, ikincisi, “farz-ı kifâye”dir. Hadîs-i şerîf ilmi ile ilm-i âsâr-ı sahâbe-i kirâm, farz-ı kifâyelerin temellerinden ve Kur’ân-ı kerîmden sonra edille-i şer’iyyenin ikincisidir.

Hadîs-i şerîfler için “usûl”, “ahkâm”, “kavâid”, “ıstılâhât” vardır. Bunları âlimler, muhaddisler ve fukahâ açıklamışlardır.

Hadîs-i şerîf ilmini öğrenmek ve bu ilmde derinleşmek isteyenlerin lügat ve arabî ilmleri öğrendikden sonra, hadîs ilmi ile alâkalı usûl, ahkâm, kavâid ve ıstılâhâta muttali’ olmaları zarûrîdir.

Bahs edilen, usûl, ahkâm, kavâid ve ıstılâhât şunlardır: Hadîs ricâlinin ismlerini, neseblerini, yaşlarını, vefât târîhlerini, râvîlerin sıfatlarını ve şartlarını, râvîlerin müstenedini, hadîs-i şerîflerin nasıl alındığını, geliş yollarının taksim şekllerini, râvîlerin sözlerini, işitdiklerini, ifâde tarzını, hadîs-i şerîf alınan zâtların mertebelerini, hadîs-i şerîflerin derecelerini, kısmlarını ve muhaddisler arasında mer’î olan diğer husûsları bilmekdir.

Hadîs-i şerîflerin çeşidleri:

1– (Hadîs-i mürsel): Râvînin başka bir râvîye isnâd etmeden, irsâl etdiği haberdir. (İrsâl, ehl-i hadîs ıstılâhında ademi isnâd, isnâdı zikr etmemek ma’nâsınadır. Bu irsâl râvî tarafından hadîs-i şerîfin “Kâle Resûlullah “sallallahü aleyhi ve sellem” ibâresi ile rivâyet olunup “Haddesenâ fülânün an Resûlillahi sallallahü aleyhi ve sellem” diye rivâyet olunmasından ibâretdir.) Ya’nî Tâbi’în-i izâmın, Resûlullahdan “sallallahü aleyhi ve sellem” rivâyet edip, Eshâb-ı kirâmın ism-i şerîflerini rivâyet sırasında zikr etmediği haberdir.

2– (Hadîs-i müsned): “Hadîs-i mürselin” hilâfıdır. Hadîs-i müsned, Resûlullaha “sallallahü aleyhi ve sellem” ulaşıncaya kadar râvînin diğer râvîye isnâd etdiği haberdir. Ya’nî isnâdı hâsseten Resûlullaha “sallallahü aleyhi ve sellem” ulaşan hadîs-i şerîfdir. Hadîs-i müsned ba’zan “muttasıl”, ba’zan “munkatı’” olur. (İsnâd, ehl-i hadîs ıstılâhında “haddesenâ fülânün an fülânin an Resûlillah “sallallahü aleyhi ve sellem” ibâresiyle hadîs-i şerîf rivâyet etmesinden ibâretdir.)

3– (Hadîs-i muttasıl): Resûl-i ekrem “sallallahü aleyhi ve sellem” hazretlerine veyâ Eshâb-ı kirâmdan “radıyallahü teâlâ anhüm” birine isnâdı muttasıl olan, kesintisiz ulaşan hadîs-i şerîfdir. Mâlikin Nâfi’den, Nâfi’in İbni Ömerden, İbni Ömerin Resûl-i ekremden “sallallahü aleyhi ve sellem” rivâyet etdiği hadîs-i şerîf, “hadîs-i muttasılın” misâlidir.

4– (Hadîs-i munkatı’): Sahâbîden gayrı olarak, râvîlerinden bir râvîsi bildirilmeyen hadîs-i şerîfdir. Ya’nî Mâlikin Zührîden, Zührînin İbni Abbâsdan “radıyallahü teâlâ anhümâ”, İbni Abbâs hazretlerinin Resûl-i ekremden “sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem” rivâyet etdiği hadîs-i şerîf gibidir. Bu hadîs-i şerîf, Resûlullaha “sallallahü aleyhi ve sellem” isnâd olunması bakımından “müsned” olur. Zührînin İbni Abbâsdan “radıyallahü an-

hümâ” işitmemiş olması bakımından “munkatı’ ”dır.

5– (Hadîs-i mevsûl): “Hadîs-i muttasılın” ta’rîfi gibi ta’rîf edilmişdir.

6– (Hadîs-i mütevâtir): Bir cemâ’atin Resûlullahdan “sallallahü aleyhi ve sellem” ve o cemâ’atden de başka cemâ’atin işitdiği hadîs-i şerîf olup, son duyulan kimseye kadar ya’nî kitâba yazılıncaya kadar hep böyle çok kimseler haber vermişdir ki, bunların nakl olunan rivâyetde yalan üzerinde sözbirliği yapmalarına imkân olmaz. Mütevâtir olan hadîs-i şerîflere muhakkak inanmak ve yapmak lâzımdır. Hattâ inkâr edenler kâfir olur. Diğer bir ta’rîfe göre “haber-i mütevâtir” şartları ile ilm-i yakîni ifâde eder. Yakîn, hakîkate uygun kesin i’tikâddır. “Hadîs-i mütevâtir” ile bildirilen haber güvenilirdir. Çünki, “Hadîs-i mütevâtir” ilm-i zarûrîyi kesin inanmayı ifâde eder, gerekdirir. İlm-i zarûrî, def’i ve reddi insan için imkânsız olması bakımından, insanın mecbûren kabûl ve tasdîk eylediği ilmdir.

7– (Hadîs-i meşhûr): İlk asrda bir kişi tarafından bildirilmiş iken, ikinci asrda şöhret bulan hadîs-i şerîfdir. Bir kimsenin Resûl-i ekremden “sallallahü aleyhi ve sellem” ve o kimseden de çok kimselerin ve bunlardan da başka kimselerin işitdiği hadîs-i şerîfler olup, son duyulan kimseye kadar artık hep mütevâtir olarak bildirilmişdir ki, o kimselerin yalan üzere sözbirliği yapmalarına imkân olmaz. Meşhûr hadîs-i şerîfler, âlimler tarafından kesin olarak kabûl edilmişdir. Hadîs-i meşhûr amel husûsunda “mütevâtir haber” mertebesindedir. “Hadîs-i mütevâtir” ile “hadîs-i meşhûr” arasındaki fark, hadîs-i mütevâtiri inkâr eden sözbirliği ile kâfir olur. Hadîs-i meşhûru inkâr edenin küfre düşüp düşmeyeceği ihtilâflıdır. Esâh olan kâfir olacağıdır.

8– (Hadîs-i mevkûf): Sahâbî tarafından rivâyet olunup, Resûlullaha “sallallahü aleyhi ve sellem” isnâd olunan hadîs-i şerîfdir.

9– (Hadîs-i sahîh): Resûl-i ekreme “sallallahü aleyhi ve sellem” isnâdı muttasıl olan, adâlet ve zabt sâhibi râvîler tarafından Resûlullaha ulaşıncaya kadar nakl ve rivâyet olunan hadîs-i şerîfdir. Diğer bir ta’rîfe göre “hadîs-i sahîh”; lafz-ı şerîfinde noksanlık ma’nâsında, âyet-i kerîmeye muhâlefet bulunmayan hadîs-i şerîfdir. Yâhud hadîs-i mütevâtir veyâ hadîs-i icmâ’dır. “Hadîs-i sahîhin” zıddı “hadîs-i sakîmdir”.

10– (Haber-i âhâd): Bir kimsenin Resûl-i ekremden “sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem” işitdiği ve ondan da başka birinin, o bir kişiden de başka birinin işitdiği hadîs-i şerîfler olup, son duyulan kimseye kadar hep böyle nakl ve rivâyet olunmuşdur. “Haber-i âhâd”ı inkâr edenin küfre düşmediğinde sözbirliği vardır. “Haber-i âhâd” şöhret ve tevâtür mertebesine ulaşamaz. Bu haberin hükmü ameli mûcib, fekat inanmayı mûcib değildir. Bu sebeble i’tikâd mes’elelerinde delîl olamaz.

11– (Hadîs-i muallak): Başdan bir veyâ birkaç râvîsi belli olmayan hadîs-i şerîflerdir. Başdan bir râvîsi bildirilmeyen hadîse "muallak", ortadan bildirilmeyene "munkatı'", sondan bildirilmeyene "mürsel" denir.

12– (Hadîs-i kudsî): Ma'nâsı, Allahü teâlâ tarafından, kelimeleri ise, Resûl-i ekrem "sallallahü aleyhi ve sellem" tarafından olan hadîs-i şerîflerdir. Bu hadîs-i şerîfleri Allahü teâlâ Resûlullaha "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" ilhâm veyâ rü'yâ ile bildirmiş, Resûlullah da "sallallahü aleyhi ve sellem" kendi ifâdeleri ile bu ma'nâyı söylemişdir. Kur'ân-ı kerîmin lafz-ı şerîfi münezzeldir. [İlhâm: Kalbde vâki' olan bir ilmdir ki, o ilm, âyet-i kerîme ile bildirilen amele da'vet eder. Bu ilmi âlimler hüccet olarak almamışlar. İlhâm; âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfe uygun olduğu müddetce kıymetli ve hüccetdir.]

13– (Hadîs-i kavî): Resûl-i ekremin "sallallahü aleyhi ve sellem" söyledikden sonra, bir âyet-i kerîme okuduğu hadîs-i şerîfdir.

14– (Hadîs-i nâsıh): Resûl-i ekremin "sallallahü aleyhi ve sellem" son zemânlarında söyledikleri hadîs-i şerîflerdir.

15– (Hadîs-i mensûh): Resûlullahın "sallallahü aleyhi ve sellem" ömr-i şerîflerinin ilk zemânlarında söyleyip, sonra değişdirilen hadîslerdir.

16– (Hadîs-i âmm): Bütün insanlar için söylenmiş hadîs-i şerîflerdir.

17– (Hadîs-i hâs): Bir kimse için söylenmiş hadîs-i şerîflerdir.

18– (Hadîs-i hasen): Bildirenler, sâdık ve emîn olup, fekat hâfızası, anlayışı, sahîh hadîs-i şerîfleri bildirenler kadar kuvvetli olmayan kişilerin bildirdiği hadîs-i şerîflerdir. İki isnâd ile rivâyet olunan hadîs-i şerîfe "hadîs-i hasen-i sahîh" denir.

19– (Hadîs-i maktu'): Söyleyenler, Tâbi'în-i kirâma "rahmetullahi teâlâ aleyhim ecma'în" kadar bilinip, Tâbi'înden rivâyet olunan hadîs-i şerîflerdir.

20– (Hadîs-i şâz): Bir kimsenin bir hadîs âliminden işitdim dediği hadîs-i şerîflerdir. Kabûl edilir fekat sened, vesîka olamazlar. Âlim denilen zât, meşhûr bir zât değil ise, kabûl olunmazlar.

21– (Hadîs-i garîb): Yalnız bir râvînin rivâyeti ile bildirilen sahîh hadîsdir. Nakl edenlerin temâmı Eshâb-ı kirâmdan oldukları için, böyle hadîs-i şerîflerin râvîsi tek de olsa sahîhdir. Yâhud aradaki râvîlerden birine, bir hadîs âliminin muhâlefet etdiği hadîsdir.

22– (Hadîs-i za'îf): Mertebe bakımından "hadîs-i hasenden" aşağı olan hadîsdir. Ba'zı âlimlere göre hadîs-i za'îf, sahîh ve hasen hadîsin sıfatlarını taşımayan hadîsdir. Za'îf hadîsin za'îfliği, râvînin ba'zan âdil olmaması veyâ hâfızasında za'îflik bulunması veyâ i'tikâdında şübhe olun-

ması sebebiyledir. Ba'zan da irsâl [isnâd bulunmaması] inkıta' [râvî zincirinde kopukluk] ve tedlîs [râvî gizleme] gibi diğer illetler bulunur. Za'îf hadîsler fedâil ve menâkıbda ittifâkla huccetdir. Fekat ictihâdda bunlara dayanılmaz. Çünki ictihâda dayanan hükmlerin, isbâtında müctehîdin za'îf hadîse dayanması, mezhebine temel yapması ve bir mes'elede ictihâdını za'îf hadîse bağlaması câiz değildir.

[Tedlîs: Bâyı' [satıcı]nın, malının aybını müşteriden saklaması ma'nâsınadır. Hadîs ilminde tedlîs: Muhaddis, rivâyet etdiği hadîsi, hocasının hocasına isnâd edip, kendi hocasının ismini saklar. Güyâ ondan vâsıtasız rivâyet eder. Hâlbuki rivâyet etdiği kimseyi görmemiş veyâ görmüş olsa bile ondan hadîs-i şerîf almamış, ondan sonrakinden hadîs-i şerîf almışdır. Ba'zı âlimler tarafından bildirildiğine göre, usûl-i hadîsde, tedlîs ve irsâl-i hafî arasında ince bir fark vardır. Zîrâ irsâl-i hafî sûretinde de görmek, muhtemel olan sıga ile rivâyet etmek mu'teberdir.]

23– (Hadîs-i muhkem): Te'vîle muhtâc olmayan hadîs-i şerîflerdir.

24– (Hadîs-i müteşâbîh): Te'vîle muhtâc olan hadîs-i şerîflerdir.

25– (Hadîs-i munfasıl): Aradaki râvîlerden, birden ziyâdesi unutulmuş olan hadîs-i şerîflerdir.

26– (Hadîs-i müstefîz) [mütefîd]**:** Söyleyenleri, nakl edenleri üçden ziyâde olan hadîs-i şerîflerdir.

27– (Hadîs-i muddarîb): Râvîsi, rivâyetinde ihtilâf üzere olan, bir def'a bir şeklde, diğer def'a başka şeklde rivâyet etdiği ve rivâyetlerinin birbirine uymadığı hadîs-i şerîflerdir. [Muhtelîf yollardan birbirine uymayan şeklde bildirilen hadîs-i şerîflerdir.]

28– (Hadîs-i merdûd): Ma'nâsı olmayan ve rivâyet şartlarını taşımayan sözdür.

29– (Hadîs-i müfterî): Müseylemet-ül-kezzâbın sözleridir. [Ve ondan sonra gelen münâfıkların, zındıkların, müslimân görünen dinsizlerin uydurma sözleridir. Ehl-i sünnet âlimleri, merdûd ve müfterî hadîsleri aramış, bulmuş, ayırmışlardır. Din büyüklerinin kitâblarında böyle sözlerden hiçbiri yokdur.]

30– (Hadîs-i mevdû'): Resûl-i muhterem "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" hazretlerinin mubârek ağzından çıkmadığı hâlde ona nisbet edilen, bâtıl bir ma'nâyı hâtıra getiren, akla aykırı ve te'vîli mümkin olmayan haberlerdir. Allahü teâlâ korusun, Peygamber efendimize iftirâ olan böyle haberlere haber-i mevdû' denir. Böyle haberlerin ortaya çıkarılmasının sebebi, rivâyet edilen haberin üzerinden uzun zemân geçdiğinden, râvînin unutup, rivâyet edilmeyen bir haberi rivâyet edilmiş zan ederek zikr etmesidir. Yâhud Resûlullaha "sallallahü aleyhi ve sellem" iftirâ olur. Nitekim zındıklar şerî'at-i Muhammediyyeden nefret etdirmek için, akla

muhâlif ondörtbin kadar haber uydurmuşlardır. Böyle haberleri ortaya çıkarmanın bir sebebi de, râvînin yanılması ve hatâya düşmesidir. Bu hatâ bir kelimeyi okumak isterken, dile başka bir kelimenin gelivermesi sebebiyle olur. Yâhud yukarıdaki sebeblerden başka bir sebeble uydurulmuşdur. Nitekim Karâmiyye fırkası, tâ'at ve ibâdete teşvîk ve ma'siyyetden sakındırmak için, bir takım haberler uydurmuşlardır. Bu tâifenin uydurdukları da iftirâdır.

[**(Se'âdet-i Ebediyye)** kitâbının 417.ci sahîfesinde diyor ki: Mevdû' kelimesinin, bir lügat ma'nâsı, bir de, ıstılâh [ya'nî her ilme mahsûs, ayrı bir] ma'nâsı vardır. Ya'nî, **(Üsûl-i hadîs)** ilminin verdiği ma'nâsı vardır. Lügatda, mevdû', bir yere sonradan konulmuş, uydurma demekdir. Ya'nî, Server-i âlemin "sallallahü aleyhi ve sellem" mubârek ağzından çıkmayıp da, bir zındık, bir münâfık, bir yalancı tarafından iftirâ olarak konulmuş ve hadîs denilmişdir. Bu ise, iki yol ile anlaşılabilir. Birincisi: Hadîs-i şerîfin sâhibi olan Fahr-i Rusül "sallallahü aleyhi ve sellem", (bu benim hadîsim değildir), ya'nî, bunu ben söylemedim, demesi iledir. İkincisi: Nübüvvetin ve risâletin başladığı günden beri, âhırete teşrîf edinceye kadar, hergün, Resûlullah efendimizin yanında bulunup, her sözüne, her hâline, her huyuna, titizlikle dikkat ederek, yazılanlar arasında, bu mevdû' hadîsin bulunmaması ile anlaşılır ki, bu yol ile de anlamak elbette mümkin değildir. O hâlde, nasıl mevdû' denilebilir? Böyle söze kimse kıymet vermez.

Server-i âlemin "sallallahü aleyhi ve sellem" nübüvvetinin başladığından vefâtına kadar, mubârek ağızlarından sâdır olan her söz ve sükûn ve hareketleri hep hadîsdir. Hadîs ilmini ta'rîf ederken, (Onun "sallallahü aleyhi ve sellem" sözlerini ve hâllerini bildiren ilmdir) buyurmuşlardır.

(Üsûl-i hadîs) isminde başka bir ilm dahâ vardır ki, bu ilmin üsûlleri, metodları ile, hadîs-i şerîflerin nev'leri, çeşidleri ayırd edilir. Mütevâtir, meşhûr, sahîh, hasen, merfû', müsned, mürsel, da'îf (za'îf), mevdû' ve dahâ birçok hadîs çeşidlerinin ayrı ayrı ve uzun ta'rîfleri, îzâhları, tesbitleri, kitâblar doldurmakdadır. Herbir hadîsin şartları, kaydları vardır. Bu geniş bilgiler, ancak üsûl-i hadîs ilminde, ictihâd derecesine yükselen büyük âlimlere "rahmetullahi teâlâ aleyhim ecma'în" mahsûsdur.

Hadîs ilmi büsbütün başkadır. Üsûl-i hadîs ilminde müctehid olan bir âlim, bir hadîsin mevdû' olduğunu isbât edince, bu ilmin bütün âlimlerinin de, mevdû' demesi lâzım gelmez. Çünki, mevdû' diyen müctehid, bir hadîsin sahîh olması için, lüzûm gördüğü şartları taşımıyan bir hadîs için, benim mezhebimin üsûlünün kâ'idelerine göre, mevdû'dur der. Yoksa, Server-i âlemin "sallallahü aleyhi ve sellem" sözü değildir demek istemez. Ya'nî, hadîs-i şerîf denilen bu sözün hadîs olması, bence anlaşılmamışdır demekdir. Bu âlime göre hadîs olmaması, hakîkatde hadîs olmadığını göstermez. Hadîs üsûlü ilminin başka bir müc-

tehidi de, hadîsin doğru olması için aradığı şartları bu sözde bulunca, hadîsdir, mevdû' değildir diyebilir.]

31– (Hadîs-i müteabbed bilafzihî) böyle ismlendirilen bir kısm hadîs-i şerîfler de, "ezân-ı şerîf", "teşehhüd", "tekbîr" ve "teslîm" gibi hadîs-i şerîflerdir.

Âlimler, hadîs-i şerîflerin ma'nâ olarak nakl edilmesinin, ya'nî başka bir lafz ile bildirilmesinin ba'zı şartlarla câiz olduğunu beyân etmişlerdir. Kâdı Iyâz hazretleri de hatâ olabileceği ihtimâli sebebiyle, hadîs-i şerîfi ma'nâ olarak nakl etmeyi câiz görmemişdir.

Hadîs-i şerîfler, farzların temelleri olduğundan, Eshâb-ı kirâm, se'âdet-i kârin ve eimme-i dîn "rıdvânullahi teâlâ aleyhim ecma'în", selef ve halef olarak, hadîs-i şerîfleri birbirlerine nakl ederken, zabt ve hıfzına ve şân ve şerefini yüksek tutmağa, büyük gayret sarf etmişlerdir.

Sadr-ıl evvelde [İlk asrda] selef-i sâlihînin i'timâd ve i'tinâları, hadîs-i şerîflerin kalblerde muhâfazaya, ezberlenmeye münhâsır idi. Bu sebeble ilm-i hadîs-i şerîf yazıyla zabt olunmayıp, kitâbullah, ya'nî Kur'ân-ı kerîm gibi kalben zabt ve hıfz olunurdu, ezberlenerek muhâfaza edilirdi. Dahâ sonra ehl-i islâm, dünyânın her tarafına yayıldı. İslâm beldeleri genişledi. Sahâbe-i kirâm dünyânın her tarafına dağılıp, Eshâb-ı kirâmın büyükleri de vefât edince, hadîs-i şerîflerin zabt ve hıfzı za'îfledi. Bunlardan dolayı âlimler, gördükleri lüzûm ve ihtiyâc sebebiyle, hadîs-i şerîflerin tedvînine, yazılarak zabt ve hıfz edilmesine, büyük gayret göstermişlerdir.

Bir rivâyete göre, hadîs-i şerîf ilminde ilk kitâb yazan zevât-ı kirâm, Abdülmelik bin Cüreyc hazretleridir. Bir rivâyete göre ise, Mâlik bin Enes hazretleridir. Bu zât **(Muvatta)** ismli eseri te'lîf etmişdir. Diğer bir rivâyete göre de ilk müellîf, Rebi' bin Sabîha hazretleridir. Bu zâtlardan sonra, hadîs-i şerîflerin toplanıp, kitâblara yazılması yaygınlaşmışdır.

Âlimlerin büyüklerinden, Sadr-üş-Şerî'anın **(Ta'dîl-ül-ulûm)** kitâbında ve İbni Sübkînin **(Tabakât-ül-kübrâ)** adlı meşhûr eserinde bildirildiğine göre, hadîs imâmları uzun ömrlü olmakla, felsefeciler ise kısa ömrlü olmakla meşhûrdur. Bu durum tecrübelerle sâbitdir. Bu büyük ni'met, hadîs-i şerîflerin fazîletlerinden ve husûsiyyetlerindendir.

Âlimlerin bildirdiğine göre, hadîs-i şerîf ilmine dâir sayılamayacak kadar çok kitâb yazılmışdır. Fekat Kur'ân-ı kerîmden sonra en sahîh hadîs kitâblarının; **(Sahîh-i Buhârî)**, **(Sahîh-i Müslim)**, **(Kitâb-ül Muvattâ)**, **(Sünen-i Ebî Dâvüd)**, **(Sünen-i Tirmüzî)**, **(Sünen-i Nesâî)**, **(Sünen-i İbni Mâce)**, **(Sünen-i Darekutnî)**, **(Müsned-i Ahmed)**, **(Müsned-i İbni Ebî Şeybe)**, **(Müsned-i Bezzâr)** ve benzeri hadîs kitâbları olduğunu bütün âlimler sözbirliği ile bildirmişdir.

Büyük muhaddisler (Büyük hadîs âlimleri):

1– İmâm-ı Buhârî: Hadîs-i şerîf âlimlerinin “radıyallahü anhüm” reîsi ve en büyüğü Ebû Abdüllah Muhammed bin İsmâîl bin İbrâhîm bin Mugîre el-Ca’fî el-Buhârîdir “radıyallahü anh”. İmâm-ı Buhârî hazretleri hadîs-i şerîfleri zabt maksadıyla önemli ilm merkezlerine gitmiş ve buralardaki hadîs âlimleriyle görüşerek, hadîs-i şerîfleri, Horâsân, Irâk, Hicâz, Şâm ve Mısrda yazmışdır. Mekkî bin İbrâhîm Belhî, Abdüllah bin Mûsâ Absî, Ebû Âsım Şeybânî, Alî ibni Medînî, Ahmed bin Hanbel, Yahyâ bin Maîn, Abdüllah bin Zübeyr el-Humeydî ve benzeri büyük hadîs âlimlerinden hadîs-i şerîf almışdır. İmâm-ı Buhârî hazretlerinin râvîsi Ebû Abdüllah Muhammed bin Yûsüf bin Matar bin Sâlih bin Bişr el-Ferberî hazretleri, İmâm-ı Buhârî hazretlerinden, yetmişbin kadar zâtın Buhârî-i şerîfi dinlediğini ve kendisinin de İmâm-ı Buhârî hazretlerinden Ferberde [Buhârânın bir kasabası] hadîs-i şerîf dinlediğini ve aldığını ve İmâm-ı Buhârî hazretlerinden hadîs-i şerîf dinleyenlerden yalnız kendisinin kaldığını bildirmişdir. İmâm-ı Buhârî hazretleri, sahîhini altıyüzbin hadîs-i şerîfden seçmiş ve ondört senede temâmlamışdır. Herbir hadîs-i şerîfin doğruluğunu yakînen bilmedikce, kendisiyle Allahü teâlâ arasında huccet edinmedikce ve gusl abdesti alıp iki rek’at nemâz kılarak istihâre yapmadıkca, kitâbına yazmamışdır. Yüzbin sahîh, ikiyüzbin de diğer hadîs-i şerîf ezberlemişdir.

Sahîh-i Buhârîde mükerrer hadîs-i şerîfler ile birlikde yedibin ikiyüz yetmişbeş hadîs-i şerîf vardır. Bir rivâyete göre mükerrerler çıkarıldıkdan sonra dörtbin hadîs-i şerîf bulunmakdadır. Başka bir rivâyete göre ise, Buhârîde yedibin ikiyüz hadîs-i şerîf olup, bunlardan üçbini mükerrerdir.

İmâm-ı Buhârî hazretleri, Mâlikin Nâfi’den, Nâfi’in İbni Ömerden rivâyet yolunun hadîs-i şerîflerde mutlak olarak en sahîh isnâd olduğunu ve Ebû Zenâdın A’recden, A’recin de Ebû Hüreyreden rivâyet yolunun da Ebû Hüreyreye âid en sahîh isnâd olduğunu bildirmişdir. “Radıyallahü teâlâ anhüm ecma’în.”

İmâm-ı Buhârî hazretleri, zühd, verâ’ ve takvâ sâhibi nâdir ve sâlih bir zât idi. Hicrî 194 [m. 810]de doğdu. 256 [m. 870] senesinde vefât etdi. Ömrü altmışbir sene üçyüzkırkyedi gündür. Fazîletleri ve menâkıbı yazıya sığmayacak kadar çokdur. Kemâlâtına, yazdığı Buhârî-i şerîf kitâbı kat’î bir delîldir. Böyle olduğunu bütün âlimler sözbirliği ile bildirmişdir.

Buhârî-i şerîf kitâbının pekçok husûsiyyeti vardır. Bunlardan biri tâûn salgını zemânında bir evde lâyık olduğu şeklde okunduğunda, ev halkının tâûn hastalığından, Allahü teâlânın hıfz ve emânında olmasıdır.

2– İmâm-ı Müslim: İmâm-ı Buhârî hazretlerinden sonra hadîs imâmlarının en büyüğü, Sahîh-i Müslimin sâhibi İmâm-ı Ebül-Hasen Müslim bin Haccâc bin Verd bin Kûşâd el-Kuşeyrî en-Nişâpûrî hazretleridir. İmâm-ı Müslim hazretleri bir rivâyete göre hicrî 204 senesinde, bir

rivâyete göre 202 de sahîh olan rivâyete göre ise 206 [m. 821] senesinde Nişâpûrda doğdu. 261 [m. 875] senesinde vefât etdi. İmâm-ı Müslim hazretleri hadîs-i şerîf ilminde İmâm-ı Buhârî hazretlerinden sonra Horâsânın en büyük âlimi olup, Hicâz, Irâk, Şâm ve Mısr taraflarına giderek, büyük hadîs âlimlerinden Yahyâ bin Yahyâ en-Nişâpûrî, Kuteybe bin Sa'îd, İshak bin Râheveyh, Ahmed bin Hanbel, Abdüllah bin Mesleme el-Ka'benî ve emsâli büyük zâtlardan hadîs-i şerîf aldı. Def'alarca Bağdâda gitdi. Orada hadîs-i şerîf rivâyetinde bulundu. İbrâhîm bin Muhammed bin Süfyân, Tirmüzî ve İbni Huzeyme gibi pek çok zât da kendisinden hadîs-i şerîf rivâyet etmişlerdir. İmâm-ı Müslim hazretlerinin kitâbı, **(Sahîh-i Müslim)** ismiyle meşhûrdur. Bir rivâyete göre, Sahîh-i Müslimin üçyüzbin, diğer bir rivâyete göre yüzbin hadîs-i şerîfden seçilerek yazıldığı âlimler tarafından bildirilmişdir.

3– Ebû Dâvüd: İmâm-ı Buhârî ve İmâm-ı Müslim hazretlerinden sonra hadîs âlimlerinin en büyüğü, Ebû Dâvüd Süleymân bin Eş'as bin İshak el-Ezdî es-Sicstânî hazretleridir. Ebû Dâvüd hazretleri Horâsân, Irâk, Şâm ve benzeri beldelere ve şehrlere gitmiş ve buralardaki hadîs âlimleriyle görüşmüş, Müslim bin İbrâhîm, Süleymân bin Harb, Abdüllah bin Mesleme el-Ka'benî, Yahyâ bin Maîn, Ahmed bin Hanbel ve benzeri büyük hadîs âlimlerinden hadîs-i şerîf alarak **(Sünen-i Ebî Dâvüd)** adındaki eserini yazmışdır. Bu kitâbında dörtbinsekizyüz hadîs-i şerîf vardır. Bunları beşyüzbin hadîs-i şerîfden seçmişdir. Bu eser, hadîs imâmlarından Ahmed bin Hanbel hazretleri ve diğer büyük hadîs âlimleri tarafından beğenilmiş ve medh edilmişdir. Ebû Dâvüd hazretleri hicrî 202 [m. 817] senesinde doğdu. Hicrî 275 [m. 888] senesinde Basrada vefât etdi. Kendisinden oğlu Abdüllah, Ebû Abdürrahmân Nesâî, Ahmed bin Muhammed Hallâl ve emsâli zâtlar hadîs-i şerîf almışlardır. Oğlu Abdüllah hadîs hâfızlarının büyüklerinden bir zât olup, hicrî 316 senesinde vefât etmişdir.

4– İmâm-ı Tirmüzî: Büyük hadîs âlimi Ebû Îsâ Muhammed bin Îsâ el-Tirmüzî hazretleri, Ebû Dâvüd Sicstânî hazretlerinden sonra en büyük hadîs âlimidir. Hicrî 279 [m. 892] senesinde vefât etdi. Kuteybe, Süfyân bin Geylân, Muhammed bin Beşşâr, Ahmed bin Menî', Muhammed bin Müsennâ, Süfyân bin Vekî', Muhammed bin İsmâ'îl Buhârî hazretleri gibi büyük muhaddisler ile [hadîs âlimleriyle] görüşerek, kendilerinden hadîs-i şerîf almışdır. Muhammed bin Ahmed Mahbûbî el-Mervezî hazretleri ve emsâli pekçok zât kendisinden hadîs-i şerîf almışlardır. Hadîs-i şerîf ilmine dâir pekçok eseri vardır. Bunlar arasında **(Sünen-i Tirmüzî)** adındaki kitâbının, mezhebler, istidlâl yolları ve hadîs-i şerîflerin çeşidleri gibi geniş ma'lûmâtı ve fâideli bilgileri ihtivâ etmesi sebebiyle, fâide ve tertîb bakımından diğer kitâblarının en güzeli olduğu, ayrıca tekrârların diğer eserlerine göre dahâ az bulunduğu âlimler tarafından bildirilmişdir. İmâm-ı Tirmüzî hazretleri bu kitâbını yazdıkdan sonra, Hicâz, Irâk

ve Horâsân âlimlerine arz etdiği ve hepsi tarafından hüsn-i kabûle mazhar olduğu rivâyet edilmişdir.

5– İmâm-ı Nesâî: Büyük hadîs ve fıkh âlimi olan Ebû Abdürrahmân Ahmed bin Şu'ayb bin Nesâî hazretleri, imâm-ı Tirmüzî hazretlerinden sonra hadîs âlimlerinin en büyüğüdür. Zemânının büyük hadîs âlimleriyle görüşdü. Bu zâtlardan Kuteybe bin Sa'îd, Muhammed bin Beşşâr, Mahmûd bin Geylân, Ebû Dâvüd Süleymân bin Eş'âs ve emsâli zevât-ı kirâm hazretlerinden hadîs-i şerîf alarak, **(Sünen-i Nesâî)** adlı kitâbını te'lîf etdi. Büyük âlimlerden Ebû Kâsım Taberânî, Ebû Ca'fer Tahâvî, Ebû Bekr Ahmed bin İshak es-Senî el-Hâfız ve emsâli pekçok zât kendisinden hadîs-i şerîf almışdır. Kendisi ve Süneni pekçok zât tarafından medh edilmişdir. İmâm-ı Nesâî, Şâfi'î mezhebindedir. Hicrî 303 [m. 915] senesinde Mekke-i mükerremede vefât etdi.

6– İslâmın büyük âlimlerinden, imâm-ı Nevevî "aleyhirrahme" hazretleri, hadîs kitâblarının asllarının, yukarıda yazıldığı gibi, **(Sahîh-i Buhârî)**, **(Sahîh-i Müslim)**, **(Sünen-i Ebî Dâvüd)**, **(Sünen-i Tirmüzî)** ve **(Sünen-i Nesâî)** ismleriyle bilinen beş kitâb olduğunu bildirmişdir. Fekat cumhûru ülemâ ise, hadîs kitâblarının asllarının altı kitâb olduğunu bildirmişler ve İmâm-ı Mâlikin **(Muvattâ)** adlı eserini de hadîs kitâblarının asllarından saymışlardır. Yine cumhûru ülemâya göre "Muvattâ" kitâbı, sıralamada Sünen-i Tirmüzîden sonra, Sünen-i Nesâîden öncedir. Ancak ba'zı âlimler "Muvattâ" kitâbının sırasının Sahîh-i Müslimden sonra olduğunu bildirmişdir. Ba'zı âlimler de Ebû Abdüllah Kazvînî Muhammed bin Yezîd bin Mâce hazretlerinin kitâbını, ya'nî **(Sünen-i ibni Mâce)**yi, "Muvattâ" kitâbının yerinde saymışdır.

İbni Mâce hazretleri, büyük hadîs âlimlerinden hadîs-i şerîf almış ve kendisinden de pekçok zât hadîs-i şerîf almışdır. İbni Mâce hazretleri hicrî 273 [m. 886] senesinde altmışdört yaşında vefât etdi.

7– İmâm-ı Rezîn: Hadîs âlimlerinin büyüklerinden olan, hâfız Ebül-Hasen Rezîn bin Mu'âviye el-Abzerî hazretleri, hadîs imâmları arasında sayılmış ve yedinci imâm diye anılmışdır. İmâm-ı Rezîn hazretleri **(Tecrîd)** adındaki hadîs kitâbını te'lîf ederek, sahîh hadîs kitâblarını bu kitâbında toplamışdır. Bu kitâbı kütüb-i sitteyi içine aldığından, hadîs âlimleri tarafından kütüb-i sitte arasına dâhil edilmişdir. İmâm-ı Rezîn hazretleri hicrî 520 [m. 1126] senesinden sonra vefât etdi.

8– İmâm-ı Humeydî: Büyük muhaddislerden, Ebû Abdüllah Muhammed bin Ebî Nasr Fütûh bin Abdüllah Endülüsî el-Humeydî hazretleri, hadîs âlimleri arasında sekizinci imâm diye anılmışdır. İmâm-ı Humeydî hazretleri **(Kitâb-ül-cem'i beyne sahîhay-il-Buhârî vel-Müslim)** adlı eseri yazmışdır. Kendisi büyük ve meşhûr bir âlim olup, Mekke-i mükerreme, Mısır, Şâm ve Bağdâdda hadîs âlimleriyle görüşüp onlardan hadîs-i şerîf almışdır. Ayrıca Endülüs târîhi ile alâkalı bir kitâbı da vardır. Hic-

rî 420 [m. 1029] senesinde doğdu, 488 [m. 1095] Bağdâdda vefât etdi.

9– İmâm-ı Ebû Mes'ûd İbrâhîm bin Muhammed bin Ubeyd ed-Dımeşkî: Hadîs imâmlarından sayılmışdır. Sahîh-i Buhârî ile Sahîh-i Müslimi birleşdiren zâtlardan olup, **(Câmi'-üd-Dımeşkî)** adındaki eseri meşhûrdur.

10– İmâm-ı Berkânî: İmâm-ı Ebû Bekr Ahmed bin Muhammed Harezmî, İmâm-ı Berkânî diye meşhûrdur. Hadîs imâmlarındandır. Kendisiyle hadîs imâmlarının sayısı ona ulaşmışdır. Sahîh-i Buhârî ile Sahîh-i Müslimi birleşdirerek **(Câmi'-ül-Berkânî)** adlı meşhûr eserini yazmışdır. Kendi memleketinde hadîs âlimlerinden Ebül-Abbâs bin Hamdân en-Nişâpûrî hazretlerinden ve diğer zâtlardan, sonra da Cürcân tarafına giderek, hadîs âlimlerinin büyüklerinden olan Ebû Bekr İsmâ'îlden "rahmetullahi aleyh" hadîs-i şerîf almışdır. Dahâ sonra Bağdâda giderek, orada yerleşmiş ve hadîs-i şerîf nakl ve rivâyetiyle meşgûl olmuşdur. Kendisi hadîs ilminde, güvenilir âlimlerdendir. Zühd ve vera' sâhibi idi. Âlimlerden Hatîb Ebû Bekr el-Bağdâdî, İmâm-ı Berkânî hazretlerini medh ederken, "Şeyhlerimiz arasında İmâm-ı Berkânî hazretlerinden dahâ mazbûd bir zât görmedim. O hâfız-ı Kur'ân ve fıkh âlimi idi. Arabî ilmlerde de hâfız ve kâmil idi" demişdir. Hadîs-i şerîf ilminde çok eserinin bulunduğu bildirilmekdedir. Hicrî 336 [m. 947]da doğdu, 420 [m. 1029] senesinde seksendokuz yaşlarında vefât etdi.

İmâm-ı Berkânîden sonra, âlimler, hadîs âlimlerinden aşağıda bildirilen yedi hadîs hâfızını da zikr etmişlerdir.

11– Dâre kutnî: Hâfız İmâm-ı Ebül-Hasen Alî bin Ömer ed-Dâre kutnî hazretleri, yedi hadîs hâfızından biridir. Fazîlet ve kemâl ehlinden idi. Ba'zı zâtlar tarafından "Emîr-ül-mü'minîn fil-hadîs" diye medh olunmuşdur. Hicrî 305 [m. 917]de, bir rivâyete göre 306 [m. 918]da doğdu. 385 [m. 995]de Bağdâdda vefât etdi.

12– Hâkim: Hâkim Ebû Abdüllah Nişâpûrî, yedi hadîs hâfızından biridir. Hicrî 321 [m. 933]de doğdu. 405 [m. 1014]de, hicrî seksendört yaşlarında iken vefât etdi.

13– Ebû Muhammed Abdülgânî bin Sa'îd el-Ezdî: Yedi hadîs hâfızından biridir. Mısrın hadîs hâfızı idi. Hicrî 332 [m. 943]de doğdu, 409 [m. 1018]de vefât etdi.

14– Ebû Nu'aym: Ebû Nu'aym Ahmed bin Abdüllah İsfehânî, yedi hadîs hâfızındandır. Hadîs meşâyıhının sikâlarından idi. 336 [m. 948]de doğdu. 430 [m.1039]da doksanaltı yaşında iken İsfehânda vefât etdi. [Kıymetli kitâbları vardır. **(Hilyetül Evliyâ)** kitâbı basılmışdır.]

15– Ebû Amr bin Abdülberr en-Nahvî: Yedi hadîs hâfızından seçilmiş bir zâtdır. Hadîs ehlinin sikâlarından idi. 368 [m. 978]de doğdu. 463 [m. 1070]de Şâtıba şehrinde vefât etdi.

16– Beyhekî: Ebû Bekr Ahmed bin Hüseyn el-Beyhekî, fazîlet ve kemâlde asrının bir dânesi idi. Hâkim Ebû Abdüllah hazretlerinin önde gelen talebelerinden idi. 384 [m. 994]de doğdu. 458 [m. 1066]de vefât etdi. [Şâfi'î fıkh âlimidir. Kitâblarının adedi binden fazladır. **(Delâil)**, **(Sünen)**, **(Şu'abül îmân)** kitâbları çok kıymetlidir.]

17– Hatîb-i Bağdâdî: Ebû Bekr Ahmed bin Alî el-hatîb el-Bağdâdî, yedi hadîs hâfızından biridir. 392 [m. 1002]de Bağdâdda doğdu. 463 [m. 1071]de orada vefât etdi.

18– Neysâbûrî: Şeyh-ül-Horâsân İmâm-ı eimme el-Fakîh el-Hâfız Ebû Bekr Muhammed bin İshak bin Huzeyme Nişâpûrî, hadîs âlimlerinin büyüklerindendir. 311 [m. 923] senesinde doksan yaşında vefât etdi.

19– Hâfız Osmân bin Ebî Şeybe el-Abesî: Müsned ve tefsîr sâhibi ve meşhûr hadîs âlimlerindendir. 239 [m. 853] senesinde vefât etdi.

20– Ebû Ya'lâ: El-Hâfız Ebû Ya'lâ bin Alî Müsennâ el-Musûlî, müsned sâhibi, meşhûr hadîs âlimidir. Hicrî 210 da tevellüd, 307 [m. 920] senesinde doksanyedi yaşında Musûlda vefât etdi. **(Müsned)** kitâbı meşhûrdur.

21– Dârimî: El-Hâfız İmâm-ı Ebû Muhammed Abdüllah bin Abdürrahmân Dârimî, hadîs âlimlerinin büyüklerinden olup, müsned sâhibidir. 181 de Semerkandda tevellüd, 255 [m. 869]de vefât etdi. Semerkandın meşhûr âlimlerindendir. **(Sünen)** kitâbı meşhûrdur.

22– Bezzâr: El-Hâfız Ebû Bekr Ahmed bin Amr Basrî el-Bezzâr, büyük hadîs âlimlerindendir. **(Müsned-i kebîr)** sâhibidir. 292 [m. 904]de Remlede vefât etdi.

23– Taberânî: El-Hâfız Ebül-Kâsım Süleymân bin Ahmed Taberânî, hadîs imâmlarındandır. 260 da tevellüd etdi. 360 [m. 970] senesinde yüz yaşını geçmiş olduğu hâlde vefât etdi. [**(Kebîr)**, **(Evsât)**, **(Sagîr)** hadîs kitâblarını yazmak için otuzüç sene, Irâk, Hicâz, Yemen, Mısr ve başka yerleri dolaşdı.]

24– Bestî: Allâme Ebû Süleymân Hamd bin Muhammed el-Bestî, büyük hadîs âlimlerindendir. İlm ve fazîletde asrının bir dânesi idi. **(Me'âlim-üs-Sünen), (A'lâm-üs-Sünen), (Garîb-ül-hadîs)** ve benzeri meşhûr eserleri vardır.

25– İbni Cevzî: Ebül-Ferec Abdürrahmân bin Alî ibni Cevzî el-Hanbelî, hadîs âlimlerinin büyüklerindendir. 510 [m. 1116] senesinde doğdu. 577 [m. 1181]de vefât etdi. Meşhûr eserleri vardır. [Tefsîr, hadîs, hanbelî fıkh ve târîh bilgilerinde derin âlim idi. Yüzden fazla kitâb yazdı. **(El-mugnî)** tefsîri meşhûrdur.]

26– Nevevî: Ebû Zekeriyyâ Yahyâ bin Şeref Nevevî, âlim, fâdıl, vera' sâhibi, fakîh ve muhaddîs olup, asrının imâmı idi. 631 [m. 1233]de te-

vellüd etdi. 676 [m. 1277] senesinde Şâmda vefât etdi. [Çok kitâb yazdı. **(Ravdâ-tüt-tâlibîn)**, **(Rıyâd-us-sâlihîn)** ve **(Hilyetül-ebrâr)**da denilen **(Ezkâr)** kitâbları çok kıymetlidir. Şâfi'î fıkhını bildiren **(Minhâc)** kitâbı meşhûrdur.]

27– İbni Esîr: Ebû's-se'âdât el-Mubârek bin Muhammed el-Cezerî, hadîs âlimlerinin büyüklerindendir. 630 [m. 1232] senesinde vefât etdi. [**(Üsüd-ül-gâbe)** kitâbı, beş cild olup, yedibin beşyüz Sahâbînin hâl tercemesini bildirmekdedir.]

28– Begavî: İmâm-ı Ebû Muhammed Hüseyn bin Mes'ûd el-Begavî, hadîs âlimlerinin büyüklerinden ve Şâfi'î fıkh âlimidir. Mu'teber eserleri vardır ve üstün hâller sâhibidir. 436 [m. 1044] de tevellüd ve 516 [m. 1122] senesinde vefât etdi. [**(Me'âlimüttenzîl)** adındaki tefsîri ile, **(Mesâbîh)** hadîs, **(Tehzîb)** fıkh kitâbı meşhûrdur.]

29– İbni Salâh: İmâm eş-Şeyh Takıyyüddîn Osmân bin Abdürrahmân bin Mûsâ bin Ebî Nasr el-Kürdî eş-Şehrezûrî allâme İbni Salâh, hadîs âlimlerinin büyüklerinden ve fazîlet sâhibi bir zâtdır. 577 [m. 1181] senesinde doğdu. 643 [m. 1245]de vefât etdi.

30– Sâgânî: Hasen bin Muhammed bin Hasen bin Haydâr bin Alî el-Adevî el-Ömerî el imâm Radıyyüddîn Ebü'l-Fedâil Sâgânî, hadîs âlimlerinin büyüklerindendir. İlm ve kemâli ile meşhûr olup, çok eserleri vardır. 650 [m. 1252]de vefât etdi.

31– Kirmânî: El-İmâm allâme Muhammed bin Yûsüf bin Alî bin Sa'îd el-Kirmânî, hadîs âlimlerinin büyüklerindendir. (Şerh-i Buhârî) sâhibidir. 717 [m. 1317]de doğdu. 786 [m. 1384]da vefât etdi.

32– Türpüştî: Hadîs âlimlerinin büyüklerindendir. Begavînin Mesâbihini şerh etmişdir. Hanefî fıkh âlimlerindendir. İbni Subkînin rivâyetine göre 600 [m. 1261]de vefât etdi. [**(Tuhfet-üs-sâlikîn)** kitâbı ve **(Müyesser)** adındaki Mesâbih şerhi çok kıymetlidir. **(El-mu'temed fil mu'tekad)** adındaki akâid risâlesini Hakîkat Kitâbevi basdırmışdır.]

33– Kâdî Iyâd: Kâdî Ebü'l-Fadl Iyâd bin Mûsâ bin Iyâd el-Bestî el-Yahsabî, hadîs âlimlerinin büyüklerinden, fazîlet sâhibi bir zâtdır. **(Şifâ-i şerîf)** kitâbını [ve **(Meşârik-ul envâr)** adındaki hadîs kitâbını] yazmışdır. Bu eseri ilm ve fazîlet sâhibi âlimler tarafından çok beğenilmişdir. Ba'zı âlimler vebâ salgını sırasında Şifâ-i şerîf kitâbını okumanın fâideli olduğunu bildirmişlerdir. 544 [m. 1150] senesinde altmışsekiz yaşında Merrâküşde vefât etdi.

34– İbni Hacer Askalânî: Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed bin Alî, hadîs âlimlerinin büyüklerindendir. 773 [m. 1371]de Mısrda doğdu. 852 [m. 1448]de Mısrda vefât etdi. [Yüzelliden çok kitâbı vardır. **(El-isâbe fî temyizüssahâbe)** kitâbı dört cilddir.]

35– Aynî: Allâme Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd bin Ahmed el-Aynî el-Hanefî, hadîs âlimlerinin büyüklerindendir. Sahîh-i Buhârîyi şerh etmişdir. 855 [m. 1451] senesinde vefât etmişdir.

Hadîs-i şerîf âlimleri, yukarıda teberrüken bahs edilen âlimlerden ibâret değildir. Gerek zemân-ı se'âdetde ve gerek zemân-ı se'âdetden sonraki zemânlarda, doğuda ve batıda, islâm memleketlerinde yetişen hadîs âlimleri sayılamayacak kadar çokdur. İslâm âlimlerinin fazîlet ve kemâlâtı, her ilmde ve bilhâssa hadîs ilminde tedkîkleri ve hadîs ilminde te'lîf buyurdukları kıymetli kitâbların tertîbi ve tehzîbi akılları hayretde bırakacak derecededir. Bütün bunlar Resûl-i ekremin "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" mu'cizelerindendir. Bunların, o büyüklere, imdâd-ı İlâhî ve tevfîk-i Yezdânî ve hidâyet-i Rabbânî ile nasîb olduğu gâyet açıkdır.

Hadîs âlimlerinin gâyeleri:

Âlimler, muhaddislerin eserlerini çeşidli maksadlarla yazdıklarını bildirmişlerdir.

Ba'zı hadîs âlimleri, sâdece hadîs-i şerîflerinin lafzının hıfzı ve bu hadîslerden hükm çıkarmak maksadıyla hadîs-i şerîfleri tedvîn etmişler, derleyip toplamışlardır. Bu yolu seçen âlimler, Abdüllah bin Mûsâ ed-Dabbî, Ebû Dâvüd Teyâlisî, Ahmed bin Hanbel ve benzeri zâtlardır. Bu zâtlar râvîlerin müsnedlerinden hadîs-i şerîfleri ortaya çıkarıp, önce Hulefâ-i Râşidînden ve Eshâb-ı kirâmın büyüklerinden olan Ebû Bekr-i Sıddîk "radıyallahü anh" hazretlerinin müsnedini zikr ederek rivâyet olunan hadîs-i şerîfleri, sonra Sahâbe-i kirâmın müsnedlerini ayrı ayrı zikr ederek bunlardaki hadîs-i şerîfleri yazmışlardır.

Ba'zı hadîs âlimleri de, hadîs-i şerîfleri bâblara ayırarak, her bâba âid olan hadîs-i şerîfi o bâbda bildirmişdir. Meselâ, nemâz hakkında vârid olan hadîs-i şerîfleri nemâz bâbında, zekât ile alâkalı olanları da zekât bâbında bildirmişlerdir. İmâm-ı Mâlik "rahmetullahi aleyh" **(Muvatta)** kitâbını bu usûle göre tertîb etmişdir. İmâm-ı Buhârî ve İmâm-ı Müslim hazretleri de kitâblarını bu vechle tertîb ve te'lîf buyurmuşlardır. Âlimler hadîs-i şerîflerin bâblara tertîb edilerek bildirilmesinin, senedlerine göre bildirilmesinden dahâ kolay olduğunu bildirmişlerdir. Çünki insan, ba'zan haberin râvîsini bilmese de ma'nâsını bilmekdedir. Hattâ ekseriyyetle haberin râvîsini bilmeye ihtiyâc duymaz. Yine insan, nemâz ile alâkalı hadîs-i şerîfi bilmek istediğinde, o hadîs-i şerîfi nemâz bâbından araşdırıp bulur. O hâlde nemâz bâbında zikr olunan hadîs-i şerîfe bakan kimse onun nemâza delâlet etdiğini kolaylıkla bilir.

Ba'zı hadîs âlimleri de hadîs-i şerîflerin lafzlarının açıklanması, müşkil ma'nâlarının hâlli ve i'râbının beyânı üzerinde durup, hükmlerini bildirmemişlerdir. Bu usûlü, Ebû Übeyd Kâsım bin Selâm, Ebû Muhammed Abdüllah bin Müslim bin Kuteybe hazretleri ve diğer ba'zı zâtlar seçmişdir. Ba'zı hadîs âlimleri ise, bu usûle hadîs-i şerîflerin hükmlerini ve

fukâhanın re'ylerini de ilâve etmişlerdir. Bu âlimler Ebû Süleymân Ahmed bin Muhammed el-Hattâbî ve benzeri âlimlerdir.

Hadîs âlimlerinden ba'zıları da, hadîs-i şerîflerden yalnız garîb ma'nâlı olanları ile garîb kelimeleri bildirmeyi, bunların tertîbi ve tedvîni, şerh ve beyânı üzerinde durmuşlardır. Ebû Ubeyd Ahmed bin Muhammed el-Hirevî ve benzeri zâtlar bu usûlü seçmişlerdir.

Ebû Muhammed Hüseyn bin Mes'ûd el-Begavî ve emsâli hadîs âlimleri de tergîb ve terhîbi [yasaklardan sakınmayı ve emrlere yapışmağı teşvîki] ihtivâ eden hadîs-i şerîfleri ve umûmî ma'nâlı olmayan şer'î hükmleri bildiren hadîs-i şerîfleri derleyip, toplamışlardır.

Hadîs âlimlerinin ekserîsi de, Selef-i Sâlihînin kitâblarını tertîb ve tehzîb etmek, ihtisâr etmek [kısaltmak], hadîs-i şerîflerden hükm çıkarmak, garîb ma'nâlı hadîs-i şerîfleri açıklamak gibi, hadîs-i şerîflerle alâkalı benzeri hizmetleri yapmışlardır.

Sonra gelen hadîs-i şerîf âlimlerinden Ebû Bekr Ahmed bin Muhammed Rummânî, Ebû Mes'ûd İbrâhîm bin Muhammed bin Ubeyd Dımeşkî, Ebû Abdüllah Muhammed Humeydî gibi seçilmiş âlimler, müsnedlerin üzerine güzel tertîbler yapmışlardır.

Hadîs âlimlerinden Ebül-Hasen bin Mu'âviye Abzerî hazretleri yazdığı **(Kitâb-ı rezîn)** adlı eserinde; **(Sahîh-i Buhârî)**, **(Sahîh-i Müslim)**, **(Muvatta-ı Mâlik)**, **(Câmi'i Tirmüzî)**, **(Sünen-i Ebî Dâvüd)** ve **(Sünen-i Nesâî)** ismleriyle meşhûr olan ve hadîs ilminde ümm-ül-kitâb sayılan Kütüb-i sitteyi bir araya getirip, bâblara göre tertîb ederek yazmışdır. **(Kitâb-ı rezîn)** Kütüb-i sitteyi ihtivâ eden hadîs kitâblarının hacm bakımından en büyüğü ve en fâidelisidir. Kütüb-i sitte, hadîs kitâblarının en meşhûrudur. Hadîs âlimleri Kütüb-i sittede bulunan hadîs-i şerîfleri güvenerek aldıkları gibi, fıkh âlimleri de Kütüb-i sittedeki hadîs-i şerîfleri hükm çıkarmakda delîl olarak almışlardır.

İmâm-ı Ebus-se'âdâd el-Mubârek bin Muhammed bin Esîr el-Cezerî hazretleri **(Câmi'ül-usûl)** adlı eserini te'lîf ederek, bu eserinde **(Kitâb-ı rezîn)** ile **(Kütüb-i sitte)** arasını birleşdirmişdir.

El-Hâfız Celâleddîn Abdürrahmân bin Ebû Bekr Süyûtî hazretleri **(Cem-ul-cevâmî)** kitâbını te'lîf etmiş, burada Kütüb-i sitte ile mesânidi aşreyi toplamışdır. Bu kitâb metin bakımından **(Câmi'-ül-usûl)** kitâbından dahâ geniş ve dahâ büyükdür.

Sonra gelen hadîs âlimleri, hadîs-i şerîflerden isnâdları hazf ederek, zikr etmeden "haber"de Sahâbîden hadîs rivâyet eden ve "eser"de de, Sahâbîden rivâyet eden zâtları zikr edip, mahrece remz ile [işâret ile] iktifâ etmişlerdir. Çünki isnâdların zikrinden maksad, hadîs-i şerîfi isbât ve doğruluğunu bildirmekdir. Bu iş önceki âlimlerin vazîfelerinden olup, onlar bu işi yerine getirdiklerinden dolayı, sonra gelen âlimler yazdıkla-

rı kitâblarda isnadların zikrine ihtiyâc görmemişlerdir.

Eshâb-ı güzîn ve Tâbi'în-i se'âdet-i kârin "rıdvânullahi teâlâ aleyhim ecma'în" zemânlarında hadîs-i şerîfleri nakl ve rivâyet eden zâtların hâlleri her tarafda biliniyordu. Bu zâtların ba'zısı Basra ve Kûfede, ba'zısı Şâm ve Mısrda yaşıyorlar ve herkes tarafından tanınıp, hürmet ve saygı görüyorlardı. İsnâdlarda Hicâz ehlinin yolu diğer yollardan dahâ yüksek ve sıhhat bakımından son derece sağlamdır. Çünki Hicâz muhaddisleri naklin şartlarına son derece ehemmiyyet vermişlerdir. Allahü teâlâ kabrlerini güzel kokulu, mekânlarını Cennet eylesin!

Hadîs-i şerîf ilmine dâir mühim kâide:

Ehl-i hadîs ıstılâhında **(Sahîh)** lafzı mutlak olarak zikr edilirse, bundan murâd, **(Câmi'i Sahîh-i Buhârî)**dir.

(Sahîhayn) lafzı zikr olunursa, ondan murâd, **(Sahîh-i Buhârî)** ve **(Sahîh-i Müslim)**dir.

(Sıhâh) lafzı zikr olunur ise, ondan murâd, **(Sıhâh-ı Sitte)** ya'nî meşhûr Kütüb-i sitte kasd edilir. Bunlardan başkası müellifinin ismi ile kaydlı olarak zikr edilip, mutlak olarak zikr edilmez. **(Sahîh-i ibni Huzeyme)**, **(Sahîh-i ibni Hıbbân)**, **(Sahîh-i ibni Avâne)**, **(Sahîh-i müstedrek-i Hâkim)** gibi.

(Sünen) lafzı mutlak zikr olunur ise, ondan murâd, **(Sünen-i Ebî Dâvüd)**, **(Sünen-i Tirmüzî)**, **(Sünen-i Nesâî)**, **(Sünen-i ibni Mâce-el kazvînî)** kasd edilir. Bunlardan başka sünenler müellifinin ismi ile kaydlı olarak zikr edilir. **(Sünen-i Dârekutnî)**, **(Sünen-i kebîr-i Beyhekî)** gibi.

(Mesânîd) lafzı mutlak zikr olunur ise, ondan murâd, **(Müsned-i Ahmed bin Hanbel)**, **(Müsned-i Ebî Ya'lâ Mevsılî)**, **(Müsned-i Dârimî)**, **(Müsned-i Bezzâr)** gibi müsnedler kasd edilir.

(Meâcim) lafzı mutlak zikr olunur ise, ondan murâd, İmâm-ı Taberânînin **(Mu'cem-i kebîr)** ve **(Mu'cem-i evsât)** ve **(Mu'cem-i sagîr)** kitâbları kasd edilir.

Âlimler, Kütüb-i sitte sâhibleri için, harfler ile remz ve işâret koymuşlardır.

İmâm-ı Buhârî hazretlerine mahsûs olan alâmet **(Hı)** harfidir.

İmâm-ı Müslim hazretlerine mahsûs olan alâmet **(M)** harfidir.

İmâm-ı Mâlik hazretlerine mahsûs olan alâmet **(Mâ)** harfidir.

İmâm-ı Tirmüzî hazretlerine mahsûs olan alâmet **(T)** harfidir.

İmâm-ı Ebû Dâvüd Sicistanî hazretlerine mahsûs olan alâmet **(D)** harfidir.

İmâm-ı Nesâî hazretlerine mahsûs olan alâmet **(S)** harfidir.

Diğer müsned sâhibi âlimler için tek ve birleşik lafzlarla alâmet koymuşlardır.

Nâsih ve mensûh hadîs-i şerîf ilmi:

Bu ilm, hadîs-i şerîf ilminin kollarındandır. Nâsih ve mensûh hadîs-i şerîflerden bahs eder.

Ma'lûm olduğu üzere, iki haber zâhiren müsbet ve menfîlik bakımından birbirine zıd olunca, aralarını te'vîl ile birleşdirmek çok zor olur. İki haberden birinin diğerinden önceliği kesin anlaşılınca, sonraki haberin nâsih olduğu, öncekinin hükmünü kaldırdığı anlaşılır.

Âlimler hadîs-i şerîflerin nev'ileri arasında nâsih ve mensûh olanların çok mühim ve zor ve bunların zabt ve ihâtâsının çok güç olduğunu bildirmişlerdir.

İmâm-ı Şâfi'î "rahmetullahi aleyh" hazretlerinin nâsih ve mensûh hadîs-i şerîfleri bilmek husûsunda, derin âlim, çok mâhir ve en önde olduğu bildirilmişdir.

Âlimler tarafından bu ilmin tedvîn ve tasnîfine ehemmiyyet verilmişdir.

Hadîs-i şerîflerin vürûd sebebleri, zemânları ve mekânları ilmi:

Bu ilm, hadîs-i şerîf ilminin kollarındandır. Hadîs-i şerîflerin buyurulma sebeblerinden, buyuruldukları zemânlardan ve mekânlardan bahs eder.

Âlimler tarafından, bu ilme dâir kitâblar te'lîf buyurulmuşdur.

İlm-i te'vîl-i akvâl-i-in-nebî "aleyhissalâtü vesselâm"

Bu ilm, hadîs-i şerîf ilminin kollarındandır. Peygamber efendimizin "sallallahü aleyhi ve sellem" mubârek sözlerinin te'vîlinden bahs eder.

Âlimler, ülemânın büyüklerinden olan Şemseddîn Fenârî hazretlerinin bu ilme dâir yazdığı risâlede, hadîs-i şerîfler ile alâkalı yapdığı te'vîllerin şer'i şerîfe muvâfık olduğunu, yine Sadreddîn Konevî hazretlerinin hadîs-i şerîfleri şerh ederken yapdığı te'vîllerden ba'zısının kaynağının, keşf ve şühûd olup, şer'i şerîfin zâhirine muvâfık olmadığını bildirmişlerdir.

İlm-i garîb-il-hadîs:

Bu ilm, hadîs-i şerîf ilminin kollarındandır. Ekâbir-i kirâmdan Ebû Süleymân Muhammed Hattâbî hazretleri tarafından beyân buyurulduğu üzere, vatanından, çoluk-çocuğundan uzak olan kimseye insanlar arasında garîb dendiği gibi, anlaşılması zor olan lafzlara da garîb denir.

Kelâmda garîblik iki şeklde olur: Birincisi, ma'nâsının anlaşılması zor olan kelâmdır. İkincisi, arab kabîlelerinin farklı lügatlarıdır. Resûl-i ekrem

“sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem” mu’cize olarak, muhtelîf arab kabîlelerinden herbirinin anlayabilecekleri kelimeler ile onlara hitâb ederlerdi.

Eshâb-ı kirâm “rıdvânullahi teâlâ aleyhim ecma’în” hazretleri de, Resûlullahın “sallallahü aleyhi ve sellem” bu şekldeki hitâblarının ekserî ma’nâsını anlarlar idi. Anlayamadıkları ma’nâları Resûlullahdan “sallallahü aleyhi ve sellem” öğrenirlerdi.

Tâbi’în-i kirâm hazretleri de, garîb hadîs-i şerîfleri biliyorlardı. Dahâ sonra islâm memleketlerinin genişlemesi, arabların diğer kavmlerle karışması sebebiyle, arabî lisanın aslında değişiklikler görülmeye başladı. Âlimler sünnet-i nebeviyyeyi muhâfaza maksadıyla garîb hadîs-i şerîfleri derleyip toplamışlardır.

Bu ilme dâir kitâb te’lîf edenlerin evveli, Ebû Ubeyde Mu’ammer bin Müsennâ Temîmî el-Basrî hazretleri olduğu rivâyet edilmişdir. Bu zât garîb hadîslere dâir güzel bir kitâb yazdığı gibi, garîb-ül-Kur’ân ile alâkalı da bir kitâb yazmışdır. 110 da Basrada tevellüd, 210 [m. 825]da vefât etmişdir.

İlm-ü şerh-il-hadîs:

Bu ilm, hadîs-i şerîf ilminin kollarındandır. Arabî kâidelere ve şer’î esâslara göre insan tâkatı nisbetinde hadîs-i şerîflerin şerhinden ve beyânından bahs eder.

Büyük âlimler, hadîs kitâblarına pek çok şerhler yazmışlardır. Bu şerhlerin en meşhûru **(Sahîh-i Buhârî)** ve **(Sahîh-i Müslim)**in şerhleridir.

Hadîsde erbeîniyyât:

Resûlullahdan “sallallahü aleyhi ve sellem” çeşidli şekllerde rivâyet olunan: **(Ümmetimden kim dînî husûsunda kırk hadîs-i şerîf ezberlerse, Allahü teâlâ onu kıyâmet gününde fukahâ ve ülemâ arasında diriltir)** hadîs-i şerîfinden feyz ve şeref sâhibi olmak niyyetiyle, hadîs âlimleri ve diğer âlimler, Resûlullahın “sallallahü aleyhi ve sellem” hadîs-i şerîflerinden, kırk hadîs-i şerîf derleyip, toplamaya büyük gayret göstermişler ve bu husûsda pek çok kitâb yazmışlardır.

Kırk hadîs-i şerîf toplanıp yazmakda âlimler farklı mevzû’ları seçmişlerdir. Ba’zısı ilm-i tevhîde, ba’zısı ahkâma, ba’zısı ibâdetlere, ba’zısı mevâ’ıza dâir kırkar adet hadîs-i şerîfi toplayıp yazmışdır “rahmetullahi aleyhim ecma’în”.

İlm-ül-âsâr:

Bu ilm, ülemâ-i râsihînin, ya’nî Eshâb-ı kirâm ve Tâbi’în-i i’zam ile, Selef-i sâlihînin “rıdvânullahi aleyhim ecma’în” din ve dünyâ işlerine dâir kıymetli sözlerinden ve işlerinden bahs eder.

Bu ilmin temelleri güvenilir zâtlardan işitilen haberlerdir.

Bu ilmin gâyesi, Selef-i sâlihînin din ve dünyâya dâir sözlerine ve işlerine tâbi' olmayı, hâl ve hareketlerde onlara uymayı sağlamak ve âhıretde yüksek derecelere kavuşmak için bu işlerde vukûf kazanmakdır.

Bu ilmle alâkalı **(Kitâb-ı siyer-is-sahâbe ve't-tâbi'în ve'z-zühhâd)** adlı eser yazılmışdır. İmâm-ı Yâfi'î hazretleri de bu konuda **(Kitâb-ü ravd-ir-riyâhîn)** adlı kıymetli bir kitâb yazmışdır. Bunlardan başka dahâ pekçok kitâb yazılmışdır.

Sika ve za'îf olan hadîs râvîlerini bilme ilmi:

Bu ilm, ilm-i esmâ ve ricâlin en büyüğü ve en kıymetlisidir. Hadîs-i şerîflerin sahîh ve za'îf olduğunu bilmeye vesîle olup, din işlerinde ihtiyât şeklini ve hatâya düşülebilecek yerleri bildirir.

Hâcet nemâzları ilmi:

Bu ilm, hadîs-i şerîflerde bildirilen hâcet nemâzlarından bahs eder.

Hâcet nemâzlarının en meşhûru "Duhâ nemâzı", "Teheccüd nemâzı", "Tesbîh nemâzı" ve diğer nâfile nemâzlardır.

Şeyh Fahreddîn Rûmî hazretleri, **(Kitâb-ü da'vât-il-leyli ven-nehâri)** adlı kitâbında hâcet nemâzlarını toplayıp, yazmışdır.

Hadîs râvîlerinin ahvâli ilmi:

Bu ilm, hadîs-i şerîf râvîlerinin vefâtları, kabîleleri, memleketleri ve diğer hâllerinden bahs eder.

Bu ilm, bir bakımdan târîh ilminin, bir bakımdan hadîs-i şerîf ilminin kollarındandır. Âlimler, bu ilme dâir çok eser yazmışlardır.

İlm-ü tıbb-in-nebî "aleyhissalâtü vesselâm"

Bu ilm, hadîs-i şerîf ilminin kollarındandır. Hastaların talebleri üzere, tedâvî ile alâkalı buyurulan hadîs-i şerîflerden bahs eder. Âlimler bu ilmin tedvînine, derlenmesine i'tinâ göstermişlerdir. Bu husûsda yazılan en meşhûr kitâb, İbni Tarhânın kitâbı ile İmâm-ı Müstagfirînin yazdığı kitâbdır. Bu iki kıymetli kitâb, âlimler ve talebeler arasında meşhûrdur.

Bu ilmin fâidesi, gâyesi ve maksadı meydândadır.

Hadîslerin telfîkı ilmi:

Bu ilm, hadîs-i şerîf ilminin kollarındandır. Ba'zı hadîs-i şerîfler arasındaki zıdlığın giderilmesinden bahs eder. (Telfîk; lügatda bir bez parçasını diğer bez parçasına dikmek ma'nâsınadır. Mes'elelerde telfîk ise, mes'eleleri toplayıp, birbirine ilâve etmek demekdir.)

İlm-ü rümûz-i akvâl-in-nebiyyi ve işârâtihî:

Bu ilm, hadîs-i şerîf ilminin kollarındandır. Resûlullahın "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" mubârek sözlerinin rümûzlarından, işâretlerinden

bahs eder. Bu ilm, âlimler tarafından tasnîf ve tedvîn buyurulmuşdur.

Zühd ve vera' ilmi:

Bu ilm, harâmdan sakınmak, şübheli şeylere düşmek korkusuyla halâla da dikkat etmek, dünyâya âid fâidelerden yüz çevirmekden bahs eder.

Ba'zı kavle göre "zühd", harâma düşmekden korkarak, şübhelileri terk etmekdir. "Vera'," şübhelilere düşmekden korkarak halâli terk etmekdir.

İmâm-ı Gazâlî "kuddise sirruh" hazretlerin yazdığı kitâblar ve bilhâssa **(İhyâ-u ülûmid-dîn)** kitâbı, zühd ve vera' ilmi husûsunda en geniş kitâblardandır. Zühd ve vera' ilmi, hadîs-i şerîf ilminin netîcesi ve semeresi olması bakımından, hadîs-i şerîf ilminin kollarından olduğu âlimler tarafından bildirilmişdir.

İlm-i megâzî:

Bu ilmin târîh ilminin kollarından sayılması mümkindir. Ancak bu ilm, hadîs-i şerîflerle ve eserlerle (haberlerle) bilindiğinden, hadîs-i şerîf ilminin kollarından sayılmışdır. İlm-i Megâzîye dâir çok kitâb yazılmışdır. Bu sahâda yazılan kitâbların en kıymetlisi Abdüllah bin Hişâmın yazdığı kitâb ile "Megâzi-i ibni İshak"dır. (Megâzî: Gâzîlerin menkîbeleri demekdir.)

Yirmiyedinci Bölüm

İLM-İ MEV'IZE

İlm-i mev'ıze, hadîs-i şerîf ilminin kollarındandır. (Mev'ıze: Bir kimsenin kalbini yumuşatacak, sevâb ve azâba dâir sözleri hâtırlatmak, ya'nî nasîhat etmek [öğüt vermek] ma'nâsınadır.)

Bu ilm, yasaklardan sakınmaya ve emrlere uymaya sebeb olan şeylerden bahs eder.

Bu ilmin temelleri, sâlih amel ve güzel ahlâk sâhibi olan âbidlerin, sâlihlerin, evliyânın, zâhidlerin, ilmi ile âmil olan âlimlerin "rıdvânullahi teâlâ aleyhim ecma'în" güzel menkîbelerinden ve kötü işleri ve ahlâkları sebebiyle çeşidli belâ ve musîbetlere düşmüş olan kötü kimselerin hâllerinden ibâretdir. Bu hâllerin temâmından maksad, insanları ilm ve amel ile olgunlaşmaya teşvik etmekdir.

Bu ilmin gâyesi, din ve dünyâ se'âdetine kavuşmakdır. Bu ilmin en başda gelen temeli, Resûlullahdan "sallallahü aleyhi ve sellem" rivâyet olunan hadîs-i şerîflerdir.

Mev'ıze ilminde geniş bilgiye sâhib olmak için İmâm-ı Muhammed Gazâlî "kuddise sirruh" hazretlerinin eserlerinin ve bilhâssa **(İhyâ-ü ulûm-id-dîn)** kitâbının son derece fâideli olduğunu âlimler bildirmişlerdir.

Yirmisekizinci Bölüm

İLM-İ TESAVVUF

İlm-i tesavvuf, kemâl sâhiblerinin [Evliyânın] se'âdet ve kemâl mertebelerinde ilerlemesinden ve bu mertebelerde kemâl ehline ârız olan şeylerden bahs eder. Fekat bunları hakkıyla anlatmak mümkin değildir. Çünki kelimeler, herkesin anlayabileceği ma'nâlar için konmuşdur. Tesavvuf ehlinin, bedenî kuvvetlerden sıyrılıp, gaybet hâlinde idrâk etdikleri ma'nâlar anlaşılamaz. Bu ma'nâlar ancak ba'zı lafzlarla ifâde edilmeye çalışılır. Yoksa bu ma'nâları hakkıyla ifâde edecek lafzlar yokdur. [Çünki bu ma'nâlar ancak tatmakla anlaşılır.] Nitekim akl ile anlaşılan şeyler, vehm ile anlaşılamadığı gibi, vehmî şeyler hayâl ile, hayâlî şeyler de his organlarıyla anlaşılmaz. Yine ayn-ül-yakîn ile bilinebilen şeyler ilm-ül-yakîn ile anlaşılamaz. İşte tesavvuf ilmini bilmek isteyen kimsenin, bu ilme ayn-ül-yakîn ile kavuşmaya çalışması gerekir. Zîrâ âlimler, tesavvuf ilmi, aklın ötesinde olduğundan, anlatmakla elde edilemeyeceğini bildirmişlerdir.

Şi'r tercemesi:

Tesavvufa aklı eremez herkesin,
Ereceği şeydir hakkı bilen kimsenin.
Hakkı görmeyen onu nereden bilsin,
Kör nasıl görsün ışığını güneşin.

Ma'lûm olduğu üzere, mertebelerin üstün olmasında Peygamber efendimizin "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" sohbetinde bulunmakdan dahâ üstün bir mertebe yokdur. Bu sebeble, Resûl-i ekremden "sallallahü aleyhi ve sellem" sonra müslimânların en üstünü olan Eshâb-ı kirâm, "Sahâbe" lafz-ı şerîfi ile meşhûr olup, başka bir ism ve lakabla anılmazlardı.

İkinci asrda, müslimânların en üstünü olan Eshâb-ı kirâm hazretlerinin sohbetlerinde bulunmakla şereflenen zevât-ı kirâma "Tâbi'în" denir. Tâbi'în-i kirâmdan sonra gelenlere ise "Etbâ-ı tâbi'în" denir. Etbâ-ı tâbi'înden sonra, insanların mertebelerinin farklılığı sebebiyle, insanların en üstünlerine, ya'nî din işine son derece önem veren zâtlara "Zühhâd" ve "Ubbâd" denildi. Dahâ sonra bid'atler çıkıp, insanlar arasında yayıldı. Her fırka zâhidlerin kendilerinde bulunduğunu iddiâ etdiler. O zemânda ahkâm-ı şer'i şerîfe riâyet ederek, gafletden korunan ve kalblerini temizleyen Ehl-i sünnetin seçilmişlerinin bu hâline "tesavvuf" [kendilerine ise "mutasavvuf"] denilmiş ve bu ism yerleşmişdir.

Tesavvuf ismi, hicrî ikiyüz târîhinden önce meşhûr oldu. İlk def'a kendisine "Sôfî" denilen zât, hicrî yüzonbeş senesinde vefât eden Ebû Hâşim Sôfî hazretleridir. [Ebû Hâşim Sôfî; (Dağları iğne ile oyarak toz etmek, kalblerden kibri çıkarmakdan kolaydır!) buyurmuşdur. (Fâidesiz ilmden Allaha sığınırım) sözünü çok söylerdi.] Tesavvufun ma'nâsını, gâyesini ve bu husûsdaki hâlleri en mükemmel şeklde îzâh eden kitâb, imâm-ı Rabbânî hazretlerinin **(Mektûbât)** kitâbıdır.

Bir rivâyete göre, sofiyye tâifesine "Sôfî" denmesinin sebebi, onların sôfdan, ya'nî yünden elbise giymeleridir. Yünden elbise giymeleri de dünyâ zînetine meyl ve rağbet etmemelerindendir. Diğer bir rivâyete göre, "Sôfî" kelimesinin aslı "Safevî"dir. Ya'nî nemâzda ilk safda duranlar ma'nâsınadır. "Safevî" kelimesinin söylenmesinde zorluk olduğu için bu kelimedeki (Vav) harfi (Fâ) harfinden öne alınarak "Sôfî" şeklinde teleffuz edilmişdir.

Başka bir rivâyete göre "Sôfî" lafzı "Soffa" lafzından alınarak, tesavvuf ehli için söylenmişdir. Resûl-i ekrem "sallallahü aleyhi ve sellem" hazretlerinin zemân-ı se'âdetlerinde, muhâcirlerin fakîrlerinden bir cemâ'ate "Eshâb-ı soffa" denirdi. "Sôfî" kelimesinin "Soffa" kelimesinden alınmış olması lügat bakımından doğru değilse de, ma'nâ bakımından doğrudur. Çünki tesavvuf ehlinin hâlleri Eshâb-ı soffanın hâllerine benzemekdedir. Zîrâ, Eshâb-ı soffanın Medîne-i münevverede evleri, akrabâları ve aşîretleri yokdu. Bu mubârek zâtlar dörtyüz kişi idi. Mescid-i Nebîde ikâmet ederler ve gece-gündüz ibâdet ile meşgûl olurlardı "rıdvânullahi teâlâ aleyhim ecma'în".

Yirmidokuzuncu Bölüm

İLM-İ ED'IYE VE EVRÂD (DÜÂLAR VE VİRDLER İLMİ)

Bu ilm, ed'ıye-i me'sûrenin ya'nî Selef-i sâlihînden nakl ve rivâyet olunan düâların ve meşhûr virdlerin doğru olarak rivâyetlerinden, hâssalarından, kaç def'a okunacağından, okunacakları vaktlerden ve şartlarından bahs eder.

(Ed'ıye; düânın çoğuludur. Ya'nî düâlar demekdir. Düâ, Allahü teâlâya yalvarma ma'nâsına olup, yalvarıp yakararak, Allahü teâlâdan hayr ve rahmet beklemekdir. Ed'ıye-i me'sûre, selef-i sâlihînden nakl ve rivâyet olunan ed'ıye-i şerîfeden ibâretdir. Evrâd, vird lafzının çoğuludur. Vird; Kur'ân-ı kerîmden ve me'sûr düâlardan, münâcâtdan hergün okumak için edinilen vazîfedir.)

Bu ilmden maksad, din ve dünyâ fâidelerine kavuşmak için, selef-i sâlihînden nakl edilen meşhûr düâları ve meşhûr virdleri lâyık olduğu şeklde öğrenip, yapmakdır. İlm-i ed'ıye, hadîs-i şerîflerden fâidelendiği için, hadîs-i şerîf ilminin kollarından sayılmışdır. İmâm-ı Nevevî "rahmetullahi aleyh" hazretlerinin **(Kitâb-ül-ezkâr)** adlı kıymetli kitâbı ve Mevlânâ Muhammed bin Muhammed Cezerî hazretlerinin **(Hısn-ül-hasîn)** ismi ile meşhûr olan kıymetli kitâbı ve Mevlânâ Abdürrahmân Bistâmî "rahmetullahi aleyh" hazretlerinin kitâbı, ilm-ı ed'ıyeye dâir yazılan fâideli ve latîf kitâblardandır. Bu kitâblardan başka, ilm-i ed'ıye ile alâkalı pekçok güzel eser bulunduğu âlimler tarafından bildirilmişdir.

Otuzuncu Bölüm

İLM-İ TA'BÎR-İ RÜ'YÂ

İlm-i ta'bîr-i rü'yâ, nefse âid hayâller ile gayba âid şeyler arasındaki münâsebetden bahs eder. Önce nefse âid hayâllerden gayba âid şeylere intikâl olunur. Bu intikâl ile insan yâ kendine âid hâlleri veyâ kendi dışında vukû' bulan şeyleri anlar.

Bu ilmin fâidesi, yâ sevindirici, hayrlı bir haber, yâ da korkutarak sakındırmakdır.

Ma'lûm olduğu üzere rü'yâ, nefs-i nâtıkaya âid bir işdir. Eğer rü'yânın aslı olmadığı farz edilirse, insanda rü'yâ görme hâlinin yaratılmasının fâidesiz olması mahzûru ortaya çıkar. Hâlbuki, hakîm-i mutlak olan Allahü teâlâ fâidesiz şey yaratmakdan münezzehdir. Onun her yaratdığı şeyde bir hikmet ve fâide vardır.

İslâm âlimleri rü'yâ hakkında şöyle buyurmuşlardır: Rü'yâ âlemi, rûhânî âlemlerden biridir. İnsanların dinlenmesi ve râhatı için uyku denilen tabi'î hâl meydâna gelince, uyuyunca, insanın rûhu zâhirden bâtına yönelir. Levh-i gaybîden [gaybdan] kendi aynasına aks eden kâinâtdaki sûretleri bir ânda görür ve [temâşa eder] seyr eder. Zîrâ, insan uyanık iken, kendi bedeninin hâllerini sevk ve idâre ile meşgûl olmak, görmek ve işitmek ve diğer duyu organlarıyla his etdiği şeyleri düşünme hâli üzere yaratıldığından, kendini bilmekden ve kendisine levh-i gaybdan aks eden bilgilerden, ma'rîfetlerden habersizdir. İnsan uyuyunca, his penceresini kapar. Bedene âid alâkalardan düşüncesini keserek, rûhu âlem-i gayba yönelince, melekleri ve diğer rûhânî varlıkları müşâhede eder. Ülemâ-i muhakkikîne göre, rûhânî varlıklar, vukû' bulan işlere vâkıfdırlar. Geçmişde zuhûr eden şeyleri ve gelecekde zuhûr edecek şeyleri bilirler. Bu sebeble insan rûhu, uyku sırasında bedene âid işlerle meşgûl olmakdan kısmen kurtularak, bir ân rûhânî âleme ulaşmaya fırsat bulur.

Rûh da rûhânî cevherlerden olduğundan, o ânda basîret nûruyla ulvî rûhlara bakar. Onların aynalarında şekllenmiş olan gayba âid bilgilerden nice bilgilere kavuşur ve gelecekde zuhûr edecek olan hâdiselerden bir kısmını öğrenir. Sonra yine o ânda rûhâniyyetden cismâniyyete döner, uykudan uyanır. Rü'yâda öğrendiklerini dimâğın bâtınında bulunan Kuvve-i muhayyileye bildirir. Eğer insanın rûhu kendisini bedene âid alâkalardan gereği gibi kurtaramayıp, aynası alâkalar ile kirlenmiş ise, levh-i gaybdan aks eden ma'nâları tam olarak müşâhede edemez ve hakîkî ma'nâları anlıyamaz. Böylece dimâg kuvvetlerinden muhayyile kuvveti,

nefsin eksik olarak müşâhede etdiği ma'nâları, bu eksik müşâhedeye göre tasvîr eder ve ona uygun bir kalıba döker. Bu sebeble o rü'yâ ta'bîre muhtâc olur. Rü'yâyı ta'bîr eden de rü'yâ sâhibinin anlatdığı sûrete uygun ve benzer olan ma'nâları söyler. Fâide, zarar, hayr ve şerden hangisine delâlet ederse, onu açıklar. Fekat rûh aynası temiz, parlak ve vehmden uzak olup, basîret yüzünden perdeyi kaldırarak, âlem-i gaybda bir ân ervâh-ı ılliyyîn ile görüşüp, kendisinin veyâ başka bir şahsın hâlleri ile alâkalı işleri gereği gibi müşâhede ederse, bu rü'yâ hayâlden uzak, gerçeğe uygun ve sâlihâ bir rü'yâ olduğundan, ta'bîre ihtiyâcı yokdur ve görülen şey aynen vâki' olup, ortaya çıkar.

İnsan rûhu, yaradılışdan ma'rifete, ilme ve san'ata kâbiliyyetli ve ve elverişli bir rûhânî cevherdir. Fekat rûhun elverişli olduğu bu kemâllerin hâsıl olması, bağlı bulunduğu bedenin içinde ve dışında yaratılan zâhirî ve bâtınî kuvvetlerin ve bedendeki diğer uzvların hâricde his edilebilen şeylerde kullanılmasına bağlıdır. Meselâ, zâhirî kuvvetlerden görme kuvvetiyle görülebilecek şeyleri görür ve işitme kuvvetiyle işitilebilecek şeyleri işitir, koklama duyusuyla kokuları koklayıp, tatma duyusuyla tadları alır, dokunma duyusuyla sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluğu his eder. Sonra dimâgın iç bölümlerinde mevcûd olan beş kuvve-i bâtına ile de his olunabilecek herşeyin hâllerini ayrı ayrı hayâl edip, düşünerek, cüz'î hükmlerden küllî hükmlere ulaşır. Böylece eşyânın küllî tabi'ât ve hakîkatlerini, hâllerini umûmî olarak anlama melekesini tam bir şekilde elde eder. Bundan sonra his ve uzvların yardımı olmadan gaybî ilmleri ve ilâhî ma'rifetleri de rûh sâdece, rûhânî zâtı ve nûrânî tabi'atı ile idrâk ederek, ervâh-ı ılliyyîne ve mukarreb meleklere kısmen benzerlik ve münâsebet elde eder.

Ancak rûhânî varlıklar arasında nefsin mertebesi meleklik mertebesinden dahâ aşağı olduğundan, ilmî ve amelî kemâllerde mele-i a'lânın [melekler âleminin] pek yüksek olan derecesine ulaşamaz. Zîrâ melâike-i kirâmın Allahü teâlânın zât ve sıfatlarını rûhânî ve cismânî âlemde bulunan diğer eşyânın hakîkatlerini bilmeleri ve anlamaları, insan nefsi gibi, bedenî kuvvetleri ve duyu organları vâsıtasıyla tedrîcen elde etmeye bağlı değildir. Bilâkis melekler yaratılışdan bütün ilmî ve amelî kemâllere bir def'ada topdan kavuşurlar. İnsanların uzun zemânda çalışarak tedrîcen kazanacağı ilmlere ve ma'rifetlere melekler yaratılışdan tam olarak kavuşurlar.

Bu sebeble meleklerin kemâle ermeleri için kendilerinin dışında başka his kuvvetlerine ve organlara muhtâc olmadıkları meydândadır. [Ya'nî melekler terakkî etmezler. İnsan nefs-i emmâresine uymıyarak, şerî'atin emrlerine uyarak terekkî edip, yüksek derecelere kavuşur.] İnsan da yaratılışında bulunan isti'dâdı fi'liyyâta dökerek kullanıp, eşyânın hakîkatlerini ve varlıkların tabi'atlarını öğrenir ve anlar, böylece kemâle erer. Sonra his perdesini kaldırıp rü'yâ âleminde cismâniyyetden rûhâ-

niyyete terakkî eder. Melekût âleminin nûrlarıyla ve rûhânî zâtlarla bir ân buluşunca, o bir ânda levh-i gaybdan, isti'dâdı ve safveti [hâlisliği, temizliği] derecesinde gaybî ilmlere vâkıf olur. İnsan rûhu ölüm ile bedenden alâkayı kesme kâbiliyyetine sâhib olduğu gibi, rü'yâ âleminde de meşgûliyyetlerden ve alâkalardan sıyrılınca, gayba dâir bir çok şeylere vâkıf olur. [**(Se'âdet-i Ebediyye)** kitâbının 88.ci sahîfesindeki, 3.cü cild, 31.ci mektûb ile, 480.ci sahîfedeki, 2.ci cild 60.cı mektûbu okuyunuz!] İnsanlarda ma'nevî yakınlık ve uzaklığa göre gaybî şeylere kavuşma isti'dâtı farklıdır. Bu isti'dâdın bir kısmı herkesin tabi'atında bulunup rü'yâ âleminde ortaya çıkar. Bir kısmı ise, Evliyâya mahsûs olup, onlar rü'yâ hâlinin dışında da, uyanık iken de keşf ve ilhâm yoluyla, alâkalı ba'zı şeylere vâkıf ve muttali' olurlar. Peygamberlerde "salevâtullahi aleyhim ecma'în" âlemi gayba ulaşma isti'dâdı en yüksek derecededir. Onların mubârek rûhları latîf bedenlerinde bulunan zâhirî ve bâtınî kuvvetler ile his ve müşâhede olunan şeylerden ve diğer bedenî meşgûliyyetlerin hepsinden alâkayı kesmişlerdir. Bu sebeble bir ânda beşeriyyet dâiresinden çıkıp, rûhânî varlıkların en yüksek derecesi olan melekiyyet-i mahzâ mertebesine yükselirler.

Böylece ervâh-ı ılliyyîn ve melâike-i mukarrebînden bir rûh-ı a'zam ve melek-i mu'azzam olur. Bu esnâda gayb âleminde gizli olan esrâr-ı ilâhiyyeyi bilinmeyen ve Peygamberlerin zâtlarına mahsûs bir idrâk ve şühûd ile müşâhede ederler ve husûsî vaktlerde vahy-i ilâhîyi alırlar. Sonra yine melekiyyetden beşeriyyet hâline dönerler. His ve hayâl dâiresini şereflendirdiklerinde [his, hayâl ve madde âlemine döndüklerinde], melekleri beşer sûretinde de görürler. Allahü teâlâ tarafından kendilerine vahy olunan kelâm-ı ilâhîyi vahy meleğinden alırlar.

Peygamberlerin bu yüksek hâlleri, diğer insanların rü'yâ âleminde gördükleri hâlden son derece yüksekdir. Bununla berâber nübüvvet ile rü'yâ arasında gaybdan feyz alma bakımından kısmen bir münâsebet ve benzerlik vardır. Resûl-i ekrem "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" nübüvvet ile rü'yânın münâsebetini ve aralarındaki farkı ümmeti ve Eshâbına bildirmek maksadıyla, "Rü'yâ, nübüvvetin kırkaltı cüz'ünden bir cüz'dür" buyurdu. Diğer bir rivâyetde rü'yâ, nübüvvetin kırküç cüz'ünden ve bir rivâyetde ise, yetmiş cüz'ünden bir cüz'dür diye hadîs kitâblarında bildirilmişdir. Bu rivâyetlerin hepsinde nübüvvetin cüz'lerinin bildirilen sayıya tahsîs edilmesi, asl maksad değildir. Bilâkis nübüvvet ve risâlete âid olan yüksek mertebelerin çokluğunu ve rü'yâ ile nübüvvetin birbirinden temâmen farklı olduğunu bildirmek kasd edilmişdir. Zîrâ bu hadîs-i şerîfin ba'zı isnâdlarında nakl edildiği üzere, arabîde yetmiş ma'nâsına gelen "Seb'în" kelimesi arablar arasında çokluğu bildirmek için kullanılagelmişdir.

Ma'lûm olduğu üzere, insanların nefs ve rûhları gayba âid şeyleri bilmeye isti'dâdı olup, her şahsda bu isti'dâd vardır. Ancak her şahsın almaya elverişli olduğu ilmî ve amelî kemâllerin, kendisi için bilfi'l hâsıl ol-

masına çok ma'nîler vardır. Bu engellerin en büyüğü insanın bedeninde bulunan beş duyudur. Bunların her biri ile insan, hâricde bulunan his olunabilecek şeyleri his ve idrâk ile meşgûl olur. İlgilendiği bu şeyler, his ve hayâl perdesi arkasında bulunan âlem-i ma'nâyı ve rûhânî sûretleri görmesine engel olur. Bu sebeble Allahü teâlâ insan tabi'atında uyuma hâlini yaratarak, rûh aynasından his perdesini kaldırıp, gayb âlemine bir kapı açmışdır. İnsanın rûhu rü'yâ âleminde o kapıdan ma'nâ âlemine girip ve gayb levhâsında bulunan gayba âid sûretlerden arzûladığı ba'zı şeylere vâkıf olur. Böylece insan rûhu ba'zan rü'yâ âleminde bedene âid alâka ve meşgûliyyetlerden kurtulup, bir lahzâ âlem-i gayba nazar ederek maksadına kavuşur.

Uyku ile insandan his ve şu'ûr gidip, his organlarının iş görmez hâle gelmesinin sebebi şudur: İnsanı diğer hayvanlardan ayıran nefs-i nâtıkası cism ve cismânî değildir. Bilâkis o, ervâh-ı melekiyye gibi gözden gizli ve fekat eserleri bedende görülen rûhânî bir varlık ve nûrânî bir cevherdir. Bulunduğu bedeni sevk ve idâre eder. İnsan bedeninin zâhir ve bâtınında onun emri ve hükmü geçer. İnsan nefs-i nâtıkası ile diğer hayvanlardan ayrıldığı gibi, nefs-i nâtıka da ervâh-ı melekiyye ve diğer rûhânî varlıklardan bedene bağlanmasıyla ayrılır. Kendisinde meydâna gelen ilm, kemâl ve diğer işler, bedende bulunan zâhirî ve bâtınî duyuları kullanmakla hâsıl olur. Fekat insan nefsi, ervâh-ı melekiyye gibi latîf ve rûhânî bir cevherdir. Beden de kesîf ve zulmânîdir. Bu sebeble aralarında çok uzak bir münâsebet ve tam bir zıdlık vardır. Latîf şeyin latîf şeye te'sîri hikmete uygun ve latîf şeyin kesîfe [cisme] te'sîri ise âdet-i ilâhiyyeye muhâlifdir. Bundan dolayı nefs-i nâtıkanın elverişli olduğu ilm ve kemâli elde etmesi ve işlerini yapması, böylece kendini kemâle erdirmesi için, Allahü teâlâ ahlât-ı erbe'ânın [kan, balgam, safra, sevda] en latîfinden ve bilhâssa hâlis kandan yaratılmış ve tabîblerin lisanında hayvânî rûh diye bilinen latîf buharı, insanda yaratıp, nefsin işlerini yapmaya vâsıta kılarak, hikmet ve kudretine delîl eyledi.

Tabîblerin reîsi Calinosdan ve diğer meşhûr tabîblerden nakl edilerek, teşrîh kitâblarında yazıldığı gibi, insan bedeninde bulunan a'zâların reîsi ve en şereflisi kalbdir [yürekdir]. Kalb [yürek], çam ağacı kozası gibi mahrûti [koni] şeklinde bir uzvdur. Sivri tarafı göğsün aşağısında sol tarafa meylli, yassı tarafı ise göğsün ortasına yaklaşmış şekldedir. Kalb [yürek], dört gözlüdür. [Üst tarafdaki iki göze kulakcık, altdaki gözlere karıncık denir. Kulakcıkların kendi aralarında ve karıncıkların kendi aralarında geçit yokdur. Sağ kulakcıkdan sağ karıncığa, sol kulakcıkdan sol karıncığa geçit vardır. Kalbin [yüreğin] sol tarafında temiz kan, sağ tarafında kirli kan bulunur. Sağ karıncıkdaki kirli kan; akciğer atar damarları ile, akciğerlere gider. Orada karbondioksidini bırakır. Solunum yolu ile alınan havadaki oksijen ile yüklenen bu kan, akciğer toplar damarları ile, yüreğin sol kulakcığına gelir. Oradan sol karıncığa geçer. Sol karıncıkda-

ki temiz kan, Aort atar damarı ile bütün vücûda yayılır. Kapiller [kılcal damarlar] ile her canlı hücreye ulaşır. Hücrelerde yanma olayı olur. Oksijeni bırakıp, karbondioksit ile yüklenen bu kan, toplar damarlar ile, yüreğin sağ kulakcığına gelir. Bu dolaşım hareketi dimâg [beyin] tarafından kontrol edilir.]

Yukarıda yapılan açıklamalardan anlaşılacağına göre, nefs-i nâtıkadan sudûr ve zuhûr eden ilmî ve amelî kemâller, bedenin bütün işleri kalbde bulunan hayvânî rûh vâsıtasıyla hâsıl olur. [Hayvânî rûhun yeri göğüsdür. İstekli işleri yapdıran bu rûhdur.] Rûh-ı hayvânî, bedenin eczâsının en latîfi ve en şereflisi olduğundan, nefs-i nâtıkaya latîflik bakımından kısmen münâsebeti ve uygunluğu vardır. İşte bu nefs cevherinden meydâna gelen işlere hayvânî rûh âlet olmakdadır. Bu sebeble hayvânî rûhun bu işe liyâkatı açık olup, zâhirî ve bâtınî uzvlarda nefsin eserleri ve işleri onun vâsıtasıyla meydâna gelmekdedir.

Yine dahâ önce bahs edildiği gibi insanın ilm ve idrâkı iki şekılde meydâna gelir. Birincisi, bedenin zâhirinde bulunan işitme ve görme gibi duyu organları vâsıtasıyla bilmekdir. İkincisi, dimâgda bulunan kuvve-i vâhime ve kuvve-i mütehayyile gibi bâtınî kuvvetlerle elde etdiği idrâkdir. İşte bu iki şekıldeki his ve idrâk, nefs-i nâtıkanın âlem-i gaybda bulunan rûhânî varlıkları ve yaratılışdan elverişli olduğu gayba âid bilgilerin sûretlerini görmesine mâni' olmuşdur. Yine beş duyunun herbiri, duyu organlarından birinde bulunur. Görme gözde, işitme kulakda, koklama burunda, tad alma dilde ve dokunma duyusu tenin cüz'lerinin çoğunda bulunur. Bu sebeble nefs-i nâtıka bu beş duyu organlarını ve kuvvetlerini idrâk olunan şeylerde kullanınca, bu duyulara yorgunluk, gevşeklik ve sıkılma hâli meydâna gelir. Çok çalışmak ile de hayvânî rûh bedene yayıldığından, his kuvvetlerinde za'îflik, gevşeklik ve azalma meydâna gelince, Allahü teâlâ insanın his kuvvetlerine râhatlık vermek için, insan nefsinde uyuma hâlini yaratdı. İnsan gece ve gündüz uyku ile duyu organlarını dinlendirir. Çok çalışma sebebiyle meydâna gelen yorgunluğu böyle giderir.

Böylece kazanacağı ilm ve kemâl ve diğer işler için yeniden tam bir güç kazanır. Duyu organlarının dinlenmesi ve râhatı ancak kalbin merkezinden dimâga ve diğer uzvlara giden latîf buhârın zâhirden bâtına dönmesiyle hâsıl olur. Bu dinlenme, bilhâssa güneşin batması ve sıcaklığın gitmesiyle, geceleyin, insanın bedenine dokunan soğukluğun yardımıyla olur. Bu durumda insanın tabi'atı, gecenin soğukluğunu hissederek, vücûddaki tabi'î sıcaklık tenin derinliklerine yönelir ve zâhirden bâtına dönerek nefs-i nâtıkanın kemâl elde etmesinde bineği durumunda olan hayvânî rûhu bedenin dışından içine sevk eder. Bu sebeble insanın uykusu ekseriyyetle geceleyin olur.

Latîf bir buhâr gibi olan [madde olmıyan] hayvânî rûh, dışdan, bedenin içinde bulunan bâtınî kuvvetlere dönünce, nefs-i nâtıkanın duyu or-

ganları vâsıtasıyla meydâna gelen alâkaları ve mâni'leri gayb olur ve çalışmasında azalma meydâna gelir. Bu sebeble, dimâg kuvvetlerinden hâfıza kuvvetinde bulunan his organlarıyla elde edilmiş olan sûretlere baş vurur. Mutehayyile kuvveti de o sûretleri birleşdirir veyâ birbirinden ayırarak, hayâl bir terkîb meydâna getirir. Meydâna gelen bu terkîbin sûreti, nefsin yakın zemânda görüp, uyanık iken bildiği ve tanıdığı şeyler cinsinden olur. Sonra duyu organlarıyla his olunan şeylerin dimâgda toplandığı yer olan hissî müşterek kuvvetine, o sûretleri indirir ve duyu organlarıyla hâricde hissedildiği şeklde görür. İnsanın rûhu ba'zan uykuda duyu organlarıyla meydâna gelen meşgûliyyetlerden kurtulduğu gibi, dimâg kuvvetleriyle hayâl etdiği hayâlî sûretlerden de kurtulur. Sonra insanın rûhu, bir ân ma'nevî bir görme ile levh-i gaybdan kendi aynasına aks eden gayba âid bilgileri de görür. Bundan sonra insan rûhu vâsıtasız bizzat Hak teâlâ tarafından aldığı gayba âid bilgileri, kuvve-i mutehayyileye ulaşdırır. Kuvve-i mutehayyile de o ma'nâları yâ aynen tasvîr eder, yâhud münâsib bir kalıba dökerek hayâl eder. Eğer alınan ma'nânın aynısını tasvîr edemeyip, ona yakın bir şeklde tasvîr ederse, o rü'yâ ta'bîre muhtâc olur. Ba'zan da nefs-i nâtıka beşerî alâkalardan kendini kurtarıp, bir ân âlem-i ervâha ulaşamaz ve kendi aynasına aks eden gaybî sûretleri göremez. Bilâkis, duyu organları vâsıtasıyla uyanık iken dışarıdan içeriye gelen ve hâfıza kuvvetinde bulunan his yoluyla elde edilen sûretlerde, mutehayyile kuvveti birleşdirme ve ayırma ile tasarrufda bulunur. Böyle görülen rü'yâlar doğru değildir. Bunlar edgâs-ı ahlâm ya'nî karışık rü'yâlardır.

Rü'yâların yukarıda bildirildiği gibi üç çeşid olduğunu, Resûlullahdan "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" rivâyet olunan sahîh hadîs-i şerîf de te'yîd eder. Zîrâ Peygamber efendimiz "sallallahü aleyhi ve sellem" rü'yânın üç şeklde olduğunu bildirmişdir. Biri bizzat Allahü teâlâdan, biri melek vâsıtasıyla, biri de şeytânın aldatmasıyladır.

İnsan rûhunun gaybdan, vâsıtasız, doğrudan alıp, mutehayyilenin de aynen tasvîr etdiği rü'yâlar, Allahü teâlâ tarafından olup, rûh levhâsına aks ederler. Bu rü'yâlar ta'bîre muhtâc olmayıp, aynen meydâna gelir.

Rûhun levh-i gaybdan aldığı, fekat mutehayyile ve hâfıza kuvvetinde bulunan ma'nâları birleşdirmek ve ayırmak sûretiyle, tasarrufda bulunarak gördüğü rü'yâlar şeytândandır ve yalandır. Çünki böyle rü'yâlar fâsid vehmler ve aslsız hayâllerdir. Şeytân nefse dâimâ bâtıl şeyler telkîn etdiğinden, bu rü'yâlara şeytândandır denmişdir.

Rü'yâ, insana mahsûs ve insanın tabi'atında bulunan bir hâldir. Her insanda bu hâl bulunur. Hattâ uykuda öyle rü'yâlar görür ki, insan uyanık iken bunları görünce, uyku sırasında kendisine gayba âid bir şey gösterilmiş olduğunu anlar. Çünki uykuda rûhun gayba vâkıf olması mümkin olunca, uyku dışında da başka bir yol ile gayba âid şeylere ulaşması müm-

kindir. Zîrâ uyku ve uyanıklık sırasında gaybı idrâk eden aynı rûhdur. İnsanda yaratılışdan mevcûd olan tabi'î özelliği ve isti'dâdı devâmlıdır ve her zemân bulunur.

Âlem-i menâmda müşâhede olunan [Uyku âleminde görülen] rü'yâlar, insanın irâde ve gücüyle meydâna gelmez. Bilâkis insan rûhu kendisinin veyâ başka bir şeyin ahvâlini bilmek için gayb tarafına yönelip, oradan bir şeyi bekleyince, Allahü teâlânın lütfu ve yardımıyla, o şeyin hakîkatı gaybdan rûh aynasına aks edip, görünür. Yoksa insan rûhu istediği zemân istediği şeyi rü'yâda göremez.

Âlimler, rü'yâ ta'bîrine dâir çok kitâb yazmışlardır. Bunlardan ba'zısı, İbni Dekkâkın **(Fevâid-ül ferâid)** adlı kitâbı gibi muhtasar ve İmâm-ı Hanbelî hazretlerinin **(Şerh-ul-bedr-il-münîr)** eseri gibi orta büyüklükde ve Ebus-Sehl el-Mesîhî ile Mevlânâ Muhammed Kutbuddîn İznikî hazretlerinin eserleri gibi genişdir. Âlimler, Kutbuddîn İznikî hazretlerinin ilm, fazîlet, zühd ve vera' sâhibi, eşine az rastlanan, kıymetli bir zât ve zâhirî ilmlerde ve tesavvufda zemânının en büyük âlimi olduğunu bildirmişlerdir. [821 [m. 1418]de İznikde vefât etdi. Hanefî fıkh âlimi ve tesavvuf büyüklerindendir. Tîmûr hân kendisine çok saygı göstermişdir. Türkçe **(Râhat-ül-kulûb)** ve **(Mukaddime-tüs-salât)** kitâbları vardır. Oğlu Muhammed İznîki 885 [m. 1480]de Edirnede vefât etdi. **(Mürşid-ül-müteehhilîn)** ve **(Mızraklı ilmihâl)**i yazmışdır.]

Âlimler, Selef-i sâlihînden Muhammed bin Sîrîn hazretlerinin "rahmetullahi aleyh" rü'yâ ta'bîri ilminde çok yüksek dereceye ulaşdığında sözbirliği etmişlerdir. Onun ta'bîrnâmesi bütün dünyâda mu'teber ve meşhûrdur. [Ebû Bekr Muhammed bin Sîrîn, tâbi'îndendir. Basralıdır. 33 senesinde tevellüd, 110 [m. 729]da vefât etdi. Hadîs âlimi ve rü'yâ ta'bîrcisi idi.]

Otuzbirinci Bölüm

İLM-İ KELÂM

(Kelâm), nahv âlimlerine göre, tam isnâd ile iki kelimeyi içinde bulunduran cümleye denir. “Zeyd ayakdadır” cümlesi bu ta’rîfe misâldir. İsnâd, ayakda olmak fi’lini Zeyd üzerine hükm ve nisbet etmekdir. Bu husûs nahv kitâblarında geniş olarak açıklanmışdır.

(Kelâm), akâid âlimlerine göre, islâm esâsları üzere Allahü teâlânın zâtından ve sıfatlarından, mebde’ ve meâd [başlangıç ve son] bakımından mümkinâtın [mahlûkâtın] ahvâlinden bahs eden ilme denir. Diğer bir ta’rîfe göre ilm-i kelâm; delîllerden çıkarılan i’tikâda dâir şer’î kâideleri bilmekdir.

İlm-i kelâmın bahslerinin çoğunun “kelâm-ı ilâhî” mes’elesi olması ve şer’î mes’eleleri tahkîk, delîller ile isbât etmesi, muârızları susdurmak husûsunda söz söyleyebilme gücünü kazandırması ve diğer benzeri münâsebetler sebebiyle, ilm-i usûl-i dîne “ilm-i kelâm” adı verilmişdir.

İlm-i kelâmın mevzû’u, Allahü teâlânın zâtı ve sıfatlarıdır.

İlm-i kelâmın fâidesi, ebedî se’âdete kavuşmakdır.

İlm-i kelâmın esâsları, ulûm-i şer’ıyye ve mantık kâideleridir.

Resûlullahın “sallallahü aleyhi ve sellem” sohbetlerinin bereketleri ve asr-ı se’âdete yakınlıkları sebebiyle Eshâb-ı kirâmın ve Tâbi’în-i i’zâmın i’tikâdları saf ve temiz idi. O asrda hâdiseler ve ihtilâflar az idi. Ortaya çıkan müşkil mes’eleler de Hulefâ-i râşidîn “rıdvânullahi teâlâ aleyhim ecma’în” ile diğer büyükler tarafından hâlledilirdi. Bu sebeble akâid-i dîniyyeyi isbât için münâzaraya ve tevhîd ilminin tedvînine ihtiyâc yokdu. Eshâb-ı kirâmın ve herkesin mürâce’at etdiği büyük âlimlerin asrı geçince, insanlar arasında çeşid çeşid fitneler zuhûr etdi. Günden güne farklı görüşler, hevâ ve hevese uymalar ve bid’atler ortaya çıkdı. Hâdiseler ve fetvâlar çoğaldı. Dînî mes’elelerde âlimlere mürâce’atlar artdı. Bunun üzerine müctehîd âlimler, âyet-i kerîmelerden ve hadîs-i şerîflerden çıkardıkları hükmleri muhâfaza için kâideler, usûller, bâblar ve fasllar tertîb etdiler. Tafsîlî delîllerden amel ile alâkalı hükmleri bilmeyi sağlayan ilme “ilm-i fıkh”, delîllerin durumlarını icmâlen [kısaca] bilmeyi sağlayan ilme ise “usûl-i fıkh” ve kat’î delîllerden akâid bilgilerini öğrenmeyi sağlayan ilme de “ilm-i kelâm” adını vermişlerdir.

İlm-i kelâmda Ehl-i sünnet vel-cemâ’atin reîsi iki büyük âlimdir. Biri **Ebû Mansûr Mâturîdî**, diğeri **Ebül-Hasen Eş’arî** hazretleridir.

Bu iki âlimden İmâm-ül-hüdâ Ebû Mansûr Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd el-Mâturîdî “radıyallahü anh” hazretleri hanefî mezhebinde idi. Bu zât **(Kitâb-üt-tevhîd), (Kitâb-ül-makâlât), (Kitâb-ü te’vîlât-il-Kur’ân), (Kitâb-ü meâhiz-iş-şerâi’fî usûl-il-fıkh), (Kitâb-ül-cedel fî usûl-il-fıkh)** adlı kitâbları te’lîf buyurmuşdur. Ayrıca Mu’tezîlenin ve diğer bozuk fırkaların reddine dâir kitâblar da yazmışdır. 333 [m. 944] senesinde Semerkandda vefât etdi. (Mu’tezîle, i’tizâl lafzından ism-i fâil olup, fırka-i mu’tezîle demekdir. İ’tizâl lugatde, ayrılmak ma’nâsınadır. Fırka-i mu’tezîle, fırka-i nâciyyeden ayrı bir fırka olup, reîsleri Vâsıl bin Atâdır. Hasen-i Basrî “rahimehullah” hazretlerinin meclisine devâm ederdi. Birgün karşılıklı konuşma esnâsında, (büyük günâh işleyen, mü’min ve kâfir değildir) deyip, küfr ve îmân arasında bir yol olduğunu söyledi. Hasen-i Basrî hazretleri, (Vâsıl bizden i’tizâl eyledi [ayrıldı], buyurdu. Mu’tezîle fırkasını Ehl-i sünnetden ayıran i’tikâd bozuklukları, Ehl-i sünnet âlimleri tarafından açıklanmış ve gerekli cevâblar verilmişdir.)

Ebül-Hasen Eş’arî el-Basrî “radıyallahü anh” hazretleri Şâfi’î mezhebinde idi. 260 [m. 873] senesinde doğdu. Sahîh rivâyete göre, 320 ile 330 seneleri arasında, diğer bir rivâyete göre 324 [m. 936] da, başka bir rivâyete göre 330 senesinde vefât etdi.

Müctehîd âlimlerin, kelâm ilmiyle meşgûl olmayı men’ etdikleri ve sakındırdıkları bildirilmişdir. Bu men’ ve sakındırma, felsefecilerin sözlerine ve gayr-i meşru’ münâzara ve mücâdeleye dalınacağı, yapılan münâzara ve mücâdelenin de ucb ve gurûra sebeb olacağı içindir. Yoksa ilm-i kelâm islâm dîninin esâslarına uygun olarak, Allahü teâlânın zâtından ve sıfatlarından, nübüvvetden ve benzeri i’tikâd bilgilerinden bahs eder. İ’tikâd mes’eleleri ise, şer’î ilmlerin aslı olduğundan, i’tikâdî konuları kısaca öğrenmek her müslimâna farz-ı ayndır. İ’tikâd mes’lelerini geniş olarak öğrenmek Hanefî mezhebinde farz-ı kifâye, Şâfi’î mezhebinde farz-ı ayn olduğu âlimler tarafından bildirilmişdir.

Hadîs-i şerîfde, ümmet-i Muhammedin, i’tikâd bakımından yetmişüç fırkaya ayrılacağı, bunlardan bir fırkanın Resûlullahın “sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem” ve Eshâb-ı kirâmın i’tikâdları üzere olacağı bildirilmişdir. Bu fırkaya **(fırka-i nâciye)** ve **(ehl-i sünnet vel-cemâ’at)** denir. Yetmişiki fırka ise **(bid’at ve dalâlet)** fırkalarıdır.

Bid’at ve dalâlet fırkalarının aslı, yedi fırkadır. Bunlar, mu’tezîle, şîa, havâric, mürcie, neccâriyye, cebriyye ve müşebbihedir. Bu yedi fırkanın kolları olup, hepsi yetmişiki fırkaya ulaşır.

Büyük âlim, Muhammed bin Abdülkerim Şihristânî hazretlerinin **(Milel ve nihâl)** adındaki kitâbında, fırka-i nâciyenin ve sapık fırkaların i’tikâdları geniş olarak beyân edilmişdir. Ayrıca, ilm-i kelâma dâir geniş ma’lûmât da, kelâm kitâblarında yazılıdır.

Ehl-i sünnet i’tikâdını anlatan kıymetli kitâblardan biri, büyük islâm

âlimi, din ve milletin sirâcı, Alî bin Osmân Ûşî "rahmetullahi aleyh" hazretlerinin, âlimler ve talebeler arasında meşhûr olan **(Emâlî)** adındaki manzûm eseridir. Bu kasîde, ehl-i sünnet i'tikâdını tam ve çok güzel bir şeklde anlatdığından, teberrüken bu bölüme ilâve edildi. Herkesin kolayca istifâde etmesi için her beytin türkçe ma'nâları da yazılmışdır:

1– **Yekûl-ül-abdü fî bed-il-emâlî,**
Li tevhîdin bi nazmin kel-leâlî.

Bu manzûmeyi yazan bu âciz kul, tevhîd ilmini, akâid bilgilerini beyân etmek için, inciler gibi dizerek, nazm ile yazdığı eserinin evvelinde söze başlar.

Tevhîd: Âlemin yaratıcısı olan Allahü teâlânın zâtı ve sıfatları bakımından hakîkî bir, ya'nî şerîk ve nazîrden, ortağı ve benzeri olmakdan münezzeh olduğunu kalb ile tasdîk, dil ile ikrâr etmekdir. Burada tevhîd kelimesinden maksad, tevhîd ilmi olup, kelâm ilmi diye meşhûrdur.

2– **İlâhül-halkı mevlânâ kadîmün,**
Ve mevsûfün bi evsâfil-kemâli.

Bütün mahlûkâtın yaratıcısı ve ma'bûdü olan Allahü teâlâ kadîmdir. Varlığı kendinden olup, başkasından değildir. Bütün sıfatları kâmildir.

Kadîm: Varlığından önce yokluk bulunmayan, bekâsı devâmlı olan varlığa denir. Ya'nî evveli ve âhırı olmayan varlıkdır.

3– **Hüvel-hayyül-müdebbirü külle emrin,**
Hüvel-hakkul-mukaddirü zül-celâlî.

Allahü teâlâ hazretleri hayât sıfatı ile muttasıfdır. Hayât, dirilik, zâtından aslâ zâil olmaz. Hayr, şer, fâide, zarar ve her ne varsa hepsini O yaratdı. Onun varlığı lâzımdır, ya'nî vâcib-ül-vücûddur. Herşeyi belli mikdâr ve takdîr üzere yaratmışdır. O azâmet sâhibidir. Hiç kimseye muhtâc değildir.

4– **Mürîdül-hayri veş-şerril-kabîhi,**
Ve lâkin leyse yerdâ bil-muhâli.

Sıfat-ı zâtiye-i ilâhiyyeden birisi irâdedir. Hak sübhânehü ve teâlâ hazretleri, hayrı ve şerri irâde eder. Lâkin, şerre rızâ-ı şerîfi te'alluk etmez.

5– **Sıfâtüllâhi leyset ayne zâtin,**
Ve lâ ğayren sivâhü zenfisâli.

Allahü teâlânın sıfatları zâtı ile kâimdir. Sıfatları zâtının aynı da değil, gayrı da değildir.

6– **Sıfâtüz-zâti vel-ef'âli turran,**
Kadîmâtün mesûnâtiz-zevâli.

Allahü teâlânın bütün sıfatları kadîm, ezelîdir. Yok olmazlar.

7– **Nüsemmillâhe şey'en lâ kel-eşyâi,**
Ve zâten an-cihâtis-sitti hâlî.

Allahü teâlâya şey denir. Fekat zâtında ve sıfatlarında diğer eşyâya ve yaratdıklarına benzemez. Ona zât denir, fekat o, bütün cihetlerden münezzehdir.

8– **Ve leysel-ismü ğayren lil-müsemmâ,**
Ledâ ehlil-besîrati hayr-i âli.

Ehl-i sünnete göre ism, müsemmânın, ya'nî zâtın gayrı olmayıp, belki aynıdır.

9– **Ve mâ in cevherün Rabbî ve cismün,**
Ve lâ küllün ve ba'dun zü'ştimâli.

Allahü teâlâ, cevher, cism, bütün ve bütünün parçası değildir.

10– **Ve fi-l ezhâni Hakkun kevnü cüz'in,**
Bilâ vasfit-temekküni yebne hâli.

Cüz'i lâyetecezza, cevher-i ferdden ibâretdir. Bu cevher-i ferdin varlığı sâbitdir.

11– **Ve mel-Kur'ânü mahlûkan teâlâ,**
Kelâmür-Rabbî an cinsil-mekâli.

Kur'ân-ı kerîm Allahü teâlânın kelâmıdır. Hâdis ve mahlûk değildir. Allahü teâlânın zâtı ile kâim olan sıfatıdır.

12– **Ve Rabbül-arşi fevkal-arşi lâkin,**
Bilâ vasfit-temekküni vet-tisâli.

Allahü teâlâ arşın [ve herşeyin] üstündedir ve arşın yaratıcısıdır. Arşda mekân tutmamış ve ona bitişik değildir.

13– **Ve me-t-teşbîhü lir-Rahmâni vechen,**
Fe sun an zâke esnâfel ehâlî.

Allahü teâlâ zâtında ve sıfatlarında yaratdıklarına benzemez. Aklî ve naklî delîller ile ehl-i islâmın bu i'tikâd üzere kalmalarına ihtimâm edip, müşebbihe tâifesi gibi Allahü teâlâyı yaratdıklarına benzetme sapıklığına düşmemeleri için gayret göster.

14– **Ve lâ yemdî aled-Deyyâni vaktün,**
Ve ehvâlün ve ezmânün bi hâli.

Allahü teâlâ üzerinden vakt, hâller ve zemânlar geçmez. [Zemân ve hâlleri O yaratmakdadır.] Allahü teâlâ, mekândan münezzeh olduğu gibi, zemândan, değişikliğe uğramakdan ve terakkıyât ve tenezzülâtdan da münezzehdir.

15– **Ve müsteğnin ilâhî an nisâin,**
Ve evlâdin inâsin ev ricâlin.

Allahü teâlâ, zevc edinmekden ve evlâdı olmakdan münezzehdir.

16– **Kezâ an külli zî avnin ve nasrin,**
Teferrede zül-celâli ve zül-kemâli.

Allahü teâlâ, zâtında ve sıfatlarında, mülk ve kudretinde, celâl ve azâmetinde tekdir. Emrlerini ve hükmlerini yerine getirmekde yardımcıya muhtâc değildir. Bütün mahlûkât, bütün zemânlarda ve mekânlarda Allahü teâlâya muhtâcdır. İhtiyâc, acz alâmetidir. Allahü teâlâ aczden münezzeh olup, kâdir, ganî ve kayyûmdur.

17– **Yümîtül-halka kahren sümme yuhyî,**
Fe yeczîhim alâ vefkıl-hısâli.

Allahü teâlâ, bütün mahlûkâtı kahr ve galebe ile yok edip, sonra hepsini diriltir ve kıyâmetde amellerine karşılık verir.

18– **Li ehlil-hayri cennâtün ve nü'mâ,**
Ve lil küffâri edrâkün-nekâli.

Allahü teâlâ, ehl-i hayrı ya'nî ita'atkâr mü'mini Cennet ve ni'met ile mükâfâtlandırır, ni'metlendirir. Kâfirlere Cehennemin tabakalarında azâb eder ve cezâlandırır.

19– **Ve lâ yefnel-cahîmü ve lel-cinânü,**
Ve mâ ehlühümâ ehlün-tikâli.

Cennet ve Cehennem hâlihâzırda vardır ve devâmlı var olacaklardır. Cennet ve Cehennem ve sâkinleri yok olmadıkları gibi, başka bir mahâlle intikâl etmezler. Ebedî kalıcıdırlar.

20– **Yerâhül-mü'minûne bi ğayr-i keyfin,**
Ve idrâkin ve darbin min misâli.

Allahü teâlâ Cennetde mü'minlere görünür. Mü'minler, nasıl olduğunu bilmeden, hiçbir mahlûka benzemeksizin Allahü teâlânın cemâlini görmekle şerefleneceklerdir.

21– **Fe yensevnen-neîme izâ reevhü,**
Fe yâ hüsrâne ehlil-i'tizâli.

Mü'minler Cennetde, Allahü teâlânın cemâlini görmekle mesrûr olurlar ve Cennetin bütün ebedî ni'metlerini unuturlar. Zîrâ Cennet ve bütün ni'metleri, Cemâl-i ilâhîye nisbetle hiç mesâbesindedir. Mu'tezîle fırkası Cennetde Allahü teâlâyı görmeyi inkâr etdi.

22– **Ve mâ in fi'lün eslehu züftirâdın,**
Alel-hâdil-mukaddesi zit-teâlî.

Allahü teâlâya, kulları için îmân ve diğer sâlih ameller gibi iyi şeyleri dilemesi ve yaratması vâcib değildir. Zîrâ Allahü teâlâ fâil-i muhtârdır, ya'nî dilerse yaratır, dilerse yaratmaz.

23– **Ve ferdun lâzimun tasdîku rusülin,**
Ve emlâkin kirâmin bin-nevâli.

Âkıl ve bâlig olan mükellef üzerine, vahdâniyyet-i ilâhiyye [Allahü teâlâya] îmân etmek farz olduğu gibi, Peygamberlere “aleyhimüsselâm” ve meleklere de îmân etmek farzdır.

24– **Ve hatmür-ruslî bis-sadril-muallâ,**
Nebiyyün Hâşimiyyün zî cemâli.

Muhammed aleyhisselâm Hâtem-ül-enbiyâ ve mürselîndir. Nübüvvet ve risâlet Onun mubârek zâtıyla son bulmuşdur.

25– **İmâmül-enbiyâi bilâhtilâfin,**
Ve tâcül-esfiyâi bilâhtilâlin.

Muhammed aleyhisselâm Peygamberlerin imâmı ve muktedâ-i esfiyâdır. [Meleklerin ve Evliyânın reîsidir.]

26– **Ve bâkın şer’ühu fî külli vaktin,**
İlâ yevmil-kıyâmeti ver-tihâli.

Resûl-i ekremin “sallallahü aleyhi ve sellem” şerî’ati nesh ve tebdîlden âridir ve değişdirilmeden kıyâmete kadar devâm edecekdir.

27– **Ve Hakkun emru mi’râcin ve sıdkun,**
Fe fîhi nassun ahbârın avâli.

Muhammed aleyhisselâmın mi’râcı hakdır ve doğrudur. Zîrâ doğruluğu mütevâtir ve meşhûr haberlerle sâbitdir. [Mi’râc, rûh ve beden ile olmuşdur.]

28– **Ve innel-enbiyâe le fî emânin,**
Anil-ısyâni amden ven-izâli.

Peygamberlerin “aleyhimüsselâm” hepsi, kasd ile sâdır olan küfr ve ma’siyyetlerden ma’sûm ve korunmuşdurlar. Peygamberlikden azl olunmazlar. [İsmet ve emnül-azl sıfatları vardır.]

29– **Ve mâ kânet nebiyyen kattu ünsâ,**
Ve lâ abdün ve şahsun züftiâli.

Kadınlardan ve kölelerden aslâ Peygamber gelmez. Peygamberler “aleyhimüsselâm” sihrbaz ve gözboyacı olmaz.

30– **Ve Zülkarneyni lem yu’ref nebiyyen,**
Kezâ Lokmânü fahzer an cidâli.

Zülkarneyn ve Lokmân hazretlerinin nübüvvetleri sâbit olmadığından [ya’nî ihtilâfı olduğundan], bu husûsda mücâdeleden sakınıp, ilm-i ilâhiye havâle etmek en sâlim yoldur.

31– **Ve Îsâ sevfe ye'tî sümme yetvî,**
Li deccâlin şakıyyin zî habâli.

Kıyâmet alâmeti olarak Muhammed Mehdî "aleyhirrahme" çıkacak. Sonra Deccâl zuhûr edip, kırk gün şarkda ve garbda fesâd kıvılcımını yaydıkdan sonra, hazret-i Îsâ "aleyhisselâm" gökden inecek, şakî Deccâlı öldürecekdir.

32– **Kerâmâtül-veliyyi bidâri dünyâ,**
Lehâ kevnün fehüm ehlün nevâli.

Dünyâda Evliyâdan zuhûr eden kerâmetler hakdır ve sâbitdir. Zîrâ Evliyâ-i kirâm husûsî rabbânî lütflara mazhardırlar. (Nübüvvet da'vâsında bulunmıyan Evliyâda hârikul'âde meydâna gelen işlere kerâmet denir. Îmân ve sâlih ameli olmıyanlarda meydâna gelirse istidrâc, Peygamberlerde olur ise, mu'cize denir.)

33– **Ve-lem yefdûl veliyyün kattu dehren,**
Nebiyyen ev-resûlen fintihâli.

Evliyâ-i kirâm, Resûllerin ve Nebîlerin "aleyhimüssalâtü vesselâm" derecesine aslâ ulaşamaz.

34– **Ve lissıddîkı rüchânün celiyyün,**
Alel eshâbi min gayri ihtimâli.

Resûlullahın "sallallahü aleyhi ve sellem" ilk halîfesi olan Ebû Bekr-i Sıddîk "radıyallahü anh", diğer Eshâb-ı kirâmın hepsinden üstündür. Bu üstünlüğü kat'î olup, şek ve şübhe yokdur.

35– **Ve lil fârûki rüchânün ve fadlün,**
Alâ Osmâne zinnûreyni âlî.

Fârûk-i a'zam Ömer bin Hattâb "radıyallahü anh" hazretleri de Osmân bin Affân "radıyallahü anh" hazretlerinden üstündür. (Ömer-ül Fârûka "radıyallahü anh", hak ve bâtılın arasını ayırt etdiğinden, Fârûk denildi. Zinnûreyn, iki nûr sâhibi demekdir. Hazret-i Osmân "radıyallahü anh" Resûlullahın "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" iki kızı Rukayye ve Ümmü Gülsüm ile ard-arda evlendiği için, kendisine zinnûreyn denildi.)

36– **Ve Zünnûreyni Hakkan kâne hayran,**
Minel kerrâri fî saffil kıtâli.

Osmân bin Affân "radıyallahü teâlâ anh" hazretleri de Haydâr-ı kerrâr Alî bin Ebî Tâlib "radıyallahü teâlâ anh" hazretlerinden efdâldir.

37– **Ve lil-kerrâri fadlûn ba'de hazâ,**
Alâl-egyâri durran lâ tübâlî.

İmâm-ı Alî de "radıyallahü teâlâ anh" diğer Sahâbe-i kirâmdan "rıdvânullahi teâlâ aleyhim ecma'în" efdâldir. Bu husûsda ba'zı kimselerin farklı sözlerine i'tibâr olunmaz.

38– **Ve lissıddîkati er-rüchânü fa’lem,**
Alâz zehrâi fî ba’dıl hilâli.

Ümmül-mü’minîn, zevce-i seyyid-il-mürselîn hazret-i Âişe “radıyallahü teâlâ anhâ” hazretleri, ba’zı hasletlerde Fâtıma-ı Zehrâdan “radıyallahü teâlâ anhâ” üstündür.

39– **Ve lem yel’an Yezîden ba’de mevtin,**
Sivâl müksâri fil-igrâi gâli.

Selef-i sâlihînden hiç kimse Yezid bin Mu’âviyeye la’net etmedi. Sâdece haddi aşan râfizîler ve hâricîler gibi ba’zı kimseler la’net etdi.

40– **Ve îmânül-mukallidi zü i’tibârin,**
Bi envâ’ıd-delâili kannisâli.

Mukallid olan mü’minin îmânı mu’teberdir. Böyle olduğu kat’î delîllerle sâbitdir.

41– **Ve mâ özrün li zî aklin bi cehlin,**
Bi Hallâkıl-esâfili vel eâlî.

Âkıl ve bâlig olan kimse, cehâleti sebebiyle, ma’rifet-i ilâhîden mahrûm kalsa, huzûr-u Rabb-ül-âlemînde özrü makbûl değildir.

42– **Ve-mâ îmânü şahsın hâle ye’sin,**
Bi makbûlin li fakdil imtisâli.

Ömrünü küfr ve dalâletde geçirmiş olan kâfir, ölürken kendisi için hâzırlanan azâbı görerek îmâna gelse, buna îmân-ı ye’s denir. Böyle îmân Allahü teâlâ indinde makbûl değildir. Zîrâ dahâ önce emr-i ilâhîye uymamış ve îmân etmemişdir.

43– **Ve-mâ ef’âlü hayrin fî hısâbi,**
Minel îmâni mefrûdal-visâli.

Nemâz ve oruc gibi sâlih ameller îmândan değildir. Fekat îmânla irtibâtı vardır. Çünki îmânın kemâli ameller iledir.

44– **Ve-lâ yükdâ bi küfrin ve irtidâdin,**
Bi ahrin ev bi katlin vehtizâli.

Zînâ, katl ve gasb gibi yasak olan işleri yapanlara kâfir ve mürted denmesi câiz değildir.

45– **Ve-men yenvi irtidâden ba’de dehrin,**
Yesır an dîni hakkın zensilâli.

İleride kâfir olmaya niyyet eden kimse (Allahü teâlâ muhâfaza buyursun) o ânda dinden çıkıp, kâfir olur.

46– **Ve-lafzul-küfri min gayri i’tikâdin,**
Bi tav-ın reddü dînin bigtifâli.

Bir kimse cehâleti sebebiyle, küfr olduğunu bilmeyerek, zorlama olmadan, kendi isteği ile küfrü gerekdiren, îmânı gideren bir sözü söylese, o kimse dinden çıkıp, kâfir olur.

47– **Ve-lâ yuhkem bi küfrin hâle sekrin,**
Bi-mâ yehzî ve-yelgû birticâli.

İçki ile serhoş olan kimse, serhoşluk sırasında, îmânı gideren bir söz söylese, ona kâfir denmez.

48– **Ve-mel-ma'dûmü mer'iyyen ve şey'en,**
Li fikhın lâha fî yümnil-hilâli.

Ma'dûma [var olmayana] yok iken rü'yeti ilâhî tealluk etmez. Ma'dûma şey de denmez. Çünki mevcûd değildir. Böyle olduğu gâyet açıkdır.

49– **Ve gayrânil mükevvenü lâ-ke şey'in,**
Meattekvîni huzhü liktihâli.

Tekvin ve mükevven farklı iki şeydir. Böyle inananların görüşü kuvvetlidir. (Bunu böyle bil.)

50– **Ve innessühte rızkûn mislü hıllin,**
Ve in yekreh mekâlî küllü kâli.

Harâm da halâl gibi muhakkak rızkdır. Her ne kadar kabûl etmiyenler olsa da, bu söz doğrudur.

51– **Ve dünyânâ hadîsün vel-heyûlâ.**
Adîmül kevni fesma' bictizâli.

Bu âlem sonradan yaratılmışdır. Felsefecilerin âlemin aslı dedikleri "heyûlâ"nın aslı yokdur, mevcûd değildir.

52– **Ve-lil Cennâti ven-nîrâni kevnün,**
Aleyhâ merrü ahvâlün havâli.

Cennet ve Cehennem şu ânda vardır. O ikisinin üzerinden çok seneler geçdi. Her ikisi de mahlûkdur.

53– **Ve-lidda'vâti te'sîrün belîgûn,**
Ve kad yenfîhî eshâbüddalâli.

Sâlihlerin ve diğer mü'minlerin, ölüler ve diriler için yapdıkları düâları te'sîrlidir, fâidesi onlara ulaşır. Lâkin, mu'tezîle fırkası inkâr etdiler.

54– **Ve-fil ecdâsi an tevhîdi Rabbî,**
Seyüble küllü şahsın bissüâli.

Bütün insanlar ölüp, kabre defn olundukdan sonra, tevhîd-i ilâhîden süâl olunacakdır.

55– **Velilküffâri velfüssâkı yükdâ,**
Azâbül-kabri min sü-il fiâli.

Kabr azâbı vardır. Birinci sûrun üfürülmesine kadar, kâfirlere ve tevbesiz vefât eden günâhkâr mü'minlere kabrde azâb olunacakdır.

56– **Hisâbünnâsi ba'del ba'si Hakkun,**
Fekûnû bitteharrüzi an vebâli.

İkinci sûrun üfürülmesiyle bütün ölüler dirilip, Mahşer yerinde herkes sözlerinden ve işlerinden hesâba çekilecekdir. Buna inanmak ve islâmiyyete uymayan işlerden sakınmak lâzımdır.

57– **Ve yü'tal kütbü ba'dan nahve yümnâ,**
Ve ba'dan nahve zahrin vel şimâli.

Dirildikden sonra, herkesin hayr ve şer bütün işlerini gösteren ve dünyâda iken Kirâmen Kâtibin melekleri tarafından yazılmış olan amel defterlerinin, mü'minlere sağ, kâfirlere arka ve sol taraflarından verilmesi hakdır ve olacakdır.

58– **Ve hakkun veznü a'mâlin veceryün,**
Alâ metnissırâtı bilâ ihtibâli.

Mahşer yerinde, herkesin hayr ve şer bütün amellerinin tartılması hakdır. Yine bütün kulların Cehennem üzerine kurulan Sırat üzerinden geçmeleri, hakdır ve olacakdır.

59– **Ve mercüvvün şefâ'atü ehl-i hayrın,**
Li eshâbil kebâiri kel-cibâli.

Şefâ'at vardır. Peygamberlerin "aleyhimüsselâtü vesselâm", Evliyâ-i kirâmın, âlimlerin ve diğer sâlih kimselerin, Kıyâmet gününde dağlar gibi büyük günâh sâhiblerine şefâ'at edip, müstehak oldukları azâbdan kurtulmalarına vesîle olacakları umulur.

60– **Ve zül-îmâni lâ yebkâ mukîmen,**
Bişümizzenbi fî dâriştiâli.

Büyük günâh sâhibi tevbesiz ölüp, günâhları sebebiyle Cehenneme girse de, kâfirler gibi ebedî kalmayıp, mutlaka çıkacak ve Cennete girecekdir.

61– **Ve mêl maktûlü maktûan aleyhi,**
Sivâ zêınde eshâbid-dalâli.

Katl olunan kimse eceliyle ölür. Eceli kesilmiş olmaz. Ölüm ecelden önce gelmez.

62– **Lekad el-bestü littevhîdi nazmen,**
Bedîaşşekli kessıhril halâli.

Tevhîdi, i'tikâd bilgilerini, gönülleri çeken bir tarzda, nazm ile yazdım.

63– **Yüsellîl kalbe kel büşrâ bi ravhın,**
Ve yuhyîr rûha kelmêizzülâli.

Bu manzûme, ehl-i îmânın gönlünü, büyük bir müjde gibi ferâhlandırır. Âb-ı zülâl gibi rûhun ebedî se'âdetine vesîle olur.

64– **Fe hûdû fîhi hıfzan ve i'tikâden,**
Tenâlû cinse esnâfil menâli.

Bu manzûmeyi okumakla iktifâ etmeyip, bilâkis ezberlemek ve bu manzûmede bildirildiği gibi i'tikâd etmek lâzımdır. Böylece ilâhî ni'metlere ve se'âdetlere kavuşmak müyesser olsun.

65– **Ve kûnû avne hêzêlabdi dehrân,**
Bi zikril hayri fî hâlibtihâli.

Allahü teâlâya düâ edip, yalvardığınız zemânlarda, bu manzûmeyi yazan abd-i za'îfi de hâtırlayıp, onun için hayr düâ ve istigfâr ederek yardımcı olunuz.

66– **Leallallahe ya'fûhü bi fadlin,**
Ve yu'tîhis-se'âdete filmeâli.

Ümmîd edilir ki, hayr düâlarınızın bereketleriyle, Allahü teâlâ bu hakîr kulunun seyyiâtını, fadlı ve keremi ile afv eder ve âhıretde en büyük ni'met olan dîdârını görmek se'âdetini nasîb eyler.

67– **Ve innidehra ed-û künhe vüs-î,**
Limen bilhayri yevmen kaddeâlî.

Bir kimse, bir gün, bir vakt bana hayr düâ ederse, hayâtda kaldığım müddetce, ben de bütün gücümle ona hayr düâ ederim.

Merhameti, lütf ve ihsânı herşeyi kuşatan Allahü teâlâdan Resûl-i emîni hurmetine bizi ve bu kasîdeyi yazan zâtı afv etmesini, bize ve ona, babalarımıza, annelerimize, hocalarımıza, sevdiklerimize ve bütün mü'minlere merhamet eylemesini dileriz. Allahü teâlâya dâimâ hamd olsun.

Otuzikinci Bölüm

İLM-İ USÛL-İ FIKH

(Usûl), asl kelimesinin çoğuludur.

(Asl), bir şeyin dibi, kökü ma'nâsınadır. Kendisine tercîh edilene nisbetle tercîh edilen şeye de asl denir.

Cüz'iyyâtına şâmil ve muvâfık olan kanûn ve kâideye asl denir.

Medlûle nisbetle delîle asl denir.

(Asl), başka bir şeyin kendisi üzerine binâ edildiği şey diye de ta'rîf edilmişdir.

(Asl), kendisine muhtâc olunan şey ma'nâsına da gelir. Nitekim hayvanâtda asl olan gıdâdır, denir.

En iyi ve en lâyık olan şeye de (asl) denir. Nitekim insanda asl olan ilmdir, denir. Çünki ilm insana, cehâletden dahâ iyi ve dahâ lâyıkdır.

Kendisinden, dalların ve şûbelerin meydâna geldiği şeye de (asl) denir. Çocuğa nisbetle babanın asl olması gibi.

Önceki hâle de (asl) denir. Nitekim eşyâda asl olan mubâhlık ve temiz olmakdır, denir.

Eşyâda (asl) olan ademdir [yoklukdur]. Çünki, adem eşyâda varlıkdan öncedir.

Kelâmda (asl) olan hakîkatdir.

Müsebbibin [sebeb olanın] sebebe bağlı ve muhtâc olması bakımından sebeb de, (asl)dır.

Dinde (asl) olan tevhîddir. [Allahü teâlânın bir olduğuna inanmakdır.]

(Asl), bir şeyin bulunduğu hâl üzere bekâsı, kalması diye de ta'rîf olunur ki, bir şeyin bulunduğu hâl üzere bekâsı (asl)dır, demekdir.

İsmlerde (asl) olan tenkîrdir. Ya'nî nekre, belirsiz olmakdır.

Şerî'atde (asl) olan berâet-i zimmetdir. [Ya'nî aksine bir delîl bulunmadığı müddetce, şahsın suçsuz ve borçsuz olmasıdır.]

İsmde (asl) olan varlığa delâlet etmesidir. Bu ism, ister âlim kelimesi gibi sıfat olsun, ister gulâm (köle ve hizmetci) kelimesi gibi sıfat olsun. Sıfat, sonradan kazanılır ve dâimî değildir, kaybedilebilir.

İsm-i işâretde (asl) olan, ister yakın, ister uzak olsun, görülebilen şeye işâretdir.

Fi'llerde (asl) olan çekilebilir, değişik kalıblara çevrilebilir olmasıdır.

Başında âmil bulunmayan ismde (asl) olan, sükûn üzere olmakdır.

Ma'rifelikde, belirlilikde (asl) olan bilinmekdir.

Sıfatda (asl) olan açıklama ve tahsîsdir [husûsîleşdirmedir].

Sıfatda (asl) olan, temyîzdir [başkalarından ayırmakdır].

Merfu' olmakda (asl) olan fâil olmakdır.

Mübtedâda (asl) olan ma'rifelikdir [belirli olmakdır].

Haberde (asl) olan, müfred olmakdır.

Amelde (asl) olan, fi'ldir. [Kelimelerin sonuna te'sîr etmekde (asl) olan fi'ldir.]

Cevâbda (asl) olan, süâle benzerlikdir.

İsmde (asl) olan, i'râbdır. [Sonunun değişir olmasıdır.]

Fi'lde (asl) olan, binâdır. [Sonunun değişmemesidir.]

Cümlelerde (asl) olan, fi'l cümlesidir.

Müsennâda (asl) olan, mu'reb olmakdır. [Sonunun değişmesidir.]

Haberde (asl) olan mübtedâdan sonra gelmesidir.

Âmilde (asl) olan ma'mülden önce gelmesidir.

Hurûfu kasemde [yemîn harflerinde] (asl) olan (bâ) harfidir.

Teşbîhde (asl) olan müşebbehdir [benzeyendir].

İlm-i usûl-i fıkh: Şer'î ilmlerden olup, kat'î ve icmâlî delîllerden, şerî'atin fer'î hükmlerinin istinbâtı ve istihrâcı [çıkarılması] sûretinden, usûlünden bahs eden ilmdir.

Mevzû'u: İlm-i usûl-i fıkhın mevzû'u, ahkâm-ı şer'iyyenin istinbâtı [çıkarılması] bakımından, edille-i şer'iyye-i külliyyedir.

Mebâdi [temelleri]: İlm-i usûl-i fıkhın temelleri, arabî ilmler ile şer'î ve aklî ilmlerden ba'zılarıdır.

Gâyesi: İlm-i usûl-i fıkhın gâyesi, edille-i erbe'adan ahkâm-ı şer'ıyyenin çıkarmakda meleke kazanmakdır. Edille-i erbe'a, (Kitâb), (Sünnet), (İcma') ve (Kıyâs)dır.

Fâidesi: İlm-i usûl-i fıkhın fâidesi, ahkâm-ı şer'iyyeyi kaynaklarından doğru olarak çıkarmakdır.

(Kitâb) lafz-ı şerîfinden maksad, Kur'ân-ı azîm-üşşândır. Bu lafz hak-

kında, tefsîr ilmi bölümünde, Kur'ân-ı kerîmin ismleri bildirilirken bahs edildi.

(Sünnet), lügatda, gerek marazî olsun, gerek gayrî marazî olsun, [beğenilsin veyâ beğenilmesin], tarîkat [yol] ma'nâsınadır. Şerî'atde farz ve vâcib olmaksızın ta'kîb edilen yoldur. Sünnet ba'zan terk etmekle berâber, Resûlullahın "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" devâmlı yapdıkları güzel âdetleridir. Resûlullahın "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" ibâdet olarak devâmlı yapdığı sünnetlere (Sünen-i hüdâ) denir. Âdet olarak yapdıklarına ise (Sünen-i zevâid) denir. (Sünen-i hüdâ), yapılması dînin kemâli için olup, terki mekrûh işlemek veyâ kötü bir iş yapmak olur. (Sünen-i zevâid)in yapılması iyi işlerden olup, terki mekrûh işlemek veyâ kötü bir iş yapmak olmaz. Sünen-i zevâid, Resûl-i ekremin "sallallahü aleyhi ve sellem" oturmaları, kalkmaları, giyinmeleri, yimeleri gibi mubârek âdetleridir.

(İcmâ'), lügatda azm ve ittifâk ma'nâsınadır. Istılâhda, ümmet-i Muhammed aleyhissalâtü vesselâmdan olan müctehîdlerin aynı asrda dîne âid bir iş üzerinde ittifâk, sözbirliği etmeleridir. Başka bir ta'rîfe göre, müctehîd olan âlimlerin bir iş üzerinde tam ittifâk etmeleridir. (İcmâ-ı mürekkeb), mehâzda [kaynakda] ihtilâf bulunmakla berâber, hükmde ittifâk demekdir. Fekat iki kaynakdan birisinin fesâdı ile hükm farklı olur. Bunun misâli, kay [kusma] ile kadına dokunma birlikde olduğunda, abdestin bozulacağı husûsunda icmâ' bulunmasıdır. Lâkin abdestin bozulmasının sebebi hanefîlere göre ağız dolusu kusmak, şâfi'îlere göre kadına dokunmakdır. Kusmanın hanefîlere göre abdesti bozmaması farz edilse, o zemân abdesti bozduğuna hükm olunmaz. Bu durumda icmâ' kalmaz. Aynı şekilde şâfi'îlere göre kadına dokunmanın abdesti bozmadığı farz olunsa, abdesti bozduğuna hükm olunmaz ve yine bu durumda da icmâ' kalmaz.

(Kıyâs), lügatda, bir şeyi diğer bir şeyle ölçmek demekdir. Müsâvât [birbirine eşid olma] ma'nâsına da gelir. Kıyâsın cem'îsi (akyise)dir. Bir rivâyete göre, kıyâsın aslı, kendisine kıyâs yapılan şeyin önce geçmiş olmasıdır. Şerî'atde kıyâs; hükmün hakkında nâs bulunan şeyden başka bir şeye geçmesi için nâsdan çıkarılan ve hükmde asl ile fer' arasını birleşdiren ma'nâdan ibâretdir.

(Nâs), lügatda delîl, haber ve zuhûr ma'nâlarına gelir. Cem'îsi (nusûs) ve (nisâs)dır. Istılâhda, bir ma'nâdan başkasına ihtimâli olmayan ve bir rivâyete göre te'vîle ihtimâli olmayan lafzdır.

İlm-i usûl-i fıkhda büyük müelliflerden bir zât, Ahmed bin Alî Ebû Bekr-Râzî "aleyhirrahme" hazretleridir. Ahmed bin Alî Ebû Bekr-Râzî 305 [m. 916] yılında tevellüd etmiş, 370 [m. 980] yılında Bağdâdda vefât etmişdir.

Usûl-i fıkh ilminde eser yazan büyük âlimlerden biri, Ubeydüllah bin

Ömer bin Îsâ Ebû Zeyd Debbûsî hazretleridir. Bu zât hicrî 432 [m. 1039] senesinde Buhârâda vefât etdi. [Debbûs, Semerkandda bir kasabadır. Debbûsînin, **(Te'sîs)** fıkh kitâbı ile **(Esrâr fil üsûl-i vel-fürû')** kitâbı ve **(Hazâne)** fetvâ kitâbı ve imâm-ı Muhammedin **(Câmi'ul-kebîr)**ine şerhı vardır.]

Usûl-i fıkh ilminde eser yazan büyük âlimlerden biri de, Alî bin Muhammed bin Hüseyn bin Abdülkerîm bin Mûsâ bin Îsâ bin Mücâhid Ebül-Hasen Fahr-ul-islâm Pezdevîdir. Hicrî 400 [m. 1009]de doğdu. 482 [m. 1089] senesinde vefât etdi.

Usûl-i fıkh ilminde kitâb yazan bir diğer büyük âlim de, Fahr-ul-islâm Pezdevî hazretlerinin (Ebül-yesr) diye meşhûr olan birâderi Muhammed bin Muhammed bin Hüseyn bin Abdülkerîm Ebül-yesr Pezdevî hazretleridir. Bu zâtın yazdığı mu'teber eserlerin kolay ve râhat anlaşılır olması sebebiyle, kendisinin Ebül-yesr diye meşhûr olduğu, Fahr-ül-islâm Pezdevî hazretlerinin eserlerinin zor anlaşılır olması sebebiyle de ona (Ebül-Usr) denildiği rivâyet edilmişdir. Ebül-yesr hazretleri üstün hâller ve fazîlet sâhibi bir zât idi. Hicrî 421 [m. 1030]de doğdu. 493 [m. 1099] senesinde Buhârâda vefât etdi.

Usûl-i fıkh ilminde eser yazan büyük âlimlerden biri de, Şems-ül-eimme Muhammed bin Ahmed bin Ebî Sehl Ebû Bekr Serahsî hazretleridir. 483 [m. 1090] senesinde vefât etdi. [On sene habsde kaldı. Habsde iken yazdığı **(Usûl)** kitâbı ve **(Câmi'-i kebîr)** ve **(Câmi'-i sagîr)** ve **(Siyer-i kebîr)**, **(Muhtasar-ı Tahâvî)** şerhleri ve **(Mebsût)** adındaki **(Kâfî şerhi)** ve **(Muhît)** kitâbları meşhûrdur.]

Usûl-i fıkh ilminde eseri bulunan büyük âlimlerden biri de, Mevlâ Ebül-Abbâs Ahmed bin Alî bin Sa'leb bin Ziyâ Muzaffereddîn bin Seâtî el-Bağdâdî hazretleridir. Hicrî 683 [m. 1284], bir rivâyete göre de 682 [m. 1283] senesinde vefât etdi.

Usûl-i fıkh ilminde, müelliflerden bir diğer zât da Abdüllah bin Ahmed bin Muhammed Ebül Berekât Hâfızıddîn Nesefî hazretleridir.

İlm-i usûl-i fıkhda büyük müelliflerden biri de, Ömer bin Muhammed bin Ömer Şeyh Celâleddîn-i Habbâzî hazretleridir. Hicrî 691 senesinde vefât etmişdir.

Usûl-i fıkh ilminde, büyük müelliflerden bir diğer zât da, Ebû Abdüllah Muhammed bin Muhammed bin Ömer Hüsâmeddîn Ahsîkesî hazretleridir. 644 [m. 1246] senesinde vefât etdi. [Ahsîkesî, Mâverâünnehrde, bir beldenin ismidir.]

Büyük fıkh âlimlerinden İmâm-ı Ermevî, İmâm-ı Fahreddîn Râzî [544-606 (m. 1209)], Mevlânâ el-fâdıl Sadr-üş-şerîa âlim-i muhakkîk ve hıbr-i mudekkîk Ubeydüllah bin Mes'ûd bin Mahmûd bin Ubeydüllah bin Mahmûd Sadreddîn Mahbûbî, Mevlânâ âlim-ül-âmil fâdıl-ül-kâmil Şem-

seddîn Fenârî [751-834 (m. 1431)], Kâdı Beydâvî [685 [m. 1286]da vefât etdi], mevlânâ Hüsrev diye meşhûr Mevlâ Muhammed bin Ferâmürz bin Hâce Alî hazretleri de, Usûl-i fıkh ilminde kıymetli ve mu'teber eserler yazan büyük âlimlerdendir. Yukarıda ismleri geçen, meşhûr âlimlerin usûl-i fıkh ilmine dâir yazdıkları kıymetli eserler, bu ilmde mu'teber eserler olup, âlimler tarafından bu kitâblar üzerine pekçok şerhler ve hâşiyeler yazılmışdır. "Rahimehümüllah."

İLM-İ FIKH

(Fıkh), lügatda birşeyi bilmek ma'nâsınadır. Usûl-i fıkh âlimlerinin ıstılâhında, tafsîlî delîllerden çıkarılan ahkâm-ı şer'ıyyeyi fer'ıyyeyi bilmek ma'nâsınadır. Fıkh âlimlerine göre ise, fer'î mes'eleleri hıfz etmekdir. Ehl-i hakîkate göre, ilm ile amel arasını birleşdirmek, ilm ile amel etmekdir.

Fıkh ilminin mevzû'u; mükellefin işidir.

Fıkh ilminin gâyesi; dünyâ ve âhıret se'âdetine kavuşmakdır.

Fıkh ilmi, **(Kitâb), (sünnet), (icmâ')** ve **(kıyâs)**dan çıkarılır.

Fıkh ilminin fazîlet ve şerefinin diğer ilmlerden çok olduğunda, fıkh âlimleri ittifâk etmişlerdir.

Şi'r tercemesi:

Kıymetlendiği zemân âlim bir ilm ile,
Dahâ lâyıkdır kıymetlenmek fıkh ilmi ile.
Nice güzel kokular var ki misk gibi değil,
Nice uçan kuşlar var ki doğan gibi değil.

Bekara sûresinin ikiyüz altmışdokuzuncu âyet-i kerîmesinde meâlen, **(... kime hikmet verilmişse muhakkak ona çok hayr verilmişdir)** buyurulmuşdur. Bu âyet-i kerîmede geçen "hikmet" lafz-ı şerîfi, tefsîr âlimleri tarafından "ilm-i füru'", ya'nî "ilm-i fıkh" diye tefsîr edilmişdir. Bu sebeble fıkh ilminin Allahü teâlâ tarafından medh olunduğu âlimler tarafından beyân edilmişdir.

Şi'r tercemesi:

İlmlerin en hayrlısı fıkh ilmidir,
Zâten bütün ilmlere o vesîledir.
Muhakkak ki vera' sâhibi bir fakîh,
Bin zâhidden üstün, hem fazîletlidir.

Ma'lûm olduğu üzere, ilmlerin öğrenilmesi yâ farz-ı ayn, yâ farz-ı kifâye, yâ mendûb, yâ harâm, yâ mekrûh, yâhud mübâhdır.

(Farz-ı ayn) olan ilmler, islâmiyyetde farz olan husûslardan, insanın din ve amel bakımından muhtâc olduğu ilmlerdir. İnsanın dînen muhtâc olduğu ilmler, "İ'tikâdî" mes'elelerdir. Amel bakımından muhtâc ol-

duğu ilmler, abdest, gusl, nemâz, oruc, zekât, hac, bey’ ve şirâ ve diğer zarûrî ilmlerdir.

(Farz-ı kifâye) olan ilmler, dünyâ işlerinin yürütülmesi, muntazam olması için lâzım olan ilmlerdir. Bu ilmlerin öğrenilmesi farz-ı kifâyedir. Bu ilmler; tıb ilmi, hesâb ilmi, nahv ilmi, lügat ilmi, kelâm ilmi, kırâet ilmi, hadîs isnâdları ilmi, ilm-i kısmet, ilm-i vesâya, ilm-i mîrâs, kitâbet, meânî, bedi’, beyân ve usûl ilmleri, nâsıh ve mensûh ilmi, ilm-i âsâr ve ahbâr, ilm-i usûl-i sınâ’at ve felâhât ve diğer benzeri ilmlerdir. Farz-ı ayn, farz-ı kifâyeden efdâldir. Çünki farz-ı ayn herkese farz olması bakımından dahâ mühîm ve nefse dahâ ağırdır. Farz-ı kifâye böyle değildir. Çünki farz-ı kifâye umûmen farzdır. Umûmî olan emrler dahâ hafîf, husûsî olan emr ise dahâ ağırdır. Bir kavle göre farz-ı kifâye dahâ üstündür. Çünki farz-ı kifâyenin yapılması bütün ümmetden meşakkati ve zorluğu giderir. Farz-ı kifâyenin terki ile bir beldenin bütün sâkinleri günâhkâr olur. Bu durum farz-ı kifâyenin mühim olduğunda şübhe bulunmadığına dalâlet ederse de, güvenilir olan kavlin farz-ı aynın üstün olduğudur.

(Mendûb), lügatda beğenilen ve güzel görülen ma’nâlarınadır. Fıkh âlimlerine göre, terki câiz olmakla berâber, şâri’ katında yapılması terkinden dahâ iyi olan şeydir. İlmde mendûb olan, fıkhda ve kalb ilminde tebahhur etmekdir. Tebahhurun ma’nâsı, fıkh ilminde derinleşmek ve bu ilmin zor mes’elelerine vâkıf olmakdır. Diğer şer’î ilmlerde tebahhur etmek de böyledir. Kalb ilmi ahlâk ilmi demekdir. Ahlâk ilmi, güzel ahlâkın çeşidlerini ve bunların nasıl elde edileceğini, kötü ahlâkın çeşidlerini ve bunlardan nasıl sakınılacağını bildiren ilmdir.

(Harâm) olan ilmler, ilm-i felsefe, şa’beze [hokkabazlık], ilm-i tencîm, ilm-i reml, ulûm-i tabî’iyye, ilm-i sihr, ilm-i kehânetdir.

(Felsefe), yunanca bir kelime olup, arabîsi, “el-Hikem-ül-mümevvehe”dır. “Müzeyyenet-üz-zâhir fâsidet-ül-bâtın”, [ya’nî dışı süslü, içi bozuk] demekdir. Bunun misâli, felsefecilerin âlemin kadîm olduğunu, başlangıcı olmadığını söylemeleri ve diğer küfrü gerekdiren, îmânı gideren ve harâm olan şeyler gibi. **(İhyâ-ül-ulûm)** kitâbında şöyle bildirilmekdedir: Felsefe aslında ilm olmayıp, dört kısmdan ibâretdir.

Birinci kısmı hendese ve hesâbdır. Bu ilmler mübah olup, kimse bunlardan men’ olunmaz. Ancak hesâb ve hendese ilmlerinden felsefenin kötülenen ilmlerine kaymasından korkulan kimseye yasaklanır. İkinci kısmı, mantık ilmidir. Bu ilm, delîl ve şartları ile ta’rîf ve şartlarından bahs eder. Bunlar ilm-i kelâma dâhildir. Üçüncü kısmı, ilâhiyyâtdır. Bu ilm, Allahü teâlânın zâtından ve sıfatlarından bahs eder. İlâhiyyât bahsinde felsefecilerin yollarının, görüşlerinin ba’zısı küfr, ba’zısı bid’atdir. Felsefenin dördüncü kısmı ise, tabî’iyyâtdır. Bunların ba’zısı şer’i şerîfe muhâlifdir. Ba’zısı cismlerden, özelliklerinden, cismlerin uğradığı değişikliklerden bahs eder. Bu durum tabîblerin insana bakışı gibidir. Çünki tabîbin, insan be-

denine hastalık ve sıhhat yönünden bakdığı gibi, felsefeciler de bütün cismlere uğradığı değişiklikler ve hareketleri yönünden bakar. Fekat tıb ilmi, tabî'iyyât ilminden üstündür. Çünki tabî'iyyâtda tıb ilmine ihtiyâc gâyet açık olup, felsefecilerin ilmlerine ihtiyâc yokdur.

(İlm-i tencîm), "gökdeki yıldızların şekllerine ve durumlarına bakarak, yeryüzündeki hâdiseler hakkında bilgi elde etmeyi sağlayan ilmdir" diye ta'rîf edilmişdir. Havâdis-i süfliyeden murâd, havâdis-i dünyâ demekdir. Fıkh âlimleri tarafından beyân edildiğine göre, ilm-i nücûmun kendisi ilm olarak güzel olup, kötülenmemişdir. Çünki bu ilm iki kısmdır. Biri (hisâbî), diğeri (istidlâlî)dir. Hisâbî olan ilm-i nücûm hak olup, Kur'ân-ı kerîmde bildirilmişdir. Nitekim Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde, Rahmân sûresinin beşinci âyet-i kerîmesinde meâlen: **(Güneş ve ayın hareketleri bir hesâba göredir)** buyurmakdadır. İstidlâlî olan ilm-i nücûm, yıldızların ve feleklerin hareketleri ile, Allahü teâlânın kazâ ve kader olarak yaratacağı şeyleri anlamaya çalışmak olup, bu da câizdir. Bu anlamaya çalışma tabîbin nabza bakarak sıhhati ve hastalığı anlaması gibidir. Müneccim eğer, kazâ ve kadere inanmayıp, bizzat kendisi gaybı anladığını iddia ederse, kâfir olur, îmânı gider. Âlimlere göre, ilm-i nücûmun, nemâz vaktlerini bilecek ve kıble ta'yînini yapacak kadarını öğrenmenin mahzûru olmayıp, câizdir. Bundan fazlasını öğrenmenin harâm olduğunu bildirmişlerdir. Bu câiz ve harâm olma durumunun ilm-i nücûmun hisâbî kısmına değil, isditlâlî kısmına âid olduğunu söylemişlerdir.

(İlm-i reml), "noktalardan ve çizgilerden meydâna gelerek bir bütün oluşduran ve işlerin netîcelerini gösteren çeşidli şeklleri bilmekdir" diye ta'rîf edilmişdir. Bu ilm, kat'î olarak harâmdır. **(Fetavâ-i ibni Hacer)** kitâbında, reml ilmini öğrenmenin ve öğretmenin şiddetle harâm olduğu beyân edilmişdir.

(İlm-i tabî'î), "değişiklik kabûl edip etmemeleri bakımından, duyu organlarıyla hissedilen cismlerin hâllerinden bahs eden ilmdir," diye ta'rîf edilmişdir. **(Fetavâ-i ibni Hacer)**de beyân edildiğine göre, ilm-i tabî'îden, felsefecilerin usûlleriyle elde edilen (dîne uymayan) mes'eleler öğrenmek harâmdır. Çünki o bilgiler âlemin kadîm olduğuna, başlangıcı olmadığına ve diğer bozuk inançlara götürür. İlm-i tabî'înin harâmlığı ilm-i nücûmun harâmlığı gibidir. Her ikisinde de harâmlığın sebebi, bozuk i'tikâda düşürmesidir.

(İlm-i sihr), "tabî'at kuvvetleri, fizik, kimyâ ve biyoloji kanûnları dışında, gizli sebebler kullanarak, garîb şeyleri yapma melekesini elde etmeyi sağlayan ilmdir," diye ta'rîf edilmişdir. Bu ilmi öğrenmek ve öğretmek harâmdır.

(İlm-i kehânet), "gelecekde olacak şeylerden haber vermek ve gaybı, gizli şeyleri bilirim iddiâsında bulunmakdır," diye ta'rîf edilmişdir. Bu ilm harâmdır.

(İlm-i hıref ve mûsıkî), bu ilmler de öğrenilmesi harâm olan ilmlerdendir. "İlm-i hıref", "İlm-i kâf" olup, onun da kimyâya işâret olduğu muhtemeldir. Bunda ise malı zâyi' etmek ve fâidesiz şeylerle meşgûl olmak bulunduğundan, harâmlığında şübhe yokdur. "İlm-i hıref"den maksadın, ilm-i tılsımât ve benzeri diğer ilmlere işâret olması ihtimâlî bulunduğu âlimler tarafından bildirilmişdir.

(Mekrûh olan ilm), şer'an harâm ve mekrûh olan sözlerin bulunduğu şi'rler ve hicvdir.

(Mübah olan ilm), şer'an men' edilmeyen sözler ile yazılan şi'rlerdir.

Fıkh-ı şerîf, hadîs-i şerîfin semeresi ve netîcesidir. Fakîh olan zâtın ecri ve mükâfâtı, muhaddisinkinden dahâ az değildir.

Fıkh ilmini, Abdüllah bin Mes'ûd "radıyallahü teâlâ anh" hazretleri ekmiş, hazret-i Alkama sulamış, İbrâhîm Nehâî hazretleri hasad etmiş, Hammâd bin Müslim el-Kûfî hazretleri harman yapmış, ayıklayıp, geniş olarak açıklamış, İmâm-ül-ümmet ve sirâc-ül-millet Ebû Hanîfe Nu'mân bin Sâbit hazretleri öğütmüş, ya'nî kısmlara, kollara ayırmış, usûller ve metodlar koymuş ve İmâm-ı a'zam hazretlerinin talebesi, Ebû Yûsüf Ya'kûb bin İbrâhîm kâdıl kudât hazretleri de, İmâm-ı a'zam hazretlerinin ortaya koyduğu usûl ve kâideleri genişletmiş, İmâm-ı Muhammed bin Hasen Şeybânî hazretleri de fıkh ilmini ekmek hâline getirmiş ve diğer insanlar da, bu büyük âlimlerin çalışarak, ictihâdları ile bildirdikleri ahkâm-ı şer'iyyeyi hâzır bularak, ondan fâidelenmişlerdir.

Şi'r tercemesi:

Abdüllah ibni Mes'ûd, fıkhı ekdi,
Alkama hasat, İbrâhîm harmân etdi.
Nu'mân öğütdü, Ya'kûb hamur yapdı,
Muhammed (Şeybânî) ***ekmek edip, insanlar yidi.***

Büyük âlimler, selef âlimlerinin ahkâm-ı şer'iyyeyi, edille-i erbe'adan istinbât ve istihracda [çıkarmakda] büyük gayret gösterdiklerini, fekat zarûrî sebeblerle aralarında çok ihtilâfın meydâna geldiğini beyân buyurmuşlardır. Zîrâ edille-i şer'iyyenin ekseriyyeti **(Kur'ân-ı kerîm)** ve **(Hadîs-i şerîfler)** olup, bunlar da arabî lisan üzere nâzil ve vârid olmuşdur. Arabî lafzların ise çok ve geniş ma'nâlar taşımalarından ve husûsiyle ahkâm-ı şer'iyyeye dâir pekçok ma'nâları ifâde etmelerinden dolayı, müctehîd-i kirâmın arasında ihtilâf meydâna geldiği ma'lûmdur. Bu durum müctehîdler arasında ictihâd farklılığına sebeb olmuşdur. Bundan başka sünnetin ve hadîs-i şerîflerin Peygamberimizden "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" değişik yollarla gelmesi, hadîs-i şerîflerin çoğundaki hükmlerin zâhiren birbirine zıt gibi görünmesi, bunlar arasında tercîhin gerekmesi ve bu tercîh sebebleri de âlimler arasında farklı olmuşdur. Yine Kur'ân-ı kerîm ve

hadîs-i şerîflerde olduğu gibi, edille-i şer'ıyyenin diğerlerinde de ihtilâf bulunduğundan, müctehid imâmların re'yleri, ictihâdları muhtelîf olmuşdur. Zemânla ortaya çıkan yeni hâdiselerin hükmlerinin **(Kitâb)** ve **(Sünnet)**de açıkca bulunmaması, böyle hakkında nâs bulunmayan mes'elelerin hükmlerini, bunlara benzeyen ve hakkında nâs bulunan mes'elelerin hükmlerine benzeterek hükme bağlamak da ictihâd farklılığına sebeb olmuşdur.

İşte bahs edilen bu husûslar, müctehid âlimlerin ictihâdlarının birbirinden farklı olmasına sebeb olmuşdur. Eshâb-ı kirâmın temâmı müctehid idi. Ahkâm-ı dîniyye hâmil-i Kur'ân olan, nâsih ve mensûhu, muhkem ve müteşâbihi ve Kur'ân-ı kerîm ile alâkalı diğer ilmleri bilen Eshâb-ı kirâmdan alındı. Bu büyük Sahâbîler de Kur'ân-ı kerîme âid bilgileri ve ahkâm-ı rabbâniyyeyi, yâ bizzat Peygamberimizden "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" yâhud Ondan işiten Eshâb-ı kirâmın diğer büyüklerinden almışlardır. Eshâb-ı kirâmdan böyle olanlara kurrâ adı verilmişdir. Bunlar Kur'ân-ı kerîmin kırâeti husûsunda mütehassıs olmuşlardır. Zîrâ arablar aslen okuma ve yazma bilmeyen bir kavm idi. Okuma yazma bilenleri çok az idi. Bu sebeble Eshâb-ı kirâmın büyüklerine kurrâ denilmiş ve asr-ı se'âdetde bu ism ile meşhûr olmuşlardır. Eshâb-ı kirâm arasında okuma ve yazma yayılıp, hükm çıkarma gücü ve melekesi kazanılarak fıkh-ı şerîf ilm hâlini alınca, fıkh hükmlerini bilen büyük zâtlara kurrâ ismi yerine fukahâ ve ülemâ denildi. [Eshâb-ı kirâmın hepsi müctehid idi. Kendi ictihâdlarına göre hareket ederler idi. Eshâb-ı kirâmın en alt mertebede olanı bile, tâbi'înin en üstünü olan, Veysel Karânîden dahâ üstün idi. Dört mezheb imâmı, Eshâb-ı kirâmdan öğrendiklerini kitâblarına yazmışlardır. Eshâb-ı kirâmın ictihâdları kitâblara geçmediğinden, dört mezheb imâmının topladıkları ve kitâblara geçdikleri ahkâma uymak lâzımdır.]

Fıkh âlimlerine göre fıkh ilmi iki yola ayrılır. Birinci yol, ehl-i re'y ve ehl-i kıyâs olan âlimlerin yoludur. Bunlar Irâk âlimleridir. İkinci yol, hadîs ehli olan âlimlerin yoludur. Bunlar Hicâz âlimleridir. Irâk âlimlerine göre isnâdın sıhhati için pekçok şartlar gerekdiğinden, onlarda hadîs rivâyeti azdır. Ahkâm-ı şer'ıyyeyi ekseriyâ kıyâs yoluyla çıkarmışlar ve bu işde mâhir olmuşlardır. Bu sebeble onlara **(ehl-i re'y)** denmişdir. Ehl-i re'y ve ehl-i kıyâsın reîsi İmâm-ı a'zâm Ebû Hanîfe Nu'mân bin Sâbit el-Kûfî hazretleridir. Hicâz ehlinin imâmı, Mâlik bin Enes hazretleri ve ondan sonra Muhammed bin İdrîs Şâfi'î hazretleridir. Bundan sonra kıyâs yoluyla hükm çıkarmayı ülemâdan bir topluluk red ve inkâr edip, onunla amel etmeyi ve huccet saymayı kabûl etmemişlerdir. Bunlar **(zâhiriyye mezhebi)** mensûbları olup, din bilgilerinin kaynağı olarak sâdece âyet-i kerîmeleri, hadîs-i şerîfleri ve icmâ'ı kabûl etmişlerdir. Kıyâs-ı celîyi ve açık olan illeti ise, nâssa dâhil edip, "illeti bildirmek, hükmü bildirmekdir" demişlerdir. Zâhiriyye mezhebinin imâmı Dâvüd bin Alî ve oğlu ve onların talebeleridir. Hanefî mezhebi, Şâfi'î mezhebi ve Dâvüd-i zâhirînin

mezhebi, fıkh imâmları arasında cumhûrun mezhebi olarak meşhûr olup, ehl-i islâmın umûmu bu üç mezhebin âlimlerini taklîd etmişlerdir. Fekat, Ehl-i beytin izinde olduğunu söyliyen şî'a, usûl ve fürû' ahkâmında kendilerine mahsûs yeni bir mezheb kurmuşlar ve o mezhebe göre amel etmişlerdir. Bu mezheblerini, ba'zı Sahâbîleri kötülemek, kendi imâmlarını ma'sûm ve sözlerini doğru bilmek üzere kurmuşlardır. Bunların hepsi aslsız şeylerdir. Şî'a gibi hâricîler de ortaya çıkıp, cumhûra muhâlefet etmişlerdir. Ancak ehl-i islâmın çoğu, onların bu bozuk yollarına i'tibâr etmeyip, red ve inkâr etmişlerdir. Bu sebeble onların bozuk yollarından hiç bir şey kalmayıp, sözleri de nakl ve rivâyet olunmamışdır. Şöyle ki, şî'a ve hâriciyye mezheblerinin izleri, i'tikâd ve amele dâir kitâbları sâdece kendi beldelerinde mevcûddur. Zâhiriyye mezhebi de, imâmlarının kalmaması ve cumhûru ehl-i islâmın onları red ve inkârı sebebiyle gayb olup, görüşleri eski kitâblarda kalmışdır. Bir takım kimseler zâhiriyye mezhebini öğrenmek maksadıyla onların kitâblarını okuyarak o mezhebe tâbi' olmaya çalışmışlardır. Ancak cumhûru ehl-i islâmın tâbi' olduğu dört mezhebe muhâlefetden başka bir şey elde edememişler, ilmi, kitâbdan öğrenmeye tahsîs ve âlimlerden almayı terk etmeleri sebebiyle ehl-i bid'atden sayılmışlardır. Endülüs âlimlerinden İbni Hazm, hadîs ezberlemekle meşhûr iken, zâhiriyye mezhebine girdi. Bu mezhebin kitâblarını okuyarak, ona tam bağlandı ve zâhiriyye mezhebine göre ictihâdda bulunduğunu iddi'a etdi. Zâhiriyye mezhebinin imâmı Dâvüd-ı Zâhirîye ba'zı mes'elelerde muhâlefet etdi. Dört mezheb âlimlerinden bir çoğuna hücûm etdiğinden, insanlar ona buğz edip, mezhebini red etdiler. Kitâblarını zararlı görerek terk etdiler. Hattâ İbni Hazmın yazdığı kitâblarının satılmasına mâni' oldular ve ba'zan da yırtdılar ve yakdılar. Böylece islâm beldelerinden Irâkda ehl-i re'yin mezheblerine, Hicâzda ehl-i hadîsin mezheblerine [ya'nî hanefî, mâlikî, şâfi'î, hanbelî mezheblerine] uyuldu.

Irâk ehlinin mezhebinin [ya'nî ehl-i re'yin] reîsi, İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe Nu'mân bin Sâbit el-Kûfî hazretleridir. Onun fıkh ilmindeki yüksek derecesine hiçbir âlim ulaşamamışdır. İctihâdda en önde olduğuna talebeleri ve bilhâssa İmâm-ı Mâlik ve İmâm-ı Şâfi'î hazretleri şehâdet etmişlerdir.

Hicâz ehlinin tâbi' olduğu [ya'nî ehl-i hadîsin] mezhebinin imâmı, İmâm-ı Mâlik bin Enes el-Esbahî hazretleridir. Hicâzda ictihâd makâmına yükselip, din ilmlerini ihyâ eden muallim olmuşdur. İmâm-ı Mâlik hazretleri, şer'î hükmleri istinbâtda [çıkarmakda] bütün müctehid imâmlarca mu'teber olan şer'î delîllerin yanında, ayrıca Medîne-i münevverenin o zemânki halkının amelini de sened olarak almışdır. Çünki Medîne-i münevvere Resûlullahın "sallallahü aleyhi ve sellem" hicret etdiği ve yaşadığı bir yerdir. Ayrıca hülefâ-i râşidîn ve Eshâb-ı kirâmın "rıdvânullahi teâlâ aleyhim ecma'în" büyükleri de orada yaşamışlardır. Bu sebeble Medîne-i münevvere halkı dînî mes'elelerde ittifâk etdikleri veyâ terk etdik-

leri şeylerde, hep kendilerinden öncekilere tâbi' olmuşlardır. Böylece onların dîne dâir bütün işleri Peygamber efendimizi, Onun mubârek hâllerini ve işlerini gören Eshâb-ı kirâma dayanmakdadır. İşte İmâm-ı Mâlik hazretleri, bütün bunları dikkate alarak, Medîne-i münevverenin o zemânki halkının amelini sened olarak kabûl etmişdir. Ancak âlimlerin çoğu onun bu delîlini icmâ' mes'elelerinden sayarak kabûl etmemişler, icmâ'ın bütün ümmete şâmil olduğunu ve ümmetin onunla amel etdiğini, Medîne halkına mahsûs olmadığını söyleyerek i'tirâz etmişlerdir. Ma'lûm olduğu üzere, icmâ'i şer'î, aynı asrda yaşayan müctehidlerin dînî bir mes'elenin hükmünde birleşmeleri olup, hükm çıkarmakda delîl olduğunda ittifâk edilmişdir. İmâm-ı Mâlik hazretlerinin Medîne halkının amellerine i'tibâr etmesi, ictihâd ile hâsıl olan icmâ' olduğundan değil, bilâkis asr-ı se'âdete kadar, sonra gelenlerin öncekilerden görerek alıp, onların amellerine uymaları sebebiyledir. Ancak bu mes'ele ile şer'î icmâ' arasında mutlak ittifâk bakımından benzerlik ve uygunluk vardır. Bu bahs, icmâ' bâbında zikr edilmeye, diğer bâblarda zikredilmekden dahâ lâyık ve uygun olduğundan, Mâlikî mezhebinin usûl-i fıkh kitâblarında icmâ' bâbında zikr edilmişdir. Fekat icmâ' ehlinin ittifâkları edille-i şer'ıyyeye bakarak ictihâd ile meydâna geldiği hâlde, Medîne halkının bir işi yapmakda ve yapmamakdaki ittifâkları ise sonra gelenlerin öncekilere, görerek uymaları ile meydâna gelmişdir. Âlimler bu bahsin icmâ' bâbında zikr edilmeyip, Resûl-i ekrem "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" hazretlerinin işleri ve takrîrleri bâbında, yâhud çeşidli delîlleri ihtivâ eden bâblarda zikr edilmesinin dahâ uygun olduğunu bildirmişlerdir.

Ma'lûm olduğu üzere, İmâm-ı Mâlik bin Enes "rahmetullahi aleyh" hazretlerinden sonra, Muhammed bin İdrîs eş-Şâfi'î hazretleri Irâka gitdi. İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe "rahmetullahi aleyh" hazretlerinin talebeleri ile görüşüp, onlardan ilm aldı. Ehl-i Hicâz yolu ile ehl-i Irâk yolu arasını birleşdirdi. Böylece yeni bir mezheb kurup, birçok mes'elede İmâm-ı Mâlik hazretlerinden farklı ictihâdlarda bulundu.

İmâm-ı Mâlik ve İmâm-ı Şâfi'î hazretlerinden sonra, İmâm-ı Ahmed bin Hanbel "rahimehullah" hazretleri yetişmişdir. Ahmed bin Hanbel, hadîs âlimlerinin büyüklerinden olup, talebeleri hadîs ilminde en yüksek dereceye ulaşmışlar ve İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe hazretlerinin talebelerinden de ilm alarak yükselmişler ve onlar da Hanbelî mezhebini kurmuşlardır. Böylece, islâm memleketlerinde yalnız bu dört mezhebe uyulmuş, diğer mezhebler terk olunmuşdur. Zîrâ, dînî ilmlerde pekçok ıstılâhın bulunması ve ictihâd mertebesine ulaşmaya mâni' olan sebeblerin zuhûr etmesi, re'yi sağlam olmayanlara uyma korkusu sebebiyle islâm âlimleri, müslimânların dört mezhebden başkasına uymalarını men' etmişlerdir. Böylece [ehl-i sünnetin] fıkh mezhebleri dört mezhebden ibâret olup, her mukallid, tâbi' olduğu imâmın mezhebine göre amel eder. Bu husûsda yapılacak birşey kalmamışdır. Bu sebeble ictihâd kapısı kapalıdır.

Âlimler, dört mezheb arasında da İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe Nu'mân bin Sâbit hazretlerinin mezhebinin en doğru ve en iyi olduğunu bildirmişlerdir.

İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe hazretleri, fıkh ilminde mes'elelere derin vukûfiyyeti, re'yinin kuvvetliliği, yüksek zekâsı, Kitâb ve sünnete dâir geniş ilmi, isâbetli görüşleri ve diğer üstün hasletleri sebebiyle, müctehid imâmlar arasında müstesnâ bir zât idi. Dört mezhebden birine tâbi' olan mukallid bir kimse, seçdiği mezhebin doğru olduğunu, hatâ ihtimâlinin de bulunduğunu, diğer mezheblerin hatâlı olup, doğru olma ihtimâlinin de bulunduğunu kabûl etmelidir. Bu durum zannî şeylerde olup, i'tikâdî konularda olmaz. İ'tikâdî mes'elelerde kesin bilmek lâzımdır. Çünki i'tikâdî mes'elelere âid delîller kat'î olan aklî delîllerdir. İ'tikâdda kendi mezhebinin hak olduğuna, muhâlif mezheblerin ise yanlış olduğuna kat'î olarak inanılır.

Dört mezheb imâmlarının ilki ve en üstünü, İmâm-ül-müslimîn, tâbi'înin büyüğü, ümmetin ışığı, müctehid âlimlerin iftihârı, Ebû Hanîfe Nu'mân bin Sâbit "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleridir. Yüksek hâlleri ve fazîletleri sayılamayacak kadar çokdur. Burada teberrüken âlimlerin nakl etdiklerinden bir kısmı yazılacakdır.

İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe hazretlerinin, zemân, üstünlük, ilm ve ma'rifet bakımından diğer imâmlardan önde olduğu husûsunda âlimler ittifâk etmişlerdir. Bir rivâyete göre hicrî 80 [m. 699], bir rivâyete göre ise 61 [m. 680] senesinde doğdu. İmâm-ı Mâlik hazretleri hicrî 95 [m. 713] de doğdu. Bu durumda İmâm-ı Mâlik hazretleri, İmâm-ı a'zam hazretlerinden sonra doğmuşdur. Yine İmâm-ı Şâfi'î hazretleri de meşhûr rivâyete göre, İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe hazretlerinin vefât etdiği gün doğdu. O da İmâm-ı a'zam hazretlerinden sonradır.

İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe hazretlerinin şeref bakımından da diğer imâmlardan önde olduğu, hakkında rivâyet edilen hadîs-i şerîf ile sâbitdir. Fahr-i âlem "sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem" hazretleri hadîs-i şerîfinde Ebû Hanîfe hazretlerini dünyâya gelmeden önce "Sirâc-ül-ümme [ümmetin ışığı]", "Muhyi'ş-şer'i [dîni ihyâ eden]" ve "Es-sâbık [önde olan]" vasflarıyla vasf buyurmuşdur. Bu şeref, İmâm-ı a'zam hazretlerinin diğer imâmlar üzerine tercîh edildiğine ve onlardan üstün olduğuna kat'î bir delîl olduğu, âlimler tarafından beyân buyurulmuşdur. [**(Se'âdet-i Ebediyye)** kitâbının 440.cı ve 441.ci sahîfelerindeki hadîs-i şerîflere bakınız!]

İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe hazretlerinin sâhib oldukları şerefin birisi de, müctehid imâmlar arasında ondan başka tâbi'înden bir zât bulunmamasıdır.

İbni Salâh hazretlerinin bildirdiğine göre, İmâm-ı Mâlik hazretleri tebe-i tâbi'îndendir.

İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe "radıyallahü teâlâ anh" hazretleri, diğer müctehid imâmlar tarafından da dâimâ medh-i senâ ile yâd edilmişdir.

İmâm-ı Şâfi'î "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe "radıyallahü teâlâ anh" hazretlerinden dahâ fakîh, dahâ âlim bir kimse bilmediğini, fıkhda derinleşmek isteyen kimsenin onun ve talebelerinin yoluna tâbi' olması lâzım geldiğini ve bir rivâyete göre diğer insanların kıyâs ve istihsânda onun ıyâli hükmünde olduğunu bildirerek, medh-i senâ eylemişdir. Bunu büyük âlimlerden Hârûn bin Sa'îd rivâyet etmişdir.

İmâm-ı Mâlik hazretlerinin de, İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe hazretlerini bu şeklde medh etdiğini, İmâm-ı Vâkıdî hazretleri bildirmişdir. İmâm-ı Mâlik hazretlerinin, mes'elelerin çoğunda, İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe hazretlerinin kavlini tercîh etdiği de, büyük âlimlerden İshak bin Muhammed hazretleri tarafından zikr ve beyân buyurulmuşdur.

Yine İmâm-ı Şâfi'î hazretleri, İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe "radıyallahü teâlâ anh" hazretlerini şöyle medh etmişdir: "İlm-i megâzîde İmâm-ı Muhammed bin İshak hazretleri, ilm-i fıkhda İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe hazretleri, nahv ilminde İmâm-ı Kisâî hazretleri, tefsîr ilminde Muhammed bin Mukâtil hazretleri, şi'r ilminde Züheyr en önde ve kendilerine uyulacak kimselerdir. Bu ilmlerde derinleşmek isteyen kimsenin bu zâtlara uymaları lâzımdır. İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe hazretlerinin kıymetli kitâblarını okumayan kimse fıkh ilminde derinleşemez."

İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe "radıyallahü teâlâ anh" hazretlerinin altmışbin şer'î mes'ele ortaya koymuş olduğu nakl edildiği gibi, beşyüz bin mes'ele ictihâd buyurduğu da İmâm-ı Ebû Bekr bin Atîk hazretleri tarafından rivâyet olunmuşdur. Hatîb-i Harezmî hazretleri de İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe hazretlerinin üçyüz bin mes'elenin ictihâdına muvaffak olduğunu, bu kadar mes'eleden otuzsekiz bin mes'elenin ibâdete, diğer kısmının mu'âmelâta âid olduğunu ve bu mes'eleleri ortaya koyup ve ictihâdlarıyla insanların dalâletden ve müşkilâtdan kurtardığını bildirmişdir.

Hülâsâ, Sultân-ül-eimme vel-müctehidîn ârif-i esrâr-il-muhakkıkîn halîlür-rahmân Ebû Hanîfe Nu'mân bin Sâbit "radıyallahü teâlâ anh" hazretlerinin yüksek hâllerinin ve fazîletlerinin haddi ve nihâyeti yokdur. Abdüllah ibni Mubârek hazretlerinin, İmâm-ı a'zam hazretlerini medh için yazdığı belîg şi'ri teberrüken buraya yazıldı.

Arabî şi'r tercemesi:

Süsledi halkı ve memleketleri,
İmâm Ebû Hanîfe hazretleri.

Ahkâm, âsâr ve fıkhda sözleri,
Hoşdur tıbkı Zebûr sahîfeleri.

Ne şarkda ne garbda ne de Kûfede,
Bütün dünyâda bulunmaz benzeri.

Allah korkusundan nemâz, orucla,
Geçerdi hep gündüz ve geceleri.

Bütün uzvları iffetli idi,
Dili hiç olmazdı iftirâ yeri.

Harâmlardan, mekrûhlardan uzakdı,
Allah rızâsıydı vazîfeleri.

Yükseklikde onun gibisi var mı?
O halkın imâmı, gerçek rehberi.

Aklsızdır ona kusur söyleyen,
Haksızdır, za'îfdir delîlleri.

Ezâ etmek bir fakîhe câiz mi?
Var iken her yerde şeref izleri.

İmâm Şâfi'înin sahîh nakl ile,
Meşhûrdur herkesce sözleri.

İnsanlar fıkhda çoluk çocuğu,
Gibidir. Bu söz bağlar bizleri.

Hakkın cezâsına havâle etdik,
Onun sözlerini red edenleri.

Müctehidîn-i kirâmdan Ebû Abdüllah Mâlik bin Enes bin Mâlik Âmir el-esbahî hazretleri [mâlikî mezhebinin kurucusu], hicrî 90 [m. 708] veyâ 94 yâhud 95 senelerinde doğdu. Hicrî 178 [m. 794] veyâ 179 [m. 795] senesinde Medîne-i münevverede vefât etdi. İmâm-ı Mâlik hazretleri Medînenin âlimi olup, pekçok zâtdan ilm almışdır. Kendisinden de pekçok kimse ilm öğrenmişdir. Hadîs-i şerîf ve fıkh ilminde imâm, en önde gelen âlimlerden olup, dîne ve ilme son derece ta'zîm ederdi. İmâm-ı Mâlik hazretlerinin büyüklüğü, üstün hâlleri ve fazîletleri sayılamayacak kadar çokdur. Bunlar menâkıb ve târîh kitâblarında yazılıdır.

Müctehidîn-i kirâmdan, İmâm-ı Ebû Abdüllah Muhammed bin İdrîs bin Abbâs bin Osmân bin Şâfi' bin Sâyib bin Ubeyd bin Ubeyd Yezîd bin Hâşim bin Muttalib bin Abdi Menâf el-Kureşî el-Muttalibî hazretleri [şâfi'î mezhebinin kurucusu], İmâm-ı a'zam Ebû Hanife hazretlerinin vefât etdiği senede yâhud o günde, hicrî 150 [m. 767] senesinde Yemende veyâ Askalanda [Gazzede] doğdu. İmâm-ı Şâfi'î hazretleri ilm ve fazîletde ender rastlanan zâtlardan olup, pekçok âlimden ilm öğrenmişdir. Yedi yaşında hâfız oldu. Hicrî 195 [m. 810] senesinde Bağdâda gidip, birkaç ay orada kaldı. [Usûl-i fıkh ilmini ilk yazan budur.] Sonra Mısra gitdi. Hicrî 204 [m. 820] senesinde ellidört yaşında vefât etdi. Bütün âlimler onun emîn, âdil, zâhid, vera', takvâ ve güzel hâller sâhibi, mubârek bir zât olduğu-

nu sözbirliği ile bildirmişlerdir. Onun yüksek hâlleri, fazîletleri, meziyyetleri sâdece bu bahs edilenlerden ibâret değildir. Menâkıb kitâblarında geniş olarak yazılıdır. [Hadîsde **(Sünen)** ve **(Müsned)**i, fıkhda **(Kitâb-ül-ümm)**ü çok kıymetlidir.]

Müctehidîn-i kirâmdan Ebû Abdüllah Ahmed bin Muhammed bin Hanbel eş-Şeybânî hazretleri [hanbelî mezhebinin kurucusu], hicrî 164 [m. 780] senesinde Bağdâdda doğdu. 241 [m. 855]de yetmişyedi yaşında Bağdâdda vefât etdi. İmâm-ı Ahmed bin Hanbel hazretleri, hadîs-i şerîf ve fıkh ilminde imâm, en önde gelen âlimlerden idi. Zühd, vera' ve ibâdetde benzerine ender rastlanan zâtlardan idi. Bağdâdda yetişdi. Bağdâdın büyük âlimlerinden hadîs-i şerîf öğrenip, ilm ve fazîlet sâhibi oldukdan sonra, Kûfe, Basra, Mekke-i mükerreme, Medîne-i münevvere, Yemen, Şâm ve Cezîre taraflarına gitdi. Oralarda asrın büyük âlimlerinden ilm öğrendi ve öğrendiklerini yazdı. Pekçok âlime ilmde sened oldu. İslâm âleminde kıymetli eserleriyle meşhûr oldu. Dinde yüksek derecelere ulaşdı. Fazîleti ve üstün hâlleri her tarafa yayıldı. Cenâze nemâzında bulunan ehl-i islâm sayılamayacak kadar çokdu. Vefât haberi duyulunca her tarafdan gelip, cenâze nemâzı kılanların haddi hesâbı yokdu. Vefâtında ba'zı şaşılacak hâllerin görüldüğü meşhûrdur. Bunlar menâkıb ve târîh kitâblarında geniş olarak yazılıdır.

Müctehid âlimlerin büyüklerinden, İmâm-ı Ebû Yûsüf Ya'kûb bin İbrâhîm bin Habîb bin Sa'd hazretleri, hicrî 113 [m. 731] senesinde Kûfede doğdu. Sonra Bağdâda yerleşip, orada İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe hazretlerinden ve diğer büyük âlimlerden ilm öğrenip, fazîlet kazandı. İlmde ve fazîletde pekçok kimsenin kendisine mürâce'at etdiği bir âlim oldu. Bir rivâyete göre hicrî 182 [m. 798] senesinde Bağdâdda vefât etdi. İmâm-ı Ebû Yûsüf hazretleri, tefsîr-i şerîf, hadîs-i şerîf ve eyyâm-ı arabı ezberlemeye önem verirdi. Müslimânların gözbebeği ve iftihârı olan büyük bir âlim idi. Yüksek hâlleri, fazîletleri, güzel yaşayışı, üstün ahlâkı, fıkh ve diğer ilmlerde ulaşdığı yüksek dereceler, menâkıb ve târîh kitâblarında yazılıdır.

Müctehid âlimlerden biri de, İmâm-ı Ebû Abdüllah Muhammed bin Hasen eş-Şeybânî hazretleridir. Kûfede yetişdi. Sonra Bağdâda gidip, İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe hazretlerinden ve diğer büyük âlimlerden ilm ve feyz aldı. Kendisinden de çok kimse ilm ve feyz aldı. 135 [m. 752]de Vâsıt şehrinde tevellüd etdi. 189 [m. 805] senesinde Rey şehrinde vefât etdi. Rey şehrinde aynı gün İmâm-ı Kisâînin de vefât etdiği rivâyet olunmuşdur. İmâm-ı Muhammed Şeybânî hazretleri güzel yüzlü olup, gâyet güzel giyinirdi. Fazîlet ve yüksek hâller sâhibi bir zât idi. Üstün hâlleri menâkıb ve târîh kitâblarında geniş olarak yazılmışdır.

(**İctihâd:** Lügatda, bütün gücünü sarf etmek ma'nâsınadır. Istılâhda, fakîh olan zâtın kendisinde şer'î bir hükm husûsunda zan hâsıl olması için bütün gücünü sarf etmesidir. Yine ictihâd, delîl vâsıtasıyla anlama

bakımından istenilen ma'nâyı bulmak için bütün gücünü sarf etmekdir.) [**(Se'âdet-i Ebediyye)** kitâbı 50.ci sahîfeye bakınız!]

HANEFÎ MEZHEBİNİN MEŞHÛR ÂLİMLERİ

Ma'lûm olduğu üzere, imâm-ı a'zam Ebû Hanîfe "radıyallahü teâlâ anh" hazretlerinden ilm öğrenen büyük âlimler, sayısızdır. Bu âlimlerden islâm âleminde meşhûr olanları yediyüzotuzdan fazladır. Bu zâtların çalışmalarından ve ictihâdlarından bütün dünyâ müstefîd olmuşdur [istifâde etmişdir]. Bu âlimlerin en meşhûrlarından teberrüken bahs edilecekdir.

Hanefî mezhebinin meşhûr âlimlerinden bir büyük zât, Abdüllah bin Mubârek Mervezî "aleyhirrahme" hazretleridir. 118 [m 736] veyâ 129 [m. 746] senesinde doğdu. 180 [m. 796]de vefât etdi. Yüksek edeb sâhibi bir âlim idi. Tâbi'în-i kirâmdan Yahyâ bin Sa'd el-Ensârî, Süleymân Teymî, Hamîd-i Tavîl hazretleri ve emsâli büyük zâtlar ile, Süfyân hazretleri, İbni Cüveyc, imâm-ı Şu'be "rahimehümullahi teâlâ aleyhim ecma'în" gibi büyük âlimler ile görüşmüşdür. Abdüllah bin Mubârek hazretleri şöyle buyurmuşdur: "İlm ve irfân beş şey ile elde edilir: Birincisi, niyyet, ikincisi, fehm [idrâk, anlama kâbiliyyeti], üçüncüsü, ilmi ile amel etmek, dördüncüsü, öğrendiğini hıfz, ezberlemek, beşincisi, ilmi yaymak." Bu zâtın üstün hâlleri, fazîletleri ve meziyyetleri çokdur. Bunlar menâkıb kitâblarında anlatılmışdır.

Hanefî mezhebinin âlimlerinden bir büyük zât da, Züfer bin Hüzeyl Sabbâh el-Kûfî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleridir. 158 [m. 775]de Basrada vefât etdi. Fazîlet sâhibi, emsâli az bulunan zâtlardan olup, üstün hâlleri menâkıb kitâblarında geniş anlatılmışdır.

Hanefî mezhebinin âlimlerinden bir büyük zât da, İmâm-ı Dâvüd bin Nasîr et-Tâî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleridir. 165 [m. 781] senesinde vefât etdi. Zühd, vera', yüksek hâller ve fazîletler sâhibi olup, hayâtı, kitâblarda geniş olarak bildirilmişdir.

Büyük hanefî âlimlerinden biri de, Veki' bin Cerrâh bin Melîh bin Adiy Ebû Süfyân "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleridir. 128 [m. 745] veyâ 129 senesinde tevellüd etdi. 198 [m. 813] veyâ 199 da vefât etdi. Devâmlı oruc tutar, her gece hatm-i şerîf ederdi. Rivâyete göre her gece Kur'ân-ı kerîmin üçde birini okumadan uyumazdı. Gecenin sonunda kalkıp, Kur'ân-ı kerîm okur ve istigfâr ile meşgûl olurdu. Zühd, takvâ, ilm ve hıfzda emsâli az bulunan üstün vasflar sâhibi bir zât idi. Yüksek hâlleri ve fazîletleri menâkıb kitâblarında yazılıdır.

Hanefî mezhebinin meşhûr âlimlerinden Ebû Amr en-Nehâi el-Kûfî "aleyhirrahme" hazretleri, 194 [m. 809]de vefât etmişdir. Yüksek hâlleri ve fazîletleri alâkalı kitâblarda yazılıdır.

Hanefî mezhebinin meşhûr âlimlerinden İmâm-ı Yahyâ bin Zekeriy-

yâ Ebî Zâide bin Meymûn bin Fîrûz "aleyhirrahme" hazretleri, 183 [m. 799] veyâ 184 senesinde altmışdört yaşlarında iken vefât etdi. Kûfede kitâb yazan ilk zâtdır. Kitâblarda üstün hâlleri ve fazîletleri bildirilmişdir.

Meşhûr hanefî âlimlerinden, Hasen bin Ziyâd "aleyhirrahme" hazretleri, büyük bir zât olup, 204 [m. 819]de vefât etmişdir.

Ecille-i e'imme-i hanefîden imâm-ı âlem-il ârif, Ebû İsmâ'îl Hammâd "aleyhirrahme" hazretleri, 212 [m. 827]de vefât etdi. İlm, irfân, zühd ve vera' sâhibi büyük bir zât idi.

Hanefî mezhebinin büyük fıkh âlimlerinden biri de, Yûsüf bin Hâlid "aleyhirrahme" hazretleridir.

Hanefî mezhebinin büyük imâmlarından biri de, Âfiye bin Yezîd el-Evrî el-Kûfîdir "rahmetullahi teâlâ aleyh".

Büyük hanefî âlimlerinden iki büyük zât da, Alî Gazzî el-Kûfînin oğulları, Hibbân ve Mendel "aleyhimerrahme" hazretleridir. Bir rivâyete göre Mendel lafzı lakab olup, asl ismi Amrdır. Lakabı ismi yerine kullanılmışdır. Mendel Hibbândan dahâ meşhûr olup, 167 [m. 783] veyâ 168 senesinde Kûfede vefât etmişdir.

Meşhûr hanefî âlimlerinden bir zât da, Alî bin Müshir el-Kûfî hazretleridir "rahmetullahi teâlâ aleyh".

Hanefî imâmlarından bir diğer zât da, Kâsım bin Ma'n bin Abdürrahmân bin Abdüllah bin Mes'ûd el-Kûfî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleridir.

Esed bin Amr bin Âmir bin Eslem bin Mugîs bin Yeşkûr bin Edhem Ebû Münzir Becâî el-Kûfî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, meşhûr hanefî âlimi olup, 189 [m. 804]da vefât etmişdir.

Ahmed bin Hafs "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri de, hanefî büyüklerindendir.

Nûh bin Ebî Meryem Yezîd bin Ceavne-el-Mervezî "rahmetullahi teâlâ aleyh", hanefî mezhebi âlimlerinin büyüklerinden olup, "Câmi'" lakabıyla tanınır. Çünki, İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe hazretlerinin fıkhını ilk cem' eden, toplayan bu zâtdır. Bir rivâyete göre de, ilmde en kıymetli ve en önemli mes'eleleri topladığı için bu "câmi'" lakabıyla anılmışdır. 173 [m. 789]de vefât etdi.

Meşhûr hanefî âlimlerinden bir zât da Halef bin Eyyûb "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleridir. 220 [m. 835] veyâ 215 yâhud 205 senesinde vefât etmişdir.

Şeddâd bin Hakem "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri de, hanefî âlimlerinin meşhûrlarından olup, 210 [m. 825] senesinde vefât etdi.

Büyük hanefî âlimlerinden bir zât da Mûsâ bin Nasr "rahmetullahi

teâlâ aleyh” hazretleridir.

Ebû Süleymân Mûsâ bin Süleymân el-Cürcânî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri de, hanefî mezhebinin meşhûr imâmlarındandır.

Hanefî mezhebi imâmlarından bir zât da, Hilâl bin Yahyâ bin Müslim “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleridir. 245 [m. 859]de vefât etdi.

Hanefî mezhebinin meşhûr âlimlerinden bir büyük zât da, Ebû Abdüllah Muhammed bin Semâa bin Ubeyd bin Hilâl bin Veki’ “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleridir. 233 [m. 847]de vefât etdi.

Bir diğer meşhûr hanefî mezhebi âlimi de, Ebû Mutı’ Hakem bin Abdüllah bin Seleme bin Abdürrahmân “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleridir. 177 [m. 793]de vefât etdi. Bu meşhûr âlim, İmâm-ı a’zam Ebû Hanîfe “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretlerinden **(Fıkh-ı ekber)** kitâbını rivâyet etmişdir.

Meşhûr hanefî âlimlerinden bir zât da Şeyh Bedreddîn Mahmûd bin İsrâîl bin Abdül’azîzdir. “İbni Kâdî-i Semâvne” diye meşhûrdur. Üstün hâller sâhibi bir zât olup, hicrî 818 [m. 1415] senesinde vefât etdi. [**(Se’âdet-i Ebediyye)** kitâbı, 1081.ci sahîfesinde buyuruluyor ki: Samavne kâdîsi oğlu Mahmûd Bedreddîn, Mısrda okuyup, sultân Ferruh bin Berkuka hoca olmuş, şeyh Hüseyn Ahlâtîden tesavvuf öğrenmişdir. Tebrîzde Tîmûrun sohbetlerinde bulundu. Edirnede Mûsâ çelebînin kâdî-askeri oldu. Mehmed çelebî, Mûsâ çelebîyi öldürünce, bunu afv edip, İznikde vazîfe verdi. Buradan İsfendiyar beğe kaçdı. Sonra ilhâda sapıp, mürîdleri halkın îmânlarını bozmağa başladılar. Üzerlerine Bâyezîd pâşa gönderilip dağıtıldılar. Kendisi Bosnaya kaçdı. Mürîdler topladı. Yine sapık yol tutdular. Üzerlerine yine asker gönderildi. Tevbe eden mürîdleri tarafından yakalanıp teslîm edildi. Mevlânâ Hayder Hirevînin başkanlığındaki ilm heyeti tarafından muhâkeme olunarak, verdikleri fetvâ ile, sekizyüzonsekiz 818 [m. 1415] de Serezde i’dâm edildi.]

Hanefî âlimlerinden bir zât da, **(Mesnevî)** sâhibi Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Hüseyn bin Ahmed bin Kâsım bin Müseyyib bin Abdüllah bin Abdürrahmân bin Ebî Bekr-i Sıddîk bin Kuhâfe et-Teymî [Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî] “rıdvânullahi teâlâ aleyhim ecma’în” hazretleridir. Mevlânâ Celâleddîn ve Hüdâvendigâr lakablarıyla meşhûrdur. Hüdâvendigâr lafzı fârisî olup, sultân ma’nâsınadır. Babasının ismi Muhammed olup, Behâeddîn ve Sultân-ül-ülemâ lakabları vardır. Soyu, dört büyük halîfeden “radıyallahü teâlâ anhüm ecma’în” hazret-i Ebû Bekr-i Sıddîk “radıyallahü teâlâ anh” hazretlerine ulaşır. Babası Sultân-ül-ülemâ hazretleri Belh şehrinde yerleşmiş idi. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî hazretleri 604 [m. 1207] senesinde orada doğdu. Sonra babası ile birlikde Konyaya yerleşdiler. Mevlânâ hazretleri çocuk iken Celâleddîn-i Rûmî lakabı verildi. 672 [m. 1273] senesinde Konyada vefât etdi. Sultân-ül-ârifîn mevlânâ Celâleddîn Rûmî hazretleri, çeşidli ilmlerde

ve fıkh ilminde derin âlim olup, menâkıbı, fazîletleri ve kemâlâtı sayılamaycak kadar çokdur. Talebelerine yapdığı vasıyyetlerinden bir bölümü nazm olarak teberrüken buraya yazıldı. Bu vasıyyetinin tercemesi şöyledir:

Vasıyyetleri:

Size vasıyyetimdir, gizli, açık
dâimâ takvâ üzere olmak,
Günâhı terk etmek, az yimek, az konuşmak,
gündüz oruc, gece nemâz kılmak.
Nefsin arzûlarını terk edip,
insanlara tahammül, cefâlara katlanmak,
Kötü kimselerden uzak olup,
hep sâlihlerle berâber olmak.
İnsanların hayrlısı, insanlara fâideli olandır,
Sözün hayrlısı az ve maksadı anlatandır.

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî "kuddise sirruhüssâmî" hazretlerinin kıymetli oğlu mevlânâ Behâeddîn hazretleri, Sultân Veled lakabı ile meşhûr olup, büyük fıkh âlimlerindendir. Babasından sonra Konyada talebe yetişdirip, ilmi yaydı. 712 [m. 1312] senesinde vefât etdi.

Evliyânın büyüklerinden, İbrâhîm bin Edhem, Şakîk-i Belhî, Ma'rûf-i Kerhî, Ebû Yezîd-i Bistâmî, Fudayl bin Iyâd, Dâvüd-i Tâî, Ebû Hâmid el-Leffâf, Halef bin Eyyûb, Abdüllah bin Mubârek, Veki' bin Cerrâh, Ebû Bekr Verrâk "rahmetullahi teâlâ aleyhim ecma'în" ve diğer mücâhede ve müşâhede eshâbından olan evliyâ-i kirâm hazretleri de, imâm-ı a'zam Ebû Hanîfe "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretlerinin mezhebine tâbi' olmuşlardır. Bu büyük evliyâ zâtların kerâmetleri, fazîletleri ve üstün menâkıbı, yüksek hâlleri, bu mevzû' ile alâkalı kitâblarda geniş olarak anlatılmışdır "kaddesallahü esrârehüm".

ŞÂFİ'Î MEZHEBİNİN MEŞHÛR ÂLİMLERİ

Ma'lûm olduğu üzere, İmâm-ı Şâfi'î "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretlerinden ilm öğrenen büyük zâtlar ile, diğer şâfi'î âlimlerinin haddi ve hesâbı olmayıp, en meşhûrları şu zâtlardır:

Şâfi'î mezhebinin meşhûr âlimlerinden Ahmed bin Hâlid el-Hallal "rahmetullahi teâlâ aleyh"hazretleri, fıkh ve hadîs âlimlerinin büyüklerinden olup, 247 [m. 861] senesinde vefât etmişdir.

Şâfi'î mezhebinin meşhûr âlimlerinden Ahmed bin Sinân bin Esed bin Hibbân el-Kattân "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, fukahânın ve muhaddisînin meşhûrlarından olup, 256 [m. 869]da vefât etmişdir.

Şâfi'î mezhebinin meşhûr âlimlerinden Ahmed bin Sâlih el-Mısrî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, fıkh ve hadîs âlimlerinin büyüklerin-

dendir. 170 [m. 786]de doğdu. 248 [m. 862]de vefât etdi.

Şâfi'î mezhebinin meşhûr âlimlerinden Kâdî Ebû Hâmid bin Bişr bin Hâmid el-Merverûzî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, 362 [m. 972]de vefât etdi. [Merverûz, Horâsânda bir beldenin adıdır.]

Ahmed bin Ebî Serh es-Sayyâh el-Nehşelî veyâ Ahmed bin Ömer bin Sayyâh Ebû Ca'fer er-Râzî el-Bağdâdî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri de, şâfi'î âlimlerinin meşhûrlarındandır.

Ahmed bin Abdürrahmân Vehb bin Müslim el-Kureşî Ebû Abdüllah el-Mısrî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri de, şâfi'î âlimlerinin meşhûrlarındandır. 264 [m. 877]de vefât etdi.

Ahmed bin Amr bin Abdüllah bin Amr "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, büyük âlimlerden olup, 205 [m. 820]de vefât etdi. Şâfi'î mezhebinin âlimlerindendir.

Şâfi'î mezhebinin meşhûr âlimlerinden Ahmed bin Muhammed bin Velîd "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, 222 [m. 836]de vefât etdi.

Şâfi'î mezhebinin meşhûr âlimlerinden Yahyâ bin Abdül'azîz el-Bağdâdî Ebû Abdürrahmân eş-Şâfi'î "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, yüksek hâller ve fazîlet sâhibi bir âlim idi.

Şâfi'î mezhebinin meşhûr âlimlerinden Ahmed bin Yahyâ bin Vezîr bin Süleymân "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, 171 [m. 787]de doğdu. 250 [m. 864] veyâ 251 de vefât etdi.

Şâfi'î mezhebinin âlimlerinin meşhûrlarından biri de, Ahmed bin Ebî Süreyh er-Râzî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleridir.

Şâfi'î mezhebinin büyük fıkh âlimlerinden biri de, Muhammed bin Abdüllah bin Abdülhakîm "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleridir. 182 [m. 798]de doğdu. 268 [m. 881]de vefât etdi.

Şâfi'î mezhebi âlimlerinden, Muhammed bin imâm eş-Şâfi'î Şeyh Ebû Osmân el-Kâdî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, imâm-ı Şâfi'î "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretlerinin en büyük evlâdı idi. 240 [m. 854] senesinden sonra Cezîrede vefât etdi.

Şâfi'î mezhebinin meşhûr âlimlerinden, İbrâhîm bin Hâlid bin Ebî Süleymân "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, fakîh, âlim, fâdıl ve vera' sâhibi büyük bir zât idi.

Şâfi'î mezhebinin meşhûr âlimlerinden İbrâhîm bin Muhammed bin Abbâs bin Osmân eş-Şâfi'î hazretleri, 238 [m. 852]de vefât etdi.

İbrâhîm bin Muhmmed bin Herem "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, Şâfi'î mezhebinin meşhûr âlimlerindendir.

İbrâhîm bin Münzir bin Abdüllah bin Münzir el-Huzâmî el-Medenî

“rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri de, şâfi’î mezhebinin meşhûr âlimlerindendir. 235 [m. 849] veyâ 236 da vefât etdi.

Şâfi’î mezhebinin büyük âlimlerinden bir diğer zât da, İshak bin İbrâhîm bin Muhalled Ebû Ya’kûb Mervezî bin Râheveyh “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleridir. Bu zât fıkh ilmi ile hadîs ilmi arasını birleşdiren meşhûr bir âlimdir. 161 [m. 777] veyâ 166 da doğdu. 238 [m. 852]de vefât etdi.

İsmâ’îl bin Yahyâ bin İsmâ’îl bin Amr bin İshak “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, 175 [m. 791]de doğdu. 264 [m. 877]de vefât etdi. Şâfi’î mezhebinin meşhûr âlimlerindendir.

Bahr bin Nasr “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, 181 [m. 797] veyâ 180 de doğdu. 269 [m. 882]da vefât etdi. Şâfi’î mezhebi âlimlerindendir.

Hars bin Şureyh “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, 236 [m. 850]da vefât etdi. Büyük bir zât olup, şâfi’î mezhebinin meşhûr âlimlerindendir.

Hars bin Miskîn bin Muhammed bin Yûsüf el-Emevî Ebû Ömer el-Mısrî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, fıkh ve hadîs âlimlerinin büyüklerinden, sâlih bir zât olup, 154 senesinde doğdu. 250 [m. 864]de vefât etdi. Şâfi’î âlimlerindendir.

Hasen bin Muhammed bin Sayyâh el-Bağdâdî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, meşhûr bir âlim olup, 260 [m. 873]da vefât etdi. Şâfi’î âlimlerindendir.

Hasen bin Alî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, fıkh ve hadîs ilmi arasını birleşdiren büyük bir âlimdir. 245 [m. 859] veyâ 248 de vefât etdi. Şâfi’î âlimlerindendir.

Şâfi’î mezhebinin meşhûr âlimlerinden biri de Hüseyn el-Galansî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleridir.

Şâfi’î mezhebinin meşhûr âlimlerinden, Harmele bin Abdüllah en-Necîbî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, 166 [m. 782] senesinde doğdu. 243 [m. 857] senesinde vefât etdi.

Rebi’ bin Süleymân bin Dâvüd “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, 256 [m. 869] veyâ 257 senesinde vefât etdi. Şâfi’î âlimlerindendir.

Şâfi’î mezhebinin büyük âlimlerinden, Rebi’ bin Süleymân bin Abdülcebbâr bin Kâmil el-Murâdî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, 174 [m. 790] senesinde doğdu. 270 [m. 883]de vefât etdi.

Süleymân bin Dâvüd bin Dâvüd Alî bin Abdüllah bin Abbâs el-Kureşî el-Hâşimî Ebû Eyyûb el-Bağdâdî “rahmetullahi teâlâ aleyh” 219 [m. 834] veyâ 220 de vefât etdi. Şâfi’î âlimlerindendir.

Abdüllah bin Zübeyr bin Îsâ el-Kureşî el-Esedî el-Mekkî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, Mekke-i mükerremede fıkh ve hadîs âlimi idi. Şâfi'î âlimlerindendir.

Şâfi'î mezhebi büyük âlimlerinden, Ebû Bekr el-Hamîd bin Humeyd bin Züheyr bin Hars bin Esed "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, 219 [m. 834] senesinde Mekke-i mükerremede vefât etdi.

Şâfi'î mezhebi büyük âlimlerinden, Abdül'azîz bin İmrân bin Eyyûb bin Miklâs "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, 234 [m. 848]de vefât etdi.

Şâfi'î mezhebi büyük âlimlerinden bir büyük zât da, Abdül'azîz bin Yahyâ bin Abdül'azîz bin Müslim bin Meymûn el-Kenânî el-Mekkî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleridir.

Şâfi'î âlimlerinden birisi de, Alî bin Abdüllah bin Ca'fer "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleridir. 161 [m. 777]de doğdu. 234 [m. 848] senesinde vefât etdi.

Şâfi'î mezhebi büyük âlimlerinden, Fadl bin Rebî' bin Yûnüs bin Muhammed bin Abdüllah bin Ebî Ferve "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, 208 [m. 823]de vefât etdi.

Şâfi'î mezhebi âlimlerinin meşhûrlarından, Kâsım bin Sellâm "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, 224 [m. 838] senesinde Mekke-i mükerremede vefât etdi.

Şâfi'î mezhebi büyüklerinden, Kahzem bin Abdüllah Kahzem "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, 271 [m. 884]de vefât etdi.

Meşhûr şâfi'î âlimlerinden birisi de, Mûsâ bin Ebî'l-Câr "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleridir.

Yûsüf bin Yahyâ Buveytî "rahmetullahi teâlâ aleyh", âbid, zâhid ve kadri yüce büyük bir şâfi'î âlimidir. 231 [m. 845]de Bağdâdda vefât etdi.

Yûnüs bin Abdül'a'lâ bin Mûsâ bin Meysere bin Hibbân "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri şâfi'î âlimi olup, 170 [m. 786]de doğdu. 264 [m. 877]de vefât etdi.

Muhammed bin İdrîs er-Râzî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, 195 [m. 810]de doğdu. Şâfi'î âlimlerindendir.

Şâfi'î mezhebinin en başda gelen âlimlerinden biri de muhaddislerin reîsi, Kur'ân-ı kerîmden sonra en kıymetli kitâb olan **Câmi'u Sahîh (Buhâri-i şerîf)** kitâbının sâhibi, Muhammed bin İsmâ'îl Buhârî hazretleridir "rahmetullahi teâlâ aleyh". Üstün hâllerinden bir kısmı ilm-i hadîs-i şerîf kısmında anlatıldı.

Büyük âlim ve muhaddis, Muhammed bin Hasen bin Bişr et-Tirmizî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri de, şâfi'î mezhebi âlimlerindendir.

Muhammed bin Nasr Mervezî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, 294 [m. 906] senesinde vefât etdi. Şâfi’î âlimlerindendir.

Seyyid-üt-tâife Cüneyd bin Muhammed bin Cüneyd Bağdâdî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, 207 de Nehâvendde tevellüd ve 297 [m. 909] veyâ 298 senesinde Bağdâdda vefât etdi. Cüneyd-i Bağdâdînin menkîbeleri pek çokdur. Şâfi’î mezhebinin büyük âlimlerindendir.

Hars bin Esed el-Muhâsibî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, ilm-i bâtın ile ilm-i zâhir arasını birleşdiren büyük bir şâfi’î âlimi olup, 243 [m. 857] senesinde vefât etdi.

Dâvüd bin Alî bin Halef Ebû Süleymân Bağdâdî İsbehânî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, 202 [m. 817] veyâ 200 senesinde doğdu. 270 senesinde Bağdâdda vefât etdi. Şâfi’î âlimlerinin meşhûrlarındandır.

Şâfi’î mezhebinin büyük âlimlerinden biri de, **(Sünen)** sâhibi Süleymân bin Eş’as es-Sicstânî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleridir. [202 de tevellüd, 275 de Basrada vefât etdi.] Bu zâtın ba’zı menâkıbı bu kitâbın ilm-i hadîs-i şerîf bölümünde zikr edildi.

Osmân bin Sa’îd ed-Dârimî “aleyhirrahme” hazretleri, 255 hicrî senesinde Beyt-i mukaddesde vefât etdi. Şâfi’î mezhebi âlimlerinden idi.

Şâfi’î mezhebi âlimlerinden biri de, Asker bin Husayn hazretleridir. Bir rivâyete göre de ismi, Asker bin Muhammed bin Husayn Şeyh Ebû Türâb Nahşebîdir “rahmetullahi teâlâ aleyh”. 245 [m. 859]de vefât etdi. Menâkıbı pek çokdur.

Ebû Abdürrahmân Ahmed bin Şu’ayb en-Nesâî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri de, şâfi’î âlimidir.

Meşhûr şâfi’î âlimlerinden Ahmed bin Ömer bin Süreyh “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretlerinin pek çok menkîbeleri vardır. 306 [m. 918]da vefât etdi. Tasnîf etdiği kitâblar, (400) adedi bulmakdadır.

Ahmed bin Muhammed bin Kâsım bin Mansûr “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, şâfi’î imâmlardan ve sofiyyedendir. Bağdâdlı olup, vüzerâ ve rüesâ âilesine mensûbdur. Soyu Nûşirvân-ı âdile dayanır. 323 [m. 934] veyâ 322 senesinde vefât etdi.

Muhammed bin Ahmed bin Ezher bin Talhâ el-Hirevî Ebû Mansûr ezherî el-lugavî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, üstün hâller sâhibi bir şâfi’î âlimi idi. 282 [m. 895]de doğdu. 307 [m. 919] senesinde vefât etdi.

Muhammed bin Ahmed bin Abdüllah el-Fâşânî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, fazîlet sâhibi bir şâfi’î mezhebi âlimidir. 301 [m. 913]de doğdu. 371 [m. 981] senesinde vefât etdi.

Muhammed bin Ahmed bin Muhammed bin Ca’fer Ebû Bekr bin

Haddâd Mısrî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, üstün hâller, fazîletler sâhibi kadri yüce şâfi’î âlimlerinden bir zâtdır. 344 [m. 955] veyâ 345 senesinde vefât etdi.

Muhammed bin Cerîr Ebû Ca’fer Taberî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, pekçok eseri bulunan, üstün hâller ve fazîlet sâhibi bir şâfi’î mezhebi âlimidir. 224 [m. 839]de doğdu. 310 [m. 922]da vefât etdi. [**(Târîh-ul ümem)** ve yirmiüç cild **(Câmi’ul beyân)** tefsîri çok kıymetlidir.]

Şâfi’î mezhebi âlimlerinin meşhûrlarından, Muhammed bin Hafîf Şirâzî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, Şeyh-ül-meşâyıh, dinde derin âlim olup, yüksek hâlleri ve fazîletleri pek çokdur. 371 [m. 981]de vefât etdi.

Muhammed bin Süleymân bin Hârûn bin Sehl es-Sa’lûkî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, 296 [m. 908]da doğdu. Basrada ve Nişâpûrda uzun seneler ilm tedrîsiyle meşgûl oldu. 369 [m. 979]da vefât etdi. Şâfi’î âlimlerinden idi.

Muhammed bin Abdüllah bin Ebû Bekr Sayrafî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, pekçok kitâb yazmış olup, fazîletler sâhibi bir şâfi’î âlimi idi. 330 [m. 941]da vefât etdi.

Şâfi’î mezhebi âlimlerinden, Muhammed bin Alî Kaffâl “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, tefsîr, hadîs ve kelâm ilmlerinde ve usûl ve fürû’da, lugat ve şi’r ilminde mâhir, fazîlet, kemâl, zühd, vera’ sâhibi büyük bir zât idi. 291 [m. 903]de doğdu. 336 [m. 947]da vefât etdi.

Şâfi’î mezhebinin en meşhûr âlimlerinden biri de İmâm-ül-mütekellimîn, nâsır-ı sünnet-i seyyid-il-mürselîn, Ehl-i sünnet i’tikâdını yayan büyük kelâm âlimi Alî bin İsmâ’îl Şeyh Ebül-Hasen Eş’arî el-Basrî hazretleridir “rahmetullahi teâlâ aleyh”. Kelâm ilminde meşhûr olup, yüksek hâlleri, menkîbeleri ve fazîletleri pek çokdur. [Ehl-i sünnetin iki i’tikâd imâmından birisidir.]

Şâfi’î mezhebi meşhûr âlimlerinden, Ahmed bin Muhammed bin Ahmed İsferâînî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, fazîletler sâhibi bir zât idi. 334 [m. 945]de doğdu. 406 [m. 1015]da vefât etdi.

İbrâhîm bin Alî bin Yûsüf bin Fîrûzâbâdî Ebû İshâk Şirâzî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, fazîletler sâhibi bir zât idi. 334 [m. 945]de doğdu. 406 [m. 1015]da vefât etdi.

İbrâhîm bin Alî bin Yûsüf bin Fîrûzâbâdî Ebû İshak Şirâzî “rahmetullahi teâlâ aleyh”, çeşidli ilm dallarında derin âlim, pekçok eser ve fazîletler sâhibi büyük bir şâfi’î âlimi idi. 393 [m. 1002]de doğdu. 476 [m. 1083]da vefât etdi.

İbrâhîm bin Muhammed bin İbrâhîm el-Üstâd Ebû İshak İsferâinî “rahmetullahi teâlâ aleyh” hazretleri, çeşidli ilmlerde âlim idi. 418 [m.

1027]de vefât etdi. Menâkıb-ı celîlesi sayılamayacak kadar çokdur. Fıkh âlimlerinin büyüklerindendir.

Meşhûr fukâha-i kirâmdan, İsmâ'îl bin Abdürrahmân Sâbûnî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, pek çok menâkıbı ve fazîletleri olan nâdir âlimlerdendir. 449 [m. 1057]da vefât etdi.

Hasen bin Alî bin Muhammed Ebû Alî Dekkâk "rahmetullahi teâlâ aleyh", ilm ve fazîletde asrının ferîdi ve zemânının bir dânesi idi. 405 [m. 1014]de vefât etdi. Meşhûr fıkh âlimlerindendir.

Meşhûr fıkh âlimlerinden, Sehl bin Muhammed Ebût-tayyîb Sa'lûkî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, çeşidli ilmlerde asrının bir dânesi idi. Şems-ül-islâm lakabı ile tanınmışdır. 404 [m. 1013]de Nişâpûrda vefât etdi. Üstün hâller ve fazîletler sâhibi bir âlim idi.

Meşhûr fıkh âlimlerinden, Tâhir bin Abdüllah Kâdî Ebût-tayyîb Taberî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, ilm deryâsının dalgıçlarından olup, fazîlet ve kemâlâtda asrının ferîdi ve zemânının bir dânesi idi. 348 [m. 959]de doğdu. 450 [m. 1058]de vefât etdi.

Fıkh âlimlerinin meşhûrlarından, İmâm-üz-zâhid Abdüllah bin Ahmed bin Abdüllah "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, imâm-ı kebîr, ilm deryâsının dalgıcı, derin anlayış sâhibi, görüşü keskin ve emsâlsiz bir âlim idi. 417 [m. 1026]de doksan yaşında vefât etdi.

Fıkh âlimlerinden, Abdüllah bin Abdülkerîm Kuşeyrî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, tesavvuf ve usûl ilminde ve diğer ilm dallarında yüksek derecelere ulaşmış mubârek bir zât idi. 414 [m. 1023]de doğdu. 477 [m. 1084]de vefât etdi. Menâkıbı pek çokdur.

Büyük fıkh âlimlerinden imâmül Haremeynin babası, Eş-Şeyh Ebû Muhammed Cüveynî Abdüllah bin Yûsüf bin Abdüllah bin Yûsüf bin Muhammed "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, çeşidli ilmlerde zemânın bir dânesi, asrının ferîdi idi. Zühd, takvâ, ibâdât ve tâ'atde emsâli az bulunan bir büyük zât idi. "Rükn-ül-islâm" lakabı ile tanınmışdı ve fazîletler sâhibi idi. 438 [m. 1046] senesinde Nişâpûrda vefât etdi.

Büyük fıkh âlimlerinden biri de, Abdüsseyyid bin Muhammed bin Abdülvâhid bin Ahmed bin Ca'fer Ebû Nasr bin Sabbâh "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleridir. 477 [m. 1084]de vefât etdi. Âlimler onun fazîlet ve kemâlâtının pek ziyâde olduğunu bildirmişlerdir.

Meşhûr fıkh âlimlerinden, Abdülkâhir bin Tâhir bin Muhammed et-Temîmî "rahmetullahi teâlâ aleyh", kadri yüce, ilmi çok bir âlim olup, onyedi çeşid ilmde talebe yetişdirirdi. Serveti çok ve cömerd idi. İlm ehline çok ikrâmda ve yardımda bulunurdu. Horâsânlı pek çok kimse kendisinden ilm öğrenmişdir. Üstünlüğü anlatmakla bitmez. 429 [m. 1037]de bir rivâyete göre de 427 [m. 1035] de vefât etdi.

Meşhûr âlimlerden biri de, Abdülkerîm bin Hevâzîn bin Abdülmelik Nişâpûrî Ebü'l-Kâsım Kuşeyrî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleridir. "Zeyn-ül-islâm" lakabıyla tanınır. Tesavvuf ilminde meşhûr eseri olup, çeşidli ilmlerde pek çok kitâb yazmışdır. Üstün hâlleri pek çokdur. 376 [m. 986]da doğdu. 465 [m. 1072] senesinde vefât etdi.

İmâm-ül-Harameyn Ebül-Meâlî Abdülmelik bin Abdüllah bin Yûsüf bin Muhammed bin Abdüllah "rahmetullahi aleyh" hazretleri, fazîlet erbâbının kendisi ile iftihâr etdiği, fazîletleri kendinde toplayan ve şöhreti diyârlara ulaşan bir âlimdir. Üstün hâllerini anlatmakda ehl-i beyânın lisanı ve kalemi âcizdir. 419 [m. 1028]da doğdu. 478 [m. 1085]de vefât etdi.

Meşhûr fıkh âlimlerinden biri de, İmâm-ı Ebül-Hasen el-Mâverdî Alî bin Muhammed bin Habîb "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleridir. Fazîletleri ve pek çok eseri bulunan âlimlerdendir. 450 [m. 1058] senesinde vefât etdi. [Şâfi'î fıkh ve tefsîr âlimidir. **(Hâvî)** fıkh kitâbı çok kıymetlidir. **(Ahkâm-ı sultâniyye)** adındaki sosyal kitâbı, Mısır ve Almanyada basıldı.]

Alî bin Muhammed Ebû Hayyân et-Tevhîdî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri de, fıkh âlimlerindendir.

Mansûr bin Muhammed bin Abdülcebbâr Ebü'l-Muzaffer ibn-il-imâm Ebû Mansûr es-Semânî hazretleri, kadri yüce, şöhreti dillerden düşmeyen ve eserleri bulunan büyük bir âlimdir. 426 [m. 1034]da doğdu. 489 [m. 1095] senesinde vefât etdi.

Şâfi'î mezhebinin en önde gelen büyük âlimlerinden biri de, Muhammed bin Muhammed bin Ahmed et-Tûsî Huccet-ül-islâm Ebû Hâmid Gazâlîdir "kaddesallahü teâlâ sirreh". İmâm-ı Gazâlî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri pek çok ilmde âlim olup, ilmdeki fazîletlerini ve menâkıb-ı celîlesini anlatmakda ehl-i beyânın lisanı, fâdılların kalemleri kifâyetsiz kalmışdır. Yazdığı yüzlerce eserden **(İhyâ-i ulûm)** kitâbı yüksek zâtların kabûlüne mazhar olmuşdur. Emsâlsiz zâtı Hüccet-ül-islâm [dînin delîli] olup, **(İhyâ kitâbı)** ve diğer eserleri fazîletine ve kemâlâtına pek çok delîlden ba'zılarıdır. [Yazdığı eserleri hayâtına bölünmüş, gününe onsekiz sahîfe düşmüşdür.]

Ebû Hâmid imâm-ı Gazâlî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretlerinin kıymetli kardeşi Ahmed bin Muhammed Tûsî el-Gazâlî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri de, meşhûr Şâfi'î âlimlerinden olup, fazîletler ve üstün vasıflar sâhibi bir zâtdır. Üstün hâlleri ve menâkıbı, târîh ve menâkıb kitâblarında geniş olarak anlatılmışdır.

Şâfi'î mezhebinin meşhûr âlimlerinden, Muhammed bin Muvaffak el-Hayveşânî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, fakîh ve sûfî ve eimme-i müslimînden büyük bir zâtdır. 510 [m. 1116]da vefât etdi.

Muhyis-sünne imâm Hüseyn bin Mes'ûd el-Ferrâ el-Bağdâdî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, büyük âlimlerdendir.

Şâfi'î mezhebinin meşhûr âlimlerinden biri de, Abdülvâhid bin İsmâ'îl bin Ahmed bin Muhammed Ebül-Mehâsin er-Revyânî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleridir. "Fahr-ül-islâm" lakabı ile meşhûrdur. Yazdığı kitâblar bütün dünyâda meşhûrdur. Bu zâtın hâfıza kuvveti darb-ı mesel hâlini almışdır. "Şâfi'î mezhebi ile alâkalı kitâblar yanıp yok olsa, onları ezberimden yeniden yazabilirim" sözünü onun söylediği rivâyet edilmişdir. 415 [m. 1024]de doğdu. 502 [m. 1108] senesinde vefât etdi.

Alî bin Hasen bin Hibetullah Ebül-Kâsım bin Asâkir "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, hadîs-i şerîf, fıkh ve diğer çeşidli ilmlerde yaşadığı devrin en meşhûr âlimi ve asrının bir dânesi idi. 499 [m. 1105]da doğdu. 571 [m. 1175]de Dımaşkda vefât etdi.

Eş-Şeyh ez-Zâhid Sadreddîn Konevî Muhammed bin İshak "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, tesavvuf ilminde ve diğer ilmlerde eser yazan âlimlerdendir. [Sôfiyye-i aliyyeden ve şâfi'î kelâm âlimlerindendir. Muhyiddîn-i Arabîden feyz aldı. Celâleddîn-i Rûmînin ve Sa'îdeddîn-i Fergânînin hocası idi.] İlâhiyyâta dâir mes'elelerde el-Hakîm Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî ve diğer hükemâ ile mektûblaşmış ve mubâhese yapmışdır. 673 [m. 1274]de vefât etdi. [Nasîrüddîn-i Tûsî, şî'î mezhebindendir.]

Abdül'azîz bin Abdüsselâm Sultân-ül-ülemâ eş-Şeyh İzzeddîn "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, asrının ferîdi, zemânının bir dânesi idi. 578 [m. 1182]de doğdu. 660 [m. 1261]da vefât etdi. Menâkıbının haddi hesâbı yokdur.

Şâfi'î mezhebinin meşhûr âlimlerinden, El-İmâm-ül-celîl Ebül-Kâsım er-Râfiî Abdülkerîm bin Muhammed bin Abdülkerîm bin Fadl bin Hasen el-Kazvînî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, çeşidli ilmlerde, simyâda ve fıkh ilminde en yüksek dereceye ulaşmış büyük bir zât idi. Pek çok kerâmeti görülmüşdür. Umdet-ül-muhakkıkîn, üstâd-ül-musannifîn, iftihâr-ül-mudakkıkîn ve İmâm-ül-müslimîn olup, ilmdeki ve ameldeki fazîletleri ve menâkıbı saymakla bitmez. 623 [m. 1226]de vefât etdi.

Şâfi'î mezhebinin fıkh âlimlerinden, Eş-Şeyh allâme İbni Salâh Takıyyüddîn Osmân bin Abdürrahmân bin Mûsâ bin Ebî Nasr el-Kürdî eş-Şehrezurî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, eimme-i müslimînden fazîletleri ve üstün hâlleri saymakla bitmeyen nâmlı, şânlı bir âlim idi. 577 [m. 1181]de doğdu. 643 [m. 1245]de vefât etdi.

Ömer bin Muhammed bin Abdüllah "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, hazret-i Ebû Bekr-i Sıddîk "radıyallahü teâlâ anh" neslindendir. O Abdüllahın babasıdır. O Nasrın babasıdır. O da Ebül-Kâsım es-Sûfî, Şeyh Necîbin kardeşinin oğludur. Şeyh Necîb, Şihâbüddîn Sühreverdîdir "kuddise sirruh". Bu zât ise, **(Avârif-ül-meârif)** kitâbının müellifi olup,

sûfî, fakîh, fâdıl, zühd ve vera' sâhibi bir büyük âlim idi. 539 [m. 1144]da doğdu. 632 [m. 1234]de vefât etdi.

Mûsâ bin Eb-il-Fâdıl eş-Şeyh allâme Radıyüddîn Yûnüs bin Muhammed "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, 551 [m. 1156]de vefât etdi. Çeşidli ilmlerde en son dereceye ulaşmışdır. Yirmidört çeşid ilmde ta'lîm ve tedrîs yapdığı, fazîletlerinin ve menâkıbının haddi hesâbı olmadığını fazîlet erbâbı olan zâtlar bildirmişlerdir.

Eş-Şeyh-ül-imâm Şeyh-üs-selâm Necmeddîn Ebül-Abbâs Ahmed bin Muhammed bin Alî bin Mürtefi' bin Hâzim bin Rafi'a "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, üstün meziyyetleri bulunan âlim zâtlardandır. Pek çok kitâb yazmışdır. 710 [m. 1310]da Mısrda vefât etdi.

Büyük âlimlerden, El-İmâm Yahyâ bin Şeref en-Nevevî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretlerinin, Zikr-i cemîli hadîs-i şerîf ilmi bahsinde geçdi.

Muhammed bin Ahmed bin Osmân el-hâfız Şemseddîn Ebû Abdüllah Türkmânî ez-Zehebî hazretlerinin, nâmı ve şânı her tarafda duyulmuş ve pek çok eser yazmış olan fazîletler sâhibi bir zât idi. 673 [m. 1274]de doğdu. 748 [m. 1347]de vefât etdi.

Muhammed bin Abdürrahmân bin Ömer Kâd-ıl-kudât Celâleddîn Hatîb Kazvînî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, 737 [m. 1336]de Dımışkda vefât etdi.

Muhammed bin Abdürrahîm bin Muhammed eş-Şeyh Safiyyüddîn el-Hindî el-Ermevî "rahmetullahi teâlâ aleyh" 644 [m. 1265]de Hindistânda doğdu. 715 [m. 1315]de Dımışkda vefât etdi. Fazîletler sâhibi ve pekçok menâkıbı olan bir âlimdir.

İmâm-ül-allâme Muhammed bin Alî bin Abdülvâhid bin Abdülkerîm Kâd-ıl-kudât Kemâleddîn bin Zemlikânî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, 667 [m. 1268]de doğdu. 727 [m. 1326]de vefât etdi.

Muhammed bin Alî Vehb bin Mutî' el-Kuşeyrî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, ilm ve fazîletde engin bir deryâ idi. Eserler ve kerâmetler sâhibi bir zât idi. Menkîbeleri saymakla bitmez. 625 [m. 1227]de doğdu. 702 [m. 1302]de vefât etdi.

Muhammed bin Alî el-Bârenbârî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretlerinin lakabı, tuveyr-ül-leyl [gece kuşcuğu] Tâcüddîndir. Fazîlet ve kemâlde zemânının bir dânesi idi. 654 [m. 1256]de doğdu. 717 [m. 1317]de vefât etdi.

Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Seyyid-ün-nâs el-hâfız-ül-edîb Fethüddîn Ebül-Feth "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, çeşidli ilmlerde, simya ve hadîs-i şerîf ilminde engin bir deryâ gibi idi. 671 [m. 1271]de doğdu. 734 [m. 1333] senesinde vefât etdi.

Abdülkerîm bin Alî bin Ömer el-Ensârî eş-Şeyh Alemüddîn el-Irâkî ed-Darîr "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, çeşidli ilmlerde coşan bir deniz gibi ve büyük zâtların iftihârı olan bir âlimdir. 623 [m. 1226]de doğdu. 704 [m. 1304] senesinde Kâhirede vefât etdi.

Meşhûr büyük âlimlerden, Eş-Şeyh el-İmâm fakîh, muhaddîs, hâfız, müfessîr Alî bin Abdülkâfî bin Alî bin Temmâm es-Subkî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleri, 683 [m. 1284]de doğdu. 756 [m. 1355]da Kâhirede vefât etdi. Fazîletlerini ve kemâlâtını diller anlatmakdan, kalemler yazmakdan âciz kalır. Yazdığı kitâbların sayısının yüzyirmi olduğunu âlimler bildirmişdir.

Nazm:

Bütün âlemi toplamak bir kimsede,
Yüce Allaha çok kolaydır elbette.

Meşhûr fıkh âlimlerinden biri de, Alî bin Muhammed bin Abdürrahmân bin Hattâb eş-Şeyh imâm Alâüddîn el-Bâcî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleridir. Usûl, kelâm âlimlerindendir. Meşhûr bir zât olup, üstün hâlleri ve menâkıbı fazîlet erbâbı tarafından ta'zîm ile anlatılmışdır. 631 [m. 1233]de doğdu. 714 [m. 1314]de vefât etdi.

Hîbetullah bin Abdürrahîm el-Cühenî Kâdıl-kudât Şerefüddîn el-Bârzî pek çok eser yazmış olan fazîletli ve meşhûr bir âlim idi. 645 [m. 1247]de doğdu. 737 [m. 1336]de vefât etdi.

Şâfi'î mezhebinin büyük âlimlerinden biri de, Yûsüf bin Zekî Abdürrahmân bin Yûsüf el-Kelbî ed-Dımışkî eş-Şeyh Cemâleddîn Ebül-Haccâc el-Mezzî "rahmetullahi teâlâ aleyh" hazretleridir. Çeşidli ilm dallarında, simyâ ve hadîs-i şerîf ilminde coşan bir deniz gibi idi. Büyük zâtlar onun menâkıbını ve fazîletlerini iftihâr ve ihtirâmlar ile anlatmışdır. 654 [m. 1256]de doğdu. 742 [m. 1341] senesinde vefât etdi.

TABAKÂT-ÜL-FUKAHÂ

Büyük islâm âlimi İbni Kemâl paşa hazretlerinin ba'zı eserlerinde şöyle bildirilmekdedir: Müftînin fetvâ verirken her bakımdan basîretli, dikkatli olması için, kavli ile fetvâ verdiği âlimin, sâdece ismini ve nisbetini bilmekle iktifâ etmeyip, ilmdeki tabakasını, derecesini ve diğer hâllerini de bilmesi lâzımdır.

Fıkh âlimleri yedi tabaka, yedi derecedir:

Birinci tabaka, şerî'atde müctehid olanlardır. Dört mezheb İmâmı "rahmetullahi teâlâ aleyhim ecma'în" ve ictihâd usûllerini koymakda onlar gibi olan âlimler bu tabakadandır. Bu âlimler, usûl kâidelerini koyma husûsiyyetleriyle diğer tabakalardaki âlimlerden ayrılırlar.

İkinci tabaka, mezhebde müctehid denilen büyük âlimlerdir. İmâm-ı Ebû Yûsüf, imâm-ı Muhammed Şeybânî ve İmâm-ı a'zamın diğer tale-

beleri böyledir. Bunlar, imâm-ı a'zam Ebû Hanîfenin "rahmetullahi teâlâ aleyh" koymuş olduğu usûl ve kâidelere uyarak, delîllerden ahkâm çıkarırlar. Çıkardıkları hükmlerden ba'zıları, İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfenin çıkarmış olduğu hükmlere uymayabilir. Ancak usûl kâidelerinde yine İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe hazretlerine tâbi' olurlar ve onu taklîd ederler. Bu hâl ile imâm-ı Şâfi'î ve emsâli zâtlar, usûl ve ahkâmda mezheblerinin mu'ârız ve muhâlifleriyle, mukallid olmayanlardan ayrılırlar.

Üçüncü tabaka, mes'elelerde müctehid olan âlimlerdir. Bunlar, ortaya yeni çıkan mes'elelerin hükmlerini bulurlar. Bunların bulduğu hükmlerin ilk iki tabakanın hükmlerine uygun olmaları lâzımdır. Ebû Ca'fer Tahâvî, Ebül-Hasen Kerhî, Şems-ül-eimme Hulvânî, Şems-ül-eimme Serahsî, Fahr-ul-islâm Pezdevî, Fahreddîn Kâdihân ve benzerleri olan derin âlimler üçüncü tabakadan müctehidlerdir. Bu tabakadaki âlimler, usûl ve fürû'daki hiçbir mes'elede öncekilere muhâlefet edemez. Ancak hakkında nâs bulunmayan mes'elelerde tâbi' olduğu mezhebin usûl ve kâidelerine göre hükm çıkarırlar.

Dördüncü tabaka, bunlar bir müctehide tâbi' olan ve onu taklîd eden âlimlerdir. Bunlara **(Eshâb-ı tahrîc)** denir. Müctehid değildirler. Bu âlimler, mezheb imâmı tarafından, yâhud onun müctehid talebelerinin birinden nakl edilen mücmel, kısa bildirilmiş olup, iki dürlü anlaşılabilen hükmleri açıklayarak bir ma'nâsını seçerler. İmâm-ı Râzî ve benzeri derin âlimler bunlardandır.

Beşinci tabaka, bunlara **(Eshâb-ı tercîh)** denir. İctihâd yapamazlar. Bir müctehide tâbi' olurlar. Kendilerine gelmiş olan çeşidli haberler arasından sahîh, evlâ olanları seçerler. Yapdıkları tercîhler için "Hazâ evlâ, en evlâsı budur", "Hazâ esahhu rivâyeten, rivâyet bakımından en sahîhi budur", "Hazâ erfeku lin-nâsi, insanlar için en kolayı budur" ta'bîrleriyle ifâde ederler. Ebül-Hasen Kudûrî, **(Hidâye)** sâhibi Burhâneddîn Mergınânî ve benzeri derin âlimler beşinci tabakadan âlimlerdir.

Altıncı tabaka, bunlara **(Eshâb-ı temyîz)** denir. Bu âlimler, kavî hükmleri za'îf olanlardan, zâhir haberleri, nâdir haberlerden ayıran mukallid âlimlerdir. Bunlar merdûd ve za'îf rivâyetleri nakl etmezler. **(Kenz)**, **(Muhtar)**, **(Vikâye)** ve **(Mecma-ul-bahreyn)** kitâblarının müellifleri bunlardandır.

Yedinci tabaka, bunlar yukarıda bildirilen hizmetleri yapamıyan, ancak önceki tabakaların kitâblarından doğru olarak nakl yapabilen, onları bildiren mukallidlerdir. [**(Tahtâvî)** ve **(İbni Âbidînin)** ve **(Dürr-ül-muhtâr)** sâhibinin bunlardan olduğu **(Mecmuâ-i zühdiyye)**de yazılıdır. Altıncı tabakadan âlimler kıyâmete kadar bulunacaklar, hakkı bâtıldan ayıracaklardır. **(Ümmetimden hak üzere olan âlimler, Kıyâmete kadar bulunacaklardır)** hadîs-i şerîfi, bunu haber vermekdedir. **(Se'âdet-i Ebediyye)** kitâbının 444.cü ve **(Fâideli Bilgiler)** kitâbının 40.cı sahîfelerine bakınız!]

HANEFÎ MEZHEBİNDE MES'ELELERİN DERECELERİ VE ZÂHİR-ÜR-RİVÂYE KİTÂBLARI

Hanefî mezhebi müctehidlerinin bildirdiği mes'eleler üç tabaka [derece] üzeredir.

Birinci tabaka: **(Usûl haberleri)** olup, bunlara **(zâhir haberler)** de denir. Bunlar hanefî mezhebinin kurucusu olan imâm-ı a'zam Ebû Hanîfeden ve talebeleri, imâm-ı Ebû Yûsüf ve imâm-ı Muhammedden "rahmetullahi teâlâ aleyhim ecma'în" gelen haberlerdir. İmâm-ı Züfer, Hasen bin Ziyâd ile İmâm-ı a'zamdan ilm alan diğer talebelerinden de gelen haberler de zâhir haberlere dâhildir. Fekat zâhir haberler dahâ çok imâm-ı a'zam Ebû Hanîfe, imâm-ı Ebû Yûsüf ve imâm-ı Muhammedin kavlleridir. Zâhir-ür-rivâye kitâbları imâm-ı Muhammedin "aleyhirrahme" altı kitâbıdır. Bunlar, **(El-Mebsût)**, **(Ez-ziyâdât)**, **(El-Câmi'us sagîr)**, **(Es-Siyerüs sagîr)**, **(El-câmi'ul kebîr)**, **(Es-siyerül kebîr)** kitâblarıdır. Bu kitâbları imâm-ı Muhammedden güvenilir kimseler getirdiği için "Zâhir haberler" denilmişdir. Zâhir haberler, imâm-ı Muhammed hazretlerinden yâ mütevâtir olarak, yâhud da meşhûr olarak nakl edilmişdir.

İkinci tabaka: **(Nevâdir haberleri)** olup, yine bu imâmlardan gelen haberlerdir. Fekat bu haberler, o altı kitâbda bulunmayıp, yâ imâm-ı Muhammed "rahimehullah" hazretlerinin, **(El-kîsâniyyât)**, **(El-Hârûniyyât)**, **(El-Cürcâniyyât)**, **(Er-rukiyyât)** adındaki başka kitâbları ile bildirilmişdir. Bu dört kitâb, yukarıdaki altı kitâb gibi, açıkca ve sağlam gelmiş olmadığından, bu haberlere "zâhir olmayan haberler" de denir. Yâhud başkalarının kitâbları ile bildirilmişlerdir. Meselâ, İmâm-ı a'zamın talebesinden Hasen bin Ziyâdın **(Muharrer)** adındaki kitâbı ve imâm-ı Ebû Yûsüfün **(Emâlî)** adındaki kitâbı ile bildirilmişlerdir. Yâhud bu haberler, İbni Semâa' ve Mu'allâ bin Mansûr ve diğer âlimlerin rivâyetleri gibi münferid rivâyetler kâbilindendir.

Üçüncü tabaka: **(Vâkıât haberleri)** olup, hanefî mezhebinin üç imâmından, ya'nî İmâm-ı a'zam, imâm-ı Ebû Yûsüf ve imâm-ı Muhammedden "rahimehümullah" bildirilmiş olmayıp, bunların talebelerinin ve talebesi talebelerinin ictihâd etdikleri mes'elelerdir. Bu talebelerin meşhûrları; İsâm bin Yûsüf, İbni Rüstem, Muhammed bin Semâa', Ebû Süleymân Cürcânî, Ebû Hafs Buhârî hazretleridir. Bu zâtların talebelerinden ba'zıları ise, Muhammed bin Seleme, Muhammed bin Mukâtil, Nasîr bin Yahyâ, Ebû Nasr Kâsım bin Selâm gibi âlimlerdir. Bu âlimlerin bildirdikleri vâkıât denilen haberleri ilk toplayan Ebulleys-i Semerkandî "rahimehullah" olup, **(Nevâzil)** kitâbını yazmışdır. Sonra fıkh âlimleri başka kitâblar da yazmışlardır. Nâtıfînin **(Mecmû-un-nevâzil ve'l-vâkıât)**, Sadru'ş-şehîdin **(Vâkıât)** kitâbları böyledir. Dahâ sonra gelen fıkh âlimleri vâkıât haberlerini karışık olarak, ayırmadan bildirmişlerdir. **(Fetevâ-i Kâdihân)** ve **(Hulâsâ)** kitâblarındaki ve benzerlerindeki haberler gibi. Sonra gelen âlimlerden ba'zıları ise, vâkıât haberlerini birbirinden ayırmışlardır. Radıy-

yüddîn Serahsînin **(Muhît)** kitâbı böyledir. Bu kitâbda önce zâhir haberler, sonra nâdir haberler ve sonra da fetvâlar bildirilmişdir.

Erbâb-ı fâdıl ve kemâlin ma'lûmu olduğu üzere, usûl, ya'nî zâhir haberlerini ilk toplayan Hâkim şehîd (Muhammed)dir. Bunun **(Kitâb-ı kâfî)** ismi ile bilinen kitâbı meşhûr olup, bu kitâbın, fıkh âlimlerince çok şerhleri yapılmışdır.

FETVÂ TA'BÎRLERİ

Şer'î mes'elelerin birbirine göre üstünlük derecelerinin bilinmesi için, fıkh âlimleri tarafından husûsî işâretler ve ta'bîrler konulmuşdur. Bunlar, "Aleyhil-fetvâ, fetvâ bunun üzerinedir", "Ve bihî yüftâ, bununla fetvâ verilir", "Ve bihî ne'huzü, bunu alırız", "Aleyhil-i'timâd, i'timâd bunadır", "Ve aleyhi amel-ül-yevm, bu gün bununla amel olunur", "Ve aleyhi amel-ül-ümmeti, ümmetin ameli böyledir", "Hüves-sahîh, sahîh olan budur, hüvel-Esah, en doğru söz budur", "Hüvel-ezhâr, en açık söz budur", "Hüvel-eşbeh, doğruya en yakın budur", "Hüvel-evceh, en münâsib budur", "Hüvel-muhtâr, seçilen söz budur" ve bunların benzerleri olan ta'bîrlerdir.

Ba'zı âlimler, fetvâ alâmetlerinden ba'zılarının diğerlerinden dahâ kuvvetli olduğunu bildirmişlerdir. Nitekim "fetvâ" sözü "sahîh", "esâh", "eşbeh" ve benzeri sözlerden dahâ kuvvetlidir. "Bihî yüftâ, bununla fetvâ verilir" sözü, "El-fetvâ aleyhi, fetvâ bunun üzerinedir" sözünden, "esâh" lafzı "sahîh" lafzından, "ahvât, en ihtiyâtlı söz budur" ta'bîri "ihtiyât" ta'bîrinden dahâ kuvvetlidir.

Âlimler, fıkh mes'elelerini biraraya toplayıp, **"Kitâb-üt-tahâret", "Kitâb-üs-salât"** gibi kitâb başlıkları altında yazmışlardır. Bu başlıkları bâblara, bâbları fasllara ayırmışlardır. Fıkh mes'elelerini ana başlıklar hâlinde aşağıda bildirildiği şeklde beyân etmişlerdir.

FIKH MES'ELELERİNİN ANA BAŞLIKLARI:

1– Kitâb-üt-tahâret,
2– Kitâb-üs-salât,
3– Kitâb-üz-zekât,
4– Kitâb-üs-savm,
5– Kitâb-ül-hac,
6– Kitâb-ün-nikâh,
7– Kitâb-üt-talak,
8– Kitâb-ül-ıtk,
9– Kitâb-ül-eymân,
10– Kitâb-ül-hudûd,
11– Kitâb-üs-sirkat,
12– Kitâb-ül-cihâd,
13– Kitâb-ül-lakît,
14– Kitâb-ül-lukâta,
15– Kitâb-ül-âbık,
16– Kitâb-ül-mefkûd,
17– Kitâb-üş-şirket,
18– Kitâb-ül-vakf,
19– Kitâb-ül-büyu',
20– Kitâb-ül-kefâlet,
21– Kitâb-ül-havâle,
22– Kitâb-ül-kazâ,
23– Kitâb-üş-şehâdet,
24– Kitâb-ül-vekâlet,
25– Kitâb-üd-da'vâ,
26– Kitâb-ül-ikrâr,
27– Kitâb-üs-sulh,
28– Kitâb-ül-mudârebe,
29– Kitâb-ül-îdâ',
30– Kitâb-ül-âriyet,
31– Kitâb-ül-hîbe,
32– Kitâb-ül-icâre,
33– Kitâb-ül-mekâtib,
34– Kitâb-ül-velâ',
35– Kitâb-ül-ikrâh,
36– Kitâb-ül-hicr,
37– Kitâb-ül-me'zûn,
38– Kitâb-ül-gasb,
39– Kitâb-üş-şüf'a,
40– Kitâb-ül-kısmet,
41– Kitâb-ül-müzârea,
42– Kitâb-ül-müsâkât,
43– Kitâb-üz-zebâyıh,
44– Kitâb-ül-üdhıyye,
45– Kitâb-ül-hazar vel-ibâha,
46– Kitâb-u ihyâ-il-mevât,
47– Kitâb-ül-eşribe,
48– Kitâb-üs-sayd,
49– Kitâb-ür-rehn,
50– Kitâb-ül-cinâyât,
51– Kitâb-üd-diyât,
52– Kitâb-ül-vesâyâ,
53– Kitâb-ül-hünsâ,
54– Kitâb-ül-ferâiz.

1– KİTÂBÜT-TAHÂRET

Tahâret ve tuhûr kelimeleri lugatde; pâk, nezâfet, ya'nî temiz ve temizlik ma'nâsınadır.

Tahâretin şerî'atdeki ma'nâsı ise, hadesden ve hubusdan ya'nî necâset-i hükmiyye ve necâset-i hakîkîyyeden temizlik ma'nâsınadır. Hades; nemâza ma'nî olan hükmî necâset olup, abdestsizlik ve cünüblükdür. Hubus ise, hakîkî necâsetdir.

Ma'lûm olduğu üzere, din bilgileri, şu kısmlara ayrılır: İ'tikâd, âdâb, ibâdât, mu'âmelât ve ukûbât.

İbâdât (ibâdetler) beş kısma ayrılır: Nemâz, oruc, zekât, hac, cihâd.

Mu'âmelât da beş kısma ayrılır: Muâvedât-ı mâliyye [alış-veriş], münâkehât [nikâh, talâk, süt kardeşlik, v.s.], muhâsamât [iki kişi arasındaki husûmet da'vâları], emânât, terekât [vefât edenin bırakdığı mal için yapılacak mu'âmele].

Ukûbât, ya'nî cezâlar olup, beş kısma ayrılır: Kısâs, sirkat, zinâ, kazf, riddet ya'nî mürted olmak cezâlarıdır.

Fıkh kitâblarında, şânına ihtimâmdan dolayı ibâdetler kısmı, diğer kısmlardan öne alınmışdır. Çünki kullar, Allahü teâlâya ibâdet etmeleri için yaratılmışdır. Bu sebeble ibâdetin şânı, diğer kısmların hâlinden ve şânından dahâ üstün olduğu açıkdır.

Doğru îmân ve i'tikâddan sonra, ibâdetlerin en üstünü nemâzdır. Tahâret ise nemâzın şartıdır.

Meşrût [şarta bağlı olan şey], ancak şart ile hâsıl olduğundan, şartın meşrûtdan önce geldiği gâyet açıkdır.

"Kitâb" cem'i ma'nâsına masdar olup, toplamak ma'nâsınadır. Şerî'atde ise, mustakil mes'elelerin başlığı olarak yazılan şey ma'nâsınadır.

"Mesâil", mes'ele kelimesinin çoğuludur. "Mes'ele", mürekkeb-i tam, ya'nî tam bir ma'nâ ifâde eden sözdür. Doğru ve yanlış olmak ihtimâli olan mürekkeb-i tâmma, hükm taşıması bakımından "Kadıyye", doğru ve yanlış olma ihtimâli bakımından "haber", delîl ile aranması bakımından "matlûb", delîlden meydâna gelmesi bakımından "netîce" ve ilmde süâl edilen birşey olması bakımından da "mes'ele" adı verilir. Bunların hepsi aynı şey olup, aralarındaki fark lafz bakımındandır.

Sıfat-ı tahâret:

Tahâret, nemâz için farz, Kâ'beyi tavâf için vâcibdir. Mushâf-ı şerîfe dokunmak için de vâcibdir. Uyurken abdestli olmak sünnetdir. Otuz kadar mevzu'da mendûbdur. Mendûb olan tahâret; yalan, gıybet, kahkahâ ile gülmek, çirkin sözler taşıyan şi'r okumak, deve eti yimek, uykudan ve bunların benzeri işlerden sonra olan tahâretdir, ya'nî ab-

dest almakdır.

Abdestin rüknü, gasl (yıkamak), mesh ve necâsetin giderilmesidir.

Tahâret, gözle görülen necâsetde, necs olan şeyin gitmesi, temizlenmesidir. Gözle görülmeyen necâsetde ve hades-i ekberde (cünüblükde) ancak gasl ya'nî yıkamakdır. Hades-i asgarda, abdestsizlikde, gasl ve meshdir. Tahâret, su, toprak ve benzeri şeylerle yapılır.

Abdestin delîli, **(Ey îmân edenler! Nemâza kalkacağınız zemân yüzünüzü ve ellerinizi** [dirseklerinizle berâber] **yıkayın. Başınızı mesh edin ve ayaklarınızı da** [topuklarınızla berâber] **yıkayın)** meâlindeki Mâide sûresinin altıncı âyet-i kerîmesidir. Bu âyet-i kerîmenin Medînede nâzil olduğuna dâir icmâ' vardır.

Fıkh âlimlerinin, abdeste dâir bildirdikleri mes'eleler ve hükmler, aşağıda bir kaç bâb olarak yazılmışdır. Bu bâblar: "Sular bâbı, teyemmüm bâbı, mest üzerine mesh bâbı, hayz bâbı, necâsetler bâbı".

Sular bâbı:

Fıkh kitâblarında, bu bâbda sular ile alâkalı bilgiler yazılmışdır. Su latîf, akıcı bir madde olup, her canlının ona ihtiyâcı vardır.

Teyemmüm bâbı:

"Teyemmüm", lügatda, kasd (niyyet) etmek ma'nâsınadır. Şerî'atdeki ma'nâsı ise, temiz toprağa kasd etmekdir. Toprağın husûsî bir sûretde kullanılması, belli ibâdetler içindir. [Nemâz kılmak, tilâvet secdesi yapmak gibi.] Belli ibâdetler abdestsiz sahîh olmaz.

Bu bâbda teyemmüm ile alâkalı mes'eleler ve hükmler bulunur.

Mest üzerine mesh bâbı:

"Mesh", lügatda eli bir şey üzerine sürerek hareket etdirmekdir. Şerî'atde ise, belli bir zemânda iki mest üzerine belli bir şekilde mesh etmek ma'nâsındadır.

"Mest" topuklarla birlikde ayağı örten ayakkabı demekdir. Ekseriyâ deriden ve benzeri şeylerden yapılır.

Bu bâbda mestler üzerine mesh etmeye dâir mes'eleler ve hükmler bulunmakdadır.

Hayz bâbı:

"Hayz", lügatda akmak demekdir. Şerî'atde ise, nemâz kılmak, mushâf-ı şerîfe dokunmak, oruc tutmak ve mescide girmek gibi, abdestsiz olarak yapılmaları şer'an yasak olan şeyleri yapmaya mâni' olan necâseti hükmiyyedir. Bu ise hayz kanından ibâretdir. Bu bâbda hayz, nifâs, istihâza konularına âid mes'eleler vardır.

Necâsetler bâbı:

“Necs”, lügatda neces-i hakîkiyi ve neces-i hükmiyi içine alır. Istılâhda “necs”, neces-i hakîkiye âiddir. Hubs lafzının neces-i hakîkiye şâmil olması gibi.

Bu bâb, necâsetlere, onların temizlenmesine dâir mes’eleleri ve hükmleri içine alır.

2– KİTÂB-ÜS-SALÂT

Bu bölümün tahâret bölümden sonra gelmesinin sebebi, yukarıda bildirildi.

“Salât” kelimesi, lügatda düâ ma’nâsınadır. Şerî’atdeki ma’nâsı ise, belli rüknler ve belli işlerden ibâret bir ibâdet demekdir.

“Salât”, her gün beş vaktde müslimânların kıldıkları nemâz olup, her mükellef üzerine farz-ı ayndır. Mükellef demek, müslimân, akllı ve bülûg çağına girmiş kimse demekdir. A’mâ, kadın ve köle de farz-ı aynda müsâvîdir.

Beş vaktden sabâhleyin kılınan nemâza “salât-ı fecr”, öğle vakti kılınan nemâza “salât-ı zuhr”, ikindi vakti kılınana “salât-ı asr”, akşâm vakti kılınana “salât-ı mağrib”, yatsı vakti kılınan nemâza “salât-ı îşâ’” denir.

Salât, ya’nî nemâz, bedenle yapılan bir ibâdet olup, başkası, başkasının yerine kılamaz.

Âlimler tarafından nemâz ile alâkalı mes’eleler ve hükmler aşağıdaki bâblara göre yazılmışdır. Bu bâblar: Ezân bâbı, nemâzın şartları bâbı, nemâzın sıfatı bâbı, imâmet bâbı, nemâzın mekrûhları ve müfsidleri bâbı, vitr ve nâfileler bâbı, farza yetişme bâbı, fevâitin kazâsı bâbı, secde-i sehv bâbı, hastanın nemâzı bâbı, tilâvet secdesi bâbı, müsâfirin nemâzı bâbı, cum’a nemâzı bâbı, bayramlar bâbı, küsûf bâbı, istiskâ bâbı, salât-ül havf bâbı, cenâze nemâzı bâbı, şehîd bâbı, Kâ’bede nemâz bâbı.

Ezân bâbı:

“Ezân” lafzı, lügatda herkese bildirmek demekdir. Istılâhda ise, belli olan arabî kelimeleri sırayla okumakdır. Müezzinler beş vakt nemâzı bildirmek için belli vaktlerde yüksek yerlere çıkarak sünnet üzere okurlar.

Bu bâbda, ezâna dâir mes’eleler ve şer’î hükmler bulunur.

Nemâzın şartları bâbı:

Nemâzın şartları, nemâzın câiz ve sahîh olma şartları demekdir.

“Şart” lügatda, alâmet-i lâzime, ya’nî hiç ayrılmayan alâmet demekdir. Şerî’atde ise, bir şeyin kendisine bağlı olduğu, fekat içine dâhil olma-

yan şeydir. [Abdestin, nemâzın şartı olması gibi, abdest nemâzın içine dâhil değil, ya'nî rüknlerinden değildir. Fekat nemâzın kılınması abdeste bağlıdır.]

Nemâzın şartları, hadesden tahâret, necâsetden tahâret, setr-i avret, niyyet ve istikbâl-i kıble gibi şartlardır.

Nemâzın şartları bâbı, nemâzla alâkalı mes'eleleri ve hükmleri ihtivâ eder.

Nemâzın sıfatı bâbı:

"Sıfat" kelimesi lügatda masdar olup, bir şeyin keyfiyyeti demekdir. Örfde, farz, vâcib, sünnet ve mendûbun keyfiyyetini içine alır.

Nemâzın sıfatı, kıyâm, iftitâh tekbîri, son oturuş, rükû' ve sücûd gibi nemâzın keyfiyyetlerinden ibâretdir.

Bu bâb, nemâzın sıfatına, kılınışına dâir mes'eleleri ve hükmleri içine alır.

İmâmet bâbı:

"İmâmet" iki çeşiddir. Biri "imâmet-i kübrâ", diğeri "imâmet-i sugrâ"dır. İmâmet-i kübrâ, islâm pâdişâhlığı demekdir. İmâmet-i sugrâ, nemâzda imâmlık yapmak demekdir.

Nemâz kıldırmak için imâm olmaya, önce nemâzla alâkalı hükmleri iyi bilen, sonra tilâveti düzgün olan, sonra vera' sâhibi olan, sonra yaşlı olan, sonra güzel ahlâk sâhibi olan, sonra yüzü güzel olan, sonra nesebi dahâ üstün olan ve sonra elbisesi temiz olan ve bu tertîb üzere üstün olan kimse dahâ lâyıkdır.

Bu bâbda, imâmlık ile alâkalı mes'eleler ve hükmler bulunur.

Nemâzın mekrûhları ve nemâzı bozan şeyler:

Nemâzı bozan şeylere "mâ yüfsid-üs-salât" denir. Fesâd ve butlân ibâdeti bozma bakımından aynı ma'nâda ifâdelerdir. İbâdetde fesâd ve butlândan murâd, ba'zı sebeblerle ibâdetin ibâdet hâlinden çıkmasından ibâretdir.

Bu bâb, nemâzı bozan ve nemâzda mekrûh olan şer'î mes'eleleri ihtivâ eder.

Vitr ve nâfileler bâbı:

"Vitr" çiftin zıddı olup, tek demekdir. "Nevâfil", nâfile kelimesinin çoğuludur. "Nâfile" kelimesinin kökü "nefl" olup, lügatda ziyâde ma'nâsına gelir. Şerî'atdeki ma'nâsı ise, farz ve vâcib dışında ayrıca yapılan ibâdetlerdir.

"Salât-ı vitr", gece ya'nî yatsı nemâzından sonra husûsî bir sûret-

de kılınan üç rek'at nemâzdır. Bu nemâz amel bakımından farz, i'tikâd bakımından vâcib, sübût ya'nî Peygamber efendimizin "sallallahü aleyhi ve sellem" fi'li olması bakımından da sünnetdir.

Bu bâbda, vitr nemâzı ve nâfile nemâzlara âid mes'eleler ve hükmler yer alır.

Farza yetişme bâbı:

Bu bâb, aslında imâmlık bâbını temâmlayan bir konu olup, farzların edâsına âid çeşidli mes'eleleri açıklamakdadır.

Fevâitin kazâsı bâbı:

Farz olan ibâdetlerin, husûsî vaktlerinde edâsının (özr ile) kaçırılması sebebiyle başka vaktlerde kazâ edilmesi ile alâkalı mes'eleler ve hükmler bu bâbda anlatılmakdadır. [Özr ile ve özrsüz kaçırılan nemâzların kazâsı mufassal olarak **(Se'âdet-i Ebediyye)** kitâbında yazılıdır.]

Secde-i sehv bâbı:

Sücûd, secde lafzının cem'idir. "Secde", sünnet üzere husûsî bir şekilde yapılan fi'ldir. "Sehv" ile "nisyân" arasında lügat bakımından fark yokdur.

"Sehv", bir şeyin ihtiyâc zemânında hâtırlanamamasıdır. Bir kavle göre sehv, bilinen şeyden gaflet ya'nî habersiz olmak ma'nâsınadır. Fekat az bir hâtırlatma ile hâtırlanabilir.

"Nisyân", dahâ önce bilinen şeyin zihnde yok olmasıdır, unutmakdır.

Hükemânın ta'rîfine göre sehv, kuvve-i müdrîkeden sûretin, şeklin gayb olmasıdır. Bu gayb olmak, sûretin kuvve-i hâfızada bekâsı, kalması ile olur. Nisyân, sûretin hem kuvve-i müdrîkeden, hem de kuvve-i hâfızadan gayb olmasıdır. Buna göre, sûretin tekrâr elde edilmesinde yeni bir sebebe ihtiyâc vardır.

"Nisyân" ve "şek" fukahâya göre aynı ma'nâdadır. "Zan" tercîh edilen tarafa, "vehm" ise, tercîh olunmayan tarafa denir.

Bu bâbda, secde-i sehv ile alâkalı mes'eleler ve hükmler bulunur.

Hastanın nemâzı bâbı:

Bu bâbda, hasta olan kimsenin nasıl nemâz kılacağı ile alâkalı mes'eleler anlatılmakdadır.

Tilâvet secdesi bâbı:

"Tilâvet secdesi", secde âyet-i kerîmesinin okunması sebebiyle vâcib olur. Secde âyetleri ondörtdür. Bunlardan dördü Kur'ân-ı kerîmin ilk yarısında, onu ikinci yarısında bulunmakdadır.

Bu bâbda, tilâvet secdesine âid mes'eleler ve hükmler anlatılmakdadır.

Müsâfirin nemâzı bâbı:

"Müsâfir" lafzı, "sefer" kelimesinden alınmış olup, yolcu ma'nâsınadır.

"Sefer", lügatda herhangi bir mesâfeyi kat' etmek, yolculuk yapmakdır. Bu bâbda seferden maksad husûsî bir seferdir. [Senenin kısa günlerinde insan veyâ deve yürüyüşüyle üç günde gidilecek yere gitmeyi niyyet ederek yapılan yolculuk. Hanefî mezhebinde bu mesâfe yüzdört kilometredir.] Bu sefer sebebiyle hükmler değişir. "Farz nemâzların iki rek'at kılınması, Ramezân orucunu tutmayıp, sonra kazâ etmek, mesh müddetinin üç güne kadar uzaması, Cum'a nemâzının farz olmaması, bayram nemâzlarının ve kurbân kesmenin vâcib olmaması, hür kadının mahremsiz yolculuğa çıkamaması" gibi. Bu bâbda, yolcunun nemâzlarıyla alâkalı mes'eleler ve hükmler anlatılmakdadır.

Cum'a nemâzı bâbı:

Cum'a nemâzı farz-ı ayndır. Cum'a nemâzının farz olması için iki dürlü şartı vardır. Vücûb şartları: Hür olmak, sıhhatli olmak, bâlig olmak, erkek olmak, mukîm ve akllı olmak. Edâsının şartları: Şehr, devlet reîsi, hutbeye izn. Bu bâbda, cum'a nemâzına âid mes'eleleri bildirilmekdedir.

Ramezân ve kurban bayramları bâbı:

Bu mubârek günlere "îyd" denir. Böyle denmesi, bu günlerde, kulların, Allahü teâlânın çeşidli ni'metlerine ve ihsânlarına kavuşmaları sebebiyledir. Bu ihsânlar, yimekden men' olundukdan sonra, tekrâr müsâade edilmesi, fakîrlere sadaka-i fıtr verilmesi, tavâf-ı ziyâreti yaparak hac temâmlamak, kurban eti ile sevindirilme gibidir. Bayram günlerinde âdet, sevinc ve neş'e hâli üzere olmakdır. Bu bâbda, bayram nemâzları ile alâkalı mes'eleler ve hükmler anlatılır.

Küsûf bâbı:

Fukahâ lisanında "küsûf" kelimesinin güneşe, "husûf" lafzının da aya mahsûs olduğu meşhûrdur. Bir rivâyete göre ise, her iki kelime de güneş ve ay için kullanılabilir. Bu bâb, küsûf nemâzına âid mes'eleleri ve hükmleri bildirmekdedir.

İstiskâ bâbı:

"İstiskâ" lügatda su istemek ma'nâsınadır. Şerî'atde ise, şiddetli ihtiyâc zemânında yağmur yağmasını istemek, düâ etmekdir.

"İstiskâ", husûsî bir sûretde düâ ve istigfâr olup, tafsilâtı bu bâbda yazılıdır.

Salât-ül-havf bâbı:

Bu bâb, korku nemâzına âid mes'eleleri ve hükmleri bildirmekdedir.

Cenâze nemâzı bâbı:

Cenâiz, cenâze lafzının cem'idir. "Cenâze", meyyit ma'nâsınadır. Mevt, hayâtın zıddıdır. Bu bâbda, cenâze nemâzı ile alâkalı mes'eleler ve hükmler bildirilmekdedir.

Bâb-üş-şehîd:

"Şehîd", yâ şuhûd lafzından olur ki, huzûr ma'nâsınadır. Yâhud, şehâdet lafzından olur ki, basar veyâhud basîret ve müşâhede ile hâzır olmak ma'nâsınadır.

"Şehîd" lafzı, fıkh kitâblarında: "Cünüb, hâiz olmayan, âkıl ve bâlig bir müslimân, zulm ile, haksız olarak, vurucu veyâ kesici vâsıtalarla öldürülürse buna şehîd denir" diye ta'rîf edilmişdir. Bununla alâkalı mes'eleler ve hükmler bu bâbda bildirilmişdir.

Kâ'bede nemâz bâbı:

Bu bâb, Kâ'be-i mu'azzamada nemâz kılmakla alâkalı mes'eleleri ve hükmleri bildirmekdedir.

3– KİTÂB-ÜZ-ZEKÂT

"Zekât", nemâzdan sonra ibâdetlerin en efdalidir. Zekâtın Kur'ân-ı kerîmde sekseniki yerde nemâz ile birlikde geçmesi, nemâz ile zekât arasındaki çok kuvvetli irtibâtı göstermekdedir.

"Zekât", temizlik ve artma ma'nâsınadır. Bereket, medh, senâ-i cemîl ma'nâlarında da kullanılır. Şerî'atde ise, müslimân fakîre malın belli bir kısmını temlik etmek, vermek demekdir. Âlimler, zekâta âid mes'eleleri ve hükmleri aşağıdaki bâblara göre yazmışlardır. Bu bâblar: Sâime hayvanların zekâtı bâbı, devenin nisâbı bâbı, sığır zekâtı bâbı, koyun zekâtı bâbı, mal zekâtı bâbı, uşr bâbı, yer altındaki defîneler bâbı, zekâtın verileceği yerler bâbı, sadaka-i fıtr bâbı.

Sâime hayvanların zekâtı bâbı:

"Sâime" lügatda, çobanın malı ma'nâsınadır. Şerî'atde ise, çayırda sütü ve üremesi gibi menfe'ât maksadıyla otlatılan hayvanlar ma'nâsınadır. Bu bâb, sâime hayvanlarının zekâtına âid mes'eleleri ve hükmleri bildirir.

Devenin nisâbı bâbı:

"Nisâb" malın, zekât vermek farz olan mikdârına denir. Bu bâbda, devenin nisâbına âid mes'eleler ve hükmler bildirilmekdedir.

Bâb-u zekât-il-bakar (Sığır zekâtı bâbı):

Bakar, yarmak ma'nâsına olup, sığıra verilen ismdir. Bakar denmesi, bu hayvanın (çift sürerken) yeri yarması sebebiyledir. Bakar lafzı, sığırın erkeği ve dişisi için müşterek kullanılır. Bu bâbda, sığır zekâtı ile alâkalı mes'eleler ve hükmler anlatılmakdadır.

Bâb-u zekât-il-ganem (Koyun zekâtı bâbı):

"Ganem" lafzı, ganîme kelimesinden alınmışdır. Çünki, koyunun kendisine müdâfe'a edecek âleti yokdur. Bu sebeble o her isteyen için bir ganîmetdir.

Bu bâbda, koyun zekâtı ile alâkalı mes'eleler ve hükmler bildirilmişdir.

Mal zekâtı bâbı:

Maldan maksad, sâime hayvanlarının dışında kalan malların zekâtıdır. Altının nisâbı yirmi miskâl [96 gr.]dir. Gümüşün nisâbı ikiyüz dirhem [672 gr.]dir. On dirhem yedi miskâldir. Dinâr yirmi kırâtdır. Dirhem ondört kırâtdır. Kırât beş arpadır. Buna göre dirhem-i şer'î yetmiş arpa olup, miskâl yüz arpa, ya'nî bir dirhem ve dirhemin yedide üçüdür.

[Önceleri üç çeşid dirhem vardı. Bir dirhem gümüş yirmi kırat veyâ oniki kırat yâhud on kırat ağırlığında idi. Bunlara onluk, altılık, beşlik dirhemler denir. Hazret-i Ömer bu üç dirhemin kıratlarını toplayıp, kırkiki oldu. Bunu üçe bölüp, ondört kırat ağırlığında ortalama bir dirhem yapdı. Buna yedilik dirhem denir. Çünki on dirhemin ağırlığı yedi miskalin ağırlığı kadar olmakdadır. Bir miskal, yirmi kırat ağırlığındadır.]

Bu bâbda, mal zekâtı ile alâkalı mes'eleler ve hükmler yer almakdadır.

Âşir bâbı:

"Âşir" lafzı, uşr kelimesinden alınmışdır. "Uşr", âşirin aldığı şeye verilen ismdir. Âşir müslimân, hür, hâşimî olmayan ve himâyeye mukdedîr olan ve tüccârdan uşr almak için devlet reîsi tarafından vazîfelendirilen kimsedir.

Bu bâbda, âşir ile alâkalı mes'eleler ve hükmler bulunmakdadır.

Rikâz bâbı:

"Rikâz" lügatda rikz lafzından alınmış bir kelimedir. İsm-i mef'ûl olan merkûz (defîne) ma'nâsı kasd olunmuşdur. Şerî'atdeki ma'nâsı, yer altında tabi'î olarak bulunan ma'denler ve defînelerdir.

Bu bâbda, defîne ile alâkalı mes'eleler ve hükmler bildirilmekdedir.

Uşr bâbı:

Uşr, onda bir demekdir. Uşr; Kitâb, sünnet ve icmâ' ile sâbitdir. Bu bâbda, uşr ile alâkalı mes'eleler ve hükmler yer almakdadır.

Zekâtın verileceği yerler bâbı:

Zekât, fakîr, miskîn, borçlu ve benzeri kimselere verilir. Bu bâbda, zekâtın, uşrun verileceği yerlerle alâkalı mes'eleler ve hükmler bildirilmekdedir.

Sadaka-i fıtr bâbı:

"Sadaka", sevâb kazanmak maksadıyla yapılan her dürlü iyilik, ihsândır. "Sadaka-i fıtr", Ramezân-ı şerîf bayramından önce verilen belli bir sadakadır. Bu bâbda, sadaka-i fıtr ile alâkalı mes'eleler ve hükmler anlatılmakdadır.

4– KİTÂB-ÜS-SAVM

"Savm", ya'nî oruc dînin en büyük rüknlerindendir.

"Savm" lügatda, imsâk-ı mutlak ma'nâsınadır. Şerî'atde ise, şahs-ı mahsûsun niyyet ederek, belli bir vaktde hakîkaten veyâ hükmen orucu bozan şeylerden sakınmasıdır. Şahs-ı mahsûs: İslâm diyârında bulunan müslimân, yâhud hayz ve nifâsdan temiz olan, orucun farz olduğunu bilen kimsedir. "Müftırât", orucu bozan, yeme-içme ve diğer işlerdir.

Âlimler, oruca âid mes'eleleri ve hükmleri aşağıdaki bâblara göre yazmışlardır. Bu bâblar, orucu bozan ve bozmayan şeyler bâbı ve i'tikâf bâbıdır.

Orucu bozan ve bozmayan şeyler bâbı:

Bu bâb, orucu bozan ve bozmayan hükmleri ve mes'eleleri bildirir. Orucu bozan şeyler iki kısma ayrılır. Birisi yalnız kazâyı gerekdirir. Diğeri keffâreti gerekdirir. Orucu bozmayanlar da iki kısma ayrılır. Bir kısmı, mübâh olan işlerdir. Diğeri mekrûh olan şeylerdir. Fesâd ve butlân lafzları ibâdetlerde aynı ma'nâda olup, bozulmak demekdir. Bu mes'elelerin tafsilâtı fıkh kitâblarında husûsî bir bâbda yazılmışdır.

İ'tikâf bâbı:

"İ'tikâf" lügatda bir yerde durmak, kapanıp kalmakdır. Şerî'atde ise, oruclunun, cemâ'at ile nemâz kılınan mescidde niyyet ederek kalmasıdır. İ'tikâf, kalbden dünyâ meşgûliyyetlerini çıkarıp, nefsi, Allahü teâlâya teslîm etmekdir. Bir rivâyete göre i'tikâf ve ukûf, ikâmet ma'nâsına olup, i'tikâfın ma'nâsı, yâ Rabbî, bu günâhkâr kul, magfiretine kavuşmadıkca, lütuf ve kerem kapından ayrılmaz demekdir.

İ'tikâf üç kısmdır: Birinci kısm, nezr ile vâcibdir. İkinci kısm, Ramezân-ı şerîfin son on gününde sünnet-i müekkededir. Üçüncü kısm, diğer

zemânlarda müstehabdır. Bu bâbda i'tikâfa dâir mes'eleler ve hükmler bildirilmekdedir.

5– KİTÂB-ÜL-HAC

"Hac", lügatda büyük bir şeyi kasd etmek ma'nâsınadır. Şerî'atde, belli bir yeri, ya'nî Kâ'beyi belli bir zemânda, belli bir işle ziyâret etmekdir.

Hacc-ı şerîf, belli şartlarla müslimânlar üzerine farz-ı ayndır.

Âlimler hacca âid mes'eleleri ve hükmleri aşağıdaki bâblara göre yazmışlardır. Bu bâblar: İhrâm bâbı ve ifrâd haccı bâbı, hacc-ı kıran bâbı, temettü haccı bâbı, bâb-ül cinâyât, bâb-ül ihsâr, başkası yerine hac bâbı, bâb-ül hedy.

İhrâm bâbı ve ifrâd haccı:

"İhrâm" masdar olup, lügatda yasak içerisine girmekdir. Şerî'atde, dahâ önce mübâh olan şeylerin kişiye Hac ve Umre müddetince harâm kılınmasıdır. Ya'nî hac ve umrede yapılması harâm kılınan şeylerden kişinin kendini sakındırmasıdır. Bu sakınma hâli hacca ve umreye niyyet ve telbiye ile tahakkuk eder. [Telbiye: "Lebbeyk, Allahümme lebbeyk, Lâ şerîke leke lebbeyk, innel hamde ve'n-ni'mete leke vel mülk lâ şerîkelek" düâsını okumakdır.]

Bu bâbda, ihrâm ile alâkalı mes'eleler ve hükmler anlatılmakdadır.

Hacc-ı kırân bâbı:

"Kırân", lügatda hac ile umreyi yâhud benzeri iki şeyin arasını birleşdirmek ma'nâsınadır. Şerî'atde, hac ve umre ile birlikde telbiye ile sesi yükseltmek, nemâzdan sonra, "Allahım hac ve umre yapmak istiyorum, bu ikisini bana kolaylaşdır ve onları benden kabûl buyur" düâsını okumak ve diğer belli şartları yerine getirmekdir. Tafsilâtı fıkh kitâblarında, husûsî bâbda yazılıdır.

Temettu' haccı bâbı:

"Temettu'", meta' lafzından alınmış olup, fâidelenmek veyâ fâide ma'nâsınadır. Şerî'atde umreyi veyâ umrenin tavâfının şartlarının ekserîsini hac aylarında yapmakdır diye ta'rîf edilmişdir. Bir kimse, Ramezân ayında en az mikdârda tavâf eylese, sonra kalanını şevvâl ayında yapsa ve o sene hac yapsa, o kimse temettu' haccı yapmış olur.

Bu bâbda, temettu' haccına dâir mes'eleler ve hükmler bildirilmekdedir.

Bâb-ül-cinâyât

Bu bahsde cinâyet, ihrâma girince sakınılması gereken işdir. Böyle bir iş yapılınca cinâyet olur. Bu işin yasaklığı, ihrâma girmek veyâ

Harem-i şerîfe girmek sebebiyledir. Bu mes'elelerin tafsilâtı, fıkh kitâblarında husûsî bir bâbda yazılmışdır.

Bâb-ül-ihsâr:

"İhsâr", lügatda, korku veyâ hastalık yâhud âcizlik sebebiyle alıkoymak ma'nâsınadır. Şerî'atdeki ma'nâsı, hacda vakfe ve tavâfdan alıkoymakdır.

Bu bâbda, ihsâr ile alâkalı mes'eleler ve hükmler yer alır.

Başkası yerine hac bâbı:

"İbâdet-i mâliyye", zekât gibi mal ile yapılan ibâdetde mükellefden gücü yetdiği ve yetmediği zemân mutlak olarak vekîllik kabûl edilir.

"İbâdet-i bedeniyye", nemâz, oruc gibi ibâdet-i bedeniyyede mükellefden mutlak olarak vekîllik kabûl edilmez.

Hem mal ile hem de beden ile yapılan ibâdetlerde vekîllik ancak âcizlik zemânında kabûl edilir. Farz olan hac ibâdeti gibi.

Haccın vekâleten yapılmasına âid şartlar, mes'eleler ve hükmler fıkh kitâblarında husûsî bir bâbda yazılıdır.

Bâb-ül-hedy:

"Hedy" kelimesi, hediyye lafzından alınmışdır. Ni'metlerden, Harem-i şerîfe hediyye olunan şey, deve, koyun, sığır gibi. Bu bâbın tafsilâtı, fıkh kitâblarında belli bir bâbda yazılıdır.

6– KİTÂB-ÜN-NİKÂH

"Nikâh", lügatda eklemek ve toplamak ma'nâsınadır. Fukahânın ta'rîfine göre ise, kasden milk-i müt'a ifâde eden bir akddir. Ya'nî nikâhına şer'an mâni' bulunmayan kadından, erkeğin fâidelenmesinin halâl olmasıdır. Usûl ve lügat âlimlerine göre nikâh, vatyde hakîkat, akdde mecâzdır.

Nikâhın fâideleri:

Nikâhın beş fâidesi vardır:

Birinci fâide, çocukdur ki, nikâhda asl olan budur. Çünki, nikâh âlemin insansız kalmaması, çocuk doğması için nikâh konulmuşdur. Şehvet, çocuğun meydâna gelmesine şevk ve meyl içindir.

Allahü teâlânın hikmet-i ilâhiyyesi herşeyi sebeblerle yaratmak olduğundan, çocuğun izdivâc sebebiyle meydâna gelmesini takdîr etmişdir. Çocuk sâhibi olmakda çeşidli bakımlardan çok hayrlar vardır.

İkinci fâide, şeytândan korur. Şehvetin şiddetini söndürerek zinâdan korur. Şehvetin zararlarını giderir. Gözü ve ferci harâmdan korur.

Üçüncü fâide, zevcenin yüzüne bakmak ve onunla meşru' olan

oynamakdır. Böyle yapmak kalbe râhatlık verir ve ibâdete kuvvet kazandırır. Çünki işlerin çoğu insan tabi'atının hilâfına olduğundan, insan nefsinde bundan dolayı bir sıkılma meydâna gelir. Bu sıkılma ise, ibâdetde gevşeklik ve tenbelliğe sebeb olduğundan, insan nefsi, ba'zan mubâh lezzetler ile râhatlandırıldığında, kuvvet ve canlılık kazanır. Bu ise, ibâdete büyük bir şevk hâsıl eder.

Dördüncü fâide, kalbden ev işlerini çıkarmakdır. Zîrâ evin bütün işlerini üstlenmek, vaktin zâyi' olmasına sebeb olur. Bu da ilme ve amele mâni'dir.

Beşinci fâide, nefs ile mücâhededir. Nefs ile mücâhede, çoluk-çocuğun haklarına riâyet, onlardan gelen sıkıntılara tahammül, onların irşâdına, ıslâhına, terbiyelerine ve onlar için halâl kazanmak ve bunların benzeri meşru' işlere çalışmakla hâsıl olur.

Evlenmenin âfetleri:

Evlenmenin üç âfeti vardır:

Birincisi, en kuvvetlisi olup, halâl kazanmakdan âciz kalmakdır. İkincisi, zevcenin haklarına riâyetde ve sıkıntılarına tahammülde kusûr etmekdir. Üçüncüsü, ehl ve ıyâlin, zevci Allahü teâlâdan alıkoyup, dünyâ peşinde koşmaya çekmesidir.

Nikâh akdinin şartları:

Nikâh akdinin dört şartı vardır:

Birincisi, velînin iznidir. Velî bulunmazsa, devlet reîsinin izni olmasıdır. İkincisi, evlenecek kadının rızâsıdır. Üçüncüsü, iki şâhidin bulunmasıdır. Dördüncüsü, îcâb ve kabûldür.

Fıkh âlimleri, nikâha âid mes'eleleri ve hükmleri aşağıdaki bâblara göre yazmışlardır. Bu bâblar: "Velî bâbı, nikâhda kefâet bâbı, mehr bâbı, bâb-ü nikâh-ir-rakîk, kâfirin nikâhı bâbı, bâb-ül-kasem, bâb-ür-rıdâ'."

Velî bâbı:

"Velî", lügatda düşmanın zıddıdır. Usûl-i din âlimlerinin ıstılâhına göre, Allahü teâlâyı esmâ-i şerîfesi ve sıfat-ı celîlesi ile mümkin olduğu kadar tanıyan, Ona tâ'ate devâm edip, ma'siyyetden sakınan, şehvetlerine ve lezzetlere düşkün olmayan zâtdır. Şerî'atde velî; akllı ve bülûg çağına ermiş ve mîrâscı olan kimsedir.

Bu bâb, velî ile alâkalı mes'eleleri ve hükmleri içine alır.

Nikâhda kefâet bâbı:

"Kefâe" lafzı, küfv kelimesinden alınmış olup, bu bâbda husûsî denklik ma'nâsınadır. Denklik, neseb, dindârlık, mal, örf ve âdet, hürriy-

yet ve müslimânlık bakımından olur.

Şi’r tercemesi:

Nikâhda denk olmaklık altı şeyle mümkindir,
Şu vecîz beyt içre ifâdesini bulur.
Nesebde, diyânetde, örfde ve âdetde,
Servetde, hürriyyetde, ilâveten mezhebde.

Bu bâbda, kefâet ile alâkalı mes’eleler ve hükmler yer alır.

Mehr bâbı:

“Mehr”, evlenirken kadın için ta’yîn olunan nikâh bedelidir. Mehrin en az mikdârı on dirhem gümüşdür.

Bu bâb, mehre âid mes’eleleri ve hükmleri bildirir.

Bâb-u nikâh-ir-rakîk:

“Rakîk”, nikâh sâhibinin beyânına göre köle ma’nâsına olup, müfred ve cemîsi için aynı kelime söylenir. Bu bâb, kölelerin nikâhına âid mes’eleleri ve hükmleri ihtivâ eder.

Kâfirin nikâhı bâbı:

Kitâb-ün-nikâhın geçen bâbları, hür ve köle müslimânların nikâhlarına âid hükmlerini bildirdiği gibi, bu bâb da kâfirin nikâhına âid mes’eleleri ihtivâ etmekdedir.

Bâb-ül-kasem:

“Kasem”, kısmet ya’nî taksim ma’nâsınadır. Kısem şekliyle nasîb ma’nâsınadır.

Ehl-i iyâli, barındırmakda, giyindirmekde, yidirmek ve içirmekde adâlet vâcib olduğundan, bu bâbda bu husûslar ile alâkalı mes’eleler ve hükmler bildirilmekdedir.

Bâb-ür-rıdâ’:

“Rıdâ’ ”, lügatda meme emmek ma’nâsınadır. Şerî’atde ise, belli bir vaktde, kadının memesini emmek demekdir.

Ücret ile süt anası tutan kimseye “müsterdı’” denir.

Bu bâb, rıdâ’ ile alâkalı hükmleri ve mes’eleleri ihtivâ eder.

7– KİTÂB-ÜT-TALÂK

“Talâk”, lügatda bağlı bir şeyi çözmek demekdir. Fekat, kadın için talâk, başkası için ıtlâk denir. Şerî’atde, şimdi veyâ gelecekde, boşanmak için konulmuş olan kelimeler ile nikâh bağını çözmekdir.

Âlimler, talâka âid mes’eleleri ve hükmleri aşağıdaki bâblara göre bildirmişlerdir. Bu bâblar: “Bâb-üs-sarîh, bâb-ü talâk-i gayr-il-medhûli bi-

hâ, bâb-ül-kinâyât, bâb-ü tefvîd-it-talâki, bâb-ül-emr-i bi'l-yedi, bâb-üt-ta'lîk, bâb-ü talâk-il-merîd, bâb-ür-ric'a, bâb-ül-îlâ, bâb-ül-hul', bâb-üz-zıhâr, bâb-ül kefâret, bâb-ül-li'ân, bâb-ül-ınnîn ve gayrihî, bâb-ül-id-det, bâb-ül-hıdâne, bâb-ün-nafaka".

Bâb-üs-sarîh:

"Talâk-ı sarîh", yalnız talâkda kullanılan lafzları ile olur. "Ben seni boşadım, sen benden boş ol, sen boşsun benden" gibi. Bu bâb, sarîh talâka âid hükmleri ve mes'eleleri ihtivâ eder.

Bâb-ü talâk-i gayr-il-medhûli bihâ:

Bu bâb, hiç vaty veyâ halvet olunmamış zevcenin talâkına âid mes'eleleri ve hükmleri ihtivâ eder.

Bâb-ül-kinâyât:

"Kinâye", fıkh âlimlerine göre yalnız talâk için konulmayıp, talâka ve başkasına delâlete ihtimâli olan lafzdır. Bu bâb, talâkda kinâyelere âid mes'eleleri ve hükmleri bildirmekdedir.

Tefvîd bâbı: [Buna Temlîk de denir. Talâkı zevcenin mülküne bağlamakdır.]

Bu bâb, talâkın zevceye veyâ başkasına bırakılmasına dâir mes'eleleri ve şer'î hükmleri ihtivâ eder.

Bâb-ül-emr-i bi'l-yed:

Bu bâb, el ile emr şeklinde olan talâka âid mes'eleleri ve şer'î hükmleri bildirmekdedir.

Bâb-üt-ta'lîk:

"Ta'lîk", lügatda bir şeyi bir şeye bağlamak ma'nâsınadır. Istılâhda, bir cümlenin ma'nâsının meydâna gelmesini, başka bir cümlenin ma'nâsının meydâna gelmesine bağlamakdır, diye ta'rîf edilmişdir. Bu bâb, ta'lîk şeklinde olan talâka âid şer'î mes'eleleri ihtivâ eder.

Bâb-u talâk-il merîd:

Bu bâb, hastanın talâkına âid mes'eleleri ve ahkâm-ı şer'iyyeyi ihtivâ eder.

Bâb-ür-ric'ı:

"Ric'ı", rücu', dönmek ma'nâsınadır. Fıkhda: "İddet içinde kocanın zevcesine dönebilmesi, ya'nî nikâhını devâm etdirebilmesidir."

Îlâ bâbı:

"Îlâ", lügatda yemîn ma'nâsınadır. Şerî'atde ise, zevceye yaklaşmamak için yemîn etmekdir. Bu bâb, îlâ' ile alâkalı hükmleri ve şer'î mes'eleleri ihtivâ eder.

Hul’ bâbı:

“Hul’ ”, gidermek ma’nâsınadır. Fıkh ilminde, hul’ veyâ onun ma’nâsında bir lafz ile zevcenin kabûlüne bağlayarak nikâhı gidermekdir. Bu bâb, hul’a âid ahkâmı ve şer’î mes’eleleri ihtivâ eder.

Zıhâr bâbı:

“Zıhâr”, lügatda “zâhere min ımraetihî” cümlesindeki “zâhir” kelimesinden masdar olup, zevc tarafından zevceye, “sen bana annemin sırtı gibisin” sözü ile hitâb etmesine denir. Şerî’atde ise, müslimânın zevcesini ve onun herhangi bir uzvunu kendisine evlenmek ebediyyen harâm olan birisine benzetmesidir, diye ta’rîf edilmişdir. Buna dâir hükmler, şer’î mes’eleler bu bâbda yazılıdır.

Kefâret bâbı:

“Kefâret” kelimesi küfr lafzından alınmış olup, lügatda örtmek demekdir. Şerî’atde ise, köleyi âzâd etmekdir. Rüknleri, köle, âzâd etmek, oruc tutmak ve fakîrleri doyurmak olup, bu bâb bu husûsla alâkalı mes’eleleri ve hükmleri ihtivâ eder.

Li’ân bâbı:

“Li’ân” lügatda “lâane” kelimesinin masdarıdır. Bu lafz “leane” kelimesinden alınmış olup, kovmak ve uzaklaşdırmak ma’nâsınadır. Şerî’atde ise: Yemînler ile kuvvetlendirilen, la’net ile birlikde söylenen, şehâdetlerdir. Zevc hakkında kazf haddi, zevce hakkında da zinâ haddi yerine geçer.

Bu bâb, li’ân ile alâkalı hükmleri ve mes’eleleri ihtivâ eder.

Bâb-ül-innîn ve gayrihî:

“İnnîn”, lügatda cimâya gücü yetmeyen kimse demekdir. Şerî’atde, “zevcesi ile cimâya gücü yetmeyen kimsedir” diye ta’rîf edilmişdir. Buna âid hükmler ve mes’eleler bu bâbda yazılıdır.

İddet bâbı:

“İddet”, lügatda saymak ma’nâsınadır. Istılâhda, “nikâh zâil veyâ şübheli olunca, kadın için lâzım olan beklemedir.” [Talâkdan veyâ feshden veyâ kocası öldükden sonra, vaty veyâ halvet olunmuş zevcenin yeniden evlenmesi için harâm olan zemâna, iddet denir.] Bu husûslar ile alâkalı hükmler ve mes’eleler, bu bâbda anlatılmışdır.

Hıdâne bâbı:

“Hıdâne”, çocuğu terbiye etmek, büyütmek ma’nâsına olup, bu husûsla alâkalı şer’î mes’eleler, bu bâbda yazılmışdır.

Nafaka bâbı:

“Nafaka”, lügatda insanın âilesi için harcadığı şeye denir. Şerî’at-

de, yiyecek, giyecek ve meskendir. Örfde ise yiyecekdir. Bu bâb, nafakaya dâir hükmleri ve mes'eleleri ihtivâ eder.

8– KİTÂB-UL-ITK

"Itk", lügatda kölelikden çıkmak ma'nâsınadır. Şerî'atde, "efendinin köle hür olacak şeklde ondan hakkını düşürmesidir", diye ta'rîf edilmişdir. Âlimler ıtk ile alâkalı mes'eleleri ve hükmleri aşağıdaki bâblara göre yazmışlardır. Bu bâblar: "Bâb-u ıtk-ıl-ba'd, bâb-ül-hılf bi'l-ıtk, bâb-ül-ıtk alâ ca'l, bâb-üt-tedbîr, bâb-ül-istîlâd".

Itk-ul ba'd bâbı:

"Itk-ul-ba'd", köleden köleliğin değil, efendinin onun üzerindeki mülkiyyetinin bir kısmının gitmesi diye ta'rîf olunmuşdur. Bu husûsla alâkalı mes'eleler ve hükmler, bu bâbda yazılmışdır.

Hılfi bi'l-ıtk bâbı:

Bu bâb, ıtk ile yemîne âid hükmleri ve mes'eleleri ihtivâ eder.

Itk alâ ca'l bâbı:

"Ca'l", lügatda işçiye işine karşılık olarak yapılan şeydir diye ta'rîf olunmuşdur. Bu bâb, bu husûsla alâkalı hükmleri ve mes'eleleri bildirir.

Tedbîr bâbı:

"Tedbîr", akîbeti düşünerek, işin sonuna bakmakdır. Bir husûsun yürümesi için çalışmak ve sebebleri buna göre tertîb etmek ma'nâsı bundan alınmışdır. Yine tedbîr, bir kimseden bir söz ve haber nakl etmek ma'nâsınadır. Şerî'atde tedbîr, bir kimsenin, kölesinin ve câriyesinin hür olmasını kendi ölümüne bağlaması ma'nâsınadır. Bu da, onun ölümü ile birlikde, onların âzâd olmalarını vasıyyet etmekdir. Böyle köleye "müdebbir", câriyeye "müdebbire" denir. Bu bâb, tedbîr ile ıtka âid hükmleri ve mes'eleleri bildirir.

İstîlâd bâbı:

"İstîlâd", lügatda zevcesinden veyâ câriyesinden çocuk istemek ma'nâsınadır. Fıkh âlimleri bu kelimeyi câriyeden çocuk istemek ma'nâsına tahsîs etmişlerdir. Buna âid mes'eleler ve hükmler, bu bâbda yazılıdır.

9– KİTÂB-ÜL EYMÂN

"Eymân", yemîn lafzının çoğuludur. Yemîn, lügatda, "câriha", "kuvvet" ve "kasem" arasında ortakdır. Şerî'atde yemîn, yemîn edenin bir işi yapmaya veyâ yapmamaya olan azmini gösteren kuvvetli arzûdur.

Âlimler, eymân ile alâkalı mes'eleleri ve hükmleri aşağıdaki bâblara göre tertîb etmişlerdir. Bu bâblar: Girmek, çıkmak, yerleşmek, yapmak, binmek ve diğer husûslar ile alâkalı yemînler bâbı. Yimek, içmek, giymek

ve konuşmak ile alâkalı yemîn bâbı. Talâk ve ıtâka dâir yemîn bâbı. Alış-veriş, nemâz, oruc ve diğer şeylere âid yemîn bâbı. Dövmek, öldürmek ve benzeri diğer işlere âid yemîn bâbı.

Girmek, çıkmak, yerleşmek, yapmak, binmek ve diğer husûslar ile alâkalı yemînler bâbı:

Bu bâb, girmek, çıkmak, yerleşmek... gibi husûslara dâir yemîne âid hükmleri ve mes'eleleri ihtivâ eder.

Yimek, içmek, giymek ve konuşmak ile alâkalı yemîn bâbı:

Bu bâb, yimek, içmek, giyinmek, konuşmak ile alâkalı yemîne dâir mes'eleleri ve hükmleri bildirir.

Talâk ve ıtâka dâir yemîn bâbı:

Bu bâb, talâk ve ıtâkla alâkalı yemîne âid mes'eleleri bildirir.

Alış-veriş, nemâz, oruc ve diğer şeylere âid yemîn bâbı:

Bu bâb, alış-veriş, oruc, nemâz ve diğer işlere âid yemîn ile alâkalı hükmleri ve mes'eleleri bildirir.

Dövmek, öldürmek ve benzeri diğer işlere âid yemîn bâbı:

Bu bâb, dövme, öldürme ve sâir işlere âid yemîn ile alâkalı mes'eleleri ve hükmleri ihtivâ eder.

10– KİTÂB-ÜL-HUDÛD

"Hudûd", had lafzının çoğuludur. "Had" lügatda mâni' olmak ma'nâsınadır. Şerî'atde, Allahü teâlânın hakkı olarak yerine getirilmesi vâcib olan ukûbet-i mukaddere [mikdârı belli cezâdır] diye ta'rîf edilmişdir.

"Ukûbât", dövmek yâhud kesmek yâhud taşlamak veyâ öldürmek gibi cezâlardır.

"Ukûbât-ı mukaddere", Kitâb yâhud sünnet veyâ icmâ' ile farz ve takdîr olunan cezâdır.

Âlimler, ukûbât-ı mukaddereye âid mes'eleleri ve hükmleri aşağıdaki bâblara göre yazmışlardır:

Bu bâblar: "Haddi gerekdiren ve gerekdirmeyen vaty bâbı, zinâya şâhidlik ve ondan rücu' bâbı, içki haddi bâbı, kazf haddi bâbı, ta'zîr bâbı".

Haddi gerekdiren ve gerekdirmeyen vaty bâbı:

Bu bâb, şer'î had cezâsını gerekdiren ve gerekdirmeyen vatye âid hükmleri ve mes'eleleri bildirmekdedir.

Zinâya şâhidlik ve ondan rücu' etme bâbı:

Bu bâb, zinâ üzerine şâhidliğe ve ondan rücu' etmeye dâir mes'ele-

leri ve hükmleri bildirmekdedir.

İçkiye had cezâsı bâbı:

Bu bâb, içki içen mükellef, akllı müslimân için verilmesi gereken had cezâsına âid mes'eleleri ve hükmleri ihtivâ eder.

Kazf haddı bâbı:

"Kazf", lügatda fırlatmak, atmak demekdir. Şerî'atde iffetli olan erkek veyâ kadına zinâ lafı atmakdır. Bu bâb, icmâ' ile büyük günâhlardan olan zinâya had cezâsı ile alâkalı mes'eleleri ve hükmleri bildirir.

Ta'zîr bâbı:

"Ta'zîr", lügatda edeblendirmek demekdir. Şerî'atde haddan dahâ hafîf cezâ ile cezâlandırmak diye ta'rîf olunmuşdur. Bu husûsla alâkalı mes'eleler ve hükmler bu bâbda yazılmışdır.

11– KİTÂB-ÜS-SİRKAT

"Sirkat", lügatda başkasının bir şeyini gizlice almak demekdir. Çalınan şeye sirkat denilmesi mecâzîdir. Şerî'atde ise, mükellef olan, ya'nî akl ve bâlig olan erkek, kadın, köle, efendi, müslimân veyâ zımmî, gören ve konuşabilen bir kimse, on dirhem hâlis gümüş parayı veyâ değerinde olan ve kendinde mutekavvim olan ve durmakla bozulmayan bir malı, müslimân veyâ zımmî olan sâhibinin mülkünden, gizlice almakdır.

Âlimler, sirkat ile alâkalı mes'eleleri ve hükmleri aşağıdaki bâblara göre yazmışlardır. Bu bâblar: "Bâb-u-keyfiyyet-il-kat'i ve isbâtihî, bâb-u kat-ıt-tarîk".

Bâb-u-keyfiyyet-il-kat'i ve isbâtihî:

Bu bâb, hırsızın elinin kesilmesine âid mes'eleleri ve hükmleri bildirir.

Kat-ı tarîk bâbı:

"Kat-ı tarîk", en büyük hırsızlıkdan olup, bu husûs ile alâkalı şer'î mes'eleler ve hükmler bu bâbda yazılıdır.

12– KİTÂB-ÜL CİHÂD

"Cihâd", lügatda "Câhede fî sebîlillah" sözündeki "câhede" fi'linden masdardır. Şerî'atde, "hak dîne da'vet, kabûl etmeyenlerle harb etmek" diye ta'rîf edilmişdir. Bir ta'rîfi de şöyledir: "Allah yolundaki harbde, doğrudan yâhud malıyla, görüşüyle, kalemiyle başka şeylerle yardım etmek sûretiyle bütün gücünü sarf etmekdir."

Cihâd ve benzeri hayrlı işlerin öldükden sonra sevâblarının devâm edeceği bildirilmişdir. Bu husûsda Şeyh Muhaddis Abdülbâkî Hanbelî hazretlerinin yazdığı bir şi'r teberrüken buraya alınarak sahîfemiz süslendi.

Şi’rin tercemesi:

Âdemoğlu ölür, ameli biter,
Onüç ecri, ardından ta’kîb eder:

Yaydığı ilmler, evlâd düâsı,
Ağaç dikmek ve cârî sadakası.

Bir mıshaf bırakmak, hudûd nöbeti,
Kuyu kazmak, su akıtmak ni’meti.

Bir garîbe sığınacak ev yapmak,
Yâ ilm-ü zikr için bir binâ kurmak.

Kur’ân-ı kerîmi halka öğretmek,
Hak yolunda cihâdda şehîd düşmek.

Bir de dinde iyi bir çığır açmak,
Bunları tut, hatâ olur unutmak.

Âlimler, cihâd ile alâkalı şer’î mes’eleleri ve hükmleri aşağıdaki bâblara göre bildirmişlerdir. Bu bâblar: “Ganîmet ve taksîmi bâbı, kâfirlerin istîlâsı bâbı, müste’min bâbı, uşr, harâc, cizye bâbı, mürted bâbı, âsîler bâbı.”

Ganîmet ve taksîmi bâbı:

Bu bâb, cihâdla alınan ganîmet malı ve onun taksîmine âid mes’eleleri ve hükmleri ihtivâ eder.

Kâfirlerin istîlâsı bâbı:

Bu bâb, istîlâ ile alâkalı şer’î mes’eleleri ve hükmleri içine alır.

Müste’min bâbı:

“Müste’min”, lügatda emân dileyen ma’nâsına olup, bununla alâkalı mes’eleler ve hükmler bu bâbda yazılmışdır.

Uşr, harâc ve cizye bâbı:

Bu bâb, uşr, harâc ve cizye ile alâkalı şer’î mes’eleleri ve hükmleri ihtivâ eder.

Mürted bâbı:

“Mürted”, lügatda mutlak dönme ma’nâsınadır. Şerî’atde ise, Allahü teâlâ muhâfaza buyursun, dîn-i islâmdan dönmek ma’nâsına olup, bununla alâkalı hükmler ve mes’eleler, bu bâbda yazılmışdır.

Bâgîler bâbı:

“Bugât”, bâgî lafzının çoğuludur. Bâgî lügatda taleb ma’nâsınadır. Örfde ise, halâl olmayan zulmü taleb etmekdir diye ta’rîf edilmişdir. Şerî’atde bâgî, haksız olarak devlet reîsine isyân eden diye ta’rîf edilmişdir.

Bu husûsa dâir şer'î mes'eleler ve hükmler bu bâbda yazılmışdır.

13– KİTÂB-ÜL-LAKÎT

"Lakît", lügatda melkût ya'nî yerden alınan şey demekdir. Ma'nâ bakımından dahâ ziyâde, kasden bırakılan çocuk ma'nâsına kullanılır. Şerî'atdaki ma'nâsı: "Fakîrlikden korkarak, şek ve şübheden kaçınmak için, sokağa bırakılan canlı çocuğa verilen ismdir." Onu terk eden, sokağa bırakan günâhkâr olur. Alan kimse sevâb kazanır. Bu husûs ile alâkalı şer'î hükmler ve mes'eleler kitâb-ül-lakîtde anlatılmışdır.

14– KİTÂB-ÜL-LUKATA

"Lukata" kelimesi, yerde bulunan mala verilen ismdir.

Şerî'atde lukata, yerde bulunup, sâhibi belli olmayan maldır diye ta'rîf edilmişdir. Bir kimse lukatayı sâhibine vermek niyyeti ile alırsa onu yerden alması halâldır. Eğer kendisi alırsa, o kimse gasb edici ve günâhkâr olur. [Bir işden maksad ne ise hükm ona göredir. **(Mecelle:** madde 2**)**]

İnsanlar için "lakît", insandan başka şeyler için "lukata" lafzı kullanılır. "İltıkad", yere düşen bir şeyi kaldırıp almak demekdir. "Telakkut", bir şeyi sağdan soldan toplayıp almak ma'nâsınadır. Kitâb-ül-lukata, lukataya âid hükmleri ve mes'eleleri ihtivâ eder.

15– KİTÂB-ÜL-ÂBIK

"Abk" ve "İbâk", kölenin efendisinden korku ve endîşesi yâhud zor işler derdi olmaksızın nefsine uyarak kaçması ma'nâsınadır. Gizlenip, sonra bir yere kaçıp gitmek ma'nâsına olduğu da bildirilmişdir.

"Âbık" ve "Ebûk", ism-i fâil olup, efendisinden kaçan köleye denir. "Âbık" lafzının çoğulu "ubbâk ve ubbek"dir. Fekat bu maddenin îcâbı olarak "Ebûk" lafzı, kaçan köle için söylenir.

"Teebbuk", gizlenmek, bir kavle göre ise, bir yerde oyalanıp kalmak ma'nâsınadır. Günâh işlemek ma'nâsına da kullanılır.

Bu kitâb, "âbık" ile alâkalı hükmleri ve mes'eleleri bildirir.

16– KİTÂB-ÜL-MEFKÛD

"Mefkûd", fakd lafzından alınmış olup, lügatda ma'dûm olan şey ma'nâsınadır ki, gayb olan şeye denir. Dindeki ma'nâsı, hayâtda veyâ ölü olduğu bilinmeyen gâib bir şey demekdir. "Fakîd" kelimesi de bu ma'nâdadır.

"Fakd" ve "fükûd", mevcûd olan şeyi gayb etmek ma'nâsınadır.

"İfkâd", bir kimseye bir şeyini gayb etdirmek demekdir.

"Fâkıd", zevci veyâ çocuğu vefât etmiş olan kadına denir. Bir rivâyete göre de, kocası vefât etdikden sonra başkası ile evlenen kadına denir.

Yavrusunu yırtıcı hayvan parçalamış olan ineğe de fâkıd denir.

"İftikâd" ve "tefekkud", bir kimsenin gayb etdiği şeyi araması ma'nâsınadır.

Mefkûd ile alâkalı mes'eleler ve hükmler bu kitâbda yazılmışdır.

17– KİTÂB-ÜŞ-ŞİRKET

"Şirket", lügatda birbirine eklemek, karışdırmak ma'nâsınadır. Şer'î'atde: "İki veyâ dahâ çok kimsenin, sermâyede ve kazancda ortak olmak üzere yapdıkları akd"dir diye ta'rîf edilmişdir. Aslında birden çok kimseye bir şeyin âid olması ve onların o şey ile imtiyâz sâhibi olmalarıdır. Fekat böyle bir âid olmaya sebeb olan akd, örfde ve ıstılâhda şirket ma'nâsında da kullanılır. Bundan dolayı şirket iki kısma ayrılır: Birincisi, şirket-i mülk, diğeri şirket-i akddir.

Şirket-i mülk: İki veyâ dahâ çok kimsenin, mîrâs veyâ hediyye sûretiyle veyâ parasını belirli mikdârda verip satın alarak, ayn veyâ deyn olan bir mala berâber sâhib olmalarıdır. Yâhud, mallarını, ayrılamayacak şeklde karışdırıp, ortak olmalarıdır.

Şirket-i akd: İki veyâ dahâ fazla kimse arasında sermâye ve kârı müşterek olmak üzere ortaklık akdinden ibâret olup, ortaklar arasında îcâb ve kabûl ile hâsıl olur. Bunlardan başka bir de şirket-i ibâha vardır.

Şirket-i ibâha: Mübâh olan su gibi aslında kimsenin mülkü olmayan şeyleri alarak mülk edinmeye salâhiyyete herkesin ortak olmasıdır.

İştirak, ortak olmak ma'nâsınadır. Teşârük ve müşâreket de aynı ma'nâda kullanılır.

Şerîk, ortakların her birine denir. Çoğulu "eşrâk" ve "şürekâ"dır. Müennesi "şerîke" olup, bunun çoğulu ise "şerâik"dir.

Şirket mu'âmelelerine âid mes'eleler ve hükmler, fıkh kitâblarında "Kitâb-üş-şirket" kısmında yazılmışdır.

18– KİTÂB-ÜL-VAKF

"Vakf", lügatde habs, alıkoymak ma'nâsınadır. Şerî'atde: "Bir mülkü alınıp satılmamak üzere, Allah için devâmlı olarak alıkoymak" ma'nâsınadır. [Şart-ı vâkıf, nâssı şâri' gibidir, sözü vakfın temel kâidesidir.] Buna malını vakf eylemek denir. Vakfa dâir mes'eleler ve hükmler, fıkh kitâblarında "Kitâb-ül-vakf" kısmında yazılıdır.

19– KİTÂB-ÜL-BÜYU'

"Büyu' ", bey' kelimesinin çoğuludur. Bey': İki kişinin mallarını, râzı olarak, birbirlerine "Temlik" etmeleri, ya'nî isteyerek değişdirmeleridir.

Âlimler büyu'a âid mes'eleleri ve hükmleri aşağıdaki bâblara göre

yazmışlardır. Bu bâblar: Muhayyerlik bâbı, görünce muhayyerlik bâbı, aybda muhayyerlik bâbı, murâbaha bâbı, ikâle bâbı, fâsid bey' bâbı, selem bâbı, sarf bâbı.

Muhayyerlik bâbı:

"Hıyâr", muhayyerlik demekdir.

"Hıyâr-üş-şart", bâyı' veyâ müşteri yâhud ikisi birden belli bir müddet içinde bey'i fesh etmek yâhud izn ile icrâ etmek husûsunda muhayyer olmak üzere bey'de şartdan ibâretdir. Buna âid mes'eleler ve hükmler bu bâbda yazılıdır.

Malı görünce muhayyerlik bâbı:

"Hıyâr-ur-ru'yet", bir kimse bir malı görmeden satın alsa, görünceye kadar muhayyer olup, görünce onun bey'i dilerse bozması, dilerse kabûl etmesidir. Buna âid hükmler ve mes'eleler bu bâbda yazılıdır.

Aybda muhayyerlik bâbı:

"Bey'i mutlak", mebîin, satılan malın aybsız olmasını gerekdirir. Bey'i mutlak ile satılan bir malda, eski bir ayb ortaya çıkarsa, müşteri muhayyerdir. Dilerse vaz geçer, dilerse satın alır. Yoksa malı alıkoyup da aybı için fiyâtını düşüremez. Buna hıyâr-ül-ayb denir. Ehl ve erbâbı arasında ayb malın fiyâtını düşüren ayba denir. Bununla alâkalı mes'eleler ve hükmler, bu bâbda yazılıdır.

Fâsid bey' bâbı:

"Bey'i fâsid", aslı sahîh olup, vasfı sahîh olmayan, ya'nî aslen gerçekleşip, ba'zı hâricî vasflar bakımından meşru' olmayan bey'dir. Bununla alâkalı hükmler ve mes'eleler fıkh kitâblarında bu bâbda yazılıdır.

İkâle bâbı:

"İkâle", lügatda refi', kaldırmak ma'nâsınadır. Şerî'atde, bey' akdini bozmak demekdir. Bununla alâkalı hükmler ve mes'eleler, fıkh kitâblarında bu bâbda yazılmışdır.

Murâbaha ve tevliye bâbı:

"Murâbaha", ribh kelimesinden masdardır. Şerî'atdeki ma'nâsı: "Bir malı, alış fiyâtını söyleyerek ve üzerine kâr koyarak başkasına rızâsı ile satmakdır."

"Tevliye", mütevellî ta'yîn etmek, başkasını kendi yerine geçirmekdir. Şerî'atdeki ma'nâsı: "Malı aldığı fiyâta satmak"dır diye ta'rîf olunmuşdur.

Bunlara âid mes'eleler ve hükmler, fıkh kitâblarında bu bâbda yazılıdır.

Ribâ bâbı:

“Ribâ”, lügatda ziyâde, artma ma’nâsınadır. Şerî’atdeki ma’nâsı: “Bir mal diğer bir mal karşılığında verilirken, alıcıdan veyâ vericiden birinin ötekine karşılıksız olarak vermesi şart edilen fazla mala denir” diye ta’rîf edilmişdir. Bu konu ile alâkalı hükmler ve mes’eleler, fıkh kitâblarında bu bâbda yazılmışdır.

Hukûk bâbı:

“Hukûk”, hak, kelimesinin çoğuludur.

“Hak” bâtılın zıddıdır. Satılan mala bağlı olan haklara âid mes’eleler ve hükmler bu bâbda yazılıdır.

İstihkâk bâbı:

“İstihkâk”, hak taleb etmek ma’nâsınadır.

İstihkâk, iki çeşiddir: Birincisi, mülkiyeti, mâlik olmayı kaldırır. Köle âzâd etmek ve benzerleri gibi. İkincisi, mülkiyeti bir şahsdan diğerine nakl etmekdir. Mülke hak sâhibi olmak gibi. Bu bâb, istihkâk ile alâkalı mes’eleleri ve hükmleri bildirir.

Selem bâbı:

“Selem”, dinde peşin para ile veresiye mal almakdır. Bu bâb, selem ile alâkalı mes’eleleri ve hükmleri bildirir.

Sarf bâbı:

“Sarf”, lügatda ziyâde demekdir. Şerî’atdeki ma’nâsı: “Aynı cins veyâ farklı olan iki semeni birbiri karşılığında satmakdır. Altını, gümüş karşılığında satmak gibi” diye ta’rîf edilmişdir. Bunun ile alâkalı mes’eleler ve hükmler bu bâbda anlatılmışdır.

20– KİTÂB-UL-KEFÂLET

“Kefâlet”, lügatda ilâve ma’nâsınadır.

Şerî’atde, bir şeyin istenmesi hakkında zimmeti zimmete ilâve etmekdir. Ya’nî bir kimse kendini başkasına katıp, onun hakkında lâzım gelen talebi kendisinin de kabûl etmesidir.

“Kefâlet bin-nefs”: Bir kimsenin şahsına kefîl olmakdır.

“Kefâlet bil-mal”: Bir malın ödenmesine kefîl olmakdır.

“Kefâlet bit-teslîm”: Bir malın teslîmine kefîl olmakdır.

“Kefâlet bid-derk”: Satılan mal, hak sâhibi olmakla zabt olunduğu takdîrde, bedelini ödemeye, teslîme veyâ satana kefîl olmakdır.

“Kefâlet-i münceze”: Şarta ve gelecek zemâna bağlanmayan kefâletdir.

“Kefîl”: Kendi zimmetini başkasının zimmetine katan, ya’nî başkasının te’ahhüd etdiği şeye kendisi de te’ahhüd eden kimsedir. Kefîl olunan şahsa (asîl ve mekfûlün anh) denir.

“Mekfûlün leh”: Kefâlet husûsunda alacaklı olan kimsedir.

“Mekfûlün bih”: Kefîlin teslîmini yâhud ödemeyi te’ahhüd etdiği şeydir. Kefâlet bin-nefs, ya’nî şahsa kefîl olmakda mekfûlün anh ile mekfûlün bih aynı şeydir.

Kefâlete âid mes’eleler ve hükmler, fıkh kitâblarında kitâb-ül-kefâlet kısmında yazılıdır.

21– KİTÂB-ÜL-HAVÂLE

“Havâle”, lügatda nakl ma’nâsına olup, ihâle lafzından bir ismdir. Şerî’atde, borcu bir zimmetden diğer zimmete nakl etmekdir.

“Mühîl”: Havâle eden kimse olup, borçlu şahsdır.

“Muhâlün leh”: Alacaklı olan kimsedir.

“Muhâlün aleyh”: Kendine yapılan havâleyi kabûl eden kimsedir.

“Muhâlün bih”: Havâle olunan maldır.

“Havâle-i mukayyede”: Havâle edenin, havâleyi kabûl edenin zimmetinde, yâhud elinde olan malından vermek üzere diye yapdığı havâledir.

“Havâle-i mutlaka”: Havâle edenin, havâleyi kabûl edendeki malından vermek üzere diye kaydlı olmayan havâledir.

Havâle ile alâkalı mes’eleler ve hükmler, fıkh kitâblarında “Kitâb-ül-havâle” kısmında yazılıdır.

22– KİTÂB-ÜL-KAZÂ

“Kazâ”, lügatda hükm ma’nâsınadır. Şerî’atde, da’vâyı hükme bağlayarak hâlletmek ve ihtilâflara son vermek diye ta’rîf edilmiş olup, hükm ve hâkimlik ma’nâlarına gelir.

“Hâkim”: İnsanlar arasında meydâna gelen da’vâları ve ihtilâfları şer’î hükmlere uygun olarak hâlletmek ve hükme bağlamak için devlet reîsi tarafından ta’yîn edilen zâtdır.

“Hükm”: Hâkimin da’vâyı hükme bağlamasıdır. Hükm iki kısma ayrılır:

Birinci kısm: Hâkimin hükm etdim, iddi’a olunan şeyi ver gibi sözlerle da’vâ edilen şeyi, aleyhine hükm olunan kimsenin vermesini ilzâm etmesi, ya’nî lâzım kılmasıdır. Buna “kazâ-i ilzâm” ve “kazâ-i istihkâk” denir.

İkinci kısm: Hâkimin hakkın yokdur, münâzeâdan men’ edildin de-

mesi gibi sözlerle da'vâ sâhibini münâzeâdan men' etmesidir. Buna "kazâ-i terk" denir.

"Mahkûmun bih": Hâkimin aleyhine hükm olunan kimseye lâzım kıldığı şeydir. Bu kazâ-i ilzâmda da'vâ sâhibinin hakkını i'fâ etmesi, kazâ-i terkde ise, da'vâcının münâzeâdan vazgeçmesidir.

"Mahkûmun aleyh": Aleyhine hükm olunan kimsedir.

"Mahkûmun leh": Lehinde hükm olunan kimsedir.

Kazâ ile alâkalı mes'eleler, fıkh kitâblarında "Kitâb-ül-kazâ" kısmında yazılıdır.

Bâb-üt-tahkîm:

"Tahkîm", iki kısmın husûmet ve da'vâlarını hükme bağlamak için rızâlarıyla başka kimseyi hâkim yapmalarıdır. O kimseye "Hâkem" ve "Muhakkim" denir. Bu bâb, tahkîme âid hükmleri ve mes'eleleri ihtivâ eder.

23– KİTÂB-ÜŞ-ŞEHÂDÂT

"Şehâdât", şehâdet kelimesinin çoğuludur. Şehâdet lügatda kat'i haber ma'nâsınadır. Fıkh âlimlerinin ıstılâhında, bir kimsenin başka kimsede olan hakkını isbât için, hâkimin huzûrunda ve hasmının yanında, şehâdet lafzı ile ya'nî şâhidlik ederim diye haber vermesidir. Böyle haber verene "şâhid", lehine şâhidlik edilene "meşhûdün leh", aleyhinde şâhidlik yapılana "meşûdün aleyh", şâhidlik edilen hakka "meşhûdün bih" denir.

Ba'zı âlimlere göre "şühûd" ve "şihâd", görmekle berâber hâzır olmak ma'nâsındadır. Bu ise, baş ve kalb gözüyle görmek ile olur ki, ilm ya'nî kesin bilgidir. Ba'zan "şühûd" ve "şihâd", sâdece hâzır olmak ma'nâsında kullanılır. Fekat, sâdece hâzır olmak ma'nâsı için "şühûd", görmekle birlikde hâzır olmak ma'nâsı için "şehâdet" lafzının kullanılması dahâ iyidir. "Şehâdet", şâhidlik demek olup, baş veyâ kalb gözüyle görmek sebebiyle hâsıl olan ilm ve haberdâr olmak ile söylenen sözdür. Ba'zan yemîn yerinde de kullanılır. "Allahü teâlâya şehâdet ederim ki, o böyledir" denir. Burada "eşhedü", şehâdet ederim lafzı, yemîn ederim ma'nâsınadır. Ba'zan Allahü teâlânın ism-i şerîfi zikr edilmeden de söylenir.

"Şehâdet", ism olup, Allah yolunda öldürülmeye de denir.

"Müşâhede", yüz yüze görmek ma'nâsınadır.

"Teşehhüd", nemâzda otururken kelime-i şehâdetin içinde bulunduğu tehiyyâtı okumak ma'nâsınadır. Bu ma'nâda olması, şerî'atde bildirilmesi iledir.

"Meşhûd", Cum'a günü, bir kavle göre kıyâmet günü yâhud arefe günüdür. Buradaki murâd, Burûc sûresinin üçüncü âyet-i kerîmesinde geçen **"Ve şâhidün ve meşhûd"**daki "meşhûd" kelimesidir.

“İşhâd”, bir şeyi hâzır etmek ma’nâsınadır.

“Müşhed”, harbde şehîd edilen kimseye denir.

“Meşhed” ve “Meşhede” ve “Müşhede”, insanların hâzır olduğu yerlere denir.

“İstişhâd”, bir kimseden bir husûs için şâhidlik etmesini istemek ma’nâsınadır. Yine şehîd olmak, ya’nî Allah yolunda öldürülmek ma’nâsına da kullanılır.

Şehâdete âid mes’eleler ve hükmler, fıkh kitâblarında “Kitâb-üş-şehâdât” kısmında yazılıdır.

24– KİTÂB-ÜL-VEKÂLET

“Vekâlet”, bir kimsenin işini başkasına havâle etmesi ve o işde onu kendi yerine koymasıdır. Vekîl edene “Müvekkil”, yerine koyduğu kimseye “Vekîl”, o işe ise “Müvekkelün bih” denir.

“Tevkîl”: Bir kimseyi vekîl yapmak ma’nâsınadır.

“Vekîl”: Vekele lafzından ismdir.

“Vekele”: Her husûsda Allahü teâlâya güvenmek ve boyun eğmek ma’nâsınadır.

“Vükûl”: Bir işi temâmen bir kimseye havâle etmek, ısmarlamak ma’nâsınadır.

“Tevekkül”: İşlerinde Allahü teâlâya itâ’at ve boyun eğmek ma’nâsınadır.

“Îkâl ve ittikâl”: İşlerini Allahü teâlâya havâle ederek boyun eğmek, i’timâd etmek demekdir.

“Vekele, vükele, tükele, müvâkil”: Kendi işlerini görmekden âciz olup, işlerini dâimâ başkasına havâle eden kimseye denir.

“Tevâkül”: İnsanların bir kimseyi temâmen terk edip, unutması ve ondan bî kayd olmaları [onunla ilgilenmemeleri] ma’nâsınadır.

“Tüklân”: Tevekkül ma’nâsınadır. Âcizliğini belirterek, başkasına i’timâd etmeye, güvenmeye denir.

“Mütevekkil”: Tevekkül eden demekdir.

Vekâlete âid hükmler ve mes’eleler, fıkh kitâblarında “Kitâb-ül-vekâlet” kısmının alâkalı bâblarında yazılıdır.

25– KİTÂB-ÜD-DA’VÂ

“Da’vâ”, bir kimsenin bir kimseden hâkim huzûrunda hakkını taleb etmesidir. Hakkını taleb eden kimseye “Müddaî”, aleyhine da’vâ açılan kimseye de “Müddeâ aleyh” denir.

“Müddeâ”, da’vâcının, da’vâ etdiği şeydir. Buna “Müddeâ bih” de denir. Da’vânın sıhhatinin şartlarına, def-i da’vâya, hasma ve tenâkuza ve tafsilâtına dâir hükmler ve mes’eleler, fıkh kitâblarında “Kitâb-üd-da’vâ” kısmında yazılıdır.

(Def’-i da’vâ, da’vâlı tarafından, da’vâcının da’vâsını hükmsüz kılacak bir da’vâ ortaya koymakdır. Meselâ, bir kimse karzdan dolayı belli bir mikdâr da’vâ etdiğinde, da’vâlının ben onu ödemişdim veyâ sen beni ondan afv etmişdin yâhud biz anlaşmışdık veyâ bu ödünc olan para değildir. Belki, sana satmış olduğum falan mülkün parasıdır. Yâhud falan kimsede alacağım olan o kadar mikdâr parayı sana havâle etmişdim, sen de bana o parayı vermişdin dese, da’vâcının da’vâsını yok etmiş olur.

Yine, bir kimse diğer bir kimseden falanın zimmetinde alacağım olan şu kadar paraya sen kefîl olmuşdun diye da’vâ etdiğinde, o kimse, borclunun sözü edilen parayı ödediğini iddia etse, da’vâcının da’vâsını geçersiz kılar.

Yine bir kimse, diğer kimsenin elinde bulunan bir malı benimdir diye da’vâ etdiğinde, o kimse da’vâcıya dahâ önce falan adam o malı benden da’vâ etdiğinde, sen onun da’vâsına şâhid olmuşdun dese, da’vâcının da’vâsını geçersiz kılar.

Yine bir kimse, bir meyyitin bırakdığı maldan bir mikdâr para alacağı olduğunu, da’vâ etse, fekat mîrâscının bunu inkârı üzerine bu da’vâsını isbât etdikden sonra, meyyitin hayâtda iken o borcu ödemiş olduğunu vârisi iddia etse, da’vâcının da’vâsını def’ etmiş olur.

Tenâkuz: Da’vâcının kendi da’vâsına zıd, ya’nî da’vâsının geçersizliğini gerekdiren bir söz söylemiş olmasıdır.

26– KİTÂB-ÜL-İKRÂR

“İkrâr”, lügatda isbât etmek, sâbit kılmak ma’nâsınadır. Şerî’atde ise, bir kimse diğer kimsenin kendisinde bulunan hakkını i’tirâf etmesi demekdir. Böyle i’tirâfda bulunan kimseye “Mukır”, kendi lehine i’tirâfda bulunulan kimseye de “Mukarrun leh”, i’tirâf edilen hakka da “Mukarrun bih” denir.

İkrâra âid mes’eleler ve hükmler, “Kitâb-ül-ikrâr”da yazılıdır.

27– KİTÂB-ÜS-SULH

“Sulh”, lügatda musalaha kelimesinden ismdir. Şerî’atde, karşılıklı rızâ ile nizâyı gideren akddir. Bu ise îcâb ve kabûl ile meydâna gelir.

“Musâlih”, sulh akdini yapan kimsedir. “Musâlehun aleyh”, sulhun bedelidir. “Musâlehun anh”, da’vâ edilen şey demekdir.

Sulh üç kısma ayrılır:

Birinci kısm: İkrâr-ı sulh olup, aleyhine da’vâ açılan kimsenin ikrâ-

rı ile meydâna gelen sulhdur.

İkinci kısm: İnkâr-ı sulh olup, aleyhine da'vâ açılan şahsın inkârı ile meydâna gelen sulhdur.

Üçüncü kısm: Aleyhine da'vâ açılan kimsenin ikrâr ve inkâr etmeyip, sükûtu ile meydâna gelen sulhdur.

"İbrâ", iki kısma ayrılır: Birincisi, ibrâ-ı iskât, ikincisi, ibrâ-ı istîfâdır.

"İbrâ-ı iskât": Bir kimsenin diğer kimsede olan hakkının temâmını düşürmesi, yâhud bir mikdârını azaltarak o kimseyi borcundan kurtarmakdır.

"İbrâ-ı istîfâ": Bir kimsenin diğer kimseden hakkını aldığını i'tirâf etmek olup, bu bir nev'î ikrârdır.

"İbrâ-ı hâs": Bir ev yâhud bir çiftlik veyâ bir sebebden dolayı alacak da'vâsı gibi bir husûsa âid da'vâdan bir kimseyi ibrâ etmekdir.

"İbrâ-i âmm": Bir kimseyi bütün da'vâlardan ibrâ etmekdir.

Sulh ve ibrâya dâir mes'eleler ve hükmler, fıkh kitâblarında "Kitâbüs-sulh" kısmında yazılıdır.

28– KİTÂB-ÜL-MUDÂREBE

"Mudârebe", bir tarafdan sermâye, diğer tarafdan da iş yapmak üzere kurulan bir çeşid şirket, ortaklıkdır. Sermâye sâhibine "rabb-ül-mâl", iş yapana "mudârib" denir. Mudârebenin rüknü, îcâb ve kabûldür.

Mal sâhibi işi yapacak olana, şu sermâyeyi al, kârı aramızda yarı yarıya yâhud ikili birli bölüşmek üzere mudârebe ortaklığı üzere çalış dese, yâhud şu paraları al ve sermâye yap, kârı aramızda şu nisbet üzere ortak olsun demek gibi, mudârebe ma'nâsını ifâde eden bir söz söylese, işi yapacak olan da kabûl etse, mudârebe meydâna gelir.

Mudârebe iki kısma ayrılır. Birincisi, mudârebe-i mutlaka, ikincisi, mudârebe-i mukayyededir.

Mudârebe-i mutlaka: Zemân, mekân ve bir nev'î ticâret ile satıcı ve alıcıyı ta'yîn ile kaydlı olmayan mudârebedir.

Mudârebe-i mukayyede: Zemân, mekân ve bir nev'î ticâret ile bâyi' ve müşteriyi belirtme kaydı taşıyan mudârebedir. Meselâ, falan zemân yâhud falan yerde veyâ falan cins malı al, sat, yâhud falan kimseler ile yâhud falan belde halkı ile alış-veriş et dese, mudârebe-i mukayyede olur.

Mudârebeye âid mes'eleler ve hükmler, fıkh kitâblarında "Kitâb-ülmudârebe" kısmında yazılıdır.

29– KİTÂB-ÜL-ÎDÂ'

"Îdâ' " kelimesi vedî', lafzından alınmış olup, lügatda terk ma'nâ-

sınadır. Şerî'atdeki ma'nâsı: Kendi malının muhâfazasını başkasının uhdesine vermekdir. Havâle eden kimseye "mûdı' ", kabûl eden kimseye "vedî' " ve "müstevda' " denir.

"Vedîa" muhâfazası için bir kimsenin uhdesine verilen maldır.

Îdâ', sarîh olarak veyâ dalâleten, işâretle îcâb ve kabûlle meydâna gelir.

Vedîa sâhibi, şu malı senin uhdene verdim, yâhud emânet etdim dese, uhdesine verilen de kabûl etdim dese, sarâhaten îdâ' yapılmış olur.

Yine bir kimse hâna girip, hâncıya hayvanımı nereye bağlayayım dediğinde, hâncı bir yer gösterip, o da oraya bağlasa, delâleten îdâ' meydâna gelir.

Yine bir kimse malını bir dükkâncının yanına bırakıp gitse, o da bunu görüp sükût etse, o mal o dükkân sâhibi yanında vedîa olur. Eğer dükkân sâhibi kabûl etmem diyerek red etse, îdâ' meydâna gelmez.

Yine bir kimse malını vedîa olmak üzere birkaç kişinin yanına bırakıp gitse ve onlar da görüp sükût etseler, o mal hepsinin yanında vedîa olur. Fekat birer birer kalkıp gitseler, en sonraya kalan kimsenin o malı koruması belli olmakla, mal onun yanında vedîa olur.

Îdâ'a, damân ve vedîaya âid mes'eleler ve hükmler, fıkh kitâblarında "Kitâb-ül-îdâ' " kısmında yazılıdır.

30– KİTÂB-ÜL-ÂRİYET

"Âriyet", lügatda bir şeyi karşılıksız olarak vermek demekdir. Şerî'atdeki ma'nâsı, menfe'ati karşılıksız olarak verilen maldır. Buna "Muâr" ve "Müsteâr" da denir.

"İâre", âriyet vermekdir. Âriyet veren kimseye "Muîr" denir.

"İstiâre", âriyet almakdır. Alan kimseye "Müsteîr" denir.

"İâre", îcâb ve kabûl ile teâtî, ya'nî yalnız bir tarafdan veyâ her iki tarafdan teslîm etmek ile meydâna gelir. Meselâ, bir kimse birine şu malımı sana iâre etdim yâhud âriyet verdim dese, o da kabûl etdim dese, yâhud birşey söylemeyerek kabz etse, teslîm alsa veyâ biri diğerine şu malı bana âriyet ver dese, o da verse iâre meydâna gelir.

Muîrin, âriyet veren kimsenin sükûtu kabûl sayılmaz. Buna göre bir kimse birinden birşey âriyet istese, sâhibi sükût etdiği hâlde gasb etmiş olmaz.

Âriyete âid mes'eleler ve hükmler, fıkh kitâblarında, "Kitâb-ül-âriyet"de yazılıdır.

31– KİTÂB-ÜL-HÎBE

"Hîbe", bir malı karşılıksız olarak başkasına temlik etmek, vermekdir.

Hîbe eden kimseye "Vâhib", hîbe olunan mala "Mevhûb", hîbeyi kabûl eden kimseye "Mevhûbün leh", hîbe kabûl etmeye de "ittihâb" denir.

Hîbenin rükn ve kabzına, şartlarına ve hîbeden dönmeye ve hastanın hîbesine âid mes'eleler ve hükmler, fıkh kitâblarında, "Kitâb-ül-hîbe"nin alâkalı fasllarında yazılıdır.

32– KİTÂB-ÜL-İCÂRE

"İcâre", lügatda ücretin ismidir. Fekat îcâr, kirâya vermek ma'nâsında da kullanılır. Fıkh âlimlerinin ıstılâhında, belli bir menfe'ati belli bir karşılık mukâbilinde satmakdır.

"Ücret": Kirâ, ya'nî menfe'atin bedelidir.

"Îcâr": Kirâya vermekdir.

"İstîcâr": Kirâ ile tutmakdır.

"Âcir": İcâreye veren kimsedir. "Mukârî" ve "Mucîr" de denir.

"Müste'cir": Kirâ ile tutan kimseye denir.

"Me'cûr": Kirâya verilen şeydir. Buna "Mücer" ve "Müste'cer" de denir.

"Müste'cerun fîh": Ücretlinin, ücretle yapmayı kabûl etdiği işi yerine getirmesi için, kirâlayan kimse tarafından kendisine teslîm edilen maldır.

"Ecîr": Ücretle tutulan kimsedir.

"Ecr-i misl": Ehl-i vukûfun [bilir kişilerin], garazsız olarak takdîr etdikleri ücretdir.

"Ecr-i müsemmâ": Akd sırasında konuşulan ve tesbît edilen ücretdir.

İcâre mu'âmelelerine, fâsid icâreye, daman-ı ecîr ile icârenin feshine âid mes'eleler ve hükmler, fıkh kitâblarında, "Kitâb-ül-icâre"nin husûsî bâblarında yazılıdır.

33– KİTÂB-ÜL-MÜKÂTİB

"Mükâtebe", lügatda yazışmak, mektûblaşmak ma'nâsınadır. Şerî'atde ise, kölenin efendisinden kendisini satın alıp, borcunu ödeyince âzâd olmak üzere yazdırmasıdır. Yazmak iki tarafdan yapılır. Bu da efendinin koyduğu şart hâsıl olunca, sözünü yerine getirip, âzâd etmek üzere, kölenin de istenilen parayı kazanıp ödemek üzere yazmalarıdır. Ba'zı âlimlerin beyânına göre, böyle köleye "Mükâtib" ve "Mükâteb" denilmesi de sahîhdir. Fekat bu husûsdaki yazıyı önce efendi yazdığından ona "Mükâtib" denmesi dahâ uygundur.

34– KİTÂB-ÜL-VELÂ'

"Velâ' ", velî lafzından alınmış olup, mâlik olmak ma'nâsınadır. Ya-

kınlık ma'nâsına da gelir. Ba'zı âlimlerin beyânına göre "Velâ-i ıtk" bunlardan alınmışdır.

"Velâ' " şerî'atde, ıtâka ve muvâlât yakınlığı sebebiyle yardımlaşmakdır. Âzâd edilme ve velîlik sebebiyle efendi ile köle arasında karşılıklı yardımlaşmadır. Buna âid mes'eleler ve hükmler fıkh kitâblarında "Kitâb-ül-velâ' "da yazılıdır.

35– KİTÂB-ÜL-İKRÂH

"İkrâh", bir kimseyi korkutarak, rızâsı olmaksızın, bir işi yapmaya haksız olarak zorlamakdır. Zorlanan kimseye "Mükreh", zorlayan kimse "Mücbir", zorla yapdırılmak istenen işe "Mükrehûn aleyh", korkutulan şeye "Mükrehün bih" denir.

İkrâh, iki kısmdır: Birinci kısm, ikrâh-ı mülcî, ikinci kısm, ikrâh-ı gayr-ı mülcîdir.

İkrâh-ı mülcî: Öldürmek veyâ bir uzvu kesmek yâhud bunlardan birine sebeb olacak kadar şiddetli dövmek ile olan ikrâhdır.

İkrâh-ı gayr-ı mülcî: Yalnız gam ve eleme sebeb olan dövme ve habs gibi şeyler ile yapılan ikrâhdır.

İkrâh ile alâkalı mes'eleler ve hükmler, "Kitâb-ül-ikrâh"da anlatılmışdır.

36– KİTÂB-ÜL-HİCR

"Hicr", lügatda mutlak olarak mâni' olmak ma'nâsınadır. "Hucrân" diye de ifâde edilir. Şerî'atde, belli bir şahsı tasarrufu kavlîsinden [alışveriş, kirâlama, havâle, kefîllik, emânet ve rehn, hîbe gibi işleri yapmakdan] men' etmekdir. Böyle men' edilen kimseye "Mahcûr" denir.

Hicr ile alâkalı mes'eleler ve hükmler, "Kitâb-ül-hicr"de yazılıdır.

37– KİTÂB-ÜL-ME'ZÛN

"Me'zûn" kelimesi, bu başlıkda izn ma'nâsınadır. İzn lügatda men' etmek ma'nâsına olan hicr kelimesinin zıddına denir. Bu kelimenin lügatda, bildirmek ma'nâsına kullanıldığı da rivâyet olunmuşdur. Düstûr ve icâzet ma'nâsına da kullanılır. Şerî'atdeki ma'nâsı, hicri çözmek, men' etmek hakkını kaldırmakdır. İzn verilen şahsa me'zûn denir. Buna âid mes'eleler, "Kitâb-ül-me'zûn"da yazılıdır.

38– KİTÂB-ÜL-GASB

"Gasb", bir kimsenin izni olmaksızın malını almakdır. Alan kimseye "gâsıb", alınan mala "mahsûb", malın sâhibine "Mahsûbün minh" denir.

Gasba, mübâşeret-i ıtlâfa, ya'nî bir şeyi bizzat telef etmeye, tesebbüben itlâfa ya'nî, bir şeyin telefine sebeb olmaya ve bunların tafsilâtına

âid mes'eleler ve hükmler, fıkh kitâblarında "Kitâb-ül-gasb"da yazılıdır.

39– KİTÂB-ÜŞ-ŞÜF'A

"Şüf'a", istenen bir şeyi, yanında bulunan başka bir şeye katmak ve artdırmakdır. Bu ise, bir iken çift yapmakdır. Fıkh âlimlerine göre şüf'a: Yeni mülk sâhibi olan ortağa, bedel ile zorla sâbit olan bir şeye sâhib olma hakkıdır. Bu hak irâd getiren mülkde olur. Urûzda ya'nî altın ve gümüş dışındaki mallarda olmaz. [Başkasına satılmış olan bir mülkü, satış değeri ile satın alma hakkına şüf'a denir.] Meselâ Zeyd ve Amrın mülkleri olan evlerinin kapıları karşı karşıya husûsî bir yol üzerinde olsa ve o yoldan gelip geçme hakkına ortak olsalar, Zeyd evini Bekre belli bir bedel karşılığında satıp teslîm etse, Amrın o evi şüf'a hakkı ile satın alma hakkı bulunduğundan, bunu duyduğu ânda fetvâ kitâblarında yazılı olan şartlara uyarak, o evi şüf'a hakkı sebebiyle Bekrden alır. Ba'zı âlimlerin beyânına göre, şüf'anın aslı, ziyâde ma'nâsınadır. Bu i'tibârla örf-i şer'îde bildirilen şeklde, ziyâde olan mülke şüf'a denir. Çiğneyip yutulan şeye lokma denildiği gibi, mülk edinme ma'nâsına kullanılır. Bundan bir iş yapmak ma'lûm değildir. İmâm-ı Şa'bî "rahmetullahi aleyh" hazretlerinin bu husûsdaki sözü şudur: Şüf'a mülk mikdârı üzere değildir. Bilâkis kişi sayısına göre sâbit olur. Meselâ, bir ev üç kimse arasında müşterek olup, birinin yarı, birinin altıda bir, başka birinin de üçde bir hisseleri olsa, yarı hisse sâhibi olan kendi hissesini başka bir şahsa belli bir bedelle satdıkdan sonra, diğer hissedârlar işitdikleri ânda şüf'a hakkı ile da'vâ etseler, hâkim o satılan hisseyi onlara yarımşar olarak vermeye hükm eder ve teslîm eder. Fekat imâm-ı Şâfi'î hazretlerine göre, bu hissedârlar arasında hisseleri kadar ya'nî üçde birer olarak taksîm olunur, eğer altıda bir hisse sâhibi olan kimse satmışsa, satılan mal beşde birer, satan üçde bir, hisse sâhibi olan kimse ise dörtde birer olarak taksim olunur. Hanefî mezhebine göre ise, bildirilen durumların temâmında hepsi yarımşar hisse olarak paylaşdırılır.

"Şefî' ": Şüf'a hakkı olan kimseye denir.

"Meşfû' ": Kendisinde şüf'a hakkı bulunan maldır.

"Meşfûün bih": Şüf'a hakkı olan kimsenin, şüf'alı mülküdür.

Şüf'a ile alâkalı mes'eleler ve hükmler, fıkh kitâblarında, "Kitâb-üş-şüf'a"da yazılıdır.

40– KİTÂB-ÜL-KISMET

"Kısmet", lügatda iktisâm [paylaşmak] kelimesinden ismdir. Şerî'atde, hisse-i şâyı'ayı ta'yîn etmekdir. Ya'nî kile, vezn, zrâ' gibi bir ölçü ile hisseleri birbirinden ayırmakdır.

Kısmet iki şeklde olur. Yâ müşterek olan mallar kısmlara bölünerek, her bölümünde bulunan hisseler birer kısmında toplanmış olur. Üç kişi ara-

sında müşterek olan otuz baş koyunu, onar onar üçe taksîm etmek gibi. Buna “Kısmet-i cemi’ ” denir. Yâhud müşterek olan bir mal taksîm edilip, her parçasında şâyi’ olan hisseler birer kısmında ta’yîn eder. Bir arsanın ikiye taksîmi gibi. Buna “Kısmet-i tefrîk” ve “Kısmet-i ferd” denir.

Kısmet, bir bakımdan paylaşma, bir bakımdan da mübâdeledir. Meselâ, iki kimse arasında yarı yarıya müşterek olan bir kile buğdayın her dânesinde her birinin yarım hissesi vardır. Buğdayın temâmı kısmet-i cemi’ kâbilinden olarak, iki kısma taksîm ile, yarısı birine, yarısı da diğerine verilince, herbiri kendisinin yarım hissesini paylaşmış, diğer yarısını da öbür kimsenin hissesi ile mübâdele etmiş olur.

Yine bunun gibi, iki kişi arasında yarı yarıya müşterek olan (ortak oldukları) bir arsanın her parçasında her birinin yarım hissesi bulunmakdadır. Arsa, kısmet-i tefrîk ile ikiye taksîm olunarak, her birine birer kısmı verilince, herbiri kendi yarım hissesini paylaşmış, diğer yarısını öbür kimsenin yarım hissesi ile mübâdele etmiş olur.

Kısmet ile alâkalı mes’eleler ve şer’î hükmler, fıkh kitâblarında, “Kitâb-ül-kısmet” kısmında yazılıdır.

41– KİTÂB-ÜL-MÜZÂRE’A

“Müzâre’a”, ekincilik, harman yapılan şeyleri yetişdirmek için yapılan mu’âmeledir. Tarla ya’nî toprak birinden, işçilik diğerinden olmak üzere ve mahsûlü, sözleşilen nisbetde paylaşmak üzere iki kişi arasındaki şirketdir.

Müzâre’anın rüknü, esâsı, îcâb ve kabûldür. Şöyle ki, arazî sâhibi, çiftciye şu tarlayı, mahsûlünden şu kadar hisse almak üzere sana müzâre’a yoluyla verdim dese, çiftci de kabûl etdim dese veyâ râzı oldum dese, yâhud rızâsını gösteren bir söz söylese yâhud da çiftci toprak sâhibine ben senin tarlanda müzâre’a yoluyla çalışırım dese, o da râzı olsa, müzâre’a akd edilmiş, yapılmış olur.

Müzâre’a ile alâkalı mes’eleler ve hükmler, fıkh kitâblarında, “Kitâb-ül-müzâre’a” kısmında yazılıdır.

42– KİTÂB-ÜL-MÜSÂKÂT

“Müsâkât” sekâ kelimesinden alınmışdır. Şerî’atde, birinden ağaç, diğer kimseden yetişdirmek ve elde edilen meyvenin aralarında taksîm olunmak üzere yapılan şirketdir.

Müsâkâtın rüknü, esâsı, îcâb ve kabûldür. Şöyle ki, ağaç [bağçe] sâhibi meyvesinden şu kadar hisse almak üzere, müsâkât yoluyla şu ağaçları sana verdim demesi, işi yapacak olan, ya’nî o ağaçlara bakıp meyve yetişdirecek olan kimse de kabûl etse, müsâkât yapılmış olur.

Müsâkât ile alâkalı hükmler ve şer’î mes’eleler, fıkh kitâblarında, “Kitâb-ül-müsâkât” kısmında yazılıdır.

43– KİTÂB-ÜZ-ZEBÂYIH

“Zebâyıh”, zebîha kelimesinin çoğuludur.

“Zebîha” zebh olunan şeye denir. Boğazlanan hayvan ma’nâsınadır.

“Zebh” ve “Zebâh”, yarmak ma’nâsınadır. Konulduğu, kullanıldığı asl ma’nâ budur. Bir şeyi yarıp ayırmak ma’nâsına ve boğazlamak ma’nâsına da gelir. Boğmak ma’nâsına dahî kullanılır.

“Zibh” şeklinde söylenince, boğazlanacak hayvana denir. Kurbanlık koyun gibi. Hacda, kurban bayramında kurban edilebilen hayvana denir ki, bıçağa gelir hayvan diye ta’bîr olunur.

“İzzibâh”: Kurbanlık koyun edinmek ma’nâsınadır.

“Mizbâh”: Boğazlayacak bıçağa denir.

Zebâyıh ile alâkalı mes’eleler ve şer’î hükmler, fıkh kitâblarında, “Kitâb-ül-zebâyıh” kısmında yazılıdır.

44– KİTÂB-ÜL-ÜDHİYYE

“Üdhiyye”, kurban bayramı günlerinde zebh olunan, kesilen kurbana denir. Şerî’atde: “Belli bir hayvanı kurban niyyeti ile belli vaktde kesmekdir” diye ta’rîf edilmişdir.

Bu konu ile alâkalı mes’eleler ve şer’î hükmler, fıkh kitâblarında yazılmışdır.

45– KİTÂB-ÜL-HAZAR VEL-İBÂHA

“Hazr” (hazar): Bir şeyi bir kimseye vermeyip, men’ etmek, sakındırmak ma’nâsınadır. Şerî’atde ise, şer’an yapılması yasak olan şeydir.

“Mahzûr”: Mubâhın zıddıdır.

“Mubâh”: Yapmakda ve yapmamakda mükellefin muhayyer olduğu şeydir. Bu mevzû’ ile alâkalı mes’eleler ve hükmler, fıkh kitâblarında yazılıdır.

“İbâha”, ifâde vezninde bir şeyi bir kimseye halâl kılmak ve istifâde etmesine izn verip, muhayyer etmek ma’nâsınadır. Bir kimsenin kendi mülkü olan bir şeyi almağa izn ve müsa’ade vermesidir. Hazar ve men’in zıddıdır.

İbâha, izhâr etmek ma’nâsına da gelir. Sırrını söyleyen kimse için, sırrını ibâha etdi, izhâr etdi, açığa çıkardı denir.

46– KİTÂB-Ü İHYÂ-İL-MEVÂT

“Arâziy-i mevât”: Kimsenin mülkü olmayan, bir kasabanın veyâ köyün mer’ası ve baltalığı olmayıp, meskûn yerlerden uzak, ya’nî bir kasabanın veyâ köyün kenârındaki evlerden bağıran kimsenin sesinin işi-

tilemeyeceği kadar uzak mesâfede olan yerler [işlenmemiş arâzîler]dir.

Meskûn yerlere yakın olan arâzîler ahâliye mer'a, harman yeri ve baltalık olarak bırakılır. Buralara arâzî-i metrûk denir. İhyâ-i mevât ile alâkalı mes'eleler ve şer'î hükmler, fıkh kitâblarında, alâkalı kısmda yazılıdır.

47– KİTÂB-ÜL-EŞRİBE

"Eşribe", şerâb kelimesinin çoğuludur.

"Şerâb", içilen ve içilmeye elverişli olan her dürlü sıvıdır.

"Şürb" ve "Teşrâb", içmek ma'nâsınadır.

48– KİTÂB-ÜS-SAYD

Fıkh ilminden bir bölüm olan "Kitâb-üs-sayd", avcılık ile alâkalı mes'eleleri ve şer'î hükmleri ihtivâ eder. Sayd, av avlamak ma'nâsınadır.

49– KİTÂB-ÜR-REHN

"Rehn", lügatda birşeyi habs etmek ma'nâsınadır. Şerî'atde rehn, bir malı ondan istifâdesi mümkin bir hak karşılığında bir şeyi habs etmek, alıkoymak [ipotek] demekdir. Rehn yapılan mala "merhûn" da denir.

"İrtihân": Rehn almak demekdir.

"Râhin": Rehn veren kimseye denir.

"Mürtehîn": Rehn alan kimseye denir.

"Adl": Rehn veren ve rehn alanın emniyyet edip, rehni emânet ve teslîm etdikleri kimsedir.

Rehni veren ve alan kimselerin, îcâb ve kabûlü ile rehn akd edilmiş, yapılmış olur. Fekat kabz edilmedikce, yerine getirmek lâzım olmaz. Nitekim rehn veren rehni teslîmden önce akdden dönebilir. Rehnin îcâb ve kabûlü rehn verenin bu şeyi sana deynim (borcum) karşılığında rehn olarak verdim, yâhud başka bir söz söyleyip, rehn alan da kabûl etdim, yâhud râzı oldum diyerek rızâyı gösteren bir söz söylemekdir. Rehn kelimesinin söylenmesi şart değildir.

Meselâ, bir kimse bir mikdâr paraya, bir şey satın alıp, satana bir mal vererek, parayı verinceye kadar bu mal sende dursun dese, o malı rehn vermiş olur.

Rehn alınması câiz olan veyâ câiz olmayan şey, rehnin adl sâhibine teslîmi, rehnin tesarrufu ve rehne dâir diğer mes'eleler ve şer'î hükmler, fıkh kitâblarında, "Kitâb-ür-rehn" kısmında ve bunun husûsî bâblarında yazılıdır.

50– KİTÂB-ÜL-CİNÂYÂT

"Cinâyet", lügatda yapılan şer [kötü] işlere verilen ismdir. Şerî'atdeki ma'nâsı, harâm olan işin ismidir. Katl, adam öldürmek gibi.

Cinâyâte, katlde şehâdete ve diğer şeylere müte'allık mes'eleler ve hükmler, "Kitâb-ül-cinâyât" kısmında ve husûsî bâblarda yazılıdır.

51– KİTÂB-ÜD-DİYÂT

"Diyât", diyet kelimesinin çoğuludur.

Şerî'atde diyet, nefse karşılık verilen maldır. [Kâtilin vereceği para cezâsıdır.]

Buna dâir mes'eleler ve şer'î hükmler, fıkh kitâblarında ilgili kısmlarda yazılıdır.

52– KİTÂB-ÜL-VESÂYÂ

"Vesâyâ", vasıyyet kelimesinin çoğuludur.

"Vasıyyet": Ölümden sonra yapılması istenilen işler ile alâkalı olarak, mâlik kılmak diye ta'rîf edilmişdir. [Bir malı veyâ menfe'ati, ölümden sonraya nisbetle bir şahsa veyâ bir hayr cihetine teberru' olarak temlik etmek, vermekdir.]

Vasıyyetlere, malın üçde birini vasıyyet etmeye, hastalıkda köleyi âzâd için vasıyyete, akrabâlar ve başkaları için vasıyyete dâir ve vâsî ile alâkalı mes'eleler ve şer'î hükmler fıkh kitâblarında, "Kitâb-ül-vesâyâ" kısmında husûsî bâblarda yazılıdır.

53– KİTÂB-ÜL-HÜNSÂ

"Hünsâ", şerî'atdeki ma'nâsı: Hem zekeri, ya'nî erkeklik uzvu ve hem de âlet-i ünüseti, ya'nî dişilik uzvu olan veyâ bu iki uzvdan hiçbiri bulunmayan kimse demekdir. Eğer böyle kimse erkeklik uzvundan bevl ederse erkekdir. Dişilik uzvundan bevl ederse dişidir. Her iki tarafdan da bevl ederse, hükm en çok bevl etdiği uzva göredir. Eğer her iki uzvdan da bevli müsâvî ise müşkildir. Bülûğdan önceki durum i'tibâra alınmaz. Bâlig olunca, sakalı çıkarsa yâhud kadına vâsıl veyâ ihtilâm olursa erkekdir. Eğer memesi çıkarsa yâhud hayz hâli görülürse veyâ gebe olursa, yâhud vaty mümkin olur ise kadındır. Şâyet aslâ bir alâmet görülmezse veyâ alâmetler birbirine zıt olursa hünsâ-i müşkildir.

Hünsâ ile alâkalı mes'eleler ve şer'î hükmler, fıkh kitâblarında, alâkalı bâblarda yazılıdır.

54– KİTÂB-ÜL-FERÂİZ

Bu bölüm, mîrâs taksîmine, zevil-erhâm olan akrabânın mîrâscı olmalarına ve alacakları mikdârlara dâir mes'eleleri ve şer'î hükmleri ihtivâ eder. [225.ci sahîfede ilm-i ferâiz bahsine bakınız!]

İlm-i şurût ves-sicillât:

Bu ilm, delîl sâhibi olmaya elverişli olacak şeklde sâbit olan hükmlerin, kâdînin, hâkimin yanında kitâblara ve sicillere nasıl kaydedileceğin-

den ve yazılacağından bahs eder.

Bu ilmin mevzû'u: Yazılma bakımından sâbit hükmlerdir.

Temelleri: Bu ilmin esâslarından ba'zısı fıkh ilminden, ba'zısı inşâ [güzel yazı usûlleri] ilminden, ba'zısı da güzel ve beğenilen âdet ve işlerden alınmışdır.

Bu ilm, muhtevâsı, şerî'atin esâslarına uygun olarak tertîb edildiğinden, fıkh ilminin kollarından sayılır. Sözü güzelleşdirmek bakımından ise edebiyyât ilminin kollarından sayılmışdır.

Âlimler bu ilme dâir kitâblar yazmışlardır. Bu ilm ile alâkalı kitâb yazan büyük zâtların ilki Hilâl bin Yahyâ el-Basrî el-Hanefî hazretleridir. Bu zât 245 [m. 859] senesinde vefât etmişdir.

İlm-i hıyel-i şer'ıyye:

Bu ilm, fıkh bâblarından bir bâb, hattâ ferâiz gibi husûsî bir ilmdir.

Âlimler tarafından, bu ilme dâir kitâblar te'lîf ve tasnîf buyurulmuşdur. Bunlardan en meşhûru, Hassâf el-Hanefî diye bilinen Eş-şeyh El-imâm Ebû Bekr Ahmed bin Ömer hazretlerinin yazdığı **(Kitâb-ül-hıyel)**dir. Bu kitâb üzerine büyük âlimler şerhler yazmışdır. Ebû Bekr Ahmed bin Ömer hazretleri 261 [m. 874] senesinde vefât etmişdir.

İlm-i cedel:

İlm-i cedel, ibrâm, ya'nî usandıracak derecede ısrâr etmeye ve karşıdakinin da'vâsını bozmaya güç kazandıran kâidelerden ve usûllerden bahs eder.

Bu ilm, ilm-i münâzaranın kollarından sayılıp, ilm-i hilâfın temelidir. İlm-i cedel, mantık bahslerinin uygulanmasından bir kısmdır. Ancak bu ilm, dînî ilmlere mahsûs olmuşdur.

İlm-i cedelin temellerinden ba'zısı, münâzara ilminde bildirilmişdir. Bu temellerden bir kısmı hitâbet ile alâkalı, bir kısmı da umûmî bilgiler ile alâkalıdır.

İlm-i cedel, âdâb-ı bahs diye meşhûr olan ilm-i münâzaradan fâidelenir.

İlm-i cedelin mevzû'u: Bir şeyi kabûl etdirmek için usandıracak şekilde ısrâr etmek ve muhâlifin sözünü geçersiz hâle getirmekdir. Gâyesi ise, bu husûslarda meleke kazandırmakdır.

Fâidesi: Muhâlifleri iknâ edici delîller ile susdurmakdır. İlmî ve amelî hükmlerde çok fâidesi vardır.

İlm-i cedelin, ilm-i münâzaranın aynı olduğu sözü hakîkatden uzak değildir. Çünki ikisi de aynı ma'nâdadır. Fekat cedel, münâzaradan dahâ husûsîdir. Çeşidli ilmlerde âlim olan târîhci İbni Haldunun açıklama-

sı da cedel ilminin, münâzara ilminin aynı olduğunu te'yîd etmekdedir. Onun beyânına göre cedel, fıkh mezhebleri âlimleri ile başkaları arasında cereyân eden münâzara âdâbını bilmekdir. Red ve kabûl husûsunda münâzara çerçevesi genişleyip, doğru ve yanlış olan şeylerin delîl ile ortaya konması hâlleri görülünce, delîl getirenin ve ona cevâb verenin durumunun bilinmesi için, usûl ve kâideler konmasına ihtiyâc hâsıl oldu. Bundan dolayı ilm-i cedel, delîl getirmekde, belli şeylere ri'âyetden bahs eden kâideleri bilmekdir, denildi. Bu kâideler ile gerek fıkh ilminde, gerek başkalarındaki görüşün muhâfazası veyâ terk edilmesi sağlanır. Bu kâideler için iki yol vardır. Birincisi Pezdevînin usûlü olup, istidlâl, icmâ' ve nâsdan ibâret olan edille-i şer'ıyyeye mahsûsdur. İkincisi Rükneddîn Âmidînin usûlü olup, hangi ilmde olursa olsun, dayanılan her delîle şâmildir. Rükneddîn Âmidî "rahmetullahi aleyh" hazretleri, bu ikinci usûlü ilk koyan olup, **(İrşâd)** adında muhtasar bir kitâb yazmışdır. Ondan sonra gelen âlimlerden imâm-ı Nesefî hazretleri ve diğer büyük âlimler de, onun usûlüne tâbi' olarak pek çok eser yazmışlardır.

Âlimlerden mevlâ Ebü'l-Hayr hazretlerine göre ilm-i cedele dâir çok usûller olup, bunların en iyisi Rükneddîn Âmidînin usûlüdür.

Büyük âlimlerden ilm-i cedele dâir ilk eseri yazan zât, imâm-ı Ebû Bekr Muhammed bin Alî bin İsmâ'îl el-Kaffâl eş-Şâşî eş-Şâfi'î hazretleridir. Bu zât, 336 [m. 947] senesinde vefât etdi.

Büyük âlimlerin vefâtlarından sonra, ortaya çıkan cidâl, mücâdele ile meşgûl olmayı, ba'zı âlimler men' etmişlerdir. Böyle cedellerin, fıkh tahsîline mâni' olduğu ve insan ömrünü zâyi' etdiği ve insanlar arasında dargınlık, kırgınlık ve düşmanlığa sebeb olduğu ve hadîs-i şerîfde bildirildiği üzere kıyâmet alâmetlerinden olduğu bildirilmişdir.

Şi'r tercemesi:

Asrın din adamları uzak düşdü ilmden,
Niçin, demekden başka şey gelmez ellerinden.
Onlarla görüşürsen, bir şey vermezler sana,
Niçin, neden, olamaz, dökülür dillerinden.

Ba'zı âlimlerin beyânına göre, meâl-i şerîfi, **(Onlarla en güzel şeklde mücâdele et)** olan, Nahl sûresinin yüzyirmibeşinci âyet-i kerîmesine göre, doğruyu ortaya çıkarmak için olan cedelde mahzûr yokdur. Cedelden dahâ çok zihni kuvvetlendirmek için fâidelenilir. Yasak olanı, vakti zâyi' eden ve fâidesi olmayan cedeldir.

İlm-i ferâiz:

"Ferâiz", fârizâ kelimesinin çoğuludur. Lügatda takdîr yâhud kesmek ma'nâsınadır.

"Farîza", mükellefe farz olan teklîfdir. Sonra mîrâs mes'elelerine ilm-

i ferâiz denildi. Bu ilmi bilen kimseye “Farazî”, “Farîz” ve “Ferrâz” denir.

İlm-i ferâiz: Vefât eden kimsenin vârisleri bilindikden sonra, terikenin vârislere nasıl paylaşdırılacağını bildiren kâidelerdir.

Ferâiz ilminin mevzû’u, terikelerdir. Terike, dinde ölenin geriye bırakdığı ve başkasının hakkı bulunmayan mal, mülk, eşyâ ve benzeri şeylerdir.

Terike; ölenin techîz ve tekfîni yapılıp, borçları ödendikden ve vasıyyetleri yerine getirildikden sonra, farz edilen şeklde mîrâscılar arasında taksîm edilir.

Ferâiz ilminin gâyesi, hakları sâhiblerine ulaşdırmakdır.

Ferâiz ilminin rüknleri üçdür: Birincisi “vâris”, ikincisi “müverris” ya’nî mîrâs bırakan, üçüncüsü “mevrûs” ya’nî mîrâs bırakılan maldır.

Bu ilmin üç şartı vardır:

Birinci şart; mîrâs bırakanın hakîkaten veyâ hükmen veyâ takdîren ölmesidir. Hakîkaten ölüm ma’lûmdur. Hükmen ölüm, mîrâs bırakanın gayb olmasıdır. Takdîren ölüm, kendisinde gurre bulunan, ya’nî ana karnında iken köle hükmünde olan çocuk.

İkinci şart; meyyit öldüğü vaktde, vârisinin gerek hakîkî gerek takdîrî olsun, hayâtda bulunmasıdır. Vârisin takdîren mevcûd olması anne karnındaki çocuk gibidir.

Üçüncü şart; mîrâsın düşme yönünü, sebeblerini ve mâni’lerini bilmekdir.

İlm-i ferâizin aslları üçdür. Kitâb, sünnet, icmâ’dır.

İlm-i ferâiz, aklî ve naklî ilmleri birleşdirerek, mîrâscıların haklarının doğru ve kat’î şeklde ulaşmasına sebeb olduğundan, husûsî bir ilm hâline getirilmişdir. Dört mezhebin büyük âlimleri “rahmetullahi teâlâ aleyhim ecma’în” tarafından pek çok kıymetli eserler yazılarak, ferâiz mes’elelerinin temâmı hâlledilip, îzâhı yapılmışdır.